

GRIPLA

Ráðgjafar

FRANÇOIS-XAVIER DILLMANN, MATTHEW JAMES DRISCOLL,
JÜRIG GLAUSER, STEFANIE GROPPER, TATJANA N. JACKSON,
KARL G. JOHANSSON, MARIANNE E. KALINKE,
STEPHEN A. MITCHELL, JUDY QUINN,
ANDREW WAWN

Gripla er ritrýnt tímarit sem kemur út einu sinni á ári. Það er alþjóðlegur vettvangur fyrir rannsóknir á sviði íslenskra og norrænna fræða, einkum handrita- og textafræða, bókmennta og þjóðfræða. Birtar eru útgáfur á stuttum textum, greinar og ritgerðir og stuttar fræðilegar athugasemdir. Greinar skulu að jafnaði skrifaðar á íslensku en einnig eru birtar greinar á öðrum norrænum málum, ensku, þýsku og frönsku. Leiðbeiningar um frágang handrita er að finna á heimasíðu Árnastofnunar: http://www.arnastofnun.is/page/gripla_leidbeiningar. Greinum og útgáfum (öðrum en stuttum athugasemdum o.þ.h.) skal fylgja útdráttur. Hverju bindi *Griplu* fylgir handritaskrá.

GRIPLA

RITSTJÓRAR

EMILY LETHBRIDGE

OG

RÓSA ÞORSTEINSDÓTTIR

XXVIII

REYKJAVÍK

STOFNUN ÁRNA MAGNÚSSONAR Í ÍSLENSKUM FRÆÐUM

2017

STOFNUN ÁRNA MAGNÚSSONAR Í ÍSLENSKUM FRÆÐUM
RIT 97

Prófarkalestur

HÖFUNDAR, RITSTJÓRAR, SVANHILDUR MARÍA GUNNARSDÓTTIR

© Stofnun Árna Magnússonar í íslenskum fræðum
Öll réttindi áskilin

Umbrot

SVERRIR SVEINSSON

Prentun og bókband

LITLAPRENT EHF.

Prentþjónusta og dreifing

HÁSKÓLAÚTGÁFAN

Handritaskrá

EMILY LETHBRIDGE

Meginmál þessarar bókar er sett með 10,5 punkta Andron Mega Corpus lettri
á 13,4 punkta fæti og bókin er prentuð á 115 gr. Munken Pure 13 pappír

PRINTED IN ICELAND

ISSN 1018-5011
ISBN 978-9979-654-44-5

EFNI

RITRÝNT EFNI

Romina Werth og Aðalheiður Guðmundsdóttir: Glitvoðir genginna alda: Um framlag kvenna til söfnunar þjóðsagna á Austurlandi	7
Joanne Shortt Butler: The Mysterious Death of Þorsteinn Kuggason: Authorial Imagination and Saga Narrative	39
Þórdís Edda Jóhannesdóttir: Þrjár gerðir <i>Jómsvíkinga sögu</i>	73
Rebecca Merkelbach: “He Has Long Forfeited All Kinship Ties”: Monstrosity, Familial Disruption, and the Cultural Relevance of the Outlaw Sagas	103
Aðalsteinn Hákonarson: Um norðlenskan ósið og bókstafsnað <i>je</i>	139
Stefan Drechsler: Illuminated Manuscript Production in Western Iceland in the Thirteenth and Early Fourteenth Centuries	169
Natalie M. Van Deusen: In Praise of Women: An Edition of <i>Sprundabró</i> s	197

ÓRITRÝNT EFNI

Theodore M. Andersson: A Note on Conversation in the Sagas	227
Már Jónsson: Þetabrot Njálu og Gullskinna: Systur eða sama konan?	237
Handrit	259

ROMINA WERTH
OG AÐALHEIÐUR GUÐMUNDSDÓTTIR

GLITVOÐIR GENGINNA ALDA

Um framlag kvenna til söfnunar þjóðsagna á Austurlandi

Inngangur

Í ÞESSARI GREIN verður sjónum beint að þátttöku fjögurra kvenna við söfnunaráttak Jóns Árnasonar (1819–88) um miðbik 19. aldar. Allar tilheyra þær tengslaneti sem til varð í kringum söfnun þjóðsagna á Austurlandi og eru því einungis lítið brot þess fólks sem tók þátt í hinu mikla söfnunarstarfi víða um land með beinum eða óbeinum hætti. Í rannsókninni kemur meðal annars fram að raunverulegt hlutverk kvenna í þjóðsagnasöfnun á Íslandi stangast á við hina hefðbundnu sýn okkar á konur sem heimildarmenn þjóðsagna og þá staðalímynd að þær hafi að jafnaði verið gamlar, fátækar og ómenntaðar alþýðukonur.

Líkt og aðrir þeir sem komu að söfnun þjóðsagna á Íslandi heyra konurnar fjórar til stærra samfélags sem var litað af hugmyndum tíðarandans um þjóðmenningu, auk þess sem starf þeirra markast af aukinni menntun meðal almennings. Í þeim tilgangi að varpa ljósi á forgrunn söfnunarstarfsins verður leitast við að skýra nokkra þætti við framkvæmd þeirrar söfnunar sem lá til grundvallar safni Jóns Árnasonar, *Íslenzkar þjóðsögur og æfintýri*, sem var gefið út í tveimur bindum í Leipzig í Þýskalandi árin 1862–64.¹ Líkt og kunnugt er leitaði Jón mjög til presta og annarra embættismanna víða um land, sem margir hverjir útveguðu honum efni.² Einn þessara manna var séra Sigurður Gunnarsson (1812–78), fyrrverandi bekkjarbróðir

- 1 Greinin byggir á MA-ritgerð Rominu Werth, sem var skrifuð undir handleiðslu Aðalheiðar Guðmundsdóttur árið 2015, sbr. Romina Werth, „Vox viva docet:“ Um tengslanet milli safnara og heimildarmanna við þjóðsagnasafn Jóns Árnasonar“ (MA-ritgerð, Háskóli Íslands, 2015).
- 2 Nánar um presta sem safnara þjóðfræðilegs efnis á Íslandi má lesa í Terry Gunnell, „Clerics as Collectors of Folklore in Nineteenth-Century Iceland,“ *Arv: Nordic Yearbook of Folklore* 68 (2012): 45–66.

Jóns, sem hlýddi kalli félaga síns og safnaði fyrir hann þjóðsagnaefni á Austurlandi, nánar tiltekið í Norður- og Suður-Múlasýslu.³ Sigurður starfaði sem prestur, fyrst á Desjarmýri á Borgarfirði eystra þar sem hann bjó í sautján ár og seinna á Hallormsstað í Skógum á Fljótsdalshéraði, þar sem hann gegndi prestakalli til æviloka.⁴ Hann eignaðist ellefu börn með konu sinni en einungis þrjár dætur komust á legg, þær Margrét (1843–99), Elísabet (1846–1927) og Guðlaug (1848–76) sem allar komu með einhverjum hætti að söfnunarstarfi Sigurðar, einkum Elísabet.

Sigurður Gunnarsson leitaði víða fanga í nágrenni sínu og meðal þeirra sem útveguðu honum efni voru tvær konur, vinnukonurnar Lára Sigfúsdóttir og Brandþrúður Benónisdóttir, sem báðar skráðu þjóðsögur með eigin hendi. Hér eru því komnar tvær af þeim fimm konum sem taldar eru upp meðal 127 skrásetjara þjóðsagnasafnsins, samkvæmt lista í 6. bindi nýju útgáfunnar frá 1954–61.⁵ Hlutur kvenna var hins vegar stærri þegar kom að lista yfir heimildarmenn safnsins, þ.e. þá sem lögðu til sögur án þess að skrá þær sjálfir, en þar voru konur 110 á móti 248 körlum.⁶ Hér þarf að hafa í huga að erfitt getur reynst að segja til um nákvæmt kynjahlutfall heimildarmanna, þar sem skrásetjarar sagnanna gátu þess að jafnaði ekki hvort skráð var eftir konum eða körlum.⁷ Meðal annarra heimildarkvenna Sigurðar var niðursetningurinn Sæbjörg Guðmundsdóttir sem miðlaði

- 3 Samtals 52 sendibréf sem Sigurður Gunnarsson sendi Jóni Árnasyni eru varðveitt á Stofnun Árna Magnússonar í íslenskum fræðum (NKS 3010 4to). Fyrsta bréfið er dagsett 7. mars 1852 og það síðasta er frá 12. apríl 1871. Auk þess er að finna eitt bréf frá Jóni Árnasyni sem hann sendi til Sigurðar þegar hann leitaði til hans með aðstoð við söfnun þjóðsagna og er bréfið dagsett 25. október 1858. Tíu þessara bréfa eru prentuð í *Úr fórum Jóns Árnasonar: Sendibréfi*–II, útg. Finnur Sigmundsson (Reykjavík: Hlaðbúð, 1950–51). Hér á eftir verður vitnað í frumheimild sé hún óútgefin, en annars í prentaðan texta.
- 4 Eftir Sigurð liggur lítið sjálfsævisagnakver sem hann ritaði árið 1871, varðveitt á Héraðs-skjalasafni Austfirðinga á Egilsstöðum undir safnmarkinu A6-13-7. Handritið er óútgefið. Jón Jónsson (1849–1920), prófastur á Stafafelli og tengdasonur Sigurðar, tók saman helstu atriðin úr ævisögu Sigurðar og birti þau í Jón Jónsson, „Æfiágrip Sigurðar prófast Gunnarssonar á Hallormsstað,“ *Andvari* 13 (1887): 1–18.
- 5 Listi yfir heimildarmenn og skrásetjara má finna í Jón Árnason (útg.), *Íslenzkar þjóðsögur og avintýri* VI, (Ný útgáfa), Árni Böðvarsson og Bjarni Vilhjálmsson önnuðust útgáfu (Reykjavík: Þjóðsaga, 1954), 45–50.
- 6 Sérstaklega má benda á að alls ellefu af samtals 127 manns sem eru skilgreindir sem skrásetjarar í 6. bindi þjóðsagnasafnsins tilheyra tengslaneti Sigurðar Gunnarssonar, eða 8% af öllum þeim sem skráðu þjóðsögur í safn Jóns Árnasonar.
- 7 Sbr. Rósa Þorsteinsdóttir, *Sagan upp á hvern mann: Átta íslenskir sagnamenn og avintýrin þeirra* (Reykjavík: Stofnun Árna Magnússonar í íslenskum fræðum, 2011), 64.

sögum sínum munnlega og lagði þannig sinn skerf til söfnunarinnar. Í eftirfarandi umfjöllun verður leitast við að gera grein fyrir ómetanlegu framlagi þessara fjögurra kvenna til Þjóðsagnasafnsins, þ.e.a.s. þeirra Láru, Brandþrúðar, Sæbjargar og Elísabetar.

2. Hugmyndir um sagnafólk

Þrátt fyrir að Jón Árnason hafi safnað Þjóðsögum frá ýmsu fólki í Reykjavík og nærliggjandi sveitum og skráð þær með eigin hendi, fólst söfnunarfsemi hans að mestu leyti í móttöku og varðveislu Þjóðsagnaefnis.⁸ Með þeim hætti gegndi Jón starfi ritstjóra, auk þess sem hann skipulagði söfnunina með því að koma sér upp tengslaneti samstarfsmanna sem gerði honum kleift að safna sögum alls staðar að af landinu með kerfisbundnum hætti.⁹ Jón sendi fyrirspurnir sínar um aðstoð við söfnunina til 36 aðila sem voru í flestum tilfellum prestlærðir menn og embættismenn.¹⁰

Sú hugmynd hefur lengi verið uppi að það hafi fyrst og fremst verið þessir menn, þ.e.a.s. þeir prestar og embættismenn sem aðstoðuðu Jón við söfnunina, sem skráðu Þjóðsögurnar og oftar en ekki eftir gömlu og ómenntuðu fólki, hver í sínu umdæmi. Jón Hnefill Aðalsteinsson vildi til að mynda eigna þeim stóran hlut í söfnuninni og taldi að þeir hefðu einkum skráð eftir ómenntuðu alþýðufólki: „... menntamenn áttu drjúgan þátt í því að afrakstur Jóns varð jafngóður og raun bar vitni. Að sjálfsögðu nutu þeir við söfnun sína og skráningu í ríkum mæli kunnáttu hins ólærða og sögufróða almennings“.¹¹ Hann gerði með öðrum orðum ráð fyrir að það hafi einkum verið menntamenn sem skráðu sögurnar, eftir söguþekkingu almennings. Hallfreður Örn Eiríksson gerði aftur á móti ráð fyrir breiðari

8 Í grein Rósu Þorsteinsdóttur um tengslanet Jóns Árnasonar í Reykjavík kemur fram að Jón hafi yfirleitt safnað frá fólki sem tilheyrði efri lögum samfélagsins, eða því fólki sem hann umgekkst sjálfur. Sjá, Rósa Þorsteinsdóttir, „Jón Árnason þjóðsagnasafnari og heimildarfólkið hans,“ *Grasabnos: Minningarrit um hjónin Rögnu Ólafsdóttur (1944–2011) & Ögmund Helgason (1944–2006)* (Saudárkróki: Sögufélag Skagfirðinga, 2014), 136 og 141.

9 Sbr. Rósa Þorsteinsdóttir, *Sagan upp á hvern mann*, 64.

10 Þeir einstaklingar sem Jón hafði samband við varðandi aðstoð við söfnunina eru taldir upp í Jón Árnason (útg.), *Íslenskar þjóðsögur og ævintýri VI*, 62. Þar er sagt frá því að í handriti Jóns Árnasonar, Lbs 540 4to í 14. kveri, 3. minnisgrein, finnist nöfn þeirra sem hann leitaði til „um útvegum til íslenskra fornfræða“ frá 7. október til 11. desember 1858.

11 Jón Hnefill Aðalsteinsson, „Þjóðsögur og sagnir,“ *Íslensk þjóðmenning VI: Munnmenntir og bókmenning*, ritstj. Frosti F. Jóhannsson (Reykjavík: Þjóðsaga, 1989), 290.

hóp safnara, sem hann skilgreinir svo í samhengi við heimildarmenn, en hópana tvo taldi hann vera úr öllum lögum samfélagsins og á öllum aldri:

Safnarar Jóns voru margir og úr öllum stéttum þjóðfélagsins og heimildarmenn þeirra enn fleiri og sundurleitari. Þarna voru bæði lærðir menn og leikir, allmargir prestar og drjúgvirkir bændur og húsfreyjur þeirra, vinnufólk og ýmsir lausamenn, fólk á öllum aldri.¹²

Hér er reyndar ekki gott að sjá hverjir tilheyra hvorum hópi, en skiljanlega hafa heimildarmennirnir verið enn breiðari hópur en þeir sem söfnuðu sögunum og/eða skráðu.

Af tiltækum listum yfir skrásetjara og heimildarmenn sagna í safni Jóns Árnasonar er ljóst að um er að ræða tvo nokkuð ólíka hópa, ekki síst þegar kemur að kynjahlutfalli. Eins og fyrir segir veldur þó skortur á upplýsingum því að erfitt er að segja með vissu um raunverulegt kynjahlutfall sagnafólksins, enda sýnist sitt hverjum um það og ekki er ólíklegt að kynjahlutfall heimildarfólks fari eftir því hvaða grein munnmælaefnis er til umræðu, t.d. hvort verið er að tala um örnefnasagnir eða ævintýri. Samkvæmt Einari Ól. Sveinssyni áttu konur drýgstan þátt í varðveidslu á þjóðsögum og ævintýrum hérlendis og á hann þá fyrst og fremst við varðveidslu í munnlegri geymd, mann fram af manni.¹³ Hann taldi enn fremur að gamalt fólk hafi oft verið „fróðara en ungt (unga fólkíð lítur fram og hefur um annað að hugsa); „sögukarl“ og „sögukerling“ eru alþekkt orð í málinu“.¹⁴ Viðhorf Einars til aldurs heimildarmanna ber saman við almenn viðhorf þjóðsagnafræðinga á hans dögum, þ.e. um miðja síðustu öld.

Hugmyndir um háan aldur sagnafólks má rekja til þýsku bræðranna Jakobs og Wilhelms Grimm og útgáfu þeirra á *Kinder- und Hausmärchen* á árunum 1812–15.¹⁵ Í síðara bindi annarrar útgáfu safnsins sem var gefið út árið 1819 kynntu Grimmsbræður til sögunnar hina meintu bóndakonu

12 Hallfreður Örn Eiríksson, „Sagnaaf Jóns Árnasonar og samstarfsmanna hans: Nokkrar athugasemdir,“ *Skírnir* 145 (1971): 83.

13 Einar Ól. Sveinsson, *Um islenzkar þjóðsögur* (Reykjavík: Sjóður Margrétar Lehmann-Filhes, 1940), 61.

14 *Ibid.*, 60–1.

15 Jakob og Wilhelm Grimm, *Kinder- und Hausmärchen* I–II, 1. útg. (Berlín: Realschulbuchhandlung, 1812–15).

Katharinu Dorotheu Viehmann (1755–1815) sem helsta heimildarmann sinn fyrir frumgermönskum (þ. urdeutsch) ævintýrum. Titilmyndin sem sýnir Viehmann þar sem hún situr við borð er eftir Ludwig Emil Grimm, bróður Jakobs og Wilhelms, og ber heitið „Märchenfrau“ sem segja má að samsvari hugtakinu „ævintýrakerling“ á íslensku. Þótt fyrri safnarar hafi vissulega notast við sambærilegar staðalfígúrir,¹⁶ er talið að hugtakið „Märchenfrau“ eigi hvað mestan þátt í útbreiðslu ímyndarinnar um hinn dæmigerða sagnaþul í holdgervingu gamallar, fátækrar og ómenntaðrar sagnakonu úr röðum almúgans („aus dem Volke“).¹⁷ Þeir Jakob og Wilhelm Grimm voru þar að auki fyrstir til að gefa ævintýrakerlingunni andlit.¹⁸

Á 19. öld einkenndist ráðandi viðhorf menntamanna til alþýðunnar af hugmyndum um að ólæst og óskrifandi alþýðufólk væri ekki fært um að skapa sjálft heldur gæti það einungis rifjað upp og endurgert sögur sem áður voru samdar af tilteknum einstaklingi einhvern tímann í fortíðinni – einkum á miðöldum sem menn töldu vera gullöld sagnasköpunar. Líkt og svissneski þjóðfræðingurinn Eduard Hoffmann-Krayer orðaði það, voru margir fræðimenn sannfærðir um að „... the spirit of the people does not produce, it reproduces“.¹⁹ Eingöngu einstakir höfundar og snillingar, oftast menntaðir karlmenn, hefðu þannig getað búið yfir sköpunargáfu og framleitt höfundarverk.²⁰ Þessi höfundarverk hafi með tímanum afbakast og í kjölfarið borist frá efri lögum samfélagsins niður til almenn-

16 Sjá Marina Warner, *From the Beast to the Blonde: On Fairy Tales and Their Tellers* (London: Chatto & Windus, 1994), 12–26. Sem dæmi má nefna Frakkann Charles Perrault (1628–1703) sem gaf út sagnasafnið *Histoires ou contes du temps passé: Contes de ma mère l'Oye* eða *Sögur og ævintýri frá liðinni tíð: Ævintýri: Sögur gæsamömmu* þegar árið 1697. Með fyrirsögninni gefur Perrault a.m.k. í skyn að gömul barnfóstra, gæsamma, hafi sagt börnum ævintýri.

17 Sbr. Heinz Rölleke, „Märchen über Märchen,“ *ZEIT Geschichte* 4 (2012): 42–4; Kathrin Pöge-Alder, *Märchenforschung: Theorien, Methoden, Interpretationen*, 2. útg. (Tübingen: Narr Verlag, 2011), 136. Sjá einnig Valdimar Tr. Hafstein, „The Constant Muse: Copyright and Creative Agency,“ *Narrative Culture* 1/1 (vor 2014): 27–32. Jakob og Wilhelm Grimm höfðu áður einungis fjallað mjög lauslega um hvaðan sögurnar komu og nefndu m.a. nokkur svæði, eins og t.d. að ævintýrin kæmu „aus Hessen“ eða „aus den Maingegenden“, sbr. Rölleke, „Märchen über Märchen,“ 40.

18 Sbr. Valdimar Tr. Hafstein, „The Constant Muse,“ 27.

19 Bengt Holbek, *On the Comparative Method in Folklore Research* (Turku: Nordic Institute of Folklore, 1992), 12; sbr. „Die Volksseele produziert nicht, sie reproduziert,“ í Eduard Hoffmann-Krayer, „Naturgesetz im Volksleben?“ *Hessische Blätter für Volkskunde* 2 (1903): 70.

20 Sjá Valdimar Tr. Hafstein, „The Constant Muse,“ 26.

ings og hafi leifar þeirra einkum varðveist í sagnaskemmtun hins ómenntaða alþýðufólks.²¹

Viðhorf til sagnamanna sem ómeðvitaðra og ófrjórra hefðarbera tóku hægfara breytingum, og þó einkum upp úr miðri 20. öld í kjölfar nýrra aðferða og áherslna í rannsóknum. Einn þeirra fræðitexta sem hafði hvað mest áhrif á nýja stefnu innan þjóðfræðinnar er greinin „Die Folklore als eine besondere Form des Schaffens“ eftir frásagnarfræðingana Petr Bogatyrev og Roman Jakobson. Samkvæmt Bogatyrev og Jakobson felst sköpunargáfa alþýðunnar í því að fólk nýtir sér menningararf og sagnahefð til að tjá eigin þörf og hugsanir í samhengi við samfélagið hverju sinni.²² Í kjölfarið beindist rannsóknaráhersla þjóðfræðinga að sagnafólkinu sjálfu, sagnaskemmtun þess, sem og flutningi og sviðsetningu. Hin nýja rannsóknaráhersla krafðist vettvangsathugana og nákvæmrar rannsóknar á einstökum sagnaþulum, sem og á umhverfi þeirra og heimsmýnd.²³ En þrátt fyrir nýjar áherslur í rannsóknum lifði hugmyndin um gamla og ómenntaða sagnakonu áfram og var í sumum tilfellum studd nýjum rökum. Sem dæmi má nefna verk ungverska þjóðfræðingsins Lindu Dégh, *Folktales and Society*, þar sem höfundur styðst að mörgu leyti við hugmyndina um að góðir sagnamenn hafi yfirleitt verið ólæsir, fátækir og gamlir. Viðhorf

- 21 Sbr. Alan Dundes, „The Devolutionary Premise in Folklore Theory,“ *Folklore: Critical Concepts in Literary and Cultural Studies* IV, Folkloristics: Theories and Methods, ritstj. Alan Dundes (New York: Routledge, 2004), 395.
- 22 P. Bogatyrev og Roman Jakobson, „Die Folklore als eine besondere Form des Schaffens,“ *Selected Writings IV: Slavic Epic Studies* (The Hague og Paris: Mouton & Co, 1966), 3. Birtist fyrst í *Donum Natalicum Schrijnen* (Nijmegen og Utrecht, 1929), 900–13. Ensku þýðinguna má finna í Petr Bogatyrev og Roman Jakobson, „Folklore as a Special Form of Creativity,“ *Folklore: Critical Concepts in Literary and Cultural Studies* IV, Folkloristics: Theories and Methods, ritstj. Alan Dundes (London og New York: Routledge, 2005).
- 23 Sem dæmi um vettvangsrannsóknir á einstökum sagnaþulum má nefna: Mark K. Azadovskij, *Eine sibirische Märchenerzählerin*, Folklore Fellows Communications (FFC) 68 (Helsinki: Suomalainen Tiedeakatemia, 1926); Gottfried Henssen (útg.), *Überlieferung und Persönlichkeit: Die Erzählungen und Lieder des Egbert Gerrits*, Schriften des Volkskunde-Archivs Marburg I (Münster: Aschendorffsche Verlagsbuchhandlung, 1951); Juha Pentikäinen, *Oral Repertoire and World View: An Anthropological Study of Marina Takalo's Life History*, Folklore Fellows Communications (FFC) 219 (Helsinki: Suomalainen Tiedeakatemia, 1978). Einnig hafa verið framkvæmdar sögulegar rannsóknir á einstökum sagnaþulum, þ.e. rannsóknir sem fara fram eftir andlát sagnamannsins, þegar einungis textar eða segulbandsupptökur af sögunum hafa varðveist. Fyrir utan rannsókn Rósu Þorsteinsdóttur, *Sagan upp á hvern mann*, mætti einnig nefna: Gun Herranen, „A Blind Storyteller's Repertoire,“ *Nordic Folklore: Recent Studies*, ritstj. Reimund Kvideland og Henning K. Sehmsdorf (Bloomington og Indianapolis: Indiana University Press, 1989), 63–9.

Dégh koma einna skýrast fram í lýsingu hennar á sagnakonunni Zsuzsanna Palko (1880–1964):

Misery had inclosed her like plated armor, keeping her education at a very low level. Her living conditions, her illiteracy, and, during the last fifteen years of her life, her advanced age, prevented her old view of the world from being transformed, through new experiences, into a new one. Her ideas lived in the magic, religious world in which she had sought refuge from the hardship of life.²⁴

Líkt og Dégh telja fræðimennirnir Reimund Kvideland og Henning K. Sehmsdorf að norrænir sagnamenn hafi flestir verið komnir um og yfir miðjan aldur, og verið fátækir: „The average age of Scandinavian storytellers was between forty and sixty years, and most of them were crofters rather than self-owning farmers; in other words, they belonged to the lowest and poorest level of society.“²⁵

Ein af áhrifameiri rannsóknum innan þjóðsagnafræði hina síðustu áratugi var gerð af Þjóðverjanum Heinz Rölleke sem skoðaði handrit Grimmsævintýra, sem og heimildarmenn þeirra Jakobs og Wilhelms um áralangt skeið. Samkvæmt Rölleke fólst samvinna Grimmsbræðra við heimildarmenn sína í tiltölulega flóknu tengslaneti ungs fólks sem ritaði upp eða sagði sögur sínar á heimili þeirra í Kassel: „Gerade die Beiträger der ersten Stunde bildeten untereinander ein mannigfach verknüpfetes Netzwerk meist junger Menschen, die in der Kasseler Marktstraße ihre Märchen erzählten oder sie für die Brüder Grimm aufzeichneten.“²⁶ Af þessu má sjá að Jakob og Wilhelm söfnuðu í mörgum tilvikum ekki sjálfir; þeir létu safna. Heimildarmenn þeirra komu svo yfirleitt í heimsókn til þeirra og

24 Linda Dégh, *Folktales and Society: Storytelling in a Hungarian Peasant Community*, þýð. Emily M. Schossberger (Bloomington og Indianapolis: Indiana University Press, 1989), 188–9.

25 Reimund Kvideland og Henning K. Sehmsdorf (ritstj.), „Introduction,“ *All the World's Reward: Folktales Told by Five Scandinavian Storytellers* (Seattle og London: University of Washington Press, 1999), 8.

26 „Sérstaklega í upphafi söfnunarinnar, myndaði ungt fólk margslungið tengslanet sín á milli og sagði ævintýri heima hjá Jakobi og Wilhelm við Marktstraße í Kassel eða skrifaði þau fyrir Grimmsbræður.“ Heinz Rölleke og Albert Schindelhütte (ritstj.), *Es war einmal...: Die wahren Märchen der Brüder Grimm und wer sie ihnen erzählte* (Frankfurt am Main: Eichborn, 2011), 44.

sögðu þeim sagnir og ævintýri við skrifborð þeirra.²⁷ Oftast kynntust þeir heimildarmönnum sínum í gegnum vini og kunningja en einnig í gegnum fjölskyldumeðlimi eins og yngri systur sína, Charlotte Amalie Grimm (1793–1833), eða Lotte.

Meðal þess sem rannsókn Röllekes leiddi í ljós er að „Marie“, eins og nafn hennar er skrifað í athugasemdum Grimmsbræðra í handritum þeirra, reyndist vera hin unga og vel menntaða Marie Hassenpflug (1788–1856) sem var af frönskum Húgenottaættum. Marie hafði áður verið talin vera hin gamla ráðskona Marie Clar (f. 1747) sem starfaði fyrir vinafjölskyldu Grimmsbræðra, Wild-fjölskylduna, líkt og Herman Grimm (1828–1901), sonur Wilhelms, hélt fram.²⁸ Samkvæmt Rölleke hafði Marie Hassenpflug þó ekki einungis verið einn af helstu heimildarmönnum Grimmsbræðra frá upphafi söfnunarstarfs þeirra,²⁹ heldur voru flestir heimildarmenn Grimmsbræðra ungar og menntaðar konur úr borgarastétt og jafnvel aðalsstétt. Tvær af hinum ungu heimildarkonum Grimmsbræðra, Bettina von Arnim (1785–1859) og Annette von Droste-Hülshoff (1797–1848) urðu seinna meir kunn kvenskáld í Þýskalandi.³⁰ Þrátt fyrir að Dorothea Viehmann, hin gamla alþýðheimildarkona Grimmsbræðra, hafi vissulega lagt sinn skerf til safnsins hefur rannsókn Röllekes breytt viðhorfi fólks til tengslanets Grimmsbræðra og hvernig heimildarmenn þeirra störfuðu.

Eins og fram hefur komið hefur að jafnaði verið litið á þjóðsagnasöfnun Jóns Árnasonar í ljósi samvinnu hans við menntamenn um landið allt en

27 Auk þess fengu þeir ævintýri með bréfasamskiptum, sem og á skjalasöfnum, sbr. *ibid.*, 39 og 40.

28 Sjá Heinz Rölleke, „New Results of Research on *Grimms' Fairy Tales*,“ *The Brothers Grimm and Folktale*, ritstj. James M. McGlathery, Larry W. Danielson, Ruth E. Lorbe og Selma K. Richardson, James M. McGlathery þýddi (Urbana: University of Illinois Press, 1988), 106. Sjá einnig Rölleke og Schindelhütte (ritstj.), *Es war einmal...*, 251.

29 Sbr. Rölleke og Schindelhütte (ritstj.), *Es war einmal...*, 250. Sjá einnig grein eftir Hermann Rebel, „Why Not ‘Old Marie’... or Someone Very Much Like Her? A Reassessment of the Question About the Grimms' Contributors,“ *Social History* 13/1 (1988): 1–24. Sagnfræðingurinn Hermann Rebel sem skoðaði sérstaklega gildi ævintýra fyrir sagnfræðilegar rannsóknir á samfélagi 19. aldar gagnrýnir harkalega niðurstöðu Röllekes varðandi heimildarmenn Grimmsbræðra. Rebel vill meina að hin gamla Marie hafi verið helsta sagnakona Grimmsbræðra og heldur hann fast í kenningar um gamla og ólæsa sagnafólkið án þess að hafa sérþekkingu á ævintýrum og rannsóknum á þeim. Sjá ennfremur andsvar Ruth Bottigheimers við Rebel í Ruth B. Bottigheimer, „Fairy Tales, Folk Narrative Research and History,“ *Social History* 14/3 (1989): 343–57.

30 Um Grimmsbræður og heimildarkonur þeirra má einnig lesa í Valerie Paradiž, *Clever Maids: The Secret History of the Grimm Fairy Tales* (New York: Basic Books, 2005).

lítið sem ekkert hefur verið gert ráð fyrir þátttöku kvenna við söfnunina nema í þeim tilfellum sem þær teljast vera hefðarberar munnmælasagna. Í eftirfarandi umfjöllun verður gerð grein fyrir framlagi íslensku sagnakvennanna fjögurra úr tengslaneti séra Sigurðar Gunnarssonar, hvort sem það felst í skráningu efnisins eða miðlun þess með munnlegum flutningi.

3. Heimildarkonur Sigurðar Gunnarssonar

Dætur Sigurðar

Meðan á söfnunarárunum stóð voru dætur Sigurðar Gunnarssonar, þær Margrét, Elísabet og Guðlaug, á unglingsaldri og þekktu margar sögur, ævintýri og kvæði. Sigurður kenndi dætrum sínum ýmislegt bóklegt og ef til vill ívið meira en konur um miðja 19. öld áttu að venjast. Þó ber að hafa í huga að engin yfirlitsrannsókn liggur fyrir um skriftar- og tungumálakunnáttu kvenna á 19. öld og þar af leiðandi er erfitt að fullyrða nokkuð um gæði og umfang námsins. Formleg menntun kvenna hófst þó stuttu síðar, eða á seinni hluta aldarinnar með stofnun fjögurra kvenskóla, sem var þá nýmæli á Íslandi.³¹ Fyrir þann tíma eru þó vissulega dæmi þess að konur af efnaheimilum hafi notið tilsagnar í fræðum og skrift.³² Sagnfræðingurinn Loftur Guttormsson telur að 10–30% kvenna hafi að meðaltali verið skrifandi árið 1839, þó að flestar þeirra hafi einungis getað skrifað nafnið

31 Fyrsti kvenskólinn var stofnaður í Reykjavík árið 1874 og fylgdu með stuttu millibili Kvenskólinn á Laugalandi (1877) og Kvenskóli Skagfirðinga (1877) sem og Kvenskóli Húnvetninga (1879). Ungum konum voru þá aðallega kenndar bóklegar greinar, fatasaumur sem og tilsögn í heimilishaldi. Um skólana má lesa nánar í Erla Hulda Halldórsdóttir, *Núttímans konur: Menntun kvenna og mótun kyngervís á Íslandi 1850–1903* (Reykjavík: Sagnfræðistofnun – RIKK og Háskólaútgáfan, 2011), 129–69.

32 Sem dæmi má nefna Jón Ólafsson í Grunnvík (1705–79) sem kenndi ungri frænku sinni, Ragnheiði Einarsdóttur (1742–1814), veturinn 1750–51 með því að skrifa lítið sagnakver handa henni, þar sem hún gat æft sig í lestri, og að því er virðist einnig í að skrifa, sbr. Aðalheiður Guðmundsdóttir, „Barnshugur við bók: Um uppeldishugmyndir Jóns Ólafssonar,“ *Vefnir* 3 (2003), án bls.; sami höf. (útg.), „Inngangur,“ *Úlfhams saga*, Rit Stofnunar Árna Magnússonar 53 (Reykjavík: Stofnun Árna Magnússonar á Íslandi, 2001), liv–lxiii. Samkvæmt Guðrúnu Ingólfsdóttur hafa bókhneigðar konur, einkum í efri lögum samfélagsins, haft mikil áhrif á menningu og menntun þeirra sem voru lægra settir í samfélaginu og hafa prestfrúr stundum aðstoðað eiginmenn sína við að kenna skólapiiltum. Sjá Guðrún Ingólfsdóttir, „Í hverri bók er mannsandi:“ *Handritasýrpur – bókmenning, þekking og sjálfsmynd karla og kvenna á 18. öld*, *Studia Islandica* 62, ritsjtj. Ármann Jakobsson (Reykjavík: Bókmennta- og listfræðastofnun Háskóla Íslands og Háskólaútgáfan, 2011), 312 og 324. Um kveðskap kvenna sem er varðveittur í handritum, sjá Margrét Eggertsdóttir, „Um kveðskap kvenna og varðveislu hans,“ *Vefnir* 2 (1999), án bls.

sitt.³³ Í mun færri tilvikum virðast konur af alþýðustétt hafa getað aflað sér menntunar á borð við skriftarkunnáttu. Samkvæmt sagnfræðingnum Erlu Huldu Halldórsdóttur hafa langflest varðveitt einkabréf kvenna frá 19. öld verið skrifuð af konum úr efri lögum samfélagsins. Mun færri dæmi um einkabréf alþýðukvenna eru til frá sama tímabili og eru þau nokkuð frábrugðin bréfum yfirstéttarkvennanna: „Bréfin eru stutt, fyrst og fremst send af nauðsyn eða löngun til að vita hvort viðkomandi ættingi sé á lífi; eru illa skrifuð og full af villum.“³⁴ Hér má þó hafa í huga að opinberlega var ekki gert ráð fyrir skriftarkunnáttu barna fyrr en með *Lögum um uppfræðing barna í skrift og reikningi* árið 1880, meira en 20 árum eftir átak Jóns Árnasonar til söfnunar þjóðsagna.

Nokkuð er varðveitt af bréfum eftir dætur Sigurðar. Elísabet skrifaði á fullorðinsárum sínum fjölmörg bréf til eldri systur sinnar, Margrétar, sem var gift Jóni Jónssyni (1825–1900), síðast presti í Stafafelli í Lóni. Bréfaskiptin milli Elísabetar og Margrétar voru ítarleg og hættu ekki fyrir en Margrét lést árið 1899. Í bréfi frá árinu 1897 gerir Elísabet grein fyrir þeirri menntun sem systrunum var veitt á æskuheimili þeirra og kemur þá í ljós skýr skoðun hennar á menntamálum:³⁵

Það held ég sé satt að við höfum haft upplag til að læra ýmislegt til bókar, og að pabbi hafi kennt okkur tiltölulega lítið eftir því sem hann kenndi öðrum, en þó var það mikið í samanburði við það sem stúlkur fengu að læra annars staðar, en þú manst nú að mamma var stundum á Desjarmýri að segja að við lærðum aldrei neitt verk að vinna fyrir lærdómi, því hún hafi svo mikið að gjöra sjálf. Mér getur

33 Sbr. Loftur Guttormsson, „Fræðsluhefðin: kirkjuleg heimafræðsla,“ *Almenningsfræðsla á Íslandi 1880–2007 I*, Skólahald í bæ og sveit 1880–1945, ritstj. Loftur Guttormsson (Reykjavík: Háskólaútgáfan, 2008), 31–2.

34 Sjá t.d. Erla Hulda Halldórsdóttir, *Núttímans konur*, 31. Guðrún Ingólfsdóttir gerir þó ráð fyrir því að bækur og handrit hafi oft verið í eigu kvenna og nefnir hún nokkur dæmi af „bókaconum“ meðal alþýðufólks á 17. og 18. öld sem áttu bækur og handrit, sjá Guðrún Ingólfsdóttir, *Á hverju liggja ekki vorar göfugu kellingar: Bókmenning íslenskra kvenna frá miðöldum fram á 18. öld*, Sýnisbók íslenskrar alþýðumenningar 20, ritstj. Davíð Ólafsson, Már Jónsson og Sigurður Gylfi Magnússon (Reykjavík: Háskólaútgáfan, 2016), 204–6.

35 Ekki er til skipulagt safn bréfa Elísabetar, en bréf hennar til Margrétar eru varðveitt í bréfasafni Margrétar Sigurðardóttur, prófastsfrúar, á Héraðsskjalasafni Austur-Skaftafells-sýslu í Höfn í Hornafirði. Um bréfaskipti Elísabetar og Margrétar og helstu umræðuefni þeirra má lesa í Erla Hulda Halldórsdóttir, „Elskulega Margrét:“ Úr bréfasafni Margrétar prófastsfrúar á Stafafelli,“ *Skaftfellingur* 8 (1992): 29–37.

ekki betur fundist en að við munum vita mikið meira en flestar þessar kvennaskólajómfrúr á þessum tíma, en auðvitað hefði það verið mikið meira, og ekki líkt því að ég sé ánægð með það.³⁶

Elísabet hefði samkvæmt þessu viljað afla sér frekari menntunar í æsku. Hún er þó ekki ein um slíka löngun til mennta og fleiri konur tjáðu sig með sambærilegum hætti undir lok 19. aldar.³⁷

Þótt Elísabet hefði gjarnan viljað fá enn frekari menntun var það stelpunum til góðs að Sigurður hélt úti drengjaskóla á heimili þeirra alla tíð. Í bréfi til Jóns Árnasonar þann 20. ágúst 1864 segir hann m.a. frá því að hann hafi svo mörg verkefni fyrir höndum að hann geti næstum því ekki sinnt skólanum og að engir fræðimenn væru fyrir austan sem gætu aðstoðað hann við kennsluna. Af þeim sökum vildi hann helst nota dætur sínar til að kenna piltunum.³⁸ Slíkt virðist og hafa átt sér stað, því að sagt er um Margréti, elstu dóttur hans, að hún hafi kennt piltum í skóla þegar Sigurður þurfti að ferðast vegna embættismála.³⁹ Elísabet hafi hins vegar aðstoðað föður sinn við skrifstofustörf af ýmsu tagi og er eftirfarandi lýsing höfð eftir Sigrúnu P. Blöndal (1883–1944), dóttur hennar og skólástýru Húsmæðraskólans á Hallormsstað: „Móðir mín var mest eftirlæti föður síns og honum handgengnust. Hún var bókhneigð og hjálpaði honum við ýms störf. Las með honum og skrifaði fyrir hann.“⁴⁰ Sökum þess hve áhugasamar og vel menntaðar dætur Sigurðar voru, sem og fúsar til að aðstoða hann við skrifstofustörf og kennslu, kemur það ekki á óvart að hann hafi beðið þær um að útvega sér sagnir og ævintýri.

36 Bréf frá Elísabetu Sigurðardóttur til Margrétar Sigurðardóttur þann 11. janúar 1897. Tilvitnunin er tekin úr Hjörleifur Guttormsson og Sigurður Blöndal, *Hallormsstaður í Skógum: Náttúra og saga höfuðbóls og þjóðskógar*, ritstj. Hjörleifur Guttormsson (Reykjavík: Mál og menning, 2005), 149.

37 Sjá t.d. Erla Hulda Halldórsdóttir, „Jeg játa að jeg er opt óþægileg“: Kona í rými andófs og hugmynda,“ *Ritid 2–3* (2007): 220–1. Hið sama má segja um niðurstöður Rósu Þorsteinsdóttur sem telur að allir þeir sagnamenn sem hún skoðaði í rannsókn sinni á íslenskum sagnaþulum hefðu viljað fá tækifæri til að afla sér enn frekari þekkingar og menntunar í æsku, þótt flestir hafi fengið einhverja menntun á heimili sínu eða í kvennaskólum. Sbr. Rósa Þorsteinsdóttir, *Sagan upp á hvern mann*, 153.

38 Sjá bréf (29) frá SG til JÁ þann 20. ágúst 1864 í NKS 3010 4to.

39 Bjarni Sigurðsson, „Minningar um frú Margrétu Sigurðardóttur frá Hallormsstað,“ *Hlín* 16 (1932): 77–8. Sjá ennfr. Erla Hulda Halldórsdóttir, „Elskulega Margrét,“ 30.

40 Sigrún P. Blöndal, „Merkiskonur: Minningar um Guðríði Jónsdóttur og Elísabetu Sigurðardóttur á Hallormsstað,“ *Hlín* 14 (1930): 74.

Í nóvember árið 1860 spyr Sigurður í bréfi sínu til Jóns Árnasonar hvort hann vilji að hann útvegi honum ævintýri: „Eg veit ekki hvort þú vildir fá nokkuð af þessum algengu sögum um kóng og drottningu í ríki sínu og karl í garðshorni, – um karls dætur, Ásu, Signýju og Helgu og þvílíkar. Þær gat eg skrifað eftir dætrum mínum, sem kunna mikið af því rusli.“⁴¹ Hér kemur fram að Sigurður telji ævintýri algengt fyrirbæri í sinni sveit og jafnvel á heimili sínu og að dætur hans kunni margar slíkar sögur. Í framhaldinu stingur hann upp á því að senda dætur sínar til sögufróðs fólks sem hann vissi af, jafnvel til að láta þær safna þjóðsögum. Í sama bréfi gerir hann ráð fyrir að senda elstu dóttur sína, Margréti, til gamallar konu í sókninni:

Kerling er í sókn minni, nærri níræð, sem trúir svo á álfa, að hún sér þá oft og segir um hætti þeirra, – hún sér fylgjur allar og vofur, en vill ekki segja mér neitt. Nú skal eg setja út dóttur mína elztu að hafa upp úr henni, en hún man nærri allt, sem hún heyrir, og segir svo vel frá, að eg kann ekki jafn vel sjálfur.⁴²

Sigurður virðist gera sér fyllilega grein fyrir því að konur hafi heldur viljað deila reynslu sinni og sögum með kynsysturum sínum en menntamönnum.⁴³ Áform hans um að senda Margréti til fróðleiksfólks til að safna þjóðsögum minnir óneitanlega á aðferðir þeirra Grimmsbræðra, sem fengu vini sína eða fjölskyldumeðlimi til að nálgast sagnaefni, og þó einkum Lotte Grimm, systur sína.

Í bréfi frá 18. mars 1861 skrifar Sigurður að hann hafi sent Jóni nokkur ævintýri sem hann skráði eftir dóttur sinni, Elísabetu, sem er næstelst dætra hans.

Þá sendi eg þér enn nokkrar arkir af kerlingasögum, sem eg rispaði nýlega svo fljótt og illa sem eg gat (þær sögur sagði mér Elísabet dóttir mín, og kunna þær stúlkur mínar nóg í stóra bók af slíkum),

41 Bréf (20) frá SG til JÁ þann 16. nóvember 1860 í NKS 3010 4to. *Úr fórum Jóns Árnasonar: Sendibréf I*, 263–4.

42 Bréf (20) frá SG til JÁ þann 16. nóvember 1860 í NKS 3010 4to. *Úr fórum Jóns Árnasonar: Sendibréf I*, 262.

43 Sbr. Júlíana Þóra Magnúsdóttir, „Þjóðsagnasöfnun og kyngervi: Um þjóðsagnasöfnun Torfhildar Þorsteinsdóttur Hólm og mótun íslenskrar þjóðsagna(söfnunar)hefðar,“ *Rannsóknir í félagsvísindum XI*, Félags- og mannvísindadeild, ritstj. Gunnar Þór Jóhannesson og Helga Björnsdóttir (Reykjavík: Félagsvísindastofnun Háskóla Íslands, 2010), 167.

sumar þær álit eg góðar. ... Viljirðu fá mikið af slíkum, kann eg að geta fengið þær skrifaðar eftir stelpum mínum, sjálfur nenni eg því varla.⁴⁴

Þó að Sigurður segi að dætur sínar hafi kunnað mörg ævintýri, virðist sem Elísabet sé hér fulltrúi stelpnanna og a.m.k. heimildarmaður þess efnis sem hann sendi í það skiptið. Í sama bréfi kemur fram að hann treysti stelpunum til að skrifa sögurnar upp sjálfar en það reynist þó aldrei hafa verið gert, því að Sigurður er í öllum tilfellum skrásetjari þeirra sagna sem hafðar eru eftir þeim og hann sendir Jóni.⁴⁵

Um vorið 1862 sendir Sigurður í síðasta sinn sögur eftir Elísabetu til Jóns Árnasonar. Hér má finna góðan vitnisburð um aðferð hans við að skrá sögurnar:

Eg læt Betu dóttur mína segja mér þenna skolla og hripa svo á eftir sem stytzt eg get. Hún lætur aðra segja sér. ... Þessar kerlingasögur, sem eg rispaði, segja nú sjálfsagt sínir með hverju móti, svona voru mér sagðar þær af Betu minni og henni af öðrum.⁴⁶

Hér kemur fram að Sigurður lætur Elísabetu fyrst segja sér sögurnar en skrifar þær svo upp skömmu síðar. Auk þess bendir hann á að Elísabet hafi heyrt sögurnar frá öðru fólki eða látið fólk segja sér, hugsanlega í þeim tilgangi að safna efni fyrir Jón Árnason. Þetta er a.m.k. það sem Sigurður gefur í skyn og mætti skilja sem afsökun fyrir hönd Elísabetar, þar sem hún sýni áhuga á slíku efni sem er að vissu leyti óviðeigandi afþreying fyrir prestsdóttur. Þó að dætur Sigurðar hafi verið menntaðar og vel sið-

44 Bréf (22) frá SG til JÁ þann 18. mars 1861 í NKS 3010 4to. *Úr fórum Jóns Árnasonar: Sendibréf I*, 281–2.

45 Sögurnar sem Sigurður skráði eftir frásögn Elísabetar, eru varðveittar í þjóðsagnahandritinu Lbs 423 8vo, bls. 65–128 (33r–64v samkvæmt handrit.is) og 145–201 (73r–100r samkvæmt handrit.is). Ein sagan, „Snotra álfkona“ hefur þó verið kennd við Sigurð Gunnarsson sjálfan, þó að sú saga sé inni á milli annarra sagna Elísabetar (bls. 173–6; 87r–88v samkvæmt handrit.is). Á bls. 201–14 (100r–106v samkvæmt handrit.is), beint á eftir ævintýrum Elísabetar, eru skrifaðar fleiri sagnir sem Sigurður virðist hafi skráð eftir minni. Það er þó erfitt að greina milli sagna Elísabetar og Sigurðar, því Sigurður skráði sagnaefni sitt allt í einum rykk. Þannig er hugsanlegt að sumar sagnir sem eru kenndar við Sigurð í þjóðsagnasafninu séu í raun og veru eftir sögn Elísabetar, dóttur hans, þótt henni séu einungis eignuð ævintýrin.

46 Bréf (25) frá SG til JÁ þann 28. apríl 1862 í NKS 3010 4to. *Úr fórum Jóns Árnasonar: Sendibréf I*, 377.

aðar er ljóst að þær hafa einnig tekið þátt í hefðbundinni sagnaskemmtun alþýðufólks (sbr. kerlingasögurnar), enda kunnu þær nóg af ævintýrum til að fylla heila bók, en gera má ráð fyrir að slíkrar þekkingar verði einungis aflað á löngum tíma. Þar að auki höfðu þær mikinn áhuga á þessu efni og spurðu fólk sérstaklega um það (sbr. Elísabetu, sem lét segja sér). Elísabet var þar að auki vitni að skrifum Árna nokkurs, sem nú eru varðveitt í þjóðsagnahandritinu Lbs 418 8vo. Í handritinu eru nokkrar þjóðsögur kenndar við Jón Bjarnason, væntanlega skólápilt Sigurðar Gunnarssonar sem skráði fyrir hann nokkrar sögur.⁴⁷ Á milli blaða nr. 109v og 111r, sem á eru sögur frá Jóni, er að finna gullitað blað og á því stendur: „Þettað hefur Árni/ skýrt á Desjarmýri skrifað/ það vitnar hann sjálfur/ og Elísabet Sigurð/ardóttir á Desjarmýri/ í Borgarfirði.“⁴⁸ Þótt vera megi að klausan beri fyrst og fremst vott um skrifaræfingu skólapilts, má vera að hún bendi ennfremur til þess að Elísabet hafi hvatt til ritunar þjóðsagna eða a.m.k. sýnt slíku framtaki áhuga.⁴⁹

Í síðasta bréfi sem Sigurður nefnir dætur sínar í samhengi við þjóðsagnasafnið og er dagsett 16. júní 1868 segir hann Jóni frá því að stelpurnar séu hættar að taka þátt í söfnun þjóðsagna og ævintýra: „Engar hefi eg fengið sögur af karli og kerlingu, enda gera nú dætur mínar ei annað en týna þeim, síðan þær eltust, þær eru síðjandi og lesa þó mikið, – en það eru útlendar skemmtisögur oftar.“⁵⁰ Sigurður kennir hér að vissu leyti menntun dætra sinna um að þær lesi frekar erlendar skemmtisögur en að gefa sig eins og áður að alþýðusögunum. Áhugi dætra hans virðist þó vera í samræmi við breytingar á lestrarháttum fólks sem átti sér stað upp úr miðri 19. öld. Vinsældir hefðbundins sagnaefnis á borð við riddarasögur, rómönsur og rímur dofnaði smám saman og á seinni hluta aldarinnar náðu bæði innlendar og erlendar skáldsögur miklum vinsældum meðal almenn-

47 Sjá nánar Werth, „Vox viva docet,“ 107–8 og 152–4.

48 Númer blaða er samkvæmt handrit.is. Blaðsíðutal í handritinu sjálfu er 83v og 85r.

49 Ekki er hægt að segja nákvæmlega til um hver þessi Árni hefur verið og hvaðan hann kom. Í manntalinu frá 1860 má finna m.a. tvo Árna Jónssyni, einn bónda og einn vinnumann, í Desjarmýrasókn, sem eru þá 41 og 34 ára gamlir. Auk þess finnast fleiri menn með sama nafni í nágrannasóknum, m.a. í Klyppstaðarsókn en næstum því allir eru þeir komnir yfir þritugt. Í Eiðasókn í Suður-Múlasýslu finnast þó tveir strákar, níu og þrettán ára gamlir, og gæti hugsanlega verið um skólápilta að ræða.

50 Bréf (42) frá SG til JÁ þann 16. júní 1868 í NKS 3010 4to. *Úr forum Jóns Árnasonar: Sendibréf II*, 147.

ings.⁵¹ Framhjá því verður þó ekki litið að bæði riddarasögur og rímur voru lesnar og skráðar fram á 20. öld og að lesefni þjóðfólks á 19. öld hefur verið fjölbreytt.

Í bréfasamskiptum Sigurðar við Jón kemur fram að Sigurður hafi skráð ævintýri eftir Elísabetu á Desjarmýri á árunum 1860–62 áður en fjölskyldan flutti til Hallormsstaðar sumarið 1862 og var Elísabet þá á aldrinum 14 til 16 ára. Elísabet samsvarar því ekki vel hinni hefðbundnu ímynd um sagnafólk. Hún er ung, kemur af efnuðu prestsheimili og er vel skrifandi og menntuð, með metnað til að læra meira. Samkvæmt því sem fram kom hjá dóttur hennar, Sigrúnu P. Blöndal, var hún „handgengnust“ föður sínum, sem hún aðstoðaði við skriftir og ýmis störf. Í því samhengi er ekki ljóst hvers vegna Elísabet skrifaði ekki sjálf upp sögur sínar, eins og Sigurður stakk upp á í bréfi sínu til Jóns Árnasonar, þegar hann sagðist ekki nenna að skrá fleiri sögur eftir dætrum sínum, enda gætu þær gert það sjálfar.

Samtals sendi Sigurður rúmlega 200 sagnir og ævintýri til Jóns, en langflestar þeirra fékk hann aðsendar frá kunningjum og sóknarbörnum sínum; sögurnar eru varðveittar á víð og dreif í þjóðsagnahandritunum Lbs 416–25 8vo. Við flestar uppskriftirnar eru upplýsingar um heimildarmenn með rithönd Sigurðar en sögurnar sjálfar eru með ólíkum rithöndum. Samtals fékk hann efni til safnsins frá tólf heimildarmönnum; fjórum konum og átta körlum. Þar sem heimildarmenn hans voru allir úr næsta nágrenni má líta á Sigurð sem eins konar milligöngumann milli sveitunga sinna og Jóns; milli þjóðsagnasafnarans í Reykjavík og fólks af ólíkum stéttum, sem flest kunni að skrifa sögur sínar sjálft.

Lára Sigfúsdóttir

Önnur þeirra tveggja kvenna sem skráðu þjóðsögur handa Sigurði var Lára Sigfúsdóttir (1843–1920) sem var þjónustustúlka á Desjarmýri áður en Sigurði var veitt brauð að Hallormsstað. Hún var fædd í Gilsárvallahjáleigu á Borgarfirði eystra en í manntalinu frá 1860 er hún skráð sem vinnustúlka á Desjarmýri, þá 18 ára gömul og var hún þar á sama aldri og Margrét Sigurðardóttir, en einungis þremur árum eldri en Elísabet. Foreldrar hennar

51 Sbr. Loftur Guttormsson, „Framleiðsla og dreifing ritaðs máls,“ *Alþýðumenning á Íslandi 1830–1930: Ritað mál, menntun og félagsbreyfingar*, ritstj. Ingi Sigurðsson og Loftur Guttormsson, Studia Historica 18 (Reykjavík: Háskólaútgáfan, 2003), 60.

Lára Sigfusdóttir: 156 319
 á Þróttu í Hlíðaral
 Sagarnar Sigurðar
 Sagur varsið síni kóngur og drótt
 ning þjófurinn síni áttu þjófa sine
 dóttir sem hja þingiböng og Karlgei
 þar skamt frá en átti sem sem þigur
 en hjótt þygg dult ni uppartu þygg
 voru þrjú gæmdu og voru
 þygg samann á leikum daglega og
 gátu ekki skilið einu sínu þeimur
 þingiböngar mátti þjófa sine
 og þidur hann láta þigga þeim
 þingur þi þustala og var þad gótt
 þeimur þidur þad þiðt dróttning
 og lagðist þingur þiðt songest þið
 þara og lá in einu síni þarna
 ná gáfar þans á mátti þi þans
 og þjófa þannur á þiðt þega þann
 dróttningu og þad þi þann þad ein
 þad þad þaga þana þi þann þiðt

Mynd 2: Tvö ávintýri með hendi Lára Sigfusdóttur í þjófsagnahandritinu Lbs 420 8vo, 175r (handrit.is).

voru Sigfús Pálsson (um 1818– um 1869), bóndi í Gilsárvallahjáleigu, og Sigríður Stefánsdóttir (1819–50). Þegar Sigurði var veittur Hallormsstaður í Skógum flutti Lára sennilega ásamt fjölskyldu hans þangað sumarið 1862. Stuttu eftir það fluttist hún þó að Brekku, þar sem bróðir Sigurðar, Gunnar Gunnarsson (1818–98), var bóndi, því Sigurður skráði á fyrstu blaðsíðu við handrit Láru: „Lára Sigfúsdóttir á Brekku í Fljótssdal“.⁵²

Blöðin með hendi Láru hafa að geyma tvö ævintýri.⁵³ Lára virðist vera skrásetjari í báðum tilfellum, þótt blöðin séu að hluta til með annarri rithönd.⁵⁴ Þegar Sigurður spyrst fyrir um sögur frá Láru var hún búsett á Brekku og hefur því verið hætt að umgangast dætur hans daglega. Ekki er ólíklegt að hún hafi heyrt margar sögur sagðar á Desjarmýri og e.t.v. lærði hún ævintýri sín meðan á dvöl hennar þar stóð, líkt og ráða má af ævintýrinu um Kisu kóngsdóttur sem bæði er varðveitt í handritum Elísabetar og Láru.⁵⁵ Vera má að Lára hafi notið tilsagnar í skrift hjá Sigurði eins og dætur hans, eða þá hjá systrunum á Desjarmýri, sem komu að forfallakennslu, eins og fram hefur komið.

Brandþrúður Benónisdóttir

Svo virðist sem Sigurður hafi fremur leitað til skrifandi einstaklinga en þeirra sem einungis kunnu að segja sögur. Önnur kona úr sókn hans sem skráði fyrir hann þjóðsögur og ævintýri var Brandþrúður Benónisdóttir (1831–1911) sem fæddist í Hvalvík við Borgarfjörð eystra í Norður-Múlasýslu. Hún var elsta barn Benónis Gunnlaugssonar (um 1802–66) og Ólafar Magnúsdóttur (um 1797–1849). Stærstan hluta ævi sinnar bjó hún þó í Glettingsnesi í Víkum við Borgarfjörð eystra ásamt bróður sínum Magnúsi og konu hans, Kristborgu Geirmundardóttur, sem fátækur ein-

52 Lbs 420 8vo, 349 (175r samkvæmt handrit.is).

53 Ævintýri Láru Sigfúsdóttur eru varðveitt í Lbs 420 8vo, bls. 349–64 (175r–182v samkvæmt handrit.is) og bera heitin „Sigurður og Ingibjörg“ og „Sagan af Kisu kóngsdóttur“.

54 Sbr. Jón Árnason (útg.), *Íslenskar þjóðsögur og ævintýri* V, 494, nr. 120.

55 Ævintýrið tilheyrir alþjóðlegu ævintýragerðinni ATU 711 („The Beautiful and the Ugly Twinsisters“), sbr. Hans-Jörg Uther, *The Types of International Folktales: A Classification and Bibliography* I, Folklore Fellows Communications (FFC) 284 (Helsinki: Suomalainen Tiedekatemia, 2004), 386. Það heitir „Kisa kóngsdóttir og Ingibjörg systir hennar“ hjá Elísabetu en „Sagan af Kisu kóngsdóttur“ hjá Láru. Í gerðaskrá Einars Ól. Sveinssonar er getið um sjö tilbrigði ATU 711, sem Einar telur vera séríslenska; tilbrigði nr. 4 er eftir Láru og nr. 6 eftir Elísabetu. Sjá Einar Ól. Sveinsson, *Verzeichnis isländischer Märchenvarianten*, Folklore Fellows Communications (FFC) 83 (Helsinki: Suomalainen Tiedekatemia, 1929), 103–6.

yrki. Hún giftist aldrei og eignaðist engin börn en annaðist aftur á móti þrettán börn þeirra Magnúsar og Kristborgar. Brandþrúður lést á gamalsaldri í Litluvík.⁵⁶

Í alþýðuheimild frá Austurlandi segir m.a. að Brandþrúður hafi verið „greind og vönduð í orðum og verkum“.⁵⁷ Lýsingunni ber saman við lýsingu Sigurðar Gunnarssonar í bréfi til Jóns Árnasonar þann 16. nóvember 1860, þegar hann segir Jóni frá fróðri stúlku í sinni sveit: „Fyrir skömmu datt mér í hug stúlka, og það í minni sveit, afbragðs fróð og skynsöm og minnug; hana skal eg nú biðja, því eg veit *nú*, að hún kann óvenju af kerlingasögum, hjátrú og þulum.“⁵⁸ Nokkru seinna sendir Sigurður þjóðsögur og ævintýri úr fórum Brandþrúðar til Jóns og segir hann í bréfi sínu: „... [Brandþrúður] hefir skrifað mér tvisvar nokkuð. ... Hitt sendi eg nú – merkt BBd, því stúlkann heitir Brandþrúður Benonidóttir (hún mun enga nöfnu eiga á Íslandi).“⁵⁹

Blöð Brandþrúðar eru varðveitt í þjóðsagnahandritinu Lbs 423 8vo.⁶⁰ Á þeim tíma þegar Sigurður spurðist fyrir um þjóðsagnaefni frá Brandþrúði var hún u.þ.b. 28–29 ára gömul. Þó að ekki sé hægt að flokka Brandþrúði beinlínis sem ungmenni þegar þetta var er engu að síður áhugavert að Sigurður kallar hana stúlku, sem tengist því eflaust að hún var vinnukona og hafði í raun svipaða réttarstöðu og barn. Á hinn bóginn er hún heldur ekki gömul, ómenntuð sagnakona sem féll að hugmyndum þeirra Grimmsbræðra um heimildarmenn ævintýra. Í þessu ljósi er áhugavert að í sögnum og ævintýrum Brandþrúðar koma gjarnan fyrir djarfar kvenpersónur sem

56 Um Brandþrúði og fjölskyldu hennar má m.a. lesa í Ármann Halldórsson, *Mávabrik* (Egilsstöðum: Snotra, 1992), 52–107.

57 Sbr. Sigmundur Matthíasson Long, „Sagnaþættir Sigmundar M. Long,“ *Að vestan* II, 2. útg. Árni Bjarnarson (Akureyri: Norðri, 1983), 156.

58 Bréf (20) frá SG til JÁ þann 16. nóvember 1860 í NKS 3010 4to. *Úr fórum Jóns Árnasonar: Sendibréf* I, 262.

59 Bréf (22) frá SG til JÁ þann 18. mars 1861 í NKS 3010 4to. *Úr fórum Jóns Árnasonar: Sendibréf* I, 281.

60 Handritið Lbs 423 8vo byrjar á sögnum, ævintýrum og kvæðum í uppskrift Brandþrúðar Benónísdóttur (bls. 1–64) (1r–32v samkvæmt handrit.is) sem halda svo áfram á blaðsíðum 129–44 (65r–72v samkvæmt handrit.is). Eins og hér kemur fram sendi Sigurður Gunnarsson tvisvar þjóðsagnaefni frá Brandþrúði til Jóns Árnasonar. Sögurnar sem standa fremst í handritinu (bls. 1–64) eru merktar BBd eins og Sigurður skrifaði réttilega í bréfi sínu til Jóns. Annað efni eftir Brandþrúði, á bls. 129–44, sendi Sigurður hins vegar fyrir til Jóns Árnasonar, eða með bréfi þann 2. janúar 1861, eins og Jón Árnason merkti við í handritinu.

B.B.d
 Saga af Hringu kóngi sínu
 (frá þriðri Sigurði Gunnarsson) afk. 1
 Það var einu sinni að kóngur og
 dróttning ræðu fyrir ríki og áttu
 eina dóttur sem yngubjörg hét, og
 einn son sem hringur hét, hann var
 hugdyrskur minni heldur en þeir var
 tíðar minni af adli og alki þar sem að
 söna nemar þróttir, ni þegar hann
 var tólf ára, þá var hann á skoð með
 mönnum sínum einn góðum veður
 dag sje til Skjermunna, nú ríðar þe
 ir leingi leingi, þángad til þeir sáu ei
 na hind með gull hring um hornin.
 kóngs son vill nú hafa la hindina ef
 mögulegt væri, þeir ræta heiti ni
 eptir för og ríða hvíldar laust, þáng
 ad til þeir eru allir (menn kóngs son
 ar) húnir ad spreingja hesta sína og se
 inast fer ni hestur kóngs sonar líkar
 nú för ad komna þoka svo þeir gá,
 ecki leingur sjeð hindina þeir voru
 ni komnir langt frá manna lígðum
 og vildu fara ad vitja eitt hvad þeim
 a leid til þea, enn voru ni farnir ad
 villast, geingu samit eitt hvad i vit lei
 su sameiginlega, þángad til hvörj
 um för ad þikja sum vegur rjettur
 og allir skildu, og fóru, hvör einn þyr

Mynd 3: Úr blöðum Brandþrúðar Benónisdóttur, merktum „B.B.d“ með hendi Sigurðar Gunnarssonar í þjóðsagnahandritinu Lbs 423 8vo, 1r (handrit.is).

haga sér ósiðlega, enda er þeim nær undantekningarlaust refsað fyrir það í lokin. Hér mætti nefna sögurnar „Konan sem fór í Svartaskólann“ og „Átta herramansdætur“, sem gætu að vissu leyti borið vott um gagnrýni Brandþrúðar á samfélagslegar aðstæður sínar og kynsystra hennar.

Auk þess að búa yfir sagnagáfu var Brandþrúður hagnælt og er varðveitt lítið vísnað eftir hana á Héraðsskjalasafni Austfirðinga.⁶¹ Kverið er tekið saman og skráð af bróðursyni hennar, Guðmundi Magnússyni í Kjólsvík, vorið 1893, og er til í nokkrum uppskriftum sem hafa verið í umferð manna á milli, a.m.k. í Víkum, fram undir 1930.⁶² Í kverinu er einkum að finna alþýðlegan kveðskap, þar sem Brandþrúður orti að mestu leyti um bróður sinn, Magnús, og hversdagslegar athafnir í Glettingsnesi.⁶³ Einnig er sagt um Brandþrúði að hún hafi samið rímur út frá fornaldarsögunni um Göngu-Hrólf en eyðilagt þær eftir að Hjálmar Jónsson (1796–1875) á Bólu í Skagafirði, betur þekktur sem Bólu-Hjálmar, samdi rímur af sama sögu efni.⁶⁴ Þótt stúlkan Brandþrúður hafi verið álitin bæði greind og vandvirk er þess hvergi getið í framangreindum heimildum að ritstörf hennar hafi þótt einsdæmi og af því má ráða að fleiri alþýðkonur af sömu slóðum hafi verið skrifandi um miðja 19. öld.⁶⁵

61 Sjá Héraðsskjalasafn Austfirðinga A6-317-55, vísnað eftir Brandþrúðar Benónisdóttur.

62 Sbr. flutning G. Ó. P. á borgfirskum ljóðum og lausavísu við víglu Fjarðarborgar árið 1973, sjá Héraðsskjalasafn Austfirðinga A6-328-5-5g.

63 Í handritinu SÁM 30b sem varðveitt er á Stofnun Árna Magnússonar í íslenskum fræðum er að finna lausavísu sem hefst á orðunum „Hljóti sú sem hlemminn fær...“. Undir vísunni er skrifað nafnið Brandþrúðar Benónisdóttir. Sömu vísu má finna í vísnaðri Brandþrúðar og má gera ráð fyrir að Brandþrúður sé höfundur hennar, þó að rangt sé farið með nafn hennar í SÁM 30b.

64 Sbr. Finnur Sigmundsson, *Rímnatal I* (Reykjavík: Rímnafélagið, 1966), 190. Um samþætilegan áhuga alþýðuskrifara á fjölbreyttum viðfangsefnum og tengsl þeirra við þjóðsagnasöfn, sjá t.d. Katre Kikas, „Folklore Collecting as Vernacular Literacy: Establishing a Social Position for Writing in the 1890s Estonia“, *Vernacular Literacies: Past, Present and Future*, ritstj. Ann-Catrine Edlund, Lars-Erik Edlund og Susanne Haugen, Northern Studies Monographs 3 (Umeå: Umeå University og Royal Skyttean Society, 2014), 321–2.

65 Hér má benda á umfjöllun sagnfræðinganna Sigurðar Gylfa Magnússonar og Davíðs Ólafssonar um hina svokölluðu „berfættu sagnfræðinga“ þar sem getið er um aðstæður sjálflærðra alþýðuskrifara. Menntun þeirra hefur að mestu leyti verið óformleg og utan stofnana. Flestir þeirra voru vinnuhjú, fátækir leiguliðar eða lausamenn sem notuðu þann litla frítíma sem þeir höfðu að degi eða nóttu til uppskrifta. Viðfangsefni alþýðuskrifara voru fornsögur, rímur, munnmælasögur og ýmiss konar þjóðlegur fróðleikur. Sjá Sigurður Gylfi Magnússon og Davíð Ólafsson, „Minor Knowledge: Microhistory, Scribal Communities, and the Importance of Institutional Structures.“ *Quaderni Storici* 140a, XLVII, 2 (2012): 501–2. Sjá ennfremur Matthew James Driscoll, *The Unwashed Children*

Þótt líta megi á skráningu þjóðsagna sem leið Brandþrúðar til að miðla þekkingu sinni, er ljóst að hún tjáði sig ekki síður munnlega. Árið 1948 birtist áhugaverð fimm blaðsíðna smásaga í *Eimreiðinni* eftir Helga Valtýsson (1877–1971) sem ólst upp á Nesi í Loðmundarfirði, Norður-Múlasýslu. Smásagan, sem heitir „Drottning örbirgðar og ævintýra“, fjallar um sagnakonuna Brandþrúði gömlu sem fer um hávetur til næsta bæjar til að heimsækja kunningja sína og segir börnunum um leið þjóðsögur og ævintýri. Í sögunni er henni lýst sem fyrirmyndardæmi um sagnaþul og kemur lýsingin heim og saman við hugmyndina um gamla, sögufróða kerlingu sem segir börnunum ævintýri:

Brandþrúður gamla var ævintýrið og þjóðsögurnar ljóslifandi og holdi klætt. Í þeim heimi lifði hún og andaði, og þar sló hjarta hennar og bærðist í sorg og sælu, grát og gleði, utar og ofar striti hversdagsleikans og störfum á harðbalakoti á útskaga, í einangrun og fásinni. Í mjúkum höndum sínum og hlýjum hélt hún Máriutásulopa ævintýra og sagna og spannt úr honum glitrandi lýsigulls-þræði, tvinnnaði þá og þrinnaði og óf síðan úr þeim með fjöllitu hjálínsívaði dásamlegar glitvoðir, sem hún síðan tjaldaði yfir barnahópinn á kvöldin, þar sem hún var langþráður og kærkominn aufúsugestur. Undir þeim tjaldhimni hvarf börnunum heimur allur og veruleiki um hríð, og hvert ævintýri var sem „renni, renni rekkja mín“ eða „fljúgðu, fljúgðu klæði“, sem bar börnin óravegu til nýrra landa og ókunnra, þar sem sól skein daga og nætur yfir grænum skógum. Og skrautlegir fuglar sungu sætum róm. Þar var hvorki skammdegi né vetrarríki. – Þar var gott að vera!⁶⁶

Þó að Brandþrúði hafi verið lýst sem gamalli sagnakonu í sögu Helga hefur hún verið ung kona á þrítugsaldri þegar hún lagði sögur sínar fram til þjóðsagnasafns Jóns Árnasonar, og má af þessu tvennu ráða að hún

of Eve: The Production, Dissemination and Reception of Popular Literature in Post-Reformation Iceland (Middlesex: Hisarlik Press, 1997), 69. Um viðfangsefni alþýðuskrifara, sjá einnig Magnús Hauksson, „Þjóðlegur fróðleikur,“ *Íslensk bókmenntasaga* IV, ritstj. Guðmundur Andri Thorsson (Reykjavík: Mál og menning, 2006), 314–6, og enn fremur Sigurður Gylfi Magnússon og Davíð Ólafsson, *Minor Knowledge and Microhistory: Manuscript Culture in the Nineteenth Century* (New York og London: Routledge, 2017), 206–12.

66 Helgi Valtýsson, „Drottning örbirgðar og ævintýra,“ *Eimreiðin* 55 (1948): 298.

hafi miðlað þjóðsögum stærstan hluta ævi sinnar. Hún hefur hugsanlega sagt börnum Magnúsar, bróður síns, sagnir og ævintýri og e.t.v. víðar á Borgarfirði eystra, í Víkum og Loðmundarfirði eins og fram kemur í smásögunni. Gera má ráð fyrir að Brandþrúður hafi verið sögufróð manneskja og vel menntuð í þjóðlegum fræðum.⁶⁷

Sæbjörg Guðmundsdóttir

Síðasta konan úr tengslaneti Sigurðar Gunnarssonar er Sæbjörg Guðmundsdóttir (1801–64) sem fæddist í Bjarnanesi og var lengi vel vinnukona á bænum Stapa í Hornafirði í Austur-Skaftafellssýslu. Á seinni árum var hún niðursetningur á Arnheiðarstöðum í Fljótsdal í Suður-Múlasýslu hjá bóndanum Vigfúsi Guttormssyni (1828–67). Vigfús var sonur Guttorms Vigfússonar (1804–56), stúdents og alþingismanns og félagi Sigurðar Gunnarssonar sem skýrir að nokkru leyti af hverju Sigurður hafði samband við Vigfús varðandi söfnun þjóðsagna.⁶⁸ Vigfús sendi sögurnar eftir Sæbjörgu til Sigurðar á árunum 1859–64. Á þessu tímabili var Sæbjörg komin á sjötugsaldur og lést hún árið 1864. Ólíkt þeim þremur sagnakonum sem kynntar voru til sögu hér að framan hefur Sæbjörg verið gömul kona þegar hún lagði sögur sínar til safnsins og er hún að vissu leyti dæmigerð sagnakona meðal almúgans samkvæmt skilgreiningu Grimmsbræðra og Lindu Dégh. Sæbjargar er getið meðal heimildarmanna Jóns, enda skráði hún sögur sínar ekki sjálf; e.t.v. hefur hún ekki kunnað það en þó má vera að hún hafi verið orðin sjóndöpur þegar þarna var komið.

Sögur Sæbjargar, að mestu leyti álfa- og draugasagnir, eru undan-tekningarlaust skráðar með rithönd Vigfúsar Guttormssonar og skrifaði hann sögu Sæbjargar „Um Bjarna-Dýsu“, þar sem Sigurður bætti svo við:

67 Í BA-ritgerð Katrínar Þorvaldsdóttur sem fjallar um alþýðusagnakonuna Brandþrúði og þjóðsögur hennar er fullyrt að hún hafi verið menntuð á borð við stórbónda á þessum tíma. Sjá Katrín Þorvaldsdóttir, „Brandþrúður Benónisdóttir: Austfirsk 19. aldar alþýðusagnakona“ (BA-ritgerð, Háskóli Íslands, 2014), 28 og 43.

68 Guttormur Vigfússon var alþingismaður Norðmýlinga ásamt Sigurði Gunnarssyni, en auk þess voru þeir báðir þjóðfundarmenn árið 1851. Eftir andlát Guttorms tók Vigfús við búi föður síns á Arnheiðarstöðum sem taldist góð jörð. Svo virðist sem Sigurður hafi haft samband við Vigfús varðandi þjóðsagnasafnið, því hann þekkti vel til föður hans. Þó að Vigfús hafi skráð nokkrar þjóðsögur eftir Sæbjörgu eru hins vegar engar sögur í safni Jóns Árnasonar eignaðar honum sjálfum.

„Eftir Sæbjörgu Guðmundsdóttur á Arnheiðarst“.⁶⁹ Sagan sem hér um ræðir fjallar um Dísu og bróður hennar Bjarna sem lentu í miklum hrakningum. Bjarni skildi systur sína eftir þar sem þau höfðu grafið sig í fönn og náði til byggða. Seinna leitaði hann Dísu ásamt Þorvaldi nokkrum og öðrum manni. Þeir fundu hana látna en föt hennar höfðu vafist utan um mitti hennar og neðri hluti líkamans var nakinn. Þeir reyndu að búa um Dísu og koma henni í buxur en við það öskraði líkið. Dísu gekk aftur og er henni kennt um að þrettán börn Bjarna bróður hennar hafi dáið ung. Sigurður Gunnarsson bætti svo við athugasemd í lok sögunnar:

Aðrar sögur segja að Þorvaldur hafi brotið Dísu á bak aftur til þess hún væri kyrr og hætti hún þá að orga; margar eru fleiri ljótar sagnir um viðureign þeirra. Þorvaldur var maður vandaður og guðhræddur, en með hjátrú eins og flestir á 18. öld og mun það réttast sem hann sagði frá sjálfur. – Sögur segja að þau Bjarni hafi haft brennivínskút; muni Dísu hafa verið drukkin og lifað, en Þorvaldur gjört út af við hana í hjátrúaræði. – S.G.⁷⁰

Sagan er hér skrifuð eftir manni í Fljótsdal.⁷¹

Ljóst er að Sigurður Gunnarsson hafði sjálfur heyrt ýmsar sögur um örlög Bjarna-Dísu, eftir „manni í Fljótsdal“. Þetta er athyglisvert í ljósi þess að nöfn Sæbjargar og skrásetjarans Vigfúsar Guttormssonar hafa verið strikuð út í handritinu, e.t.v. af Sigurði sjálfum eða Jóni Árnasyni.

Sæbjörg getur þess sjálf að hún hafi heyrt söguna frá Þorvaldi Ögmundssyni, hinum sama og fyrirkom Dísu og sem lést árið 1837: „Sagan er skrifuð eftir sem Þorvaldur sagði mér hana sjálfur.“⁷² Af þeim sökum ber einnig að líta á Sæbjörgu Guðmundsdóttur sem heimildarmann sögunnar, þó að sagan um Bjarna-Dísu hafi verið talin mjög vinsæl meðal manna á Austurlandi.⁷³

69 Lbs 420 8vo, 61 (31r samkvæmt handrit.is). Þjóðsögur Sæbjargar eru m.a. varðveittar á tveimur stöðum (bls. 61–73 (31r–37v samkvæmt handrit.is og 309–43 (155r–172r samkvæmt handrit.is)) í handritinu.

70 Jón Árnason (útg.), *Íslenzkar þjóðsögur og ævintýri* III, 301 (í neðanmáli). Sjá einnig Lbs 420 8vo, 73–4 (37r–37v samkvæmt handrit.is).

71 Sbr. Lbs 420 8vo, 74 (37v samkvæmt handrit.is). Setningin var ekki tekin upp í tilvitnuðum texta í *Íslenzkum þjóðsögum og ævintýrum*.

72 Lbs 420 8vo, 73 (37r samkvæmt handrit.is).

73 Sigmundur Matthíasson Long (1841–1924), vinnumaður og handritasafnari, segir: „Í mínu

~~Eftir Sæbjörgu Guðmundsdóttur 61~~
 um [Signature]
 Þjáma Dyfi
 Maður hét Þjámi, hann
 var Þorgeirs son, hann var
 á dagum, seint á 18du öld
 og fram til 1840, fyftin
 átti hann, er Þorðir hét,
 þinn var um tólf þogur
 þessi saga gjörðit Þorðir
 var þorðir semum, enn
 þótti þemur varri í gæði,
 þinn hölt minir til í klesu
 þinni, og upaði það þinn
 gat eftir donstun gæð þinni
 enda var þinn til vistar á
 Örsin þessu þar nauþ þann seina
 sta um, sem þinn lifði. þó þann
 til

Mynd 4: Úr handriti með sögum Sæbjargar Guðmundsdóttur, skrifuðu af Vigfúsi Guttormssyni, Lbs 420 8vo, 31r (handrit.is).

Sagnasjóður Sæbjargar Guðmundsdóttur ber þess merki að hún hafi lært sögurnar á æskuárum sínum. Hún hefur yfirleitt sagt sögur sem gerðust á bernskuslóðum hennar eins og „Bjarnanessdraugurinn“ og „Huldufólkið í Nesjum“ en einnig þjóðsögur sem hafa verið taldar vinsælar á Austurlandi almennt eins og „Hesteyra-Kríta“ sem gerist í Mjóafirði.

4. Niðurlag

Þótt hér hafi einungis verið fjallað um fjórar konur, tilheyra þær tengslaneti sem rannsakað var í stærra samhengi á öðrum vettvangi.⁷⁴ Niðurstaða þeirrar rannsóknar, sem og umfjöllunin hér að framan, virðist stangast á við það sem fræðimenn hafa almennt haldið fram um 19. aldar sagnafólk, að það hafi verið gamalt, ómenntað og fátækt alþýðufólk. Konurnar úr tengslaneti Sigurðar Gunnarssonar voru flestar hverjar ungar og skrifandi, þó að í tilfelli dætra Sigurðar hafi það ekki leitt til þess að þær hafi skráð þjóðsagnaefni með eigin hendi. Lára Sigfúsdóttir á Brekku og Brandþrúður Benónisdóttir í Glettingsnesi skrifuðu hins vegar án vafa sínar eigin sögur. Í þessum litla hópi er því einungis eitt tilfelli þar sem væntanlega menntaður einstaklingur hefur skráð þjóðsögur eftir „gamalli“ alþýðukonu (e.t.v. um sextugt) og er hér um að ræða niðursetninginn Sæbjörgu Guðmundsdóttur og bóndann Vigfús Guttormsson á Arnheiðarstöðum.

Þær konur sem um var rætt eiga það sameiginlegt að vera ógiftar á þeim tíma sem söfnun þjóðsagnanna átti sér stað. Það væri því e.t.v. ekki úr vegi að spyrja hvort og hvernig hjúskaparstaða þeirra hafi haft áhrif á möguleika þeirra til að taka þátt í söfnuninni. Getur verið að giftar konur hafi e.t.v. ekki haft sömu tækifæri til að víða að sér þjóðsögum og skrá þær? Var samfélagsstaða þeirra önnur og höfðu þær lítinn frítíma til skráningar, þar sem þær höfðu „um annað að hugsa“, eins og Einar Ól. Sveinsson taldi?

Líta má á þekkingu og færni í miðlun sagnaarfs sem ákveðið form alþýðlegrar menntunar. Með því að tileinka sér sífellt stækkandi sagnasjód gat fólk e.t.v. svalað menntunarþorsta sínum eftir því sem unnt var og öðlast með því þekkingu sem menntamenn litu hornauga, samanber það þegar Sigurður Gunnarsson lýsti kunnáttu dætra sinna á þjóðsögum og

ungdæmi var mikið talað um Disu. Hún var ein höfuðpersónan á Út-Héraði á þeim tímum.“ Sigmundur Matthíasson Long, „Sagnaþættir Sigmundar M. Long.“ 194.

74 Sjá Werth, „Vox viva docet“.

ævintýrum með þeim orðum að þær kynnu „mikið af því rusli“. Þær leiðir sem fólk valdi til að afla sér þekkingar og auka á menntun sína og virðingu í samfélaginu virðast hafa verið misjafnar, og skipti þá litlu hvort um konur eða karla var að ræða. Á meðan sumum bauðst skólaganga og bókalærdómur, tóku aðrir það sem bauðst og sköpuðu úr því sín eigin andlegu verðmæti. Það mætti því e.t.v. líta á söfnun þjóðsagna sem eina leið af fjölmörgum; bæði til að afla sér þekkingar og láta að sér kveða, ekki sist fyrir konur sem fengu almennt séð ekki tækifæri til formlegrar skólagöngu fyrr en um miðbik 19. aldar.

Með því að kynna okkur líf og störf þeirra fjögurra kvenna sem telja má til tengslanets Sigurðar Gunnarssonar, sjáum við ekki einungis hvernig menntunarbörf þeirra kristallast í meðferð þeirra á sagnaarfinum, heldur verður okkur einnig ljóst að ómögulegt er að draga upp einfalda mynd af aðferðum við söfnun þjóðsagna. Prestsdóttirin, vinnukonurnar tvær og niðursetningurinn sýna okkur þar að auki að þeir einstaklingar sem lögðu söfnunarstarfi Jóns Árnasonar lið gátu komið úr ólíkum áttum og að bág þjóðfélagsleg staða þeirra aftraði þeim ekki frá því að skilja eftir sig arf; svipmyndir úr lífi fólks og aðstæðum, heimsmynd þess, hugarástandi og draumum.

HEIMILDIR

HANDRIT

Stofnun Árna Magnússonar í íslenskum fræðum, Reykjavík

NKS 3010 4to

SÁM 30b

Landsbókasafn Íslands – Háskólabókasafn, Reykjavík

Lbs 540 4to

Lbs 418 8vo

Lbs 420 8vo

Lbs 423 8vo

Héraðsskjalasafn Austfirðinga, Egilsstöðum

A6-13-7

A6-317-55

A6-328-5-5g

FRUMHEIMILDIR

- Ármann Halldórsson. *Mávabírk*. Egilsstöðum: Snotra, 1992.
- Bjarni Sigurðsson. „Minningar um frú Margrétu Sigurðardóttur frá Hallormsstað.“ *Hlin* 16 (1932): 65–81.
- Grimm, Jakob og Wilhelm. *Kinder- und Hausmärchen* I–II. 1. útg. Berlín: Real-schulbuchhandlung, 1812–15.
- Helgi Valtýsson. „Drottning örbrigðar og ævintýra.“ *Eimreiðin* 55 (1948): 297–301.
- Jón Árnason (útg.). *Íslenskar þjóðsögur og ævintýri* I–VI. (Ný útgáfa). Árni Böðvarsson og Bjarni Vilhjálmsson önnuðust útgáfu. Reykjavík: Þjóðsaga, 1954–61.
- Jón Jónsson. „Æfiágrip Sigurðar prófests Gunnarssonar á Hallormsstað.“ *Andvari* 13 (1887): 1–18.
- Sigmundur Matthíasson Long. „Sagnaþættir Sigmundar M. Long.“ *Í Að vestan* II. 2. útg. Árni Bjarnarson safnaði og sá um útgáfuna. Akureyri: Norðri, 1983. (1. útg 1955).
- Sigrún P. Blöndal. „Merkiskonur: Minningar um Guðríði Jónsdóttur og Elísabetu Sigurðardóttur á Hallormsstað.“ *Hlin* 14 (1930): 66–84.
- Úr *fórum Jóns Árnasonar: Sendibréf* I–II. Finnur Sigmundsson annaðist útgáfu. Reykjavík: Hlaðbúð, 1950–51.

FRÆÐIRIT

- Aðalheiður Guðmundsdóttir. „Barnshugur við bók: Um uppeldishugmyndir Jóns Ólafssonar.“ *Vefnir* 3 (2003). Sótt 28. ágúst 2015 á: <http://vefnir.is/rit.php?id=73>.
- . „Inngangur.“ *Úlfhams saga*. Rit Stofnunar Árna Magnússonar 53. Reykjavík: Stofnun Árna Magnússonar á Íslandi, 2001.
- Azadovskij, Mark K. *Eine sibirische Märchenerzählerin*. Folklore Fellows Communications (FFC) 68. Helsinki: Suomalainen Tiedeakatemia, 1926.
- Bogatyrev, P. og Roman Jakobson. „Die Folklore als eine besondere Form des Schaffens.“ *Selected Writings IV: Slavic Epic Studies*. The Hague og París: Mouton & Co., 1966, 1–15.
- Bottigheimer, Ruth B. „Fairy Tales, Folk Narrative Research and History.“ *Social History* 14/3 (1989): 343–57.
- Dégh, Linda. *Folktales and Society: Storytelling in a Hungarian Peasant Community*. Þýð. Emily M. Schossberger. Bloomington og Indianapolis: Indiana University Press, 1989. (1. útg. á ensku 1969).
- Driscoll, Matthew James. *The Unwashed Children of Eve: The Production, Dissemination and Reception of Popular Literature in Post-Reformation Iceland*. Middlesex: Hisarlik Press, 1997.
- Dundes, Alan. „The Devolutionary Premise in Folklore Theory.“ *Folklore: Critical Concepts in Literary and Cultural Studies* IV. Folkloristics: Theories and Methods. Ritsjtj. Alan Dundes. New York: Routledge, 2004, 394–406.

- Einar Ól. Sveinsson. *Verzeichnis isländischer Märchenvarianten*. Folklore Fellows Communications (FFC) 83. Helsinki: Suomalainen Tiedeakatemia, 1929.
- . *Um islenzkar þjóðsögur*. Reykjavík: Sjóður Margrétar Lehmann-Filhés, 1940.
- Erla Hulda Halldórsdóttir. *Nú tímans konur: Menntun kvenna og mótun kyngervis á Íslandi 1850–1903*. Reykjavík: Sagnfræðistofnun – RIKK og Háskólaútgáfan, 2011.
- . „Jeg játa að jeg er opt óþægileg:“ Kona í rými andófs og hugmynda.“ *Ritið* 2–3 (2007): 217–39.
- . „Elskulega Margrét“: Úr bréfasafni Margrétar prófastsfrúar á Stafafelli.“ *Skaftfellingur* 8 (1992): 29–52.
- Finnur Sigmundsson. *Rímnatal I*. Reykjavík: Rímnafélagið, 1966.
- Guðrún Ingólfssdóttir. *Á hverju liggja ekki vorar göfugu kellingar: Bókmenning íslenskra kvenna frá miðöldum fram á 18. öld*. Sýnisbók íslenskrar alþýðumenningar 20. Ritstj. Davíð Ólafsson, Már Jónsson og Sigurður Gylfi Magnússon. Reykjavík: Háskólaútgáfan, 2016.
- . „Í hverri bók er mannsandi:“ *Handritasýrpur – bókmenning, þekking og sjálfsmynd karla og kvenna á 18. öld*. *Studia Islandica* 62. Ritstj. Ármann Jakobsson. Reykjavík: Bókmennta- og listfræðastofnun Háskóla Íslands og Háskólaútgáfan, 2011.
- Gunnell, Terry. „Clerics as Collectors of Folklore in Nineteenth-Century Iceland.“ *Arv: Nordic Yearbook of Folklore* 68 (2012): 45–66.
- Hallfreður Örn Eiríksson. „Sagnaval Jóns Árnasonar og samstarfsmanna hans: Nokkrar athugasemdir.“ *Skirmir* 145 (1971): 78–88.
- Henssen, Gottfried (útg.). *Überlieferung und Persönlichkeit: Die Erzählungen und Lieder des Egbert Gerrits*. Schriften des Volkskunde-Archivs Marburg I. Münster: Aschendorffsche Verlagsbuchhandlung, 1951.
- Herranen, Gun. „A Blind Storyteller’s Repertoire.“ *Nordic Folklore: Recent Studies*. Ritstj. Reimund Kvideland og Henning K. Sehmsdorf. Bloomington og Indianapolis: Indiana University Press, 1989, 63–9.
- Hjörleifur Guttormsson og Sigurður Blöndal. *Hallormsstaður í Skógum: Náttúra og saga höfuðbóls og þjóðskógar*. Ritstj. Hjörleifur Guttormsson. Reykjavík: Mál og menning, 2005.
- Hoffmann-Krayer, Eduard. „Naturgesetz im Volksleben?“ *Hessische Blätter für Volkskunde* 2 (1903): 57–64.
- Holbek, Bengt. *On the Comparative Method in Folklore Research*. Turku: Nordic Institute of Folklore, 1992.
- Jón Hnefill Aðalsteinsson. „Þjóðsögur og sagnir.“ *Íslensk þjóðmenning VI: Munnmenntir og bókmenning*. Ritstj. Frosti F. Jóhannsson. Reykjavík: Þjóðsaga, 1989, 229–90.
- Júlíana Þóra Magnúsdóttir. „Þjóðsagnasöfnun og kyngervi: Um þjóðsagnasöfnun Torfhildar Þorsteinsdóttur Hólm og mótun íslenskrar þjóðsagna(söfnunar)-

- hefðar.“ *Rannsóknir í félagsvísindum XI*. Félags- og mannvísindadeild. Ritstj. Gunnar Þór Jóhannesson og Helga Björnsdóttir. Reykjavík: Félagsvísindastofnun Háskóla Íslands, 2010, 165–73.
- Katrín Þorvaldsdóttir. „Brandþrúður Benónisdóttir: Austfirsk 19. aldar alþýðusagnakona.“ BA-ritgerð, Háskóli Íslands, 2014. Sótt 31. ágúst 2015 á: <http://hdl.handle.net/1946/18482>.
- Kikas, Katre. „Folklore Collecting as Vernacular Literacy: Establishing a Social Position for Writing in the 1890s Estonia.“ *Vernacular Literacies: Past, Present and Future*. Ritstj. Ann-Catrine Edlund, Lars-Erik Edlund og Susanne Haugen. Northern Studies Monographs 3. Umeå: Umeå University og Royal Skyttean Society, 2014, 309–23.
- Kvideland, Reimund og Henning K. Sehmsdorf. „Introduction.“ *All the World's Reward: Folktales Told by Five Scandinavian Storytellers*. Seattle og London: University of Washington Press, 1999, 3–10.
- Loftur Guttormsson. „Framleiðsla og dreifing ritaðs máls.“ *Alþýðumenning á Íslandi 1830–1930: Ritað mál, menntun og félagsbreyfingar*. Ritstj. Ingi Sigurðsson og Loftur Guttormsson. Studia Historica 18. Reykjavík: Háskólaútgáfan, 2003, 37–65.
- . „Fræðsluhefðin: kirkjuleg heimafræðsla.“ *Almenningufræðsla á Íslandi 1880–2007 I*. Ritstj. Loftur Guttormsson. Reykjavík: Háskólaútgáfan, 2008, 21–35.
- Magnús Hauksson. „Þjóðlegur fróðleikur.“ Í *Íslensk bókmenntasaga IV*. Ritstj. Guðmundur Andri Thorsson. Reykjavík: Mál og menning, 2006, 307–61.
- Margrét Eggertsdóttir. „Um kveðskap kvenna og varðveislu hans.“ *Vefnir 2* (1999). Sótt 28. ágúst 2015 á: <http://vefnir.is/grein.php?id=711>.
- Paradiž, Valerie. *Clever Maids: The Secret History of the Grimm Fairy Tales*. New York: Basic Books, 2005.
- Pentikäinen, Juha. *Oral Repertoire and World View: An Anthropological Study of Marina Takalo's Life History*. Folklore Fellows Communications (FFC) 219. Helsinki: Suomalainen Tiedeakatemia, 1978.
- Pöge-Alder, Kathrin. *Märchenforschung: Theorien, Methoden, Interpretationen. 2.* útg. Tübingen: Narr Verlag, 2011. (1. útg. 2007).
- Rebel, Hermann. „Why Not 'Old Marie'... or Someone Very Much Like Her? A Reassessment of the Question about the Grimms' Contributors.“ *Social History* 13/1 (1988): 1–24.
- Rósa Þorsteinsdóttir. „Jón Árnason þjóðsagnasafnari og heimildarfólkið hans.“ *Grasahnoss: Minningarrit um hjónin Rögnu Ólafsdóttur (1944–2011) & Ögmund Helgason (1944–2006)*. Sauðárkróki: Sögufélag Skagfirðinga, 2014, 127–42.
- . *Sagan upp á hvern mann: Átta íslenskir sagnamenn og ævintýrin þeirra*. Reykjavík: Stofnun Árna Magnússonar í íslenskum fræðum, 2011.
- Rölleke, Heinz. „Märchen über Märchen.“ *ZEIT Geschichte* 4 (2012): 38–44.
- . „New Results of Research on Grimms' Fairy Tales.“ *The Brothers Grimm and Folktale*. Ritstj. James M. McGlathery, Larry W. Danielson, Ruth E. Lorbe

- og Selma K. Richardson. Þýð. James M. McGlathery. Urbana: University of Illinois Press, 1988, 101–11.
- Rölleke, Heinz og Albert Schindelhütte (ritstj.). *Es war einmal...: Die wahren Märchen der Brüder Grimm und wer sie ihnen erzählte*. Die andere Bibliothek. Frankfurt am Main: Eichborn, 2011.
- Sigurður Gylfi Magnússon og Davíð Ólafsson. *Minor Knowledge and Microhistory: Manuscript Culture in the Nineteenth Century*. New York og London: Routledge, 2017.
- . „Minor Knowledge: Microhistory, Scribal Communities, and the Importance of Institutional Structures.“ *Quaderni Storici* 140a, XLVII, 2 (2012): 495–524.
- Uther, Hans-Jörg. *The Types of International Folktales: A Classification and Bibliography* I. Folklore Fellow Communication (FFC) 284. Helsinki: Suomalainen Tiedeakatemia, 2004.
- Valdimar Tr. Hafstein. „The Constant Muse: Copyright and Creative Agency.“ *Narrative Culture* 1/1 (vor 2014): 9–48.
- Warner, Marina. *From the Beast to the Blonde: On Fairy Tales and Their Tellers*. London: Chatto & Windus, 1994.
- Werth, Romina. „Vox viva docet:“ Um tengslanet milli safnara og heimildarmanna við þjóðsagnasafn Jóns Árnasonar.“ MA-ritgerð, Háskóli Íslands, 2015. Sótt 19. júlí 2017 á: <http://hdl.handle.net/1946/22745>.

ÁGRIP

Glitvoðir genginna alda: Um framlag kvenna til söfnunar þjóðsagna á Austurlandi

Lykilorð: þjóðsagnasöfnun, söfnunaraðferðir, tengslanet söfnunar, menntun kvenna, þjóðsagnahandrit

Í greininni er fjallað um aðferðir Jóns Árnasonar (1819–88) og eins af samstarfsmönnum hans, séra Sigurðar Gunnarssonar (1812–78), við söfnun íslenskra þjóðsagna (sbr. *Íslenskar þjóðsögur og æfintýri*, 1862–64). Sigurður bjó ásamt fjölskyldu sinni á Desjarmýri og síðar á Hallormsstað á Austurlandi, þar sem hann safnaði fjölda sagna og ævintýra frá sóknarbörnum sínum. Til tengslanets Sigurðar heyra tólf einstaklingar; átta karlar og fjórar konur. Í greininni er leitast við að varpa ljósi á framlag unglingsstúlkunnar Elísabetar, dóttur Sigurðar, vinnukvennanna Láru Sigfúsdóttur og Brandþrúðar Benónisdóttur sem og niðursetningsins Sæbjargar Guðmundsdóttur. Allar lögðu þær safninu til sagnir sínar og ævintýri, annaðhvort í rituðu formi eða sem munnlega frásögn. Ætla má að þátttaka þeirra í söfnuninni hafi verið leið þeirra til að svala þörf sinni fyrir menntun og þekkingarleit um miðbik 19. aldar.

SUMMARY

Glittering Weavings from the Past: The Contribution of Women to the Collection of Folktales and Legends in East Iceland

Keywords: folktale collection, collecting practices, source network, women's education, folktale manuscripts

In this article, the working practices of Jón Árnason (1819–88) and one of his contributors, the Reverend Sigurður Gunnarsson (1812–78) are examined with regard to their collecting of Icelandic folktales (see *Íslenzkar þjóðsögur og æfintýri*, 1862–64). Sigurður lived in eastern Iceland with his family at Desjarmýri, and later at Hallormsstaður, and he collected many stories and tales from participants in his parish. His source network consisted of twelve individuals: eight men and four women. This article sheds light on the contribution of Elísabet, Sigurður's teenage daughter; Lára Sigfúsdóttir and Brandþrúður Benónisdóttir, who were both maids; and Sæbjörg Guðmundsdóttir, a pauper. Each of these women contributed their stories and tales in written form or as oral sources to the collection of folktales and legends. It is suggested that their participation in the collecting of this material around the middle of the nineteenth century might have been a way for them to channel their thirst for education and knowledge.

Romina Werth
Doktorsnemi í íslenskum bókmenntum
Gimli
Sæmundargötu 10
ÍS-101 Reykjavík
row1@hi.is

Aðalheiður Guðmundsdóttir
Prófessor í íslenskum bókmenntum fyrri alda
Árnagarði við Suðurgötu
ÍS-101 Reykjavík
adalh@hi.is

JOANNE SHORTT BUTLER

THE MYSTERIOUS DEATH OF ÞORSTEINN KUGGASON

Authorial Imagination and Saga Narrative

ÞORSTEINN KUGGASON is one of many recurring characters in the *Íslendingasögur* and related sources. He is mentioned in *Fóstbræðra saga* and *Eyrbyggja saga* and the Hauksbók version of *Landnámabók*. He appears throughout *Grettis saga* and in an isolated scene in *Laxdæla saga*. In *Bjarnar saga Hítðelakappa*, Þorsteinn has a larger role when he switches allegiance from Þórðr Kolbeinsson to Björn Hítðelakappi and ultimately wins compensation for Björn's death. Although there is narrative silence regarding the end of Þorsteinn's life, and none of these surviving narratives is centred on him or his perspective, the earliest Icelandic annals note that he was killed in the year 1027.

Hints found across the sources have been used to argue that, according to the traditions that contributed to the saga narratives, Þorsteinn Kuggason was most likely killed because of his rivalry with Snorri goði Þorgrímsson. In this article, I will look at the evidence for this, exploring Þorsteinn's appearances in *Laxdæla saga* and in *Grettis saga* in more detail. I intend to approach the sources from an agnostic position with regard to their dating, in order to avoid circular reasoning about which source might have influenced another. By showing how consistent the portrayal of Þorsteinn and his personality is across the sagas, I will argue for the existence of immanent oral traditions concerning this character, before moving onto more detailed narrative analysis.

Þorsteinn's role in *Laxdæla saga* is irrelevant to the main plot; he only interacts with his cousin, Þorkell Eyjólfsson, and with Halldórr Ólafsson, whose land Þorsteinn covets. Similarly, in *Grettis saga*, he appears as one of the farmers who shelters Grettir in his outlawry, but he does nothing to affect the overarching plot of the saga. His death makes Snorri goði briefly an ally of Grettir's, but Snorri dies before he can overturn the hero's outlawry.

Þorsteinn might largely be termed a background character, contributing to the scenery of the society depicted, but not influencing the drive of the story. Confronted with characters like this – a familiar feature of the *Íslendingasögur* – we are minded to ask why they made it into the story at hand. The scenes that I will examine here have been explained by Judith Jesch simply as products of a saga author’s “imagination”, functioning only to illustrate the personalities of Þorsteinn’s relatives, Þorkell and Grettir.¹ This is a conclusion that I will question, considering how “authorial” or compositional imagination might have interacted with established tradition as well as the needs of the story at hand. As will be developed further below, this is not to claim that compositional imagination is a purely literary phenomenon, and it must be recalled that even an established tradition must have featured variants and innovation as much as conservatism. Both *Laxdæla saga* and *Grettis saga* contain information that allows us to piece together aspects of an immanent saga of Þorsteinn Kuggason, but the material is muted and manipulated in order to fit the context of the sagas that make use of Þorsteinn, according to their own narrative priorities.

Immanent sagas and lost sagas

Medieval Icelandic literature is full of references to sources that we can no longer access, some of which may have been written down, some of which may only have existed as oral accounts. Some of these are named, whilst others are little more than allusions to tales, or the suspicion that arises when a character reappears frequently with little introduction. These instances have naturally precipitated discussion of the “lost” literature of medieval Iceland; that is, sagas that were written down but have subsequently disappeared from the canon through loss and damage. Building upon speculation regarding the number of manuscripts lost, the proportion of these that contained otherwise unattested material, and upon assumptions regarding the chronology of saga composition, the search for lost sagas has sought to recover proof of physical documents from little concrete evidence.²

1 Judith Jesch, “The Lost Literature of Medieval Iceland: Sagas of Icelanders,” (PhD diss., University College London, 1984), 266; 268.

2 See, for instance, the summary of previous scholarship in Jesch, “Lost Literature,” 27–28

There can be no doubt that we have completely lost some written sagas, along with copies of existing texts, but discovering the extent to which the surviving corpus preserves either direct quotations from them, or modified passages, remains difficult to prove. The only systematic attempt to analyse this problem has been Judith Jesch's 1984 doctoral thesis, which did not deny the role of oral traditions in saga formation, but nevertheless focussed solely on the evidence for lost written stories.³ Two of Jesch's case-studies that will be referred to in the present article are **Þorgils saga Hollusonar* and **Þorsteins saga Kuggasonar*. The former is a narrative mentioned in *Laxdæla saga* that does not survive elsewhere, whilst **Þorsteins saga Kuggasonar* is included in Jesch's study because of arguments made by Sigurður Nordal.⁴

Barði Guðmundsson was the first modern scholar to observe that clues as to Þorsteinn's fate can be found within his appearances in the *Íslendingasögur*.⁵ Following Barði, Sigurður Nordal combined the evidence to suggest that a written saga of Þorsteinn's life had once existed, and had been used as a source by the authors of the surviving texts mentioned at the opening of this article.⁶ Jesch was justly sceptical of the existence of such a written saga; however, she largely ignored the evidence relating to Þorsteinn's death and instead felt that his life had not been "sufficiently remarkable" to be the subject of a saga narrative.⁷

Two years after Jesch defended her thesis, Carol Clover's influential article on the oral background of the "long prose form" was published, introducing the notion of the "immanent" saga.⁸ Whilst Jesch's thesis remains an extremely useful resource, the idea of immanence perhaps makes the search for "lost" sagas redundant. Clover's suggestion, based on the study of epic oral traditions around the world, was that whilst a full-length prose saga need not have existed as a single oral story (ready to be dictated

and *passim*. As Jesch has pointed out, the editors of the *Íslenzk fornrit* series have often been the main investigators of references to what seems to be 'lost' saga literature.

3 Jesch, "Lost Literature," 10.

4 Sigurður Nordal, Introduction to *Borgfirðingasögur*, eds. Sigurður Nordal and Guðni Jónsson, *Íslenzk fornrit*, vol. 3, 2nd ed. (Reykjavík: Hið íslenzka fornritafélag, 1956).

5 Barði Guðmundsson, "Tímatál annála um viðburði söguvaldar," *Andvari* 1936 (1936): 33–34.

6 Sigurður Nordal, Introduction to *Borgfirðingasögur*, lxxxii.

7 Jesch, "Lost Literature," 269.

8 Carol J. Clover, "The Long Prose Form," *Arkiv för nordisk filologi* 101 (1986): 10–39.

to a scribe with parchment to hand), the components of the story could have been maintained orally. The existence of an immanent saga meant, simply, that there was the *potential* to tell a full-length saga narrative about a person, region, event or family, and that episodes could be recounted to an audience already familiar with the immanent whole. Thus, immanence links the story being told not only to the expertise of the teller, but also to the knowledge of the audience.⁹ Clover's idea was further developed with a specific eye to approaching the immanence of the *Íslendingasögur* by Gísli Sigurðsson, whose methodology has been invaluable to this article.¹⁰

Assuming the existence of immanent tales allows us to account for inconsistencies in the portrayal of recurring saga characters. Gísli Sigurðsson has demonstrated this in the case of Guðmundr ríki, where the chieftain is depicted by different sagas in varying ways that are at times unflattering.¹¹ The differences between the narratives do not indicate that one is the "right" portrayal of Guðmundr, and another therefore "wrong" in its depiction. Rather, the differences can be accounted for through the inherently local, variable nature of oral traditions. As Gísli states: "Guðmundr ... comes across as a multifaceted personality, though always with certain underlying traits that help to mark him out".¹²

On the other hand, with regard to another postulated "immanent saga" about Síðu-Hallr Þorsteinsson and his family, extant sources are more consistent in their portrayal of these characters and even of the overarching themes that dominated their story. According to Jamie Cochrane, the conception of an immanent story of Hallr's life is indicated rather by the

9 This idea was expanded upon by John Foley in his *Immanent Art: from Structure to Meaning in Traditional Oral Epic* (Bloomington, IN: Indiana University Press, 1991), see esp. 42–45.

10 Gísli Sigurðsson, *The Medieval Icelandic Saga and Oral Tradition: A Discourse on Method*, trans. Nicholas Jones, Publications of the Milman Parry Collection of Oral Literature 2 (Cambridge, MA: Harvard University Press, 2004). Originally published as *Túlkun Íslendingasagna í ljósi munnlegrar hefðar: Tilgáta um aðferð*, Rit 56 (Reykjavík: Stofnun Árna Magnússonar á Íslandi, 2002). Gísli in fact states explicitly: "One clear advantage of assuming an oral tradition in the background is that it frees us from the need to assume the existence of hypothetical lost written sources", *Medieval Icelandic Saga*, 309.

11 Gísli Sigurðsson, "The Immanent Saga of Guðmundr ríki," trans. Nicholas Jones, *Learning and Understanding in the Old Norse World: Essays in Honour of Margaret Clunies Ross*, eds. Kate Heslop, Judy Quinn, et al., *Medieval Texts and Cultures of Northern Europe*, vol. 18 (Turnhout: Brepols, 2007), 201–18.

12 *Ibid.*, 218.

number of separate narratives relating to him and his family that can be found in different sources.¹³ Hallr, unlike Guðmundr, was not drawn into the destructive oppositions of feuding in the way that so many chieftains were; I would suggest that, unlike Guðmundr ríki, there were perhaps fewer people interested in preserving the perspective of Hallr's enemies.

When seeking to identify characters whose immanent biographies were known to medieval audiences, there are two key requirements. The first is that there is an underlying consistency in the portrayal of the character: variations and discrepancies may exist, but they can be explained by their contexts in different narratives, and serve to add depth to the character's portrait, rather than simply to support or discredit different sources. The second is that a variety of apparently independent narratives exist regarding the character: the individual does not appear only in a single scene or event retold across a number of sagas, but they are involved in different proceedings. Often, the character is given only the most perfunctory introductions in these episodes, the saga narrator assuming a basic familiarity with the character's personality.

Narrative usefulness/uselessness

Both Hallr and Guðmundr were chieftains, and both (according to the written sources in which they are mentioned) were prominent figures during Iceland's conversion to Christianity. Þorsteinn Kuggason seemingly remained on the fringes of the power-struggles of this period, however, and is never said to have been a chieftain, despite moving in the upper echelons of society. In the surviving material, Þorsteinn nevertheless interacts with, and is related to, major saga figures at a period that receives a lot of attention in the sagas. Jesch has compared him to other recurring, supporting characters such as the chieftain Ásgrímr Elliða-Grímsson and the prophetic Gestr Oddleifsson.¹⁴ Chieftains are ever-present in the sagas, and assemblies are a convenient place to introduce them; similarly, Gestr's prophetic abilities make him useful to narrators. He is introduced into *Gísla saga* with very little preamble, but the audience understands Gíslí's

13 Jamie Cochrane, "**Síðu-Halls saga ok sona hans*: Creating a Saga from Tradition," *Gripla* 21 (2010): 197–234.

14 Jesch, "Lost Literature," 269. Another productive comparison might be Þorkell Geitisson, whose immanent saga is discussed by Gíslí Sigurðsson in his *Medieval Icelandic Saga*, 161–84.

response to Gestr's foreboding words because Gestr is established as a seer elsewhere.¹⁵ It matters little whether Gestr's involvement in Gísli's story is authorial invention or "imagination", or whether in the thirteenth century he was considered to be part of an accurate historical tradition: he has a role in the society depicted that translates to a narrative function. He is narratively useful.

Yet, even as a supporting character, Þorsteinn does not always appear relevant to the plots in which he appears. He is not a chieftain or a seer, he is never explicitly said to be a lawyer, and not all his appearances concern legal cases. Is Þorsteinn "narratively useful" in some other way? Or, like a rounded character such as the immanently present Hallr and Guðmundr, did the perception of Þorsteinn's role in the events of the early eleventh century transcend the need for him to be useful to the telling of a particular story?

Characterisation in the sagas is a vexed issue; the stories were largely meant to be historically plausible to their medieval audiences, concerning the accomplishments of their forebears. But the stories are also clearly shaped by traditional conventions and narrative demands.¹⁶ The *Íslendingasögur* perfectly exemplify the struggle to reconcile character and characterisation with narrative structure, as articulated in relation to the modern novel:

The literary character is itself divided, always emerging at the juncture between structure and reference. In other words, a literary *dialectic* that operates dynamically within the narrative text gets transformed into a theoretical *contradiction*, presenting students of literature with an unpalatable choice: language *or* reference, structure *or* individuality.¹⁷

When Jesch explained Þorsteinn's appearances in *Laxdæla saga* and *Grettis saga* as the result of authorial imagination, she emphasised Þorsteinn's usefulness to the narratives. But she claimed that he is useful only because

15 *Gísla saga Súrssonar*, in *Vestfirðingasögur*, eds. Björn K. Þórolfsson and Guðni Jónsson, Íslensk fornrit, vol. 6 (Reykjavík: Hið íslenska fornritafélag, 1943), 20–22.

16 See Joanne Shortt Butler, "Narrative Structure and the Individual in the *Íslendingasögur*: Motivation, Provocation and Characterisation" (PhD diss., University of Cambridge, 2016), esp. 125–29.

17 Alex Woloch, *The One Vs. the Many: Minor Characters and the Space of the Protagonist in the Novel* (Princeton, NJ: Princeton University Press, 2003), 17.

of how well he contrasts with his more important relatives: relatives whose personalities are perfectly clear even before their interactions with Þorsteinn Kuggason. In the following analysis, I argue that this is not reason enough for someone to have “imagined” Þorsteinn’s presence – as opposed to anyone else’s – in these scenes. Why some characters or details were included in the sagas, and others were not, is a question that has a more complex answer than subjective recourses to narrative “style”.¹⁸ Paying attention to these details can allow us to understand more about material that has not been preserved, as well as improving our understanding of the relationships between surviving sagas and the attitudes of those in the thirteenth century, and later, who shaped the narratives into their current forms.

**Ævisaga Þorsteins Kuggasonar*

In roughly chronological order, I will give an account of the events of Þorsteinn Kuggason’s life that can be pieced together from the sagas and annals. The account demonstrates that the stories concerning Þorsteinn are varied enough to come from multiple sources. I will follow this summary with a brief examination of Þorsteinn’s personality in these sources, which is remarkably consistent. This summary of his “biography” and character provide the context for the ensuing analysis of scenes involving Þorsteinn.

Bjarnar saga ch. 27; Grettis saga ch. 26; Laxdæla saga chs. 7, 31, 40.

Þorsteinn was the son of Þorkell kuggi Þórðarson gellis and Þuríðr Ásgeirsdóttir æðikolls. He was born towards the end of the tenth century. He married Þorfinna, daughter of Vermundr mjóvi Þorgrímsson and Þorbjörg digra Óláfsdóttir. Þorsteinn and Þorfinna lived at Ljárskógar in Western Iceland.

Fóstbræðra saga chs. 7–8; Grettis saga chs. 26–27 and passim.; Laxdæla saga ch. 40.

After the death of Kjartan Ólafsson (Þorsteinn’s uncle by marriage) in the early eleventh century, Þorsteinn fostered Kjartan’s young son, Ásgeirr.

¹⁸ Theodore M. Andersson, *The Partisan Muse in the Early Icelandic Sagas 1200–1250*, *Islandica*, vol. 55 (Ithaca, NY: Cornell University Press, 2012), 26; cf. Sigurður Nordal, Introduction to *Borgfirðingasögur*, lxxxiii.

A decade or so later, Þorsteinn was asked by his cousin Ásmundr hærulangi to assist in the prosecution of Þorgeirr Hávarsson for the murder of their kinsman, Þorgils Másson. Þorsteinn pursued the case vigorously, and knowing his zeal, Þorgeirr's allies helped him out of the country whilst Þorsteinn was away at the assembly. Over the next ten years or so, Þorsteinn offered shelter when it was needed to Ásmundr's son, Grettir.

***Bjarnar saga* chs. 27–32, 34; *Grettis saga* ch. 57.**

During this time, Þorsteinn forged an alliance with the poet Þórðr Kolbeinsson and was invited to a winter feast at Þórðr's farm. As he travelled south with his wife and householders, Þorsteinn was caught in bad weather and forced to accept the hospitality of Þórðr's enemy, Björn. Because of his wife's family connection to Björn, Þorsteinn and Björn eventually agreed to an alliance of their own. Þorsteinn promised that he would try to broker a peaceful settlement between Björn and Þórðr. This settlement failed, however, and when Þorsteinn's alliance with Þórðr foundered too, he and Björn agreed that they would each get vengeance for the other, if he died a violent death. As Christian men, they pledged that this vengeance should be based on the payment of fines and on legal prosecution rather than on the principles of blood feud. During this period, Þorsteinn sent his second cousin Grettir down to Mýrar when search-parties looked for the outlaw in the area of Þorsteinn's farm.¹⁹ Björn was ultimately killed by Þórðr, and Þorsteinn took over the case from Björn's family. He achieved an unprecedented monetary settlement from Þórðr. The settlement was achieved with the help of Þorsteinn's cousin, Þorkell Eyjólfsson.

***Laxdæla saga* ch. 75.**

Þorkell Eyjólfsson returned from a trip to Norway in about 1025, and stayed the winter with Þorsteinn. During his stay, Þorsteinn confided in Þorkell that he hoped to gain the land at Hjarðarholt in Dalir. This farm, owned by Halldórr Ólafsson, was struggling, with not enough livestock for the land. Þorsteinn thought that he could make a reasonable offer to Halldórr, but that if the offer was not accepted then with Þorkell's help he

19 *Bjarnar saga* suggests that Grettir's connection with Björn was formed independently of Þorsteinn: *Bjarnar saga Hitdælakappa*, in *Borgfirðingasögur*, eds. Sigurður Nordal and Guðni Jónsson, Íslensk fornrit, vol. 3, 2nd ed. (Reykjavík: Hið íslenska fornritafélag, 1956), 162–63; Jesch, "Lost Literature," 267–68.

could intimidate Halldórr into submitting. When they called at the farm in the early months of 1026, Halldórr Ólafsson guessed their purpose and ensured that he had protection from threats. Þorsteinn was angry to have his time wasted by Halldórr, but Þorkell successfully diffused the situation and the cousins returned to Þorsteinn's farm at Ljárskógar. Halldórr retained Hjarðarholt.

***Grettis saga* ch. 68; *Laxdæla saga* ch. 76; Resensannáll 1027.**

Þorkell prepared to leave for his own farm at Easter and Þorsteinn repeatedly attempted to dissuade him, even unloading Þorkell's cargo from his ship. Finally, he conceded to Þorkell's will, and allowed him to leave. Þorsteinn had a premonition that his cousin would drown in a severe storm once he set out, and this happened as predicted. The following year, 1027, Þorsteinn Kuggason was killed. This apparently precipitated some anger from Snorri goði against his son Þóroddr and his half-brother Sámr Barkarson. Sámr was later killed by a man named Ásgeirr.

Þorsteinn's personality

A strikingly consistent element of Þorsteinn Kuggason's appearance in the sagas is that he is described as a disruptive individual. Þorsteinn's introductions in both *Grettis saga* and *Bjarnar saga* say as much, and he is accused of similar behaviour by Halldórr Ólafsson in *Laxdæla saga*. These three sagas are the ones in which he appears more than simply in passing, and *Grettis saga* and *Bjarnar saga* unequivocally ally him with the eponymous heroes of those tales. These sagas describe him using surprising terms for a character that the audience is ostensibly meant to think well of. According to *Grettis saga*, Þorsteinn was an *ofstopamaðr* [overbearing man], and *Bjarnar saga* tells us that he was an *ójafnaðarmaðr* [inequitable man].²⁰ These sentiments are echoed by Halldórr Ólafsson in *Laxdæla saga*, who finds himself on the receiving end of Þorsteinn's threatening behaviour and responds with reference to "ofsa þínum ok ójafnaði" [your arrogance and inequity].²¹

20 *Grettis saga*, ed. Guðni Jónsson, Íslenzk fornrit, vol. 7 (Reykjavík: Hið íslenzka fornritafélag, 1936), 90; *Bjarnar saga*, 180.

21 *Laxdæla saga*, ed. Einar Ól. Sveinsson, Íslenzk fornrit, vol. 5 (Reykjavík: Hið íslenzka fornritafélag, 1934), 220. Translations are my own.

First impressions matter, not least in the sagas. When our introduction to Þorsteinn in both *Grettis saga* and *Bjarnar saga* warns of overbearing, trouble-making, inequitable behaviour, certain associations are formed. The names that spring to scholars' minds when discussing *ójafnaðarmenn* are those of murderers (Þjóstólfr in *Njáls saga*), tyrants (Hrafnkell Freysgoði) and greedy revenants (Þórólfr bægifótr in *Eyrbyggja saga*) – or those who encompass all three identities (Víga-Styrr Þorgrímsson).²² Yet Þorsteinn's most aggressive actions in *Grettis saga* and *Bjarnar saga* are lawsuits, legally presented as far as the sagas are concerned, brought for the killings of men he was related to and allied with. His behaviour in *Laxdæla saga* warrants the description somewhat better, but it is still distinct from the provocations of Þorbjörn Þjóðreksson in *Hávarðar saga* or even Þórðr hrossamaðr in *Þorsteins þáttur stangarhöggs*.²³

Grettis saga demonstrates something of an ambivalent attitude towards negative personality traits, absorbing the difficult personality of its hero within a family of rogues, vikings and warriors.²⁴ In this sense, Þorsteinn's description ensures that he fits in well. Yet a character's introduction is a period of the saga's narrative in which an audience might be more alert to the significance of the information provided. If we are told that a character is good or bad, fights well or poorly, is popular or unpopular, then we expect the actions that follow to adhere to this description.

- 22 See William Ian Miller, "Why is your Axe Bloody?" *A Reading of Njáls saga* (Oxford: Oxford University Press, 2014), 288; Preben Meulengracht Sørensen, *Fortælling og ære: studier i islendingesagaerne* (Aarhus: Universitetsforlag, 1993), 197; Vésteinn Ólason, *Dialogues with the Viking Age. Narration and Representation in the Sagas of Icelanders*, trans. Andrew Wawn (Reykjavík: Heimskringla, 1998), 157; Theodore M. Andersson, "The Displacement of the Heroic Ideal in the Family Sagas," *Speculum* 49 (1970): 580–82.
- 23 Þorbjörn and Þórðr are both introduced as *ójafnaðarmenn* by the narrator in the texts in which they appear. Of those named above, only Þjóstólfr is not called this by the narrator of his saga; Miller claims that Þjóstólfr fits the mould of the character type better than *Njáls saga's ójafnaðarmenn* (the Egilssynir, see *Brennu-Njáls saga*, ed. Einar Ól. Sveinsson, Íslensk fornrit, vol. 12 [Reykjavík: Hið íslenska fornritafélag, 1954], 147). My doctoral thesis explores the definition of *ójafnaðarmaðr* in more detail and questions whether we should be applying the term where the sagas do not, if we wish to establish a useful idea of what the term meant. See Shortt Butler, "Narrative Structure and the Individual in the *Íslendingasögur*."
- 24 Katherine Hume, "The Thematic Design of *Grettis saga*," *Journal of English and Germanic Philology* 73 (1974): 478–79; Russell Poole, "Myth, Psychology, and Society in *Grettis saga*," *Alvissmál* 11 (2004): 7; also cf. Hermann Pálsson, *Úr hugmyndaheimi Hrafnkels sögu og Grettlu*, *Studia Islandica*, vol. 39 (Reykjavík: Menningarsjóður, 1981), 97.

A detailed character description functions somewhat like a prophecy in narrative terms.²⁵ This is no doubt why, in her discussion of **Þorgils saga Höllusonar*, Judith Jesch accused the “author” of *Laxdæla saga* of “bias” and “falsification” in their portrayal of Þorgils.²⁶ Although he is introduced by the saga as “inn loðkænsti maðr” [the most legally astute of men]²⁷ he is depicted as a vain buffoon, easily outwitted by Guðrún and Snorri goði’s schemes (*Laxdæla saga* chs. 57–67).²⁸ Similarly, *Bjarnar saga*’s introduction of Þorsteinn misleads an audience familiar with the normal behaviour of *ójafnaðarmenn*, because instead of killing anyone, or refusing compensation for his crimes, Þorsteinn goes on to win non-violent justice for the tragically-deceased hero. Naturally, the outcome of a lawsuit can be as inequitable as any other aspect of the sagas,²⁹ but one would not expect a saga narrator to think negatively of the punishment handed out to Þórðr, who is cartoonishly villainous throughout much of *Bjarnar saga*.

Björn is not a straightforward hero himself, however, and he has this in common with Grettir; their affinities are emphasised by *Grettis saga* when Björn supports Grettir in his outlawry.³⁰ Grettir has several ambivalent allies, from Hallmundr (who dies accused of *ójafnaðr* by his own daughter)³¹ to the *ofsamaðr* [overbearing man] Jökull Bárðarson.³² It is thus less remarkable that Þorsteinn could have a troublesome disposition and yet be a friend to these two saga heroes.³³

25 Paul Schach, “Character Creation and Transformation in the Icelandic Sagas,” *Germanic Studies in Honor of Otto Springer*, ed. Stephen J. Kaplowitt (Pittsburg, PA: K & S Enterprises, 1978), 248.

26 Jesch, “Lost Literature,” 260.

27 *Laxdæla saga*, 171.

28 I am not convinced that legal acumen in the sagas goes hand in hand with pragmatic intelligence (cf. Eyjólfur Þólværksson in *Njáls saga* and Sámur Bjarnarson in *Hrafníkels saga*), but it is Jesch’s response to the saga narrator’s introduction to Þorgils that is particularly telling in this instance.

29 See William Ian Miller, *Bloodtaking and Peacemaking: Feud, Law and Society in Saga Iceland* (Chicago, IL: University of Chicago Press, 1990), 302.

30 *Grettis saga*, 186–89.

31 *Ibid.*, 205.

32 *Ibid.*, 117; cf. Robert Cook, “The Reader in *Grettis saga*,” *Saga-Book* 21 (1985): 149.

33 Linking the portrayal of these difficult characters to their interactions with the Norwegian crown, Gísli Sigurðsson emphasises the way in which their presentation was affected by the politics and events of the thirteenth century, particularly when viewed from the perspective of the Sturlungar: Gísli Sigurðsson, “‘I’m on an Island’: The Concept of Outlawry and Sturla’s Book of Settlements,” *Sturla Þórðarson: Skald, Chieftain and Lawman*, eds. Jón

Yet if one description of Þorgils Hölluson's legal nous is enough to make readers including Jesch doubt the motives of the narrator of *Laxdæla saga*, then what is the collective result of these descriptions of Þorsteinn's difficult personality? *Ójafnaðarmenn* in the *Íslendingasögur* rarely get a happy ending: most are dead by the end of the saga in which they appear, if not by the end of the chapter in which they are introduced.³⁴ If an account existed during the thirteenth century, or had existed, of a dispute in which Þorsteinn was unequivocally viewed as the provocateur, then that would explain the agreement of these sagas regarding his forceful nature.

Additionally, it is the victors who get to write history; Þorsteinn has no recorded descendants, nor does his foster-son, Ásgeirr Kjartansson. As Gísli Sigurðsson demonstrates in the case of Guðmundr ríki, the nature of stories told about prominent figures can vary drastically depending upon the interests of the audience and of those telling the stories.³⁵ Traditions regarding Þorsteinn's life seem to have been of interest largely to the compilers of sagas that focussed on events in the west of Iceland, and given that he was apparently involved in some sort of dispute with Snorri goði, we might suspect a certain bias when it comes to medieval perceptions of his character. Snorri was, after all, a man whose many children were well-provided for in terms of land and high-status marriages, and who were remembered as important ancestors by many in the thirteenth century.³⁶

This overview of Þorsteinn's portrayal thus tells us that he was a well-connected man with a disruptive personality, despite his unremarkable behaviour in many of the surviving sources. He fulfils another aspect of a character with immanent traditions: enjoying a consistent portrayal across

Viðar Sigurðsson and Sverrir Jakobsson, *The Northern World*, vol. 78 (Leiden: Brill, 2017), 83–92, particularly p. 91.

34 Shortt Butler, "Narrative Structure and the Individual," ch. 3.

35 Gísli Sigurðsson, "Guðmundr ríki," 215. Ármann Jakobsson has also examined the variation in the many portrayals of Skapti Þóroddsson. Although he initially took a chronological view of the source material, Ármann has since re-written his observations to focus instead on thematic nuance in the representation of Skapti. His articles are more interested in the individual development of different sources than in an "immanent saga" but, like Gísli, he does not prioritise one version of the character over another: Ármann Jakobsson, "Skapti Þóroddsson og sagnaritun á miðöldum," *Árnesingur* 4 (1996), 217–33; "Tradition and the Individual Talent: The 'Historical Figure' in the Medieval Icelandic Sagas, a Case Study," *Viator* 45.3 (2014), 101–24.

36 *Eyrbyggja saga*, eds. Einar Ól. Sveinsson and Matthías Þórðarson, *Íslensk fornrit*, vol. 4, 2nd ed. (Reykjavík: Hið íslenska fornritafélag, 1986), 180–84.

several sources. Jesch felt that *Grettis saga* owed a lot to *Bjarnar saga*'s portrayal of Þorsteinn, and although she agreed that he must have been "a well-enough known character" to have been referenced despite the lack of any single source for his life, she remained sceptical that his life was saga-worthy at all.³⁷ Yet, given the amount of authorial manipulation evident in the portrayal of characters in the sagas, it seems likely that "saga-worthy" stories were a mutable category, affected by the location and teller of a particular tale. Indeed, the term "saga-worthy" might now be considered somewhat out-dated and redundant, as material deemed such is only partially represented by the surviving content of the sagas, and so much other material, oral and written, has been lost.

In the next section, I will conduct a detailed examination of three scenes. Analysing *Laxdæla saga* and *Grettis saga*, Jesch argued that Þorsteinn's presence served only to inform the audience about the personalities of Grettir and Þorkell Eyjólfsson. I will interrogate the assumption that Þorsteinn's presence can only be explained by authorial inventiveness, exploring wider details in the narratives of *Laxdæla saga*, *Eyrbyggja saga* and *Landnámabók*. As a minor character, Þorsteinn brings into focus questions of narrative purpose and saga plotting; ultimately, if his inclusion is down to an author's imagination, then it must be asked: why include Þorsteinn as opposed to anyone else?

A saga-worthy death

In the legal cases recounted in *Bjarnar saga*, *Fóstbræðra saga* and *Grettis saga*, Þorsteinn's personality remains consistent, as does his narrative function. He is loyal and somewhat forceful, but his legal ability is never questioned. His cases are all brought correctly as far as these narratives are concerned, and Þorsteinn achieves the results deemed necessary in the context of the saga plots: the outlawry of Þorgeirr Hávarsson on the one hand, and the punishment of Þórðr Kolbeinsson on the other.

It is his other appearances in *Grettis saga*, and his scenes in *Laxdæla saga*, that make Þorsteinn more than a flat, functional character, however. He is not simply a well-connected lawyer, brought out on parade by the narrator when his relatives need assistance: Þorsteinn does not get his

37 Jesch, "Lost Literature," 267–68.

own way in *Laxdæla saga*'s decidedly "extra-legal" dealings, and *Grettis saga* provides entirely incidental details about his property and his abilities as a blacksmith. Identifying Þorsteinn's narrative function in these episodes is not straightforward, as his scenes have very little bearing on the plots of the two sagas.

It is my contention that Þorsteinn's appearance in *Laxdæla saga*, and the references to his farm and to his death in *Grettis saga*, are not wholly the products of an imaginative author. Rather, I will demonstrate that although the material is manipulated by the narrative requirements of each saga, these scenes point to a coherent understanding of Þorsteinn's place in eleventh-century power struggles: the place of a defeated political figure, squeezed to the margins of the *Íslendingasögur*.

Laxdæla saga: Land and legacy

Laxdæla saga's narrative tone undergoes a shift following the death of Kjartan.³⁸ As repercussions spread from Kjartan's death and the obligations of feud begin to take hold, Guðrún Ósvífrsdóttir is briefly nudged aside as the focal point of the story, and Snorri goði's influence becomes more marked. Snorri first helps Guðrún to persuade Þorgils Hølluson to kill Helgi Harðbeinsson in vengeance for her husband Bolli's death. Þorgils expects to marry her in return for this deed, but Snorri advises Guðrún to stipulate only that she will not marry another man in Iceland. Þorkell Eyjólfsson, who is abroad when Guðrún makes this promise, remains eligible, and thus he becomes her fourth husband, not Þorgils.

In introducing Þorgils and Þorkell to the saga, new narrative avenues are opened up that lead the saga away from the story of Guðrún entirely. One concerns Þorgils Hølluson's death and another, through his relationship to Þorkell, concerns Þorsteinn Kuggason's interest in Hjarðarholt. In *Eyrbyggja saga*, Þorgils and Þorsteinn are mentioned together as significant enemies of Snorri goði. *Eyrbyggja saga* ends its narrative with this note; a reference that harks back to the beginning of Snorri's story and appears to provide the closest thing this saga has to a theme.³⁹

38 Observations to this effect are numerous: examples include Theodore M. Andersson, *The Growth of the Medieval Icelandic Sagas (1180–1280)* (Ithaca, NY: Cornell University Press, 2006), 141, and Thomas Bredsdorff, *Chaos and Love: The Philosophy of the Icelandic Family Sagas*, trans. John Tucker (Copenhagen: Museum Tusulanum Press, 2001), 45–46.

39 Torfi H. Tulinius, "Deconstructing Snorri. Narrative Structure and Heroism in *Eyrbyggja*

Snorri goði bjó í Tungu tuttugu vetr, ok hafði hann fyrst heldr ofundsamt setr, meðan þeir lifðu stórbökkarnir, Þorsteinn Kuggason ok Þorgils Hǫlluson ok enn fleiri inir stærri menn, þeir er óvinir hans váru.⁴⁰

[Snorri goði lived at Tungu for twenty years, and at first he had to contend with hostility, whilst the ‘big bucks’ Þorsteinn Kuggason and Þorgils Hǫlluson lived, and still more great men, those who were his enemies.]

The rivalry between Snorri and Þorgils is explicit in *Laxdæla saga*, and was no doubt dealt with by the now lost narrative described by *Eyrbyggja saga* as “*saga Þorgils Hǫllusonar*”.⁴¹ The nature of Þorsteinn’s dispute with Snorri is not made clear in *Laxdæla saga*, however, where Þorsteinn’s only meaningful interactions are with Þorkell Eyjólfsson (an ally of Snorri’s) and Halldórr Óláfsson.

Laxdæla saga introduces Þorsteinn’s brief scenes by describing the closeness between him and his cousin Þorkell – “ástúðigt var með frændum” [the kinsmen were on close terms]⁴² – a portrayal that matches *Bjarnar saga*’s depiction of the men. Þorsteinn then confides in Þorkell, telling him of his plans for the land at Hjarðarholt. He complains that the good land is going to waste because Halldórr does not have enough livestock after paying compensation for the killing of Bolli Þorleiksson. Þorsteinn and his cousin Þorkell set out to discuss this with Halldórr, accompanied by over twenty men.

This show of force makes their intentions clear, and Halldórr sends for men from the next farm but agrees to talk with just the two cousins present – and the loyal servant Beinir sterki. Halldórr tells Beinir that if either man attacks then Halldórr will handle Þorkell and Beinir should take Þorsteinn. Þorsteinn and Þorkell lead Halldórr some distance from the homestead and sit menacingly on the edges of his cloak whilst they talk; Beinir stands behind them with a large axe in his hand. Þorsteinn makes his offer (a *sæmileg* [appropriate] one) and gets a good response

saga,” *Narration and Hero: Recounting the Deeds of Heroes in Literature and Art of the Early Medieval Period*, eds. Victor Millet and Heike Sahn (Berlin: de Gruyter, 2014), 199.

40 *Eyrbyggja saga*, 180.

41 *Ibid.*, 199; Jesch, “Lost Literature,” 261–62.

42 *Laxdæla saga*, 218.

from Halldórr.⁴³ Following an enthusiastic but fruitless discussion, it is Þorkell who realises that they have been wasting their time. Þorsteinn angrily demands an agreement from Halldórr, who replies with his own idea of what should happen:

Halldórr ... mælti: “Verða mun annat, fyrr en ek mæla þat, er ek vil eigi.” “Hvat mun þat?” spyrr Þorsteinn. “Boløx mun standa í hofði þér af inum versta manni ok steypa svá ofsa þínum ok ójafnaði.” Þorkell svarar: “Þetta er illa spát”.⁴⁴

[Halldórr ... said: ‘there will be another outcome before I agree to something that I do not want.’ ‘What’s that?’ asked Þorsteinn. ‘A wood-axe will be lodged in your head by the worst type of man and it will put an end to your arrogance and inequity.’ Þorkell said, ‘that’s an evil prophecy.’]

When Þorkell repeats their demand, adding that Halldórr must agree now after his misleading behaviour, Halldórr provides another prediction: “fyrr muntu spenna um þongulshöfuð á Breiðafirði en ek handsala nauðigr land mitt” [you will embrace the tangled seaweed of Breiðafjörður before I am coerced into the sale of my land].⁴⁵

Þorkell is chastened, but Þorsteinn wants to attack. Eventually, with his cousin’s persuasion, Þorsteinn relents and Þorkell points out why violence would have been pointless: “sáttu eigi Beini, er hann stóð yfir þér með reidda øxina? Ok var þat in mesta ófœra, því at þegar mundi hann keyra øxina í höfuð þér, er ek gerða mik líkligan til nokkurs” [didn’t you see Beinir, where he stood over you with axe aloft? And it was utterly beyond our means [to attack], because then he would have driven the axe into your head before I was able to do anything].⁴⁶ With Þorsteinn’s plans on hold, Þorkell loads a ship with the timber he has brought back from Norway for the construction of a church. The building is intended to be the same size as the King’s own church, a fact that earned Þorkell a warning from King Óláfr Haraldsson. Þorsteinn has a bad feeling about the voyage and

43 Ibid., 219.

44 Ibid., 220.

45 Ibid., 221.

46 Ibid., 221.

unloads his cousin's timber, but Þorkell eventually makes Þorsteinn agree to the departure. As the winds rise, Þorsteinn weeps for his cousin and the sound of his killer (the weather).⁴⁷ This unusually emotional scene is the last that we see of Þorsteinn in *Laxdæla saga*, which ends shortly afterwards with an account of Guðrún's old age as an anchoress.

Þorsteinn's appearance in *Laxdæla saga* is something of a loose thread: we are not told what becomes of him or of the land at Hjarðarholt. Jesch struggled to explain the existence of the scenes other than as a way of expanding on Þorkell's personality, and she concluded that the whole episode was the work of authorial imagination: "[t]he author of *Laxdæla saga* used the family relationship between the two men as a base on which to build a contrast of personalities to be used for his own ends in the structure of the saga. There is no particular reason to suppose that the source of Þorsteinn's appearances in *Laxdæla saga* was anything other than the author's imagination".⁴⁸

But why should Þorsteinn be the character to teach us about Þorkell's personality, when he does not feature in *Laxdæla saga* for any other reason? Not least, when the interactions between the two men reveal nothing new about Þorkell's character. The scenes do show a contrast between them, where Þorsteinn is more hot-headed and emotional, whilst Þorkell is cautious and pragmatic, but perhaps over-confident. However, we have previously witnessed Þorkell back down from conflict with his new bride when they disagreed over the treatment of the outlaw Gunnarr Þiðrandabani, and the future saint Óláfr Haraldsson referred directly to Þorkell's pride at their final meeting.⁴⁹ Contrasting him with Þorsteinn in a scene that is never followed up by the narrative would be unnecessary, were that the scene's only function.

However, the material of Þorkell's interactions with Þorsteinn is more likely to have been included for its reference to a prophecy. *Laxdæla saga* is packed with prophetic statements, predictions, bad feelings and dreams. It piles prediction upon omen when it comes to Kjartan Ólafsson's fate; Þorgils Hǫlluson is confronted by visions and verses of doom as he travels to his final assembly; and Guðrún's dreams form a thematic backbone to

47 Ibid., 222.

48 Jesch, "Lost Literature," 266.

49 *Laxdæla saga*, 203; 217.

the narrative of her life, through the introduction of the saga's vast number of minor characters and its meandering fringe disputes.

This interest is present in Þorkell's part of the narrative, too. Þorkell Eyjólfsson's fate is first alluded to in Guðrún's fourth dream, where a splendid helmet falls from her head into the water of Hvammsfjörðr.⁵⁰ Later, King Óláfr Haraldsson expresses foreboding about the arrogant ambition of Þorkell, a farmer's son, and then Halldórr Ólafsson tells Þorkell that he will get hold of the seaweed in Breiðafjörðr before his cousin gets hold of Hjarðarholt. Finally, Þorsteinn has a sense that Þorkell's journey home will not go well and tries to dissuade him.

The audience does not need to be told four times that Þorkell is going to drown in the process of maintaining of his own splendour; but then again nor does the audience need it repeating that Kjartan and Bolli's friendship will come to an unhappy ending. *Laxdæla saga* makes more use of foreshadowing than most sagas. In gathering together accounts of various prophecies and traditions about Þorkell's fate, the saga has strayed into another person's story: that of Þorsteinn Kuggason.

Einar Ól. Sveinsson and Sigurður Nordal took Halldórr's pronouncement regarding Þorsteinn's fate to be as accurate as the prophecy concerning Þorkell.⁵¹ It certainly fits an observable pattern in the sagas, where a seemingly casual suggestion is later revealed to be an accurate prediction of events. The compiler of *Laxdæla saga* seems to confuse the matter though: the inclusion of Beinir sterki and his axe in the scene makes Halldórr's statement that "boløx mun standa í hofði [Þorsteins]" look more like an immediate concern than a warning of future events. Describing Beinir as "inn versti maðr" is extreme, given what we are told of him (he has been a loyal member of the household since Óláfr pái ran Hjarðarholt), but his presence adds to the ambiguity of the scene. If *Laxdæla saga* had some other source for Halldórr's encounter with the cousins, then it was not aware of, or interested in, the fulfilment of the prophecy related to Þorsteinn. Perhaps Þorsteinn's fate at this point was so well known that it did not need to be spelled out, but this does not explain why the saga would include Beinir in this scene, in a role that muddles the clarity of the prediction. Perhaps, it rather indicates an awareness that Halldórr's dangling prediction, if not

⁵⁰ Ibid., 89.

⁵¹ Ibid., 220, n. 3; Sigurður Nordal, Introduction to *Borgfirðingasögur*, lxxxii.

returned to later in the narrative, needed an explanation within the scene itself.

Yet Þorsteinn's designs on Hjarðarholt are worth examining in more detail: what would draw a compiler or author to associate Þorsteinn with that land? *Laxdæla saga* does not tell us what happened to Hjarðarholt in the end, which is notable given the lengths it goes to in order to relate how the farm came to Óláfr pái, via shipwrecks and the hauntings of Víga-Hrappr. *Eyrbyggja saga*, however, offers two possibilities: "Þóru, dóttur sína, gipti Snorri Kerru-Bersa, syni Halldórs Ólafssonar á Hjarðarholti" [Þóra, his daughter, was married by Snorri to Kerru-Bersi, the son of Halldórr Ólafsson at Hjarðarholt]; "Halldórr var gofgastr sona Snorra goða; hann bjó í Hjarðarholti í Laxárdal" [Halldórr was the most honourable of the sons of Snorri goði; he lived at Hjarðarholt in Laxárdalr].⁵² I will only discuss the former here; Einar Ól. Sveinsson makes a reasonable suggestion as to how the two might be reconciled.⁵³

Snorri's schemes drive *Eyrbyggja saga* as well as parts of *Heiðarvíga saga* and *Njáls saga*, and they have a palpable effect on the story of *Laxdæla saga*. When he learns that Guðrún and Bolli's sons are looking for vengeance on the Ólafssynir for their father's death, Snorri redirects their attention to Helgi Harðbeinsson first, then later ensures that the Ólafssynir pay for the act through a fine.⁵⁴ *Laxdæla saga* presents these as the actions of a benevolent onlooker, concerned for the stability of the district, but there are nevertheless telling words in the conversation between Snorri and Halldórr. Halldórr acknowledges his gratitude and his distrust of (the now-deceased) Þorgils Hölluson and once more defends his and his brothers' landholdings:⁵⁵

Þessu vil ek játta, ef þat er vili bræðra minna, at gjalda fé fyrir víg Bolla, slíkt sem þeir menn dæma, er til gørdar eru teknir; en undan vil ek skilja sekðir allar ok svá goðorð mitt, svá staðfestu; slíkt it sama þær staðfestur, er bræðr mínir búa á; vil ek ok til skilja, at þeir eigi þær at frjálsu fyrir þessa málalykð.⁵⁶

52 *Eyrbyggja saga*, 181; 182.

53 Einar Ól. Sveinsson, Introduction to *Laxdæla saga*, lxxviii.

54 *Laxdæla saga*, 177; 208–11.

55 *Ibid.*, 209–10.

56 *Ibid.*, 210.

[I will agree to this, if my brothers are willing, to pay money for the killing of Bolli, such as men judge who are taken as arbitrators; but I want to make an exception for all kinds of outlawry, and for my chieftaincy, and my landholdings; the same should be said of the landholdings of my brothers, where they live; I also want to exempt their possessions from this settlement.]

Yet Hjarðarholt apparently ends up in Snorri goði's family anyway.

This agreement is made just before Þorsteinn reveals his interest in the land. It is a convenient situation (in the way that many situations are for Snorri goði) that Halldórr ends up in Snorri's debt. Halldórr agrees to pay an unstipulated, but presumably large, sum of money for a peaceful settlement, and finds himself with the farm that he insisted on keeping, but with too few animals to make the most of it. With a son of a marriageable age, who goes unmentioned by *Laxdæla saga*, we might imagine that the next arrangement between Halldórr and Snorri was easily completed.

Just as the wood-axe with which Þorsteinn Kuggason was threatened made Barði Guðmundsson and Sigurður Nordal think of Snorri's other enemies in *Eyrbyggja saga*, so the fate of Hjarðarholt might recall Snorri's first success: tricking his uncle into selling him the farm at Helgafell for a fraction of its worth. His land-grabs in *Eyrbyggja saga* are just as important to his growing power as his political and martial victories are, as could be inferred from the way in which *Eyrbyggja saga* describes the marriages made for his daughters, followed by the land inherited by his sons.⁵⁷ The desirability of Hjarðarholt itself is not to be questioned; *Laxdæla saga*'s description of Óláfr pái's processional moving-in and of the lavish standard in which he lived there evoke a wealthy piece of land.

Considering this, it is not so far-fetched to suggest that the scene between Þorsteinn, Þorkell and Halldórr had some basis in tradition. Þorsteinn's interest in the land was more than simple opportunism: his foster-son was Ásgeirr, the son of Kjartan Ólafsson. Kjartan was killed before he could inherit Hjarðarholt from Óláfr pái, but it is reasonable to expect that the farm might have been passed on to him; additionally, Þorsteinn's step-father was Kjartan and Halldórr's brother, Steinþórr

57 Jesse Byock, *Viking Age Iceland* (St Ives: Penguin, 2001), ch. 6; *Eyrbyggja saga*, 180–83.

Ólafsson.⁵⁸ However, should Þorsteinn have chosen to pursue his interest in the land further than the scene in *Laxdæla saga* shows, we might note that Þorkell Eyjólfsson, when alive, had been an important bridge of goodwill between Þorsteinn and Snorri goði.

Grettis saga: Bridges and bells

Þorsteinn and Snorri are linked throughout *Grettis saga*. Following the lawsuit against Þorgeirr, Þorsteinn's next role is to offer Grettir shelter during his outlawry. When Grettir's pursuers catch up with him, Þorsteinn directs Grettir to Snorri goði's farm first. The saga tells us this was partially because "þá var málfriðr með þeim" [that was when they were on peaceful terms].⁵⁹ Grettir's response to Þorsteinn's killing (which is not recounted by the saga) is later overshadowed by Snorri goði's reaction. In this section I will probe the details of Þorsteinn's representation and of Snorri's response to his death. The passage in *Eyrbyggja saga* naming Þorsteinn as an enemy of Snorri's might be considered enough to account for *Grettis saga*'s vague allusions to their dispute, but I will argue that the details reveal links to a wider tradition.

Grettis saga's opening comment on Þorsteinn and Snorri's relationship is embedded in the wider context of the characters' interactions. It positions Þorsteinn and Snorri within the story and alludes to broader knowledge of them by mentioning that it was only 'in that time' that they got on well. Snorri initially excuses himself from helping Grettir more proactively because of his age, but it is ultimately Þorsteinn's death that moves Snorri to offer Grettir his legal support. *Grettis saga* thus intertwines the characters of Þorsteinn and Snorri goði in its narrative, making use of their dispute and of Snorri's powerful reputation in its pursuit of Grettir's own story.

Þorsteinn's longest appearance in *Grettis saga* comes shortly after Grettir's stay with Vermundr mjóvi and Þorbjörg digra (Þorsteinn's in-laws). It amounts to a curious description of Þorsteinn's lands, including the church he built himself and, more strikingly, a bridge covered in bells that rang when anyone crossed it.

58 *Íslendingabók; Landnámabók*, ed. Jakob Benediktsson, Íslensk fornrit, vol. 1, 2nd ed. (Reykjavík: Hið íslenska fornritafélag, 1986), 199.

59 *Grettis saga*, 158.

Þorsteinn var iðjumaðr mikill ok smiðr ok helt mǫnnum mjök til starfa ... Þorsteinn hafði látit gera kirkju á bæ sínum. Hann lét brú gera heiman frá bænum; hon var gǫr með hagleik miklum. En útan í brúnni undir ásunum, þeim er upp heldu brúnni, var gǫrt með hringum ok dynbjöllur, svá at heyrði yfir til Skarfsstaða, hálfu viku sjávar, ef gengit var um brúna; svá hristusk hringarnir. Hafði Þorsteinn mikinn starfa fyrir þessarri smíð, því at hann var járngrøðarmaðr mikill.⁶⁰

[Þorsteinn was a great craftsman and smith, and people thought a great deal of his work ... Þorsteinn had built a church on his farm. He built a bridge on the way home from the farm; it was made with a lot of skill. And out on the bridge, under the boards that held the bridge up, it was made with bells and chimes, so that it could be heard over at Skarfsstaðir, half a week across the sea, if anyone went over the bridge; then the bells would peal. Þorsteinn had put a great deal of work into this smithing, because he was an accomplished blacksmith.]

Guðni Jónsson observed that a very similar bridge is described in *Trójumanna saga* and that the unusual word *dynbjallar* appears in *Þiðreks saga*, both of which are indisputably earlier compositions than *Grettis saga*.⁶¹

Jesch felt that the episode therefore said little regarding Þorsteinn that could not have come from the author's imagination. Þorsteinn's diligence is contrasted with Grettir's workshy attitude, just as Þorsteinn's hot-headed behaviour contrasts with Þorkell's more rational approach in *Laxdæla saga*. According to Jesch, it therefore simply "serves to reiterate Grettir's well-known laziness when faced with work, and fits this into a pattern which recurs in the saga – in which Grettir goes from farm to farm, always having to leave when his enemies hear that he is there".⁶² This is not to be argued against – the episode continues themes that run through *Grettis saga* – though it might be asked whether the saga had any reason for using Þorsteinn to explore them once more. After all, Grettir stays at many

60 Ibid., 173.

61 *Trójumanna saga*, ed. Jonna Louis-Jensen, Editiones Arnarnagnæanae, series A, vol. 8 (Copenhagen: Munksgaard, 1963), 5; *Þiðreks saga af Bern*, ed. Henrik Bertelsen, 2 vols., STUAGNL, vol. 34 (Copenhagen: S. L. Møller, 1905–11), II, 239.

62 Jesch, "Lost Literature," 268.

farms, and any one of them could become the location of a fantastic bridge and a hard-working smith in an author's imagination.

The church evokes status, wealth, and probably the ability to import timber; *Laxdæla saga* attributes the ownership of a *ferja* [ferry] to Þorsteinn, which adds consistency to the accounts, although it could be a coincidence.⁶³ *Dynbjallar* usually adorn exotic royal standards, as in *Þiðreks saga*, *Sigrgarðs saga frækna* and *Vilhjálm's saga sjóðs*, and it is King Solomon who owns the bridge described in *Trójumanna saga*.⁶⁴ Bridges in Scandinavian archaeological contexts, like Raving Enge in Denmark and the bridge connected with the Kuli stone in Norway, are also associated with royal power and prestige, particularly in a Christian context.⁶⁵

On the other hand, there is the well-established connection between blacksmiths and social marginality, and Solomon's bridge is designed specifically to warn him if his enemies are approaching. *Grettis saga* does not make it explicit that the bridge is designed with Þorsteinn's enemies in mind, nor is it the bridge that alerts him to the approach of Grettir's pursuers.⁶⁶ For such a piece of defensive architecture to go unused in *Grettis saga* seems, furthermore, to indicate a *lack* of imagination on the author's part rather than its opposite. This is a subjective impression, but we could have been told of Þorsteinn's smithing and Grettir's aptitude for assisting without the description of the bridge. Even just by mentioning that the bridge's bells can be heard across the fjord at Skarfsstaðir when it is crossed, the saga encourages the audience to question the purpose of this feature. Is it to warn of enemies or trespassers, or to allow the landowner to offer a warm welcome to guests?

As much of an artifice as the fantastic bridge is, being possibly a *mélange* of at least two pre-existing written sources, it complements other depictions of Þorsteinn remarkably well. This could be the result of an author's knowledge of the other sagas in which Þorsteinn appears, as Jesch has suggested, or it could be the product of a more widespread knowledge

63 *Laxdæla saga*, 218.

64 *Late Medieval Icelandic Romances*, ed. Agnete Loth, 5 vols., Editiones Arnarnagnæanæ, series B, vols. 20–24 (Copenhagen: Munksgaard, 1962–65), V, 51; VI, 97.

65 Else Roesdahl, *The Vikings*, trans. Susan M. Margeston and Kirsten Williams (London: Allen Lane, 1991), 80.

66 In *rimur* about Grettir by Magnús Jónsson (1763–1840) these obvious connections are made. ÍBR 95 4to: 60r.

of immanent traditions regarding Þorsteinn.⁶⁷ As a man who worked hard, but was often uncompromising and forceful, and who was well-connected but perhaps came to an ignominious end, the juxtaposition of the church and the act of smithing suit him well.

Þorsteinn does not appear again in *Grettis saga*, but the eponymous hero is first told of his killing at a time when Grettir has just lost Hallmundr, another ally.⁶⁸ In need of new supporters, the hero is to encounter Snorri goði once more. Shortly after Grettir is told the news of his second cousin's killing, the saga switches perspective:

Eptir víg Þorsteins Kuggasonar lagði Snorri goði fæð mikla á þá Þórodd, son sinn, ok Sám, son Barkar ins digra, en þat er eigi greint hvat þeir hófðu helzt til saka, útan þat, at þeir hafa eigi viljat gera eitthvert stórvirki, þat er Snorri lagði fyrir þá, ok því rak Snorri goði Þórodd brott frá sér ok bað hann eigi fyrr aptr koma en hann hafði drepit einnhvern skógarmann, ok svá varð at vera.⁶⁹

[After the killing of Þorsteinn Kuggason, Snorri goði became very cold towards his son, Þóroddr, and Sám, the son of Þorkr inn digri, but it is not clear what the reason was for this, other than that they had not wanted to do some great deed that Snorri had required of them, and so Snorri goði drove Þóroddr away from him and told him not to come back until he had killed some outlaw, and that was simply the way it had to be.]

The implications are not subtle: Þóroddr will inevitably encounter Grettir. When Grettir spares him, Snorri finally agrees to help Grettir seek a pardon after twenty years of outlawry. Like many of Grettir's interactions with other known characters, the drive of the plot remains broadly unaffected, but his character and the tone of the narrative is built up through these encounters. He is broadly on the side of the good, well-connected people we recognise from elsewhere – Björn, Þorbjörg digra – and when Skapti Þóroddsson and Snorri goði agree to provide him with legal support, we expect success to follow. Where *Grettis saga* touches

67 Jesch, "Lost Literature," 268.

68 *Grettis saga*, 219.

69 *Ibid.*, 219–20.

directly on the plots of other sagas, its hero remains unable to influence their action, which generally echoes what we already know from other sagas. Barði Guðmundsson's encounters with Grettir, for instance, and Þórarinn spaki's advice to Barði, build elegantly on what *Heiðarvíga saga* tells us of these characters (who do not encounter Grettir in *Heiðarvíga saga*).

Snorri's reaction to Þorsteinn's death might equally be said to build upon material found in other sagas. For instance: Snorri's son Guðlaugr refuses to take part in the attack on Þorsteinn Gíslason in *Heiðarvíga saga*; Þóroddr Snorrason's incompetence is demonstrated by an episode in *Óláfs saga helga*; Þóroddr and Sámr are linked in battle at the siege of Óspakr's fortress in *Eyrbyggja saga*; and 'svá varð að vera' is precisely how *Eyrbyggja saga* describes Snorri's negotiations with his uncle Þorkr to claim the farm at Helgafell.⁷⁰ Yet, apart from this phrase, there is little precise overlap, more a sense of consistency and familiarity in the portrayal of these individuals.

Grettis saga samples from the content of many saga narratives, but not all need necessarily have been written sources. Let us assume that a more detailed account of the killing of Þorsteinn Kuggason existed in an unwritten form, linking the killing explicitly to Snorri and implicating Þóroddr and Sámr in the attack itself. Without side-stepping into another narrative, or making Snorri an enemy of the family, *Grettis saga* puts this story to use for its own purposes. It shows the good families of Iceland, and the characters who are respected in tradition the most, uniting to support Grettir in his – unfairly earned – outlawry. *Grettis saga* prioritises the prestige of being associated with Snorri goði over the details of a loosely linked dispute with Þorsteinn, Grettir's second cousin.

The saga manipulates its material carefully: Snorri becomes angry with the implied killers of Þorsteinn and distances himself from the act, making the likelihood of an alliance with Þorsteinn's relative, Grettir, seem more hopeful. He makes a nonsensical demand of his son to kill any outlaw and Þóroddr inevitably stumbles upon Grettir, recently frustrated in his search for his friend Hallmundr's killer. Yet Grettir admits to his second greatest fear (after the dark): "hærukarlinn Snorra goða ... ok ráð hans" [Greylocks

70 *Eyrbyggja saga*, 26.

Snorri goði ... and his counsels].⁷¹ The shrewdness of showing mercy to his son amuses Snorri, who agrees to become Grettir's ally, making it all the more tragic when Snorri and Skapti, a powerful legal team, die prior to the assembly at which Grettir is to have his outlawry reviewed.⁷² None of this decoration need interfere with the kernels of two separate stories: that of a man called Grettir who was outlawed but survived for nineteen years afterwards, and that of Þorsteinn Kuggason, who was thought to be related to Grettir, and was apparently killed in a dispute with Snorri goði.

Additionally, Sámur Barkarson's association with Snorri's response to Þorsteinn's death is a significant detail. Sámur's appearances in the sagas are limited to this mention in *Grettis saga* and the fight against Óspakr in *Eyrbyggja saga*. He is little more than a background name in both instances, yet in both he is paired with Þóroddr Snorrason. If, as Jesch was inclined to argue in her thesis, this scene in *Grettis saga* is pure authorial invention, then why invent Sámur's presence? It cannot be explained by any "useful" narrative function or role in the plot; he is there because of his familial connection to Snorri. For narrators who believed that they were telling historical, or historically-plausible stories, there were no benefits to be had from inventing the inclusion of a known person who amounted to little more than narrative baggage.

Finally, *Landnámabók* reveals that Sámur was himself killed in an incident we have little knowledge of: "Þorgrímur, faðir Snorra goða, ok Þorkr enn digri, faðir Sámur, er Ásgeirr vá" [Þorgrímur, the father of Snorri goði, and Þorkr inn digri, father of Sámur, whom Ásgeirr killed].⁷³ Nothing for certain can be said about this incident, but, as Barði Guðmundsson noted, Ásgeirr Kjartansson was Þorsteinn Kuggason's foster-son.⁷⁴ Little imagination is required for the bare bones of a typical feud to emerge: Þorsteinn over-reaches in his pursuit of Hjarðarholt; Snorri has his rival killed, probably by Þóroddr and Sámur; Ásgeirr Kjartansson takes vengeance for the death of his foster-father Þorsteinn by killing Sámur.

Þorsteinn Kuggason was well-connected enough to be the subject of established narratives within the vast immanent whole that informed the

71 *Grettis saga*, 221.

72 *Ibid.*, 243.

73 *Landnámabók*, 126.

74 Barði Guðmundsson, "Tímatál," 34.

Íslendingasögur. Jesch has compared Þorsteinn to figures such as Gestr Oddleifsson and Ásgrímur Elliða-Grímsson, explaining that as a familiar character, he was useful to the compilers of sagas.⁷⁵ Unlike Gestr, he is not associated with prophecy or foresight, however, nor is he a chieftain, like Ásgrímur. So what was so useful about Þorsteinn Kuggason that an author might “invent” his role in *Grettis saga* or *Laxdæla saga*? Broadly speaking, his usefulness to a narrator appears to come from his kinship with more renowned men, and his role in significant legal cases.

This idea of narrative usefulness applies to the sheen of compilation, or composition, that makes the written sagas what they are, but could have applied to oral narratives as well. However, to be effective – for an audience to establish which details of the story were important and which were not – and in order to account for the vast quantity of shared material across the sagas, and the amount of unexplained references and unaccounted for details – the usefulness of a character like Þorsteinn had to be based on immanent ideas of their character and actions. The scenes in which Þorsteinn appears are too consistent in their characterisation, too bound up with significant moments (like the deaths of Björn and Þorkell), and they all edge too conspicuously around the subject of his death to be dismissed as the product of an imaginative glance at the annals and a genealogy or two.

The fact that none of the sagas gives us clear-cut information about Þorsteinn’s death may suggest that it was not a well-known story at the time they were written down, but on the other hand, its presence in the earliest annals (which simultaneously neglect to mention the death of his contemporary, Þorgils Hölluson, for instance), would suggest otherwise. The original manuscript of *Resensannáll* was a victim of the fire of Copenhagen in 1728, but Árni Magnússon’s own copy notes that the hand changed from 1283 onwards; this puts a clear *terminus ante quem* on the composition of the saga-age sections.⁷⁶ Few would suggest that the surviving version of *Grettis saga* pre-dates these annals, so they are the earliest reference that we have to Þorsteinn’s killing.

⁷⁵ Jesch, “Lost Literature,” 269.

⁷⁶ Elizabeth Rowe, *The Medieval Annals of Iceland*, 2 vols. (forthcoming); pers. comm., Elizabeth Rowe.

Conclusion

Þorsteinn Kuggason's biography cannot be brought into full focus by these sources, but elements of it have become clearer. He was evidently a good man to have on one's side, as the settlements for Björn's and Þorgils's deaths show, but by the time of his death he had lost many important allies, including his cousins Þorkell Eyjólfsson and Ásmundr hærulangr as well as Björn. His forceful approach to legal settlements – and to the land at Hjarðarholt – made it likely that he would gain enemies of his own, as is implied by the descriptions that call him *ójafnaðarmaðr* and *ofstopamaðr*. And perhaps there was a hint of bad timing in his move on Hjarðarholt, coinciding as it did with Snorri goði's newly-agreed peace with Halldórr and the other Ólafssynir, and with Snorri's own efforts to secure good land and marriages for all of his children. The death of their mutual friend, Þorkell, may have allowed tensions to reach a climax. In the aftermath, neither Þorsteinn nor his foster-son Ásgeirr are recorded as having had any descendants, leaving Þorsteinn's story squeezed to the edges of the surviving accounts of eleventh-century jostling for power and land.⁷⁷

The accounts of the *Íslendingasögur* in which Þorsteinn appears do not have to be entirely accurate with regard to history, nor dismissed as purely authorial inventions in order to reveal information about Þorsteinn and other minor characters, not least because such binaries should no longer be deemed applicable to this complex body of narrative material. By piecing together the stories of supporting characters such as Þorsteinn, and considering the often conflicting narrative intentions of different sagas, we may uncover elements of the shared immanent whole that underlies them.

Þorsteinn Kuggason is useful to the narrators of sprawling regional epics like *Laxdæla saga* and *Grettis saga* because of his relationship to people directly involved in these sagas' plots. He also appears in several instances because of his connection with specific legal cases. But beyond this, Þorsteinn's appearances reveal the blurred edges between saga narratives and immanent traditions. He is not merely useful: Þorsteinn is also never fully separated from the details that provide a wider context for his actions, even if they are not directly relevant to the stories being told by

⁷⁷ Cf. Arnkell Þórólfsson in *Eyrbyggja saga*.

Laxdæla saga and *Grettis saga*. His designs on Hjarðarholt and the carefully expressed description of his farm, church and bridge, indicate that Þorsteinn once received more consideration from wider tradition than the written texts preserve. A degree of imagination certainly went into the use of these details – particularly in *Grettis saga*, where Snorri goði's motives are made more oblique than ever – but it built on a consistent, recognisable tradition.⁷⁸

BIBLIOGRAPHY

MANUSCRIPTS

Landsbókasafn Íslands – Háskólabókasafn, Reykjavík
ÍBR 95 4to

PRIMARY SOURCES

- Bjarnar saga Hítðælakappa*. In *Borgfirðingasögur*, ed. by Sigurður Nordal and Guðni Jónsson. Íslenzk fornrit. Vol. 3, 2nd ed. Reykjavík: Hið íslenska fornritafélag, 1956.
- Brennu-Njáls saga*. Ed. by Einar Ól. Sveinsson. Íslenzk fornrit. Vol. 12. Reykjavík: Hið íslenska fornritafélag, 1954.
- Eyrbyggja saga*. Ed. by Einar Ól. Sveinsson and Matthías Þórðarson. Íslenzk fornrit. Vol. 4, 2nd ed. Reykjavík: Hið íslenska fornritafélag, 1986.
- Gísla saga Súrssonar*. In *Vestfirðingasögur*, ed. by Björn K. Þórólfsson and Guðni Jónsson. Íslenzk fornrit. Vol. 6. Reykjavík: Hið íslenska fornritafélag, 1943.
- Grettis saga*. Ed. by Guðni Jónsson. Íslenzk fornrit. Vol. 7. Reykjavík: Hið íslenska fornritafélag, 1936.
- Íslendingabók; Landnámabók*. Ed. by Jakob Benediktsson. Íslenzk fornrit. Vol. 1, 2nd ed. Reykjavík: Hið íslenska fornritafélag, 1986.
- Laxdæla saga*. Ed. by Einar Ól. Sveinsson. Íslenzk fornrit. Vol. 5. Reykjavík: Hið íslenska fornritafélag, 1934.
- The Medieval Annals of Iceland*. Ed. by Elizabeth Rowe. 2 vols. Forthcoming.

78 Many thanks to Rebecca Merkelbach for organising the *Hungrvaka* strands at Leeds IMC 2016 where I presented a preliminary version of this paper. I am especially grateful to those who engaged with the discussion afterwards. Thanks are also due to *Gripla's* editorial team and anonymous reviewers for their advice, and to Edward Carlsson Browne for reading drafts of this article. Finally, especial thanks to Elizabeth Rowe for providing me with access to her unpublished material on the Annals, and to Judith Jesch for making her PhD thesis freely available – I hope I have not misrepresented her arguments.

- Sigrgarðs saga frækna*. In *Late Medieval Icelandic Romances*, ed. by Agnete Loth. 5 vols. Editiones Arnamagnæanæ, series B. Vols. 20–24. Copenhagen: Munksgaard, 1962–65, V.
- Trójumanna saga*. Ed. by Jonna Louis-Jensen. Editiones Arnamagnæanæ, series A. Vol. 8. Copenhagen: Munksgaard, 1963.
- Vilhjálmss saga sjóðs*. In *Late Medieval Icelandic Romances*, ed. by Agnete Loth. 5 vols. Editiones Arnamagnæanæ, series B. Vols. 20–24. Copenhagen: Munksgaard, 1962–65, IV.
- Þiðreks saga af Bern*. Ed. by Henrik Bertelsen. 2 vols., STUAGNL 34. Copenhagen: S. L. Møller, 1905–11.

SECONDARY SOURCES

- Andersson, Theodore M. “The Displacement of the Heroic Ideal in the Family Sagas.” *Speculum* 49 (1970): 575–93.
- . *The Growth of the Medieval Icelandic Sagas (1180–1280)*. Ithaca, NY: Cornell University Press, 2006.
- . *The Partisan Muse in the Early Icelandic Sagas 1200–1250*. *Islandica*. Vol. 55. Ithaca, NY: Cornell University Press, 2012.
- Ármann Jakobsson. “Skapti Þóroddsson og sagnaritun á miðöldum.” *Árnesingur* 4 (1996): 217–33.
- . “Tradition and the Individual Talent: The ‘Historical Figure’ in the Medieval Icelandic Sagas, a Case Study.” *Viator* 45.3 (2014): 101–24.
- Barði Guðmundsson. “Tímatál annála um viðburði söguáldar.” *Andvari* (1936): 32–44.
- Bredsdorff, Thomas. *Chaos and Love: The Philosophy of the Icelandic Family Sagas*. Transl. by John Tucker. Copenhagen: Museum Tusulanum Press, 2001.
- Byock, Jesse. *Viking Age Iceland*. St Ives: Penguin, 2001.
- Einar Ól. Sveinsson. Introduction to *Laxdæla saga*, ed. by Einar Ól. Sveinsson and Matthías Þórðarson. *Íslenzk fornrit*. Vol. 5. Reykjavík: Hið íslenzka fornritafélag, 1934, v–xcvi.
- Clover, Carol J. “The Long Prose Form.” *Arkiv för nordisk filologi* 101 (1986): 10–39.
- Cochrane, Jamie. “**Síðu-Halls saga ok sona hans*: Creating a Saga from Tradition.” *Gripla* 21 (2010): 197–234.
- Cook, Robert. “The Reader in *Grettis saga*.” *Saga-Book* 21 (1985): 133–54.
- Foley, John M. *Immanent Art: From Structure to Meaning in Traditional Oral Epic*. Bloomington, IN: Indiana University Press, 1991.
- Gísli Sigurðsson. *The Medieval Icelandic Saga and Oral Tradition: A Discourse on Method*. Transl. by Nicholas Jones. Publications of the Milman Parry Collection of Oral Literature. Vol. 2. Cambridge, MA: Harvard University Press, 2004. Originally published as *Túlkun Íslendingasagna í ljósi munnlegrar hefðar: Tilgáta um aðferð*. Rit 56. Reykjavík: Stofnun Árna Magnússonar á Íslandi, 2002.

- . “*The Immanent Saga of Guðmundr ríki.” Transl. by Nicholas Jones. *Learning and Understanding in the Old Norse World: Essays in Honour of Margaret Clunies Ross*, ed. by Kate Heslop, Judy Quinn, et al., Medieval Texts and Cultures of Northern Europe. Vol. 18. Turnhout: Brepols, 2007, 201–18.
- . “‘I’m on an Island’: The Concept of Outlawry and Sturla’s Book of Settlements.” *Sturla Þórðarson: Skald, Chieftain and Lawman*, ed. by Jón Viðar Sigurðsson and Sverrir Jakobsson, The Northern World. Vol. 78. Leiden: Brill, 2017, 83–92.
- Hermann Pálsson. *Úr hugmyndabeimi Hrafnkels sögu og Grettlu*, Studia Islandica. Vol. 39. Reykjavík: Menningarsjóður, 1981.
- Hume, Katherine. “The Thematic Design of *Grettis saga*.” *Journal of English and Germanic Philology* 73 (1974): 469–86.
- Jesch, Judith. “The Lost Literature of Medieval Iceland: Sagas of Icelanders.” PhD diss., University College London, 1984.
- Meulengracht Sørensen, Preben. *Fortælling og ære: studier i islændingesagaerne*. Aarhus: Universitetsforlag, 1993.
- Miller, William Ian. *Bloodtaking and Peacemaking: Feud, Law and Society in Saga Iceland*. Chicago, IL: University of Chicago Press, 1990.
- . “Why is your Axe Bloody?” *A Reading of Njáls saga*. Oxford: Oxford University Press, 2014.
- Poole, Russell. “Myth, Psychology, and Society in *Grettis saga*.” *Alvissmál* 11 (2004): 3–16.
- Roesdahl, Else. *The Vikings*. Transl. by Susan M. Margeston and Kirsten Williams. London: Allen Lane, 1991.
- Schach, Paul. “Character Creation and Transformation in the Icelandic Sagas.” *Germanic Studies in Honor of Otto Springer*, ed. by Stephen J. Kaplowitt. Pittsburg, PA: K & S Enterprises, 1978, 237–79.
- Shortt Butler, Joanne. “Narrative Structure and the Individual in the *Íslendinga-sögur*: Motivation, Provocation and Characterisation”. PhD diss., University of Cambridge, 2016.
- Sigurður Nordal. Introduction to *Borgfirðingasögur*, ed. by Sigurður Nordal and Guðni Jónsson. Íslenzk fornrit. Vol. 3, 2nd ed. Reykjavík: Hið íslenzka fornritafélag, 1956, v–clvi.
- Torfi H. Tulinius. “Deconstructing Snorri. Narrative Structure and Heroism in *Eyrbyggja saga*.” *Narration and Hero: Recounting the Deeds of Heroes in Literature and Art of the Early Medieval Period*, ed. by Victor Millet and Heike Sahn. Berlin: de Gruyter, 2014, 195–208.
- Vésteinn Ólason. *Dialogues with the Viking Age. Narration and Representation in the Sagas of Icelanders*. Transl. by Andrew Wawn. Reykjavík: Heimskringla, 1998.
- Woloch, Alex. *The One Vs. the Many: Minor Characters and the Space of the Protagonist in the Novel*. Princeton, NJ: Princeton University Press, 2003.

SUMMARY

The Mysterious Death of Þorsteinn Kuggason: Authorial Imagination and Saga Narrative

Keywords: Old Norse literature, oral tradition, immanence, Icelandic family sagas, Íslendingasögur, characterisation

Þorsteinn Kuggason is a recurring character across several major Íslendingasögur. He exists on the fringes of significant political manoeuvrings in the sagas, and is referenced in several well-known sources. Although Þorsteinn might be called a minor character in these sources, the tangible details of his life hint at more dramatic instances in his story and the Icelandic annals record the fact that he was killed in 1027. The circumstances of Þorsteinn's death are not preserved in any of the sagas in which he participates, although *Grettis saga* mentions it in passing, and references to it may be discerned in *Laxdæla saga* and *Eyrbyggja saga*.

In this article, the portrayal of Þorsteinn in three scenes found in *Laxdæla saga* and *Grettis saga* is re-evaluated. His characterisation is consistent across the sagas, and his narrative role is largely connected to the portrayal of his more significant relatives. It has previously been suggested that Þorsteinn was the subject of a lost saga; Judith Jesch, however, has argued that Þorsteinn's appearances were more likely due to authorial "imagination" than to the existence of an earlier, written saga. Here, the portrayal of Þorsteinn is returned to in light of an understanding of the role of oral tradition and immanence in saga narrative. Thus, details of Þorsteinn's position in the narratives of *Laxdæla saga* and *Grettis saga* are examined, and apparently irrelevant information in each saga is examined side by side in order to demonstrate the evidence for a coherent reading of Þorsteinn Kuggason's life, and his death.

ÁGRIP

Hinn dularfulli dauði Þorsteins Kuggasonar: Hinn dularfulli dauði Þorsteins Kuggasonar. Ímyndunarafli höfundar og íslendingasögur

Lykilorð: fornbókmenntir, munnleg hefð, almæltar sögur, Íslendingasögur, persónusköpun

Þorsteinn Kuggason kemur fyrir í nokkrum hinna stærri Íslendingasögna. Hann birtist þar sem aukapersóna í mikilvægum pólitískum atburðum og vísað er til hans í nokkrum vel þekktum heimildum. Þótt hægt sé að segja að Þorsteinn gegni ekki stóru hlutverki í sögunum má af ýmsu sem frá honum er sagt skynja sögulegri atburði úr lífi hans en þar koma fram, og í íslenskum annálum er skráð að hann hafi verið drepinn árið 1027. Hvergi í sögunum er lýst hvernig hann dó, en dauði hans

er nefndur í Grettis sögu, og í Laxdæla sögu og Eyrbyggja sögu kemur aðeins fram að Þorsteinn er ekki lengur á lífi. Í greininni er sú mynd, sem birtist af Þorsteini í þremur tilfellum í Laxdæla sögu og Grettis sögu, endurskoðuð. Persónusköpun hans er stöðug í sögunum og staða hans í frásögninni tengist helst lýsingum á mikilvægari ættmennum hans. Áður hefur verið sett fram sú hugmynd að Þorsteinn hafi verið aðalpersóna glataðrar sögu; en Judith Jesch hefur aftur á móti haldið því fram að birting Þorsteins í söguefninu stafi frekar af „ímyndunarafli“ höfunda en því að eldri, rituð saga hafi verið til. Hér er því litið aftur til Þorsteins og lýsinga á honum út frá sjónarhorni munnlegrar hefðar og hinna almæltu sagna. Staða Þorsteins í frásögnunum í Laxdælu og Grettlu er skoðuð nákvæmlega og upplýsingar sem virðast í fljótu bragði óviðkomandi efninu eru bornar saman til að sýna fram á að hægt er að lesa þar ævi Þorsteins Kuggasonar og dauða hans í samhengi.

Joanne Shortt Butler
Department of Anglo-Saxon, Norse & Celtic
University of Cambridge
9 West Road
Cambridge
CB3 9DP
United Kingdom
js16@cam.ac.uk

ÞRJÁR GERÐIR JÓMSVÍKINGA SÖGU

1. Inngangur

JÓMSVÍKINGA SAGA er meðal elstu íslensku sagna og líklegast fyrst rituð snemma á 13. öldinni, jafnvel þegar um 1200.¹ Sagan er tiltölulega stutt, atburðarásin hröð með gamansömu yfirbragði og lýsingar eru á köflum grófar. Í sögunni er engin ein hetja í forgrunni heldur goðsagnakenndur hópur danskra víkinga sem er kenndur við Jómsborg á Vindlandi og í bakgrunni kraumar deila milli valdhafa Danmerkur og Noregs. Hámarki nær sagan í bardaganum við Hjörungavog þar sem Jómsvíkingar lúta í lægra haldi fyrir Hákonu jarli og mönnum hans. Í framhaldinu tekur böðull Hákonar nokkra Jómsvíkinga af lífi. Í lýsingum á aftökunni koma einkenni sögunnar vel fram, víkingarnir horfast í augu við dauðann með gamanmál eða grófyrdi á vörum og blikna ekki eitt andartak.

Fáar íslenskar sögur eru varðveittar á jafn fjölbreyttan hátt á miðöldum og *Jómsvíkinga saga*. Söguna má finna í alls fjórum skinnhandritum og ekkert þeirra varðveittir sömu gerð sögunnar. Í öllum tilvikum er þó meginsögupræði fylgt en í ýmsum smærri atriðum má finna töluverðan breytileika milli gerðanna. Þetta vekur ýmsar spurningar um tilgang og þróun textans. Hvernig kom þessi breytileiki til og hvað getur skýrt hann? Ekki er unnt að svara þessum spurningum fyllilega en nánari athugun á eðli breytinganna getur þó veitt nokkra innsýn í umhverfið sem sögugerðirnar spretta úr. Hér verður varðveisla *Jómsvíkinga sögu* í miðalda-handritum gaumgæfð frekar með sérstakri áherslu á þrjár gerðir sögunnar. Fyrst verður sjónum beint að varðveittum handritum og rannsóknum á tengslum þeirra. Nokkrar tilgátur hafa verið settar fram um vensl handrita í stemma en tímabært er að spyrja hverju sú aðferð skilar þegar kemur

1 Þessi grein er unnin upp úr doktorsritgerð minni og að hluta til byggð á 2. kafla hennar, sjá nánar Þórdís Edda Jóhannesdóttir, „Jómsvíkinga saga. Sérstaða, varðveisla og viðtökur,“ (Doktorsritgerð, Háskóli Íslands, 2016). Ég þakka sérstaklega Ármanni Jakobssyni og Sverri Tómassyni afar gagnlegar ábendingar. Ritrynum þakka ég góðar athugasemdir við ritun þessarar greinar.

að gerðum *Jómsvíkinga sögu*. Þá verða þær þrjár miðaldagerðir sögunnar bornar sérstaklega saman til þess að útskýra betur þann mun sem má finna milli gerða. Að lokum er kannað hvaða vísbendingar breytileiki gerðanna þriggja gefur um afstöðu viðtakenda til sögunnar, hvort sem það á við um skrifarana sjálfa eða njótendur sögunnar. Þessi athugun varpar ljósi á frelsi sagnaritara og beinir sjónum að því hvernig umhverfi þeirra og menning á hverjum tíma getur upp að vissu marki endurspeglast í breytileika einstakra sagna.

2. Handrit *Jómsvíkinga sögu* og tengsl þeirra

Jómsvíkinga saga er varðveitt sjálfstæð og að mestu leyti heil í þremur skinnhandritum, AM 291 4to, Holm perg 7 4to og AM 510 4to. Þá er hún varðveitt í tveimur hlutum í *Ólafs sögu Tryggvasonar* í *Flateyjarbók*, GKS 1005 fol. Heimildir eru til um eitt skinnhandrit sögunnar enn sem Arngrímur lærði hafði tiltækt þegar hann þýddi söguna á latínu. Það handrit hefur síðan glatast en ljóst er af þýðingu Arngríms að handritið hefur geymt fimmtu gerð sögunnar. Af handritaskráum að dæma eru pappírusskrifritir sögunnar 26 talsins, flestar þeirra eru afrit Holm perg 7 4to og AM 510 4to. Engin uppskrift AM 291 4to hefur varðveist.²

Elst handritanna er AM 291 4to (291) sem í handritaskrá Kálunds er tímasett til um 1300 en Hreinn Benediktsson tiltekur með handritum frá seinni hluta þrettándu aldar í *Early Icelandic Script*.³ Peter Foote taldi ljóst að forrit 291 hafi verið nokkuð eldra vegna fjölda fornlegra mál- og skriftar-einkenna og því hafi það verið ritað eigi síðar en 1230.⁴ Handritið er 38 blöð og geymir aðeins *Jómsvíkinga sögu*. Það er ekki alveg heilt því að í það vantar tvö blöð, skorið hefur verið neðan af áttunda blaði og auk þess eru rifur og göt hér og hvar. Þá er handritið dökkt og illlæsilegt sums staðar. Þessi gerð sögunnar liggur til grundvallar útgáfu Ólafs Halldórssonar

2 Þórdís Edda Jóhannesdóttir og Veturliði Óskarsson, „The Manuscripts of *Jómsvíkinga saga*,“ *Scripta Islandica* 65 (2014): 12–22.

3 Kristian Kálund, *Katalog over Den Arnemagnæanske Håndskriftsamling I* (København: Gyldendal, 1889), 838; Hreinn Benediktsson, *Early Icelandic Script: As Illustrated in Vernacular Texts from the Twelfth and Thirteenth Centuries*. Íslensk Handrit, 2 (Reykjavík: Manuscript Institute of Iceland, 1965), 14–15.

4 Peter Foote, „Notes on Some Linguistic Features in AM 291 4to,“ *Íslensk tunga* 1959: 28–29.

frá 1969. Framsetning efnisins í þessari gerð sögunnar hefur leitt til þess að henni er oft skipt í *fyrri* og *seinni* hluta og verða skilin við upphaf áttunda kafla. Fyrri hlutinn er því aðeins um þriðjungur allrar sögunnar. Í fyrri hlutanum er fjallað um Danakonunga frá Gormi hinum barnlausa til Haralds Gormssonar. Þá er meðal annars fjallað um svik Hákonar jarls við Harald Gráfeld og Gull-Harald, sagt frá dauða Gunnhildar konungamóður og skýrt frá því þegar Danmörk var kristnuð fyrir tilstilli Ótta keisara og Poppa biskups í kjölfar bardaga við Ótta og Ólaf Tryggvason sem var í liði hans. Í áttunda kafla má segja að eiginleg saga Jómsvíkinga hefjist þar sem Tóki, afi Pálnatóka sem síðar stofnar Jómsborg, er kynntur til sögunnar. Orð sögumannsins skýra hins vegar þessa skiptingu í fyrri og seinni hluta þegar segir: „Nú hefst upp annar þáttur sögunnar, sá er fyrr hefir verið en þetta væri fram komið, og má eigi einum munni allt senn segja.“⁵ Þessa klausu er ekki að finna í öðrum gerðum.

Litlu yngra en 291 er handritið Holm perg 7 4to (Perg 7) en flest bendir til að það sé ritað á fyrstu áratugum fjórtánda aldar.⁶ Upphaflega var handritið stærri bók, hluti hennar er nú AM 580 4to en hluti hefur glatast. Það er nú alls 58 blöð. Í handritinu eru einkum sögur sem teljast til fornaldarsagna og rómansa en auk þess *Egils saga Skalla-Grimssonar* þó að aðeins upphaf hennar sé varðveitt í handritinu nú. *Jómsvíkinga saga* stendur á milli *Hrólfs sögu Gautrekssonar* og *Ásmundar sögu kappabana*, á blöðum 27v–39r. Sagan er hér talsvert styttri en í 291, niðurskurðurinn felst yfirleitt í því að umorða atburði í styttra máli en þó vantar einnig stóran hluta úr fyrri hluta sögunnar eins og betur verður vikið að á eftir.

Flateyjarbók geymir texta *Jómsvíkinga sögu*, náskyldan 291, og þar er sagan felld inn í sögu Ólafs Tryggvasonar. Partur af fyrri hluta sögunnar er varðveittur á blöðum 13r–14r en sá síðari á 20v–27r. Þar á milli eru „Þáttur Ottó keisara og Gorms konungs“ og „Þáttur Þrándar og Sigmundar“ sem samsvarar fyrstu 26 köflum *Færeyinga sögu* ef miðað er við útgáfu Íslenzkra fornrita. Þáttur Ottó keisara og Gorms konungs tilheyrir einnig að einhverju leyti *Jómsvíkinga sögu* því að efni hans kallast á við 6. og 7. kafla

5 *Jómsvíkinga saga*, útg. Ólafur Halldórsson (Reykjavík: Prentsmiðja Jóns Helgasonar, 1969), 100.

6 Vilhelm Gödel, *Katalog öfver Kongl. bibliotekets fornländska och formorska handskrifter* (Stokk-hólmur, 1897–1900), 45–46; Gustaf Cederschiöld, *Jómsvíkinga Saga: Efter Skimboken 7, 4to å Kungl. Biblioteket i Stockholm* (Lundur, 1875), ii; Þórdís Edda Jóhannesdóttir, „Jómsvíkinga saga,“ 26–27.

Jómsvíkinga sögu en er lengri og um margt ólíkur. Í síðari hluta sögunnar, frá og með 8. kafla, er texti *Flateyjarbókar* og 291 nokkuð samhljóða.

Yngst skinnhandrita *Jómsvíkinga sögu* er AM 510 4to (510) sem líklegast hefur verið ritað nálægt miðri 16. öld. Handritið er alls 96 blöð og sagan stendur á blöðum 38v–67r. Í þessu handriti hefst sagan á öðrum stað en í eldri handritum, eða við upphaf 8. kafla og því hefur fyrri hluta sögunnar verið sleppt. Þessi sögugerð er þó um margt svipuð 291 en textinn hefur verið aukinn og varðveitir einnig fleiri kvæði en aðrar gerðir.⁷ Í handritinu eru sjö aðrar sögur: *Víglundar saga*, *Bósa saga* og *Herrauðs*, *Jarlmanns saga* og *Hermanns*, *Þorsteins þáttur bæjarmagns*, *Finnboga saga ramma*, *Drauma-Jóns saga* og *Friðþjófs saga frækna*. Lítið er vitað um uppruna 291 og Perg 7 en aðra sögu er að segja um 510 því að nokkrir fræðimenn hafa beint sjónum sínum að skrifurum handritsins, meðal annarra Jón Helgason, Ólafur Halldórsson og Stefán Karlsson. Samanlögð niðurstaða þeirra er sú að tveir eða þrír hafi skrifað handritið, feðgarnir Ari Jónsson prestur frá Súgandafirði og synir hans Tómas og Jón.⁸ Karl Ó. Ólafsson rannsakaði skrift handritsins rækilega í meistaraþrófsritgerð sinni og komst að þeirri niðurstöðu að þeir hafi allir þrír skrifað handritið.⁹

Hluta af efni *Jómsvíkinga sögu* má þar að auki finna í öðrum frásögnum frá þrettánda og fjórtánda öld, einkum *Heimskringlu*, *Fagurskinnu* og *Ólafs sögu Tryggvasonar hinnu mestu*. Bergmál af einstökum atburðum má einnig greina í *Dana sögu* Saxa. Tengsl allra þessara texta og einstakra gerða *Jómsvíkinga sögu* eru flókin og ógerningur að rekja þau eins og um bein rittengsl geti verið að ræða. Þetta verður ljóst þegar rýnt er í eldri rannsóknir á venslum varðveittra gerða og tilraunum til þess að setja þau fram í stemma. Ekki er rými til þess að ræða þær niðurstöður í þaula hér en þó er rétt að tæpa á nokkrum atriðum til frekari glöggvunar.

- 7 *Hákonardrápu* Tinds Hallkelssonar er til að mynda að finna í AM 510 4to en af ellefu varðveittum vísu og víshelmingum eru átta eingöngu varðveittar þar, sjá Russell Poole, „(Introduction to) Tindr Hallkelsson, *Hákonardrápa*,“ *Poetry from the Kings' Sagas: From Mythical Times to c. 1035*. Skaldic Poetry of the Scandinavian Middle Ages 1. Útg. Diana Whaley (Turnhout: Brepols, 2012), 336.
- 8 Jón Helgason, „Nokkur íslensk handrit frá 16. öld,“ *Skírnir* 106 (1932): 161–168; Ólafur Halldórsson, *Helgafellsbækur fornar*, *Studia Islandica*, 24 (Reykjavík: Heimspekideild Háskóla Íslands og Bókaútgáfa Menningarsjóðs, 1966), 25–26; Stefán Karlsson, „Bókagerð Ara lögmanns Jónssonar,“ *Gripla* 19 (2008): 12–13.
- 9 Karl Ó. Ólafsson, „Þrír feðgar hafa skrifað bók þessa ... Um þrjár rithendur í AM 510 4to og fleiri handritum,“ (MA-ritgerð, Háskóli Íslands, 2006).

Aldur *Jómsvíkinga sögu* hefur verið umdeildur þó að raunar hafi flestir komist að þeirri niðurstöðu að sagan hafi fyrst verið rituð nálægt 1200. Aftur á móti hefur lítil eining ríkt um hver gerðanna endurspeglar elstu gerð sögunnar. Auðvelt er að draga þá ályktun að gerðin í 291 hljóti að vera elst þar eð hún er varðveitt í handriti frá 13. öld. Þetta er meðal annars niðurstaða Bjarna Aðalbjarnarsonar, N. F. Blake og Ólafs Halldórssonar.¹⁰ Þessa niðurstöðu hef ég einnig rökstutt og mun víkja betur að hér á eftir. Aðrar ályktanir hafa verið rökstuddar og raunar hafa allar gerðirnar verið nefndar sem fulltrúar elstu gerðar. Finnur Jónsson og Lee M. Hollander töldu að Perg 7 væri fulltrúi elstu og bestu gerðarinnar, Sofus Larsen færði rök fyrir að 510 varðveitti elstu gerð textans en G. A. Gjessing benti á að samviskusemi og nákvæm vinnubrögð Arngríms lærða væru meðal annars rök fyrir því að hann hefði ótvírætt þýtt söguna eftir bestu og elstu gerðinni.¹¹ Gustav Storm tók undir röksemdarfærslu Gjessing.¹² Í niðurstöðum sínum og stemma gerir John Mearns ráð fyrir að aldursröð sagnagerðanna sé sem hér segir: Þýðing Arngríms, 510, *Flateyjarbók*, Perg 7 og 291.¹³ Að mati Mearns er elsta handritið því fulltrúi yngstu gerðarinnar.

Þá má einnig geta umræðunnar um uppruna fyrsta hluta sögunnar. Sumir voru þeirrar skoðunar að fjarvera fyrsta hlutans í 510 gæti verið til marks um að hann hafi alls ekki verið í sögunni upphaflega.¹⁴ Aðrir færðu hins vegar rök fyrir því að þessir kaflar væru nauðsynlegur inngangur

- 10 Bjarni Aðalbjarnarson, *Om De Norske Kongers Sagaer*. Norske Videnskaps-akademi I Oslo. II, Historisk-filosofisk Klasse. Skrifter (Oslo: Dybwad, 1937), 203; N. F. Blake, „Introduction,” *The Saga of the Jomsvikings*, útg. N. F. Blake (London: Thomas Nelson, 1962), xix; Ólafur Halldórsson, „Inngangur,” *Jómsvíkinga saga* (Reykjavík: Prentsmiðja Jóns Helgasonar, 1969), 21.
- 11 Finnur Jónsson, *Den Oldnorske og Oldislandske Litteraturs Historie*. 2. útg. (Kaupmannahöfn: Gad, 1920), 655–656; Lee M. Hollander, „Studies in the *Jómsvíkingasaga*,” *Arkiv för nordisk filologi* 33 (1917): 210; Sofus Larsen, „Jomsborg, dens Beliggenhed og Historie,” *Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie* III (1927–1928): 57–58; G. A. Gjessing, „Forord,” *Jómsvíkinga-saga i latinsk oversættelse af Arngrim Jonsson*, útg. G. A. Gjessing (Kristianssand, 1877), xvii.
- 12 Gustav Storm, „Om redaktionerne af *Jómsvíkingasaga*,” *Arkiv för nordisk filologi* I (1883): 244–245.
- 13 John Mearns, „Studier i *Jómsvíkinga sagas* stemma: *Jómsvíkinga sagas* fem redaksjoner sammenlignet med versionene i *Fagrskinna*, *Jómsvíkingadrápa*, *Heimskringla* og *Saxo*,” *Arkiv för nordisk filologi* 115 (2000): 179.
- 14 Carl af Petersens, „Forord,” *Jómsvíkinga saga efter Arnemagnæanske handskriften n:o 291 4to* (Kaupmannahöfn: 1882), ic; G. A. Gjessing, „Forord,” i; Finnur Jónsson, *Den Oldnorske og Oldislandske Litteraturs Historie*, 660–662.

að sögunni um Jómsvíkinga og án hans væri erfitt að skilja hvers vegna Jómsvíkingar héldu til Noregs að berjast við Hákon jarl.¹⁵

Engin eining myndaðist nokkurn tíma um niðurstöðuna og sama má segja um tilgátur um þróun textans en ýmsar tilraunir hafa verið gerðar til þess að skýra þann mun sem er á gerðunum. Rækilegastar eru skýringar Heinrich Hempel og John Megaard en sá síðarnefndi byggir raunar á rannsóknum þess fyrrnefnda. Báðir reyna þeir með textasamanburði að setja fram stemma varðveittra sögugerða ásamt nokkrum öðrum textum.¹⁶ Þannig setur Megaard *Heimskringlu*, *Fagurskinnu*, *Dana sögu Saxa* og *Jómsvíkingadrápu* einnig inn í sitt stemma en Hempel hafði með í sínu semma *Ólafs sögu Odds* í AM 310 4to og *Ólafs sögu Tryggvasonar hina mestu*. Báðir gera þeir ráð fyrir að allir þessir textar séu komnir frá einum frumtexta.

Þessar aðferðir verða að teljast vafasamar þegar kemur að því að lýsa venslum varðveittra handrita *Jómsvíkinga sögu* og skyldra texta. Fyrst ber að geta þess að *Dana saga Saxa* á hvorki heima í þessum samanburði né í stemma *Jómsvíkinga sögu* líkt og hjá Megaard. Haraldur Gormsson á vissulega sinn kafla í tíundu bók *Dana sögu* og þar koma hér og hvar fram persónur sem eru í *Jómsvíkinga sögu* eins og Knútur bróðir hans og Hákon jarl. Þá er sagt frá miklu liði sjóræningja í borginni Iulin og nefndir á nafn þeir Bo, Ulff, Karlshefni og Siualdus.¹⁷ Haraldur fær aðstoð þessara sjóræningja í bardaga við Hákon í Noregi og þeir lúta í lægra haldi þegar Hákon hefur fórnað tveimur sonum sínum og fengið þannig aðstoð guðanna. Þessi frásögn minnir vissulega á bardagann í Hjörungavogi og byggir áreiðanlega á sömu arfsögn en hér er ekki að finna Þorgerði og Irpu sem birtast í *Jómsvíkinga sögu* og þá er aðdragandi bardagans allt annar. Í *Jómsvíkinga sögu* eru Hákon og Haraldur í bandalagi framan af og það er ekki fyrir en Danmörk hefur verið kristnuð að þeir verða andstæðingar. Í *Dana sögu* eru þeir andstæðingar alla tíð. Þegar Hákon hefur haft sigur úr

15 Storm, „Om redaktionerne af *Jomsvíkingasaga*,“ 236–237; Gustav Indrebø, *Fagrskinna*. Avhandlingar fra universitetets historiske seminar 4 (Kristjánía, 1917), 56–57; Bjarni Aðalbjarnarson, *Om De Norske Kongers Sagaer*, 202; Eugen Mogk, *Geschichte der Norwegisch-Isländischen Literatur* (Strassburg: Trübner, 1904), 264–265.

16 Heinrich Hempel, „Die Formen der *Jómsvíkinga saga*,“ *Arkiv för nordisk filologi* 39 (1923): 1–58; Megaard, „Studier i *Jómsvíkinga sagas* stemma,“ 125–182.

17 Saxo Grammaticus, *Gesta Danorum*. *Danmarkshistorien* 1. Útg. Karsten Friis-Jensen, þýð. Peter Zeeberg (Kaupmannahöfn: Gads forlag, 2005), 623–631.

býtum birtist síðan frásögn sem minnir á aftöku Jómsvíkinga en er þó um margt frábrugðin. Við þetta má bæta að eftir bardaga Hákonar og sjóræningjanna frá Iulin er kynntur til sögunnar Toko sem er sagður mikil skytta eins og nafni hans Pálnatóki í *Jómsvíkinga sögu*. Þeir eiga það einnig sameiginlegt að hafa horn í síðu Haralds Gormssonar og leika stórt hlutverk í dauða hans. Í *Jómsvíkinga sögu* er Pálnatóki beinlínis banamaður Haralds en í *Dana sögu* veitir Toko Haraldsi sár í bardaga, Haraldur flýr til vina sinna í Iulin og deyr þar af sárum sínum.¹⁸ Toko er þannig ekki hluti sjóræningjanna frá Iulin í *Dana sögu* en í *Jómsvíkinga sögu* er Pálnatóki sjálfur stofnandi Jómsborgar. Af þessum samanburði má vera ljóst að einhverjar heimildir eða arfsagnir virðast sögurnar tvær eiga sameiginlegar en hér er ekki um rittengsl að ræða, það er að eitt ritverk hafi áhrif á annað. Ótrúlegt verður að teljast að hægt sé að rekja þessar tvær sögur aftur til sameiginlegs forrits, slík ólíkindi eru með þeim.

Íslensku verkin sem greina að einhverju marki frá sömu atburðum og *Jómsvíkinga saga* eiga það öll sameiginlegt að kastljós þeirra beinist í grófum dráttum að þremur bardögum og aðdraganda þeirra: bardaga Hákonar jarls og Haralds Gormssonar við Harald gráfeld, bardaga Dana við Ótta keisara við Danavirki og kristnun Danmerkur í kjölfarið og bardaga Jómsvíkinga við Hákon jarl á Hjörungavogi. Í sumum tilvikum minnir orðalag á *Jómsvíkinga sögu*, sérstaklega í *Ólafs sögu Odds* í AM 310 4to þar sem *Jómsvíkinga saga* í sömu gerð og í 291 virðist beinlínis hafa verið notuð sem heimild¹⁹ og sama má segja um *Ólafs sögu Tryggvasonar hina mestu*, þá gerð sem er varðveitt í AM 61 fol.²⁰ Hið sama gildir um báðar þessar sögur, þær hafa allt annan tilgang en *Jómsvíkinga saga* og lítið annað að segja um skyldleika þeirra við gerðir hennar en að benda á líkindi milli þeirra á viðeigandi stöðum.

Einnig mætti spyrja hvort verið geti að þau rit sem hafa verið nefnd hér og eiga skemmri eða lengri frásagnir sameiginlegar með *Jómsvíkinga sögu*

18 Saxo Grammaticus, *Gesta Danorum. Danmarkshistorien* 1, 639.

19 Ólafur Halldórsson, „Inngangur,“ 12; Þórdís Edda Jóhannesdóttir, „Jómsvíkinga saga,“ 22–23. Bera má saman 6. kafla og 26. kafla í *Jómsvíkinga sögu* og bls. 169–175 og 228–230 í *Ólafs sögu Odds*, útg. Ólafur Halldórsson. Íslensk fornrit 25 (Reykjavík: Hið íslenska fornritafélag, 2006).

20 Ólafur Halldórsson, „Inngangur,“ 15; Ólafur Halldórsson, *Danish Kings and the Jomsvikings in the Greatest Saga of Óláfr Tryggvason* (London: Viking Society for Northern Research, 2000), 91.

hafi mögulega byggt á eldri sagnaritum en ekki sjálfstæðri *Jómsvíkinga sögu*. *Jómsvíkinga saga* er stutt, að einhverju leyti byggð á sögulegum fyrirmyndum og atburðum en fyrst og fremst er hún saga með sínu upphafi og endi. Sjónarhornið er annað vegna þess að sagan er ekki sögð í samhengi við stærri sögu af konungum líkt og í öllum hinum ritunum. Það má gera ráð fyrir að vinnubrögð skrifara *Jómsvíkinga sögu* og sagnaritanna hafi ekki endilega lotið sömu lögmafum.

Í Perg 7 eru tvö rit nefnd sem heimildir, *Konungabók* og *Konungasögur*.²¹ Í AM 510 er auk þess vísað til Sæmundar fróða.²² Titill ritanna sem nefnd eru í Perg 7, ef um tvö er að ræða fremur en að sama ritið hafi gengið undir tveimur nöfnum, bendir til að um einhvers konar samsteypurit um konunga hafi verið að ræða. Þannig þyrfti ekki að gera ráð fyrir einni frumgerð *Jómsvíkinga sögu*, sem allar stórar og smáar frásagnir af Jómsvíkingum séu komnar frá, heldur tveimur hefðum sem þróast. Annars vegar hafi verið sagnarit þar sem efni er sett saman eftir tilgangi og hins vegar saga sem inniheldur blöndu af munnlegum arfsögnum og þekktum stefnum úr sagnaritum þegar hún er fyrst rituð en hún taki síðan breytingum eins og lýst verður hér á eftir. Þar með er þó ekki sagt að þau sagnarit sem hafa varðveist fram á okkar daga geti ekki hafa nýtt skriflega *Jómsvíkinga sögu*. Líkur benda til að *Jómsvíkinga saga* hafi þegar verið til þegar *Heimskringla* var rituð og kann vel að vera að hún hafi verið meðal heimilda en það þarf ekki endilega að gera ráð fyrir að hún hafi verið eina tiltæka heimild höfundar *Heimskringlu* um Jómsvíkinga.

Fjölbreyttar niðurstöður um gerðir *Jómsvíkinga sögu* eins og þær hafa verið raktar hér að framan endurspegla ekki síst hve flókin textageymdin er. Niðurstöðurnar eru auk þess missannfærandi og sumar ályktanir eru getgátur sem byggja fremur á bókmenntalegum smekk en vísbindingum handritanna. Í samanburði á gerðum sögunnar stillir John Megaard til dæmis saman einstökum setningum og dregur ályktanir um hvað sé eldra út frá því hvaða texti sé fyllstur eða nákvæmastur.²³ Með því á hann við að ef samanburðurinn sýni að einn texti hafi meiri upplýsingar en hinn hljóti hann að vera upprunalegri. Stemma varðveittra handrita er gagnleg

21 *Jómsvíkinga saga. The Saga of the Jomsvikings*, útg. N. F. Blake (London: Thomas Nelson, 1962), 8 og 44.

22 *Jómsvíkinga saga (efter Cod. Am. 510, 4to) samt Jómsvíkinga drápa*, útg. Carl af Petersens (Lundur: Gleerup, 1879), 54.

23 Megaard, „Studier i *Jómsvíkinga sagas* stemma,“ 135–140.

aðferð til þess að sýna skyldleika handrita og ekki er útilokað að draga upp stemma *Jómsvíkinga sögu* en gagnsemi þess er takmörkuð. Þegar kemur að *Jómsvíkinga sögu* eru gerðirnar það fjarskyldar og bítarnir sem vantar inn í myndina of margir til þess að stemma geti lýst sambandi þeirra nægilega. Ef markmiðið er að komast nær því í hverju munur gerðanna felst er lestur á hverri gerð sem sjálfstæðri einingu mun vænlegri til árangurs og líklegri til þess að veita innsýn í umhverfi og hefð sögunnar.

3. AM 291 4to og Holm perg 7 4to

Þó að hefð sé fyrir því að telja varðveittar gerðir *Jómsvíkinga sögu* fimm talsins má færa rök fyrir því að bera sérstaklega þrjár þeirra saman til þess að varpa ljósi á þróun textans og mögulegar viðtökur hans, það er 291, Perg 7 og 510. Þessar þrjár gerðir eru sjálfstæðar í þeim skilningi að þær eru skrifaðar frá upphafi til enda án nokkurra athugasemda eða stórvægilegra breytinga á byggingu, ef frá eru taldir fyrstu kaflarnir sem ekki eru í 510. Þetta gildir vitaskuld einnig um þýðingu Arngríms en vegna þess að hún er þýðing frá lokum sextándu aldar og forritið er óþekkt verður samanburður á orðalagi og stíl ómögulegur og líkt og Jakob Benediktsson benti á er ómögulegt að vita hvort frávik frá öðrum gerðum í þýðingunni komi beinlínis frá Arngrími sjálfum eða úr forriti.²⁴ Í *Flateyjarbók* er *Jómsvíkinga saga* á hinn bóginn hluti af stærra samhengi.²⁵ Þó að hægt sé að taka textann út úr *Flateyjarbók* og prenta sem sjálfstæða sögu yrði það alltaf upp að vissu marki tilbúin eða endurgerð saga. Sannarlega er orðalag á köflum mjög líkt á síðari hluta 291 og síðari þætti *Jómsvíkinga* í *Flateyjarbók*, en heildin er ólík. Líkt og gildir um þýðingu Arngríms er forrit textans í *Flateyjarbók* óaðgengilegt og sagan hefur þar öðlast annan tilgang; hún er saga í sögu.²⁶

24 Jakob Benediktsson, *Arngrimi Jonae Opera Latine Conscripta* 4. Bibliotheca Arnarnagana 12 (Kaupmannahöfn: Munksgaard, 1957), 121.

25 Fyrir nánari umræðu um þættina í *Ólafs sögu Tryggvasonar* í *Flateyjarbók* sjá Elizabeth Ashman Rowe, *The Development of Flateyjarbók. Iceland and the Dynastic Crisis of 1389* (Odense: The University Press of Southern Denmark, 2005), 33–97.

26 Það væri vissulega vert að kanna nákvæmar hvernig *Jómsvíkinga saga* er meðhöndluð af skrifurum *Flateyjarbókar* en það er utan ramma þessarar rannsóknar. Niðurstöður hennar má þó nýta til framhaldsrannsókna í samhengi við aðrar rannsóknir á sögum *Flateyjarbókar* eins og til dæmis niðurstöður Lárusar H. Blöndals um *Sverris sögu*, sjá *Um uppruna Sverris sögu* (Reykjavík: Stofnun Árna Magnússonar, 1982), 19–29; Þórdís Edda Jóhannesdóttir, „*Jómsvíkinga saga*,“ 30.

Ef aðeins er litið til gerðanna þriggja sem hafa varðveist sjálfstæðar á íslensku í miðaldahandritum og þær metnar óháð fyrri rannsóknum og tilgátum um stemma birtist jarðvegur fyrir nýjar túlkanir á þróun sögutextans. Sem fyrr segir er texti Perg 7 umtalsvert styttri en í 291. Svo virðist sem textinn þar hafi verið stytur fremur en að aukið hafi verið við 291 sem styður jafnframt að gerðin í 291 sé eldri. Þessi niðurstaða er best skýrð með nokkrum dæmum úr textunum þar sem orðalag er svipað en svo virðist sem orðum hafi markvisst verið eytt eða skipt út í Perg 7 án þess að merkingin breytist.²⁷

AM 291 4to

- a) ...og lét síðan sveininn vatni ausa og nafn gefa og kallaði Knút. En það var fyrir þá sök er fingurgullið hafði knýtt verið í enni sveininum þá er hann fannst, og tók konungur þar nafn af, það er hann gaf sveininum (62).
- b) En þar skaltu sofa í vetrarnátt hina fyrstu og þrjár nætur í samt, og mundu glöggst ef þig dreymir nokkvað og send síðan menn á minn fund, að þeir segi mér drauma þína ef nokkorir eru, og mun eg þá að kveða fyrir þeim, hvort þú skalt fá þetta ráð eða eigi (64).
- c) Og er hún hafði heyrt draumana, þá mælti hún: 'Nú skulu þér hér vera svo lengi sem þér vilið sjálfir. En þér megið svo segja konungi yðrum, að eg mun ganga með honum' (65).
- d) En Haraldur var fæddur heima með hirð föður síns. Hann var þeirra bræðra mjög miklu yngri,

Holm perg 7 4to

- ...ok lét svein ausa vatni ok kalla Knút af því at gull var knýtt um enni hans (1–2).
- En þar skaltu sofa í vetrarnótt hina fyrstu ok þrjár nætr í samt. Ok mun þú glöggst ef þik dreymir nokkut ok lát segja mér. Mun ek þá segja sendimönnum hvárt þú skalt vitja þessa ráðahags eða eigi (2).
- En er hon hefir heyrt drauma, þá mælti hon at þeir segði konungi at hon mun ganga með honum (3).
- Haraldr var heima með hirðinni ok hinn óvinsælsti í uppruna sínum (4).

27 Í sviga fyrir aftan dæmin hér er vísað til blaðsíðutals í útgáfum Ólafs Halldórssonar á AM 291 4to og N. F. Blake á Holm perg 7 4to.

og var snemmendis ýgur og æfur og illur viðskiptis, og varð hann fyrir því óvinsæll í sínum upp-runum (68).

e)	Tóki faðir þeirra hefir þá verið gamall að aldri er þetta var. Og eitt hvert haust um veturnáttaskeið, þá tók hann sótt og andaðist úr sótt-inni. Eigi liðu og langar stundir áður Þórvör tók sótt og andaðist, kona Tóka (101).	Tóki var þá gamall ok tók hann sótt ok andaðisk; litlu síðarr Þórvör, kona hans (8).
f)	Nú slítur þar hjali, og býst Sigurður til þessar ferðar og hefir eitt skip og sex tigu manna, og fer síðan þar til er hann kömur til Gautlands, og tekur Óttar jarl vel við honum (104).	Nú býsk Sigurðr heiman. Hann hafði eitt skip ok sex tigi manna, ok ferr norðr til Gautlands (9–10).

Mörg dæmanna sýna ótvíræð merki um skyldleika textanna tveggja, eins og orðalagið „veturnótt hina fyrstu og þrjár nætur í samt“ í b) og „eitt skip og sex tigu manna“ í f). Í öllum þessum tilvikum er texti Perg 7 knappari án þess að efnislegar breytingar séu stórvægilegar. Þessi tilteknu dæmi benda eindregið til að texti Perg 7 hafi verið stytur fremur en að 291 hafi verið lengdur. Stærri breytingar má einnig finna. Efni 4., 5., 6. og 7. kafla *Jómsvíkinga sögu* í 291 er nánast öllu sleppt í Perg 7, það er þegar sagt er frá samskiptum þeirra Hákonar jarls og Haralds Gormssonar og hvernig þeir losa sig við Gull-Harald, Harald gráfeld og Gunnhildi konungamóður. Í Perg 7 er aðeins tæpt á þessu í 6. kafla miðað við útgáfu Blake; hluti efnisins er til að mynda útskýrður svo:

Þenna vetr settu þeir Haraldr konungr Gormsson ok Hákon jarl vélræði um Harald, Nóregs konung, ok móður Haralds, Gunnhildi. Ok um várit sviku þeir hann í Limafirði eptir því sem segir í Konungabók at Gull-Haraldr feldi Harald. En Hákon jarl lét síðan festa Gull-Harald á gálga. En síðan tók Hákon jarl við einvaldi yfir Nóregi ok skyldi gjalda skatta Danakonungi (8).

Hér fylgjast gerðirnar ekki að en höfundur Perg 7 hefur þó ljóslega kunnað rækilegri frásögn af þessum atburðum eins og orðin „eptir því sem segir í Konungabók“ benda til.²⁸ Þessar breytingar vekja spurningar um ætlun eða ásetning höfundar Perg 7.

Hvernig getur staðið á því að sögugerðirnar tvær fylgjast efnislega að fram að því sem telst 4. kafli í 291 og síðan aftur frá og með 8. kafla? Er hægt að ímynda sér eitthvert tilefni til þess að sleppa því sem samsvarar köflum 4–7 í 291, endursegja efnið í afar stuttu máli og vísa síðan til annarra rita? Einn möguleiki er sá að höfundi hafi þótt þessi hluti útúrdúr í sögu Jómsvíkinga og ekki eiga heima í sögu sem kennd er við þá.²⁹ Það er raunar athyglisvert að höfundur Perg 7 hafi sleppt svo stórum hluta af fyrstu köflunum en séð ástæðu til þess að halda því sem þó stendur eftir af fyrsta hlutanum. Það mælir gegn því að honum hafi ekki þótt allt efni fyrsta hlutans standa í nægilegu samhengi við sögu Jómsvíkinga.

Því er fróðlegra að kanna hvort efnið geti borið frekari vitni. Í upphafi er í báðum sögum greint frá konunginum Gormi sem tekur að sér barn sem fannst úti í skógi. Í Perg 7 og *Flateyjarbók* gat jarlinn Arnfinnur son við systur sinni; Arnfinnur hafði því látið bera barnið út.³⁰ Báðar gerðir greina síðan frá Gormi hinum gamla, draumum hans og kvonfangi, sonum og örlögum þar til Haraldur Gormsson tekur við ríki. Þessi hluti er því eins konar inngangur eða kynning á konungi sem á eftir að leika mikilvægt

28 Hér er rætt um *höfund* Perg 7 sem þann óþekkta mann (eða menn) sem er ábyrgur fyrir breytingum á sögunni. Ljóst er að það er vandkvæðum háð að nota höfundarhugtakið í þessu sambandi en hér er það notað óháð nútímaskilningi orðsins heldur um skrifara sem tekur vísitandi ákvarðanir um að breyta texta. Hugtakið er vissulega óljóst í umræðu um miðaldertexta og getur verið erfitt að draga mörkin milli skrifara, ritstjóra og höfundar sem geta verið þrír ólíkir menn en mögulega einn og sami maðurinn í einhverjum tilvikum. Hér er ekki ástæða til að ræða efnið í þau en vísað til frekari umræðu til glöggvunar, sjá til dæmis Sverrir Tómasson, „Er nýja textafræðin ný?“ *Gripla* 13 (2002): 199–216, hér 205–206. Sjá einnig Sverrir Tómasson, „*Höfundr–Skáld: Author, Compiler, and Scribe in Old Norse Literature*,“ *Modes of Authorship in the Middle Ages*, ritstj. Slavica Ranković, 236–250 (Toronto: Pontifical Institute of Mediaeval Studies, 2012) og Else Mundal, „Modes of Authorship and Types of Text in Old Norse Culture,“ *Modes of Authorship in the Middle Ages*, ritstj. Slavica Ranković, 211–226 (Toronto: Pontifical Institute of Mediaeval Studies, 2012). Ekki er endilega víst að Perg 7 sé fyrsta handrit þessarar gerðar en hér er það notað bæði sem heiti á handriti og heiti á gerð.

29 Sagan er ótvírætt kennd við þá í handritinu: „her hefur upp Iomsuikinga saugu“ segir í upphafi bl. 27v.

30 Ekki er hægt að fullyrða að þannig hafi þetta einnig verið í 291 því að fyrsta blaðið vantar í handritið en hér er frásögn *Flateyjarbókar* fylgt sem stendur næst 291.

hlutverk í sögu Jómsvíkinga. Á hinn bóginn er dregið úr lýsingum þegar þar er komið sögu miðað við 291 þannig að í fyrstu köflunum í Perg 7 er saga Gorms stærri að vöxtum en saga Haralds, ólíkt 291. Hér kann að vera að höfundur Perg 7 hafi þótt efniviður þessara kafla nógu þekktur og því hafi dugað að geta atburðanna í stuttu máli og vísa síðan til „Konungabókar“. Hér að framan er þess getið hvernig hann lýsir samskiptum Haralds Gormssonar og Hákonar jarls við Harald gráfeld og frásögnin af kristni-tökunni í Danmörku er stutt:

Litlu síðarr kom Otta keisari af Saxlandi til Danmerkr með miklu liði ok þá kom Ólafr Tryggvason til liðs við hann. Þeir brutu Harald konung til kristni ok Hákon jarl. Var þá kristnuð öll Danmörk. En Hákon jarl gekk aptr til heiðni þegar hann kom aptr til Nóregs og galt aldri skatta síðan (8).

Hér er því ekkert nánar um bardagana sem Haraldur og Hákon áttu við Ótta keisara og Ólaf eða um fall Danavirkis og jartegnr Poppa biskups en frá öllu þessu er greint í 291. Þessi stutta samantekt í Perg 7 á þeim atburðum sem verða í 4.–7. kafla 291 er ekki gildishlaðin. Þó að þess sé getið að Haraldur Gormsson og Hákon jarl hafi beitt vélræðum og svikið Harald gráfeld er frásögnin svo knöpp að ef viðtakendur þekktu söguna ekki hljóta þeir engar nánari skýringar á framferði þeirra Haralds og Hákonar. Í 291, þar sem frásögnin er miklu rækilegri, verður ljóst að mynd Haralds Gormssonar og Hákonar jarls er neikvæðari.

Ólafur Halldórsson taldi að breytingarnar á Perg 7 hafi verið ætlaðar til þess að „milda ótuktarskapinn í garð Danakonunga“.³¹ Frásögnin í 291 sem felld er niður í Perg 7 lýsir konungi og jarli sem leggja á ráðin til þess að losa sig við helstu keppinauta sína: Haraldur Gormsson ryður úr vegi Gull-Haraldi sem átti tilkall til krúnunnar og Hákon ryður úr vegi Harald gráfeldi og Gunnhildi móður hans og fær þar með vald yfir Noregi þó að hann sé um sinn skattskyldur Danmörku. Frásögnin fegrar ekki mynd þeirra. Gunnhildur og Haraldur gráfeldur koma til Danmerkur í þeirri góðu trú að Haraldur Gormsson ætli að kvænast Gunnhildi en raunin verður sú að Haraldur gráfeldur er drepinn í bardaga og Gunnhildi er drekt í mýri.³² Þá er einnig látið liggja milli hluta í Perg 7 hvernig bardag-

31 Ólafur Halldórsson, „Inngangur“, 21.

32 Sjá, *Jómsvíkinga saga*, 77–84.

inn við Ótta keisara og Ólaf Tryggvason fer fram og hvernig Hákon bregst við eftir kristnitökuna þegar hann herjar á Gautland á leið sinni frá Danmörku til Noregs.³³ Strax í kjölfarið kemur í 291 frásögn af því þegar Haraldur Gormsson ætlar að herja á Ísland vegna niðs sem Íslendingar hafa ort um konunginn. Þessa er að engu getið í Perg 7.

Munurinn á gerðunum kann að lýsa hugmyndafræði þeirra sem settu saman söguna. Sögugerðin í Perg 7 virðist hafa sprottið úr umhverfi þar sem konungsvald er virt eða að minnsta kosti ríkir virðing fyrir valdhöfum, en sá sem setti saman söguna í 291 hefur kært sig kollóttan um slíka virðingu. Í umræðu um *Jómsvíkinga sögu* er algengt að finna það viðhorf að sagan sýni fjandsamlegt viðhorf til konungsvaldsins.³⁴ Torfi H. Tulinius hefur aftur á móti fært rök fyrir því að sagan leiði í ljós mikilvægi konungsvaldsins og þá niðurstöðu hef ég stutt með greiningu á persónum og atburðum sögunnar.³⁵ Neikvætt viðhorf sögunnar beinist gegn einstökum konungum en ekki konungsvaldinu sem slíku. Munur á viðhorfi til konunga í þessum tveimur sagnagerðum birtist ef til vill skýrast í því hvernig dauða Haralds Gormssonar er lýst og rennir stöðum undir þá ályktun að farið sé hratt yfir sögu í fyrstu köflunum til þess að milda viðhorf til konunga, sérstaklega þó Haralds Gormssonar.

Um aðdraganda dráps Haralds eru gerðirnar nokkuð samhljóða. Haraldur á í bardaga við Svein son sinn en dregur sig í hlé vegna myrkurs. Hann hefur króað lið Sveins af inni í vogshotni, er því í lykilstöðu og heldur upp á land ásamt nánustu mönnum sínum. Þeir fara inn í skóg og orna sér við eld. Í framhaldinu kemur í 291 hin alræmda lýsing á því þegar Pálnatóki drepur Harald:

En konungurinn í annan stað bakast við eldinn og bakar bring-spöluna á sér og er kastað undir hann klæðum, og stendur hann á knjánum og ölbogunum og lýtur hann niður mjög við, er hann bakast við eldinn. Hann bakar og við axlirnar, og ber þá upp við mjög stjölinn konungs. Pálnatóki heyrði görla mál þeirra, og þar

33 Sjá, *Jómsvíkinga saga*, 97–98.

34 Sjá t.d. Ólafur Halldórsson, „Inngangur,“ 52–53; Melissa Berman, „The Political Sagas,“ *Scandinavian Studies* 57 (1985): 116–117. Sbr. D. A. Miller, *The Epic Hero* (Baltimore: John Hopkins University Press, 2000), 38.

35 Torfi H. Tulinius, *The Matter of the North*, þýð. Randi C. Eldevik (Odense: Odense University Press, 2002), 210; Þórdís Edda Jóhannesdóttir, „Jómsvíkinga saga,“ 134–143.

kennir hann görla mál Fjölnis föðurbróður síns. Og nú leggur hann ör á streng og skýtur hann til konungsins, og er svo sagt af flestum fræðimönnum, að örin flýgur beint í rassinn konunginum og eftir honum endilöngum og kom fram í munninn, og fellur konungurinn þegar á jörð niður örendur, sem von var. En förunautar hans sjá hvað í hafði gerzt og þótti þetta öllum vera hið mesta býsn (119).

Í Perg 7 er atburðinum lýst þannig:

Konungr afklæðisk ok bakask. Pálna-Tóki sér eldinn í skóginn; ferr hann þar í svig við; þekkir mennina; leggr nú or á streng; ok skýtur gegnum Harald konung. Fell hann þegar dauðr niðr. Pálna-Tóki snýr þegar aptr til liðs síns, en förunautar Haralds konungs styrma yfir honum (14).

Ljóst er að fyrri tilvikið býður upp á fleiri tækifæri til túlkunar. Líkamsstaða konungsins þykir mikilvæg í annarri frásögninni en í hinni ekki frásagnarverð. Auðvelt er að ímynda sér ástæðu þessa mismunar, annars vegar er dauðdaganum lýst á niðurlægjandi og hjákátlegan hátt, hins vegar hlutlausan og allt að því kurteislega í samanburði, sem kemur vel heim og saman við orð Ólafs Halldórssonar um að ótuktarskapurinn í garð konunga hafi verið mildaður í þessari gerð. Þetta tilvik sýnir svo ekki verður um villst að á einhverjum tímapunkti hefur einhver ákveðið að draga úr frásögninni hér þannig að lýsingin á dauða Haralds verður ekki jafn þrungin merkingu. Erfitt er að líta fram hjá skemmtanagildinu því að þrátt fyrir að mögulega hafi dráp Haralds í 291 vakið hneykslun er jafnauðvelt að ímynda sér að fólk á öllum tímum skemmti sér yfir örlögum konungsins. Það er á hinn bóginn fátt sem bendir til þess að dauði Haralds í Perg 7 geti á einhvern hátt vakið kátinu njótenda sögunnar.

Ef þessi munur á dauða Haralds er settur í samhengi við muninn á fyrstu köflum sögunnar, sem fjallað var um hér að framan, má finna ákveðinn hugmyndafræðilegan þráð í afstöðu höfundanna til Haralds Gormssonar. Breytingar þær sem birtast í Perg 7 benda til að höfundur hafi borið virðingu fyrir konungi og þess vegna valið sér hlutlægari frásagnarhátt. Í Perg 7 eru þó engar viðbætur til þess gerðar að fegra mynd konungsins og ef 291 væri ekki til samanburðar kæmu þessar vangaveltur ekki til greina.

Af samanburði Perg 7 og 291 virðast þannig tvær ástæður stjórna för þegar sögunni var breytt í Perg 7. Annars vegar er orðum eytt þannig að sama efni er sett fram án þess að merking eða atburðarás breytist mikið. Hins vegar er texti stytur eða honum breytt þannig að merkingin verður önnur. Þar er ekki hægt að útiloka áhrif frá öðrum heimildum, þar sem höfundur hefur ákveðið að fylgja öðrum ritum en *Jómsvíkinga sögu*. Frásögnin af drápi Haralds er þó þannig að líklegt verður að teljast að breytingin sé komin frá þeim sem útbjó sögugerðina í Perg 7. Atburðarásin er í meginatriðum eins, Pálnatóki fer einn inn í skóg og skýtur Harald úr launsátri þar sem hann bakast við eld ásamt föruneysi sínu, en kynferðislegum skírskotunum er sleppt í Perg 7 og konungur er ekki niðurlægður á sama hátt.

4. AM 510 4to

Með samanburði á Perg 7 og 291 birtist tilhneiging til þess að draga úr lýsingum og gera frásögnina hlutlægari í Perg 7. Í því ljósi er áhugavert að líta til AM 510 4to. Þar er vitaskuld ekki hægt að taka tillit til fyrsta hluta sögunnar og samanburðurinn því aðeins mögulegur frá og með 8. kafla. Sem fyrr segir er handritið frá 16. öld og í handritinu sjálfu eru fáar vísbendingar sem benda til forrits sem er miklu eldra. Þessi gerð kann því að vera ung í samanburði við hinar tvær; að þessum möguleika verður betur vikið hér á eftir. Því hefur þó verið haldið fram að þessi gerð sé mun eldri en handritið gefur til kynna, ekki síst vegna þess að sumt sem er aðeins í þessari gerð má einnig finna í Fagrskinnu. Þetta hefur þótt benda til þess að sögugerðin í 510 hafi verið heimild Fagrskinnu sem talin er rituð um 1220 og þar með vísbending um að þessi sögugerð sé eldri en frá þeim tíma.³⁶ Líkt og rakið verður hér á eftir er þó hægt að færa margvísleg rök fyrir því að gerðin í 510 hafi verið aukin ef miðað er við 291 og ekki hægt að útiloka að þau atriði sem einnig má finna í Fagrskinnu séu seinni tíma viðbætur og stafi ekki endilega af því að sögugerðin sé að stofninum til eldri en Fagrskinna.³⁷

Sá eða þeir sem sett hafa söguna saman eins og hún er í 510 virðast hafa verið á öndverðum meiði við þann sem ritaði gerðina í Perg 7. Í 510 er text-

36 Sjá t.d. Jakob Benediktsson, *Arngrimi Jonae Opera Latine Conscripta*, 118–119.

37 Sbr. Bjarni Aðalbjarnarson, *Om De Norske Kongers Sagaer*, 201–223 og Gustav Indrebø, *Fagrskinna*, 59–80.

inn jafnan lengri en í hinum gerðunum, ýmsar viðbætur og athugasemdir má finna sem eru eins og útskýringar á því sem er ósagt látið í öðrum gerðum. Þá er ýktara hið neikvæða viðhorf til sumra persóna, þar á meðal Haralds Gormssonar. Þessar ályktanir eru best studdar með dæmum úr sögugerðunum.

Ein fyrsta breytingin sem blasir við í 510 er mynd Fjölnis, frillusonarins sem reiddist við bræðurna Áka og Pálni þegar þeir fengu meiri arf eftir Tóka föður þeirra en Fjölnir. Í öllum sögugerðum er ljóst að vegna rógburðar Fjölnis við Harald konung, lætur konungur drepa Áka. Í 510 er lögð aukin áhersla á þetta hlutverk Fjölnis og ekki fer á milli mála hvaða mann hann hefur að geyma. Þegar Fjölnir hvetur Harald til þess að koma Áka fyrir kattarnef mælir hann: „eg vil yður heilráður vera þótt skyldur maður eigi hlut í; og eigi muntu einkóngur vera yfir Danaveldi, meðan Áki er á lífi.“ Sögumaður bætir við: „En með því að kóngur var talhlýðinn og eigi djúpsær, enn Fjölnir var bæði slægur og illgjarn, þá leggur kóngur trúnað á það, er Fjölnir ló.“³⁸ Frá þessu er sagt í 291: „Fjölnir segir svo Haraldi konungi, að hann mundi eigi þykja einn konungur yfir Danmörku meðan Áki Tókason væri uppi, bróðir hans. Og svo gat hann um talið fyrir konunginum loks, að eigi gerist óhætt með þeim Áka og Haraldi konungi“ (101) og Perg 7 fylgir 291 nánast orðrétt.

Þessi stutta efnisgrein er athyglisverð á margan hátt. Í fyrsta lagi er samtál Fjölnis og konungsins sviðsett með beinni ræðu í 510 en hvorki í 291 né Perg 7. Í öðru lagi er lögð aukin áhersla á að Fjölnir sé illur og slægur, sem kemur fram í öllum gerðum þegar hann er kynntur til sögunnar en ekki endurtekið nema í 510. Í þriðja lagi er konungurinn sagður „talhlýðinn og eigi djúpsær“ og nokkru áður segir einnig í 510: „konungur var eigi djúpsættur“ (4). Þessi orð um konunginn er ekki að finna í öðrum gerðum þó að viðtakendur kunni að hafa dregið slíkar ályktanir af óbeinum lýsingum.

Síðasta verk Fjölnis stækkar einnig hlutverk hans í 510. Pálnatóki drepur Fjölni í erfidrykkjunni eftir Harald í öllum gerðum en aðdragandi þess að Sveinn uppgötvar að það var Pálnatóki sem drap föður hans er ólíkur. Í 291 segir: „þá er þess við getið, að Fjölnir víkur að konunginum

38 *Jómsvíkinga saga (efter Cod. Am. 510, 4to)*, 5; stafsetning samræmd. Héðan í frá er vísað til þessarar útgáfu með blaðsíðutali í sviga aftan við beinar tilvitnanir í 510.

og talar við hann nokkura hríð hljótt. Konungurinn brá lit við og gerir rauðan á að sjá og þrútinn“ (125). Perg 7 segir frá á svipaðan hátt: „Fjölnir hneigðisk at konungi ok talaði við hann hljótt um hríð. Konungr brá lit við ok gørði rauðan sem blóð“ (15). Í 510 eru viðtakendur ekki látnir velkjast í vafa um hvað Fjölni og konungi fer á milli þó að sú skýring komi raunar nokkru fyrir erfið:

Fjölnir kom á fund Sveins kóngs og bauð honum sig til þjónustu sem föður hans; kóngur játar því. Fjölnir eldist ekki að illráðum, þótt hann væri mjög að aldri farinn. Fjölnir mælti til kóngs: „Vita skulu þér þá hluti, er yður er skylt að vita, þótt með leynd hafi farið um líflát Haralds kóngs; og hefur Pálnatóki mikla vél að yður dregið, og það gekk honum til eflingar við yður að vera í svikum við föður þinn, og er Pálnatóki sannur hans banamaður, og mun ég það með vitni segja, og máttu eigi kóngur vera, ef þú hefnir eigi föður þíns; og lít hér á örína: þessi veitti honum svívirðilegan bana, og munu vera menn til vitnis, að ég segi það satt.“ Sveinn kóngur reiddist þá mjög við þetta; og síðan gjörðu þeir ráð sín, að kóngur skal bjóða Pálnatóka til veislu. Ætlar hann þá ekki lengur á fresta, því að þá átti að drepa Pálnatóka í þeirri veislunni, er hann drakk eftir föður sinn (22–23).

Höfundur 510 túlkar þannig nákvæmar persónu Fjölnis en höfundar hinna gerðanna og mynd hans verður nokkuð einhliða. Hið sama má segja um Harald Gormsson eins og kemur fram hér að framan þar sem sagt er berum orðum að vit hans risti ekki djúpt. Engar slíkar einkunnir koma fyrir um konunginn í 291 eða Perg 7 og það er túlkun viðtakenda sem ræður.

Sviðsetning atburða er einkennandi fyrir textann í 510. Samtöl eða bein ræða kemur fyrir þar sem í 291 og Perg 7 er óbein ræða. Viðræður Sveins og Fjölnis hér að framan eru gott dæmi um þennan mun. Má einnig nefna hvernig þetta einkenni birtist þegar Pálnatóki og Sveinn fara um Danmörku vegna konungaskipta. Í 291 segir: „Síðan fara þeir Pálnatóki og Sveinn báðir samt of alla Danmörk. Og hvar sem þeir komu, þá lætur Pálnatóki kveðja húspings, og er Sveinn til konungs tekinn um alla Danmörk áður en þeir létti“ (121–122) og í Perg 7: „Síðan fóru þeir báðir ok kveðja þings: var þá Sveinn til konungs tekinn yfir alla Danmörk“ (14).

Í 510 er frásögnin rækilegri, viðtakendur heyra ræðu Pálnatóka á þingi og viðbrögð þegna landsins þegar hann tilkynnir erindi þeirra:

Síðan var stefnt fjölmennt þing í Jótlandi og í Vébjörgum, og sótti þangað víða af Danmörk [allri] þetta þing mikið fjölmenni. Pálnatóki talaði snjallt erindi á þinginu og segir mönnum kunnigt vera mundi fráfall Haralds kóngs „og hefir hans ríki lengi verið yfir þessu landi; er það nú maklegt“ segir Pálnatóki, „að sá ráði nú ríkinu eftir hann liðinn, er áður hefur lengi án verið. En þó Sveinn hafi nokkuð af gjört við yður, vill hann það nú allt bæta yður, sem áður hefir hann brotið, og þótt nokkuð hafi orðið harðleikið í hans tilgjörningum, er það þó vorkunnarmál fyrir sumra hluta sakir; en nú vill hann með öllu vingast við yður.“ Þá svara menn hans máli, að margir þóttust harðindi fengið hafa af Sveini; báðu þeir, að Pálnatóki gjörðist höfðingi yfir ríkinu; þeir sögðu hann best til fallinn. Pálnatóki segir það eigi eiga að vera og kveðst vilja heldur styrkja Svein til ríkis; og með ráði Pálnatóka taka Danir, þeir er þar voru á þinginu, Svein til kóngs yfir Danmörk, og hvar sem þeir fóru, var Sveinn til kóngs tekinn um alla Danmörk, áður þeir fóru í burt (21–22).

Í ljósi þessara atburða verður fyrirskipun um dráp Pálnatóka í erfinu kaldrifjadhri en í öðrum gerðum því að hér á Sveinn tign sína alfarið Pálnatóka að þakka. Fleiri dæmi smærri má tína til sem sýna sköpunina í sögugerð 510 í samanburði við 291:

- AM 510 4to**
- a) Nú verður fyrst að segja frá Pálnatóka, að hann býst heiman og Björn hinn breski með honum. Þá mælti Ólof, kona Pálnatóka: „Svo segir mér hugur um, að við munum eigi sjást síðan.“ Pálnatóki kvað það eigi mundu fyrir standa för sinni, „og er Sveini kóngi mál að vita hið sanna um líflát föður síns, þótt ég munda kjósa, að kóngur hefði annan ráðgjafa en Fjölni“ (25).

- AM 291 4to**
- En nú verður að segja frá Pálnatóka, að hann býst heiman og Björn hinn breski (124).

- b) Sveinn kóngur biður Þórgunnu til handa Áka, fóstbróður sínum; og með því að Áki var fríður maður sýnum og vinsæll, þótti Véseta og sonum hans líklegt þetta ráð til styrktar. Þá er Áka fóstnuð konan og síðan er gjört brúðhlaup þeirra veglegt með miklu fjölmenni; sat Sveinn kóngur að veislunni og margir göfugir menn. En eftir veisluna fer Sveinn kóngur heimleiðis og svo hver annarra manna. Áki fer og heim með konu sína (31).
Sveinn konungur bað hennar til handa Áka syni Pálnatóka, og var hún gift honum (131).
- c) Samfarir þeirra Áka og Þórgunnu voru góðar og er þau höfðu eigi lengi á samt verið þá gátu þau sér son að eiga, og var sá Vagn nefndur; hann var snemmindis bæði mikill vexti og sterkur að afli; hann var allra manna vænstur sýnum, og verður hans getið síðar meir við söguna; skal hér standa nú fyrst að sinni (31).
Og brátt er þau höfðu saman gingið, þá áttu þau Áki sér son er Vagn er nefndur (131).
- d) Vagn var þá svo sterkur, að eigi fékk þá menn, að hans jafningar væri, þótt fullkomnir væri í allan þroska. Vagn var allra manna vænstur og fríðastur að allri ásjónu, þeirri er menn höfðu séð, og um alla atgjörvi og íþróttir umfram aðra menn; og til vígs að telja mátti hann eftir sínu afli og atgjörvi, og eigi var hann minni að hug og áræði; en svo var hann harðfengur, að frændur hans þóttust varla mega við hann sæma (40).
...og er þá svo komið að menn þóttust trautt mega umb hræfa hans skaplyndi og ofsa. Hann gerist og svo illgerðasamur að öngu vætta vildi hann eira. Og nú þykjast hans frændur eigi vita hvað úr skyldi ráða þessu vandræði (143).

Breytingarnar sem orðið hafa á sögunni í 510 miðað við 291 og Perg 7 benda til að þær séu viðbætur af því tagi sem kallast *amplificatio* og hefur verið þýtt sem „stigmögnun“ eða „þensla“. William Ryding flokkar *amplificatio* í tvennt, retórískt og efnislegt.³⁹ Hið fyrra á við um viðbætur sem hafa ekki mikil áhrif á byggingu og atburðarás heldur segja frá sömu atburðum í lengra máli, samtöl eru fleiri og lýsingar orðmeiri. Efnislegar viðbætur eru aftur á móti þannig að byggingin verður önnur, nýju efni er bætt við, annað hvort fléttað saman við söguna eða bætt við fremst eða aftast. Ryding bendir á að helstu heimildir um *amplificatio* á miðöldum séu ritgerðir um skáldskaparfræði sem eiga rætur að rekja til latínurita. Ryding fjallar meðal annars um þróun *amplificatio* og segir:

Of course, the word *amplificatio* did not, for the classical writers, have anything to do with the lengthening of a narrative. On the contrary, its application seems to have been strictly limited to the manner of presenting an idea, giving it grandeur and magnitude, exalting its importance, or heightening its effect. But the rules for amplification, originally intended to give fullness to an exposition, were ultimately applied to narrative and came to mean spinning out the story, lengthening, widening, and heightening, stuffing it out with the full complement of rhetorical devices.⁴⁰

Síðar í sama riti fjallar Ryding um lengd miðaldasagna og segir: „the general idea was simply to make a story longer and more effective by providing more in the way of circumstantial detail.“⁴¹ Skilgreiningar Rydings á *amplificatio* má vel heimfæra á þá þróun sem virðist hafa orðið á *Jómsvíkinga sögu* og birtist í þeirri gerð sem er varðveitt í 510 líkt og dæmin úr textanum hér að framan sýna. Þetta bendir eindregið til að sögugerðin í 510 sé ekki aðeins varðveitt í yngsta handritinu heldur sé aukinheldur yngri gerð en Perg 7 og 291. Styttung gerðarinnar í Perg 7 sýnir þannig andstæða hneigð, því að eins og sýnt var hér áður bendir samanburður hennar við 291 til þess að textinn hafi verið stytur.

Til samanburðar við þessa niðurstöðu má nefna fleiri sögur sem varðveittar eru í fleiri en einni gerð. *Sigurðar saga þögla* er ein slíkra sagna

39 William Ryding, *Structure in Medieval Narrative* (Haag: Mouton, 1971), 65–66.

40 Sama rit, 66.

41 Sama rit, 79.

og Matthew Driscoll hefur fært sannfærandi rök fyrir því að lengri gerðin fylgi lögmálum *amplificatio*.⁴² Driscoll gefur fjölmörg dæmi úr handritunum AM 596 4to (styttri gerð) og AM 152 fol. (lengri gerð) sem styðja mál hans og sýna að bæði efni og orðalag benda til að lengri gerðin sé aukin útgáfa styttri gerðarinnar. Hið sama má segja um *Örvar-Odds sögu* en svo vill til að elsta handrit hennar er einmitt Holm perg 7 4to og sú gerð er mun styttri en má finna í 15. aldar handritunum AM 343 a 4to og AM 471 4to. Oskar Bandle hefur gert ágæta grein fyrir þeirri þróun sem má finna milli gerðanna sem er að sumu leyti lík því sem hefur orðið í *Jómsvíkinga sögu* en einnig ber nokkuð á milli.⁴³ Ýmsar viðbætur má finna í lengri gerð *Örvar-Odds sögu* líkt og í *Jómsvíkinga sögu* í 510, til dæmis er sagt frá atburðum með fleiri orðum án þess að atburðarás breytist mikið og þá er lögð áhersla á að viðbætur skýri orsakasamhengi atburða betur en í eldri gerð. Þó er ákveðinn áherslumunur á hvers kyns viðbæturnar eru. Líkt og Bandle bendir á hefur í *Örvar-Odds sögu* verið skotið inn efni sem gerir frásögnina ýktari og fánægri; ævintýrum með yfirnáttúrulegum blæ hefur fjölgað. Aftur á móti eru samtöl stundum styttri í yngri gerð en eldri eða frásögnin orðríkari án þess að inntak dýpki.⁴⁴ Þetta er andstætt því sem hefur orðið í 510 þar sem samtöl eru fleiri en í eldri gerðum og þegar kemur til dæmis að þætti Fjölnis og persónulýsingu Haralds Gormssonar hafa viðbæturnar dýpkað efnið miðað við eldri gerðir.

Gísla saga Súrssonar er einnig gott dæmi um sögu sem er varðveitt í fleiri en einni gerð. Hefð er fyrir því að fjalla um lengri og styttri gerð sögunnar en að auki hefur verið til þriðja gerð sögunnar sem er aðeins varðveitt í

42 Sjá Matthew James Driscoll, „Introduction,“ *Sigurðar saga þóglá: The Shorter Redaction*, útg. Matthew James Driscoll (Reykjavík: Stofnun Árna Magnússonar á Íslandi, 1992), xcvi–cxxxiii.

43 Oskar Bandle, „Um þróun *Örvar-Odds sögu*,“ *Gripla* 7 (1990): 51–71.

44 Oskar Bandle, „Um þróun *Örvar-Odds sögu*,“ 61–63. Sjá einnig t.d. Hans Jacob Orning, „Örvar-Oddr og senmiddelalderens adelskultur,“ *The Legendary Sagas. Origins and Development*, ritstj. Annette Lassen, Agneta Ney og Ármann Jakobsson (Reykjavík: Háskólaútgáfan, 2012), 291–321 og enn fremur Hans Jacob Orning, *The Reality of the Fantastic. The Magical, Political and Social Universe of Late Medieval Saga Manuscripts* (Odense: University Press of Southern Denmark, 2017), 269–299. Hér er ekki rými til þess að fjalla nánar um *Örvar-Odds sögu* en í ljósi þess að styttri gerð sögunnar er í sama handriti og stutt gerð *Jómsvíkinga sögu* er rík ástæða til þess að kanna handritið betur í þessu tilliti. Ég þakka ritrýni fyrir þessa góðu ábendingu.

broti.⁴⁵ Emily Lethbridge hefur meðal annars borið saman gerðirnar og bendir á að þær breytingar sem orðið hafa á textanum frá einni gerð til annarrar hljóti að skýrast af því að skrifarar hafi endurskoðað söguna eftir eigin höfði. Hún bætir við:

Such conscious alterations to an exemplar might have been effected at any time by any number of individual copyists, perhaps in order to make the *Gísla saga* narrative more meaningful in its contemporary context for an audience, or to make it conform to an individual copyist's or potential audience's sense and expectations of the narrative with regard to its overall coherence, style and/or thematic interest.⁴⁶

Vésteinn Ólason og Þórður Ingi Guðjónsson hafa einnig bent á í umræðu um *Gísla sögu* að skrifarar hafi getað staðið frammi fyrir ýmsum vandamálum líkt og rannsakendur í dag; þeir hafi mögulega haft aðgang að munnlegum og skriflegum heimildum sem stönguðust á og valið úr eða fléttað saman. Þetta sé mikilvægt að hafa í huga þegar fjallað er um gerðir *Gísla sögu*.⁴⁷

Þessa umræðu um gerðir *Gísla sögu* má vel heimfæra á þá þróun sem orðið hefur á texta *Jómsvíkinga sögu* eins og hann birtist í 510. Áhugavert er að beina sjónum sínum að viðtakendum og velta upp, líkt og Lethbridge gerir, hvort að breytingar á textanum beri smekk áheyrenda og lesenda vitni. Sverrir Tómasson vakti einmitt athygli á viðtökum í samburði sínum á gerðum *Bandamanna sögu* og lagði áherslu á að frásagnirnar varpi

45 Sjá nánar, Emily Lethbridge, „*Gísla saga Súrssonar: Textual Variation, Editorial Constructions and Critical Interpretations*,“ *Creating the Medieval Saga: Versions, Variability and Editorial Interpretations of Old Norse Saga Literature*, ritstj. Judy Quinn og Emily Lethbridge (Odense: Odense University Press, 2010), 127–134; sbr. einnig Þórður Ingi Guðjónsson, „Editing the Three Versions of *Gísla saga Súrssonar*,“ *Creating the Medieval Saga: Versions, Variability and Editorial Interpretations of Old Norse Saga Literature*, ritstj. Judy Quinn og Emily Lethbridge (Odense: Odense University Press, 2010), 107–113.

46 Lethbridge, „*Gísla saga Súrssonar: Textual Variation, Editorial Constructions and Critical Interpretations*,“ 149.

47 Vésteinn Ólason og Þórður Ingi Guðjónsson, „Sammenhængen mellem tolkninger og tekstversioner af *Gísla saga*,“ *Den fornordiska texten i filologisk och litteraturvetenskaplig belysning*, ritstj. Kristinn Jóhannesson, Karl G. Johansson og Lars Lönnroth (Gautaborg: Göteborgs universitet, 2000), 108.

ekki síður ljósi á njótendur frásagnarinnar en þá sem skrifa eða semja.⁴⁸ Hann færir góð rök fyrir því að viðtakendur skýri þann mun sem finna má á gerðum *Bandamanna sögu*. Því er rökrétt að spyrja hvernig viðtakendur, þar með taldir einstakir skrifarar, hafa haft áhrif á þróun uppskrifta *Jómsvíkinga sögu*.

Á sextánda öld hefur bókmenntaumhverfi Íslendinga breyst talsvert frá þeirri þrettánda. Uppskriftum á rómönsum og fornaldarsögum fjölgar mikið eftir 1400 og still þeirra kann vel að hafa haft áhrif á bókmenntastíl í uppskriftum eldri sagna.⁴⁹ Í *Jómsvíkinga sögu* í 510 er ljóst að ef miðað er við sögugerð frá 13. öld hefur textinn verið bættur, einkum með smáatriðum og samtölum. Ekki er útilokað að höfundur eða höfundar gerðarinnar hafi haft úr fjölbreyttari heimildum að velja en eldri sagnaritarar. Líkt og fyrr er getið varðveitir 510 meiri kveðskap en aðrar gerðir sögunnar sem bendir til að honum hafi verið bætt við á einhverju stigi í uppskriftum sögunnar.⁵⁰ Almennt hefur breytileikinn ekki stórvægileg áhrif á gang mála en dregur persónur og atburði skarpari dráttum. Þetta getur vísað til væntinga áheyrendahóps sem hefur í hávegi myndrænar lýsingar og sviðsetningu. Persónur Fjölnis og Haralds Gormssonar í 510 geta enn fremur bent til kröfu um berorðari lýsingar, ekki dugi að gefa í skyn eða tala undir rós.

5. Niðurstaða

Rannsóknir á textageymd *Jómsvíkinga sögu* hafa jafnan haft það markmið að rekja sem nákvæmast einstakar orðabreytingar og útskýra þróun textans til þess að varpa ljósi á uppruna sögunnar og mögulegan frumtexta hennar. Aldrei hefur ríkt eining um niðurstöðuna og hugmyndir um hvernig eigi

48 Sverrir Tómasson, „*Bandamanna saga* og áheyrendur á 14. og 15. öld,“ *Skírnir* 167 (1977): 97–117.

49 Um elstu uppskriftir, þýðingar og endurritun rómansa má t.d. lesa hjá Marianne Kalinke sem í nýlegri bók bendir á hvernig orðaförði, sviðsetning og samtöl taka breytingum þegar rómönsur eru skrifaðar upp eftir eldri gerðum, sjá Marianne Kalinke, *Stories Set Forth with Fair Words* (Cardiff: University of Wales Press, 2017). Um bókmenntir, sérstaklega rómönsur, í sögulegu samhengi á fimmtánda og sextánda öld sjá t.d. Jürg Glauser, *Isländische Märchensagas: Studien zur Prosaliteratur im spätmittelalterlichen Island* (Basel: Helbing & Lichtenhahn, 1983), 50–60 og 219–233.

50 Sjá t.d. Judith Jesch, „*Jómsvíkinga Sögur* and *Jómsvíkinga Drápur*: Texts, Contexts and Inter-texts,“ *Scripta Islandica* 65 (2014): 85–89.

að setja fram stemma varðveittra gerða eru fjölbreyttar. Fyrri rannsóknir á textanum hafa ekki beinst að efnisatriðum eins og hér hefur verið gert en sá samanburður gefur betri mynd af möguleikum til túlkunar en stemma handrita. Þegar gerðirnar þrjár sem hér hafa verið til umfjöllunar eru teknar saman geta þær borið vitni ólíkum væntingum og kröfum viðtakenda sögunnar frá þrettánda öld til þeirrar sextánda. Perg 7 bendir til kröfu um stutta, hnitmiðaða og hlutlæga sögu. Borin er virðing fyrir konungum og sneitt hjá frásögnum eða smáatriðum sem geta sýnt valdhafa í neyðarlegu ljósi. Í 291, sem er líkast til eldri gerð og varðveitt í eldra handriti, er ekki endilega hirt um virðingu fyrir valdinu og gamanið er alvörunni sterkara. Þegar komið er fram á sextánda öld er 291 orðin „stutt“ gerð og 510 varðveittir aukinn og túlkaðan texta. Sumt sem er aðeins gefið í skyn í öðrum gerðum er sagt fullum fetum þar. Persónulýsingar eru skarpari, sviðsetningar fleiri og líklegt að stuðst hafi verið við fleiri heimildir en í öðrum gerðum.

Varðveittar gerðir *Jómsvíkinga sögu* veita þannig dýrmæta innsýn í hugmyndir manna um sagnatexta á miðöldum og hvernig þeir voru breytingum háðir. Ekki er til einhlítt svar við því hvers vegna slíkar breytingar verða á einni sögu en þær hljóta að endurspeglar að einhverju marki viðtakendur, smekk þeirra og væntingar. Litlar sem engar heimildir eru til um það hver viðbrögð áheyrenda íslenskra miðaldasagna voru við einstökum sögum. Varðveisla sagna og ályktanir um hana gefa helstu vísbendingar og í þessum efnum er þróun *Jómsvíkinga sögu* afar mikilvæg vegna þess að varðveislu hennar er hægt að rekja í þremur sjálfstæðum gerðum frá miðöldum.

HEIMILDIR

HANDRIT

Stofnun Árna Magnússonar í íslenskum fræðum, Reykjavík

AM 510 4to

GKS 1005 fol. (*Flateyjarbók*)

Den Arnamagnæanske Samling, Institut for Nordiske Studier og Sprogvidenskab, Københavns Universitet, Kaupmannahöfn

AM 61 fol.

AM 291 4to

AM 310 4to

AM 580 4to

Kungliga biblioteket, Stokkhólmi

Holm Perg 7 4to

FRUMHEIMILDIR

Jómsvíkinga saga (efter Cod. Am. 510, 4to) samt Jómsvíkinga drápa. Útg. Carl af Petersens. Lundur: Gleerup, 1879.

Jómsvíkinga Saga: Efter Skinnboken 7, 4to å Kungl. Biblioteket i Stockholm. Útg. Gustaf Cederschiöld. Lundur, 1875.

Jómsvíkinga saga. The Saga of the Jomsvikings. Útg. N. F. Blake. London: Thomas Nelson, 1962.

Jómsvíkinga saga. Útg. Ólafur Halldórsson. Reykjavík: Prentsmiðja Jóns Helgasonar, 1969.

Ólafs saga Tryggvasonar eptir Odd munk Snorrason. Íslenzk fornrit 25. Útg. Ólafur Halldórsson. Reykjavík: Hið íslenzka fornritafélag, 2006.

Saxo Grammaticus. *Gesta Danorum. Danmarkshistorien 1–2.* Útg. Karsten Friis-Jensen, þýð. Peter Zeeberg. Kaupmannahöfn: Gads forlag, 2005.

FRÆÐIRIT

Bandle, Oskar. „Um þróun Örvar-Odds sögu.“ *Gripla* 7 (1990): 51–71.

Berman, Melissa. „The Political Sagas.“ *Scandinavian Studies* 57 (1985): 113–129.

Bjarni Aðalbarnarson. *Om De Norske Kongers Sagaer.* Norske Videnskaps-akademi i Oslo. II, Historisk-filosofisk Klasse. Skrifter. Oslo: Dybwad, 1937.

Blake, N.F. „Introduction.“ *Jómsvíkinga saga. The Saga of the Jomsvikings.* Útg. N. F. Blake. London: Thomas Nelson, 1962.

- Driscoll, Matthew James. „Introduction.“ *Sigurðar saga þögla: The Shorter Redaction*. Útg. Matthew James Driscoll, i–clxvi. Reykjavík: Stofnun Árna Magnússonar á Íslandi, 1992.
- Finnur Jónsson. *Den Oldnorske og Oldislandske Litteraturs Historie*. 2. útg. Kaupmannahöfn: Gad, 1920.
- Foote, Peter. „Notes on Some Linguistic Features in AM 291 4to: (*Jómsvíkinga Saga*).“ *Íslenzk tunga*, 1959: 26–46.
- Gjessing, G. A. „Forord,“ *Jómsvíkinga-saga i latinsk oversættelse af Arngrim Jonsson*. Útg. G. A. Gjessing, i–xvii. Kristianssand, 1877.
- Glauser, Jürg. *Isländische Märchensagas: Studien zur Prosaliteratur im spätmittelalterlichen Island*. Basel: Helbing & Lichtenhahn, 1983.
- Gödel, Vilhelm. *Katalog öfver Kongl. bibliotekets fornisländska och fornorska handskrifter*. Stokkhólmur, 1897–1900.
- Hempel, Heinrich. „Die Formen der *Jómsvíkinga saga*,“ *Arkiv för nordisk filologi* 39 (1923): 1–58
- Hollander, Lee M. „Studies in the *Jómsvíkingasaga*.“ *Arkiv för nordisk filologi* 33 (1917): 193–222.
- Hreinn Benediktsson. *Early Icelandic Script: As Illustrated in Vernacular Texts from the Twelfth and Thirteenth Centuries*. Íslensk handrit, 2. Reykjavík: Manuscript Institute of Iceland, 1965.
- Indrebø, Gustav. *Fagskinna*. Avhandlingar fra Universitetets historiske seminar 4. Kristjánía, 1917.
- Jakob Benediktsson. *Arngrimi Jonae Opera Latine Conscripta* 4. Bibliotheca Arnarnæana 12. Kaupmannahöfn: Munksgaard, 1957.
- Jón Helgason. „Nokkur íslenzk handrit frá 16. öld.“ *Skirnir* 106 (1932): 143–168.
- Jesch, Judith. „*Jómsvíkinga Sögur* and *Jómsvíkinga Drápur*: Texts, Contexts and Intertexts.“ *Scripta Islandica* 65 (2014): 81–100.
- Kalinke, Marianne. *Stories set Forth with Fair Words*. Cardiff: University of Wales Press, 2017.
- Kálund, Kristian. *Katalog over Den Arnarnæanske Håndskriftsamling I*. Kaupmannahöfn: Gyldendal, 1889.
- Karl Ó. Ólafsson. „Þrjár feðgar hafa skrifað bók þessa ...“ Um þrjár rithendur í AM 510 4to og fleiri handritum.“ MA-ritgerð, Háskóli Íslands, 2006.
- Larsen, Sofus. „Jomsborg, dens Beliggenhed og Historie.“ *Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie* III (1927–1928): 1–106.
- Lárus H. Blöndal. *Um uppruna Sverrisögu*. Reykjavík: Stofnun Árna Magnússonar, 1982.
- Lethbridge, Emily. „*Gísla saga Súrssonar*: Textual Variation, Editorial Constructions and Critical Interpretations.“ *Creating the Medieval Saga: Versions, Variability and Editorial Interpretations of Old Norse Saga Literature*. Ritstj. Judy Quinn og Emily Lethbridge, 123–152. Odense: Odense University Press, 2010.

- Megaard, John. „Studier i *Jómsvíkinga sagas* stemma: *Jómsvíkinga sagas* fem redaktioner sammanlignet med versjonene i *Fagrskinna*, *Jómsvíkingadrápa*, *Heimskringla* og Saxo.“ *Arkiv för nordisk filologi* 115 (2000): 125–182.
- Miller, D. A. *The Epic Hero*. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 2000.
- Mogk, Eugen. *Geschichte der Norwegisch-Isländischen Literatur*. Strassburg: Trübner, 1904.
- Mundal, Else. „Modes of Authorship and Types of Text in Old Norse Culture.“ *Modes of Authorship in the Middle Ages*. Ritstjóri Slavica Ranković, 211–226. Toronto: Pontifical Institute of Mediaeval Studies, 2012.
- Orning, Hans Jacob. „Orvar-Oddr og senmiddelalderens adelskultur.“ *The Legendary Sagas. Origins and Development*. Ritstj. Annette Lassen, Agneta Ney og Ármann Jakobsson, 291–321. Reykjavík: Háskólaútgáfan, 2012.
- . *The Reality of the Fantastic. The Magical, Political and Social Universe of Late Medieval Saga Manuscripts*. Odense: University Press of Southern Denmark, 2017.
- Ólafur Halldórsson. *Helgafellsbækur fornar*, *Studia Islandica*, 24. Reykjavík: Heimspékideild Háskóla Íslands og Bókaútgáfa Menningarsjóðs, 1966.
- . „Inngangur.“ *Jómsvíkinga saga*. Útg. Ólafur Halldórsson, 7–57. Reykjavík: Prentsmiðja Jóns Helgasonar, 1969.
- . *Danish Kings and the Jomsvikings in the Greatest Saga of Óláfr Tryggvason*. London: Viking Society for Northern Research, 2000.
- Petersens, Carl af. „Förord.“ *Jómsvíkinga saga efter Arnarnagnaenska handskriften n:o 291 4to*. Kaupmannahöfn: 1882.
- Poole, Russell. „(Introduction to) Tindr Hallkelsson, *Hákonardrápa*.“ *Poetry from the Kings' Sagas: From Mythical Times to c. 1035*. *Skaldic Poetry of the Scandinavian Middle Ages* 1. Útg. Diana Whaley, 336. Turnhout: Brepols, 2012.
- Rowe, Elizabeth Ashman. *The Development of Flateyjarbók. Iceland and the Dynastic Crisis of 1389*. Odense: The University Press of Southern Denmark, 2005.
- Ryding, William. *Structure in Medieval Narrative*. Haag: Mouton, 1971.
- Stefán Karlsson. „Bókagerð Ara lögmans Jónssonar.“ *Gripla* 19 (2008): 7–29.
- Storm, Gustav. „Om redaktionerne af *Jomsvingasaga*.“ *Arkiv för nordisk filologi* I (1883): 235–248.
- Sverrir Tómasson. „*Bandamanna saga* og áheyrendur á 14. og 15. öld.“ *Skirnir* 167 (1977): 97–117.
- . „Er nýja textafræðin ný?“ *Gripla* 13 (2002): 199–216.
- . „*Höfundr—Skáld*: Author, Compiler, and Scribe in Old Norse Literature.“ *Modes of Authorship in the Middle Ages*. Ritstj. Slavica Ranković, 236–250. Toronto: Pontifical Institute of Mediaeval Studies, 2012.
- Torfi H. Tulinius. *The Matter of the North*. Þýð. Randi C. Eldevik. Odense: Odense University Press, 2002.
- Vésteinn Ólason og Þórður Ingi Guðjónsson. „Sammenhængen mellem tolkninger og tekstversioner af *Gísla saga*.“ *Den fornordiska texten i filologisk och littera-*

- turvetenskaplig belysning*. Ritstj. Kristinn Jóhannesson, Karl G. Johansson og Lars Lönnroth, 96–120. Gautaborg: Göteborgs universitet, 2000.
- Þórdís Edda Jóhannesdóttir. „Jómsvíkinga saga. Sérstaða, varðveisla og viðtökur.“ Doktorsritgerð, Háskóli Íslands, 2016.
- Þórdís Edda Jóhannesdóttir og Veturliði Óskarsson. „The Manuscripts of *Jómsvíkinga saga*.“ *Scripta Islandica* 65 (2014): 9–29.
- Þórður Ingi Guðjónsson. „Editing the Three Versions of *Gísla saga Súrssonar*.“ *Creating the Medieval Saga: Versions, Variability and Editorial Interpretations of Old Norse Saga Literature*. Ritstj. Judy Quinn og Emily Lethbridge, 105–121. Odense: Odense University Press, 2010.

SUMMARY

Three Versions of *Jómsvíkinga saga*

Keywords: *Jómsvíkinga saga*, textual variation, AM 291 4to, Holm perg 7 4to, AM 510 4to

Jómsvíkinga saga is amongst the oldest Icelandic saga texts. It was most likely written early in the thirteenth century, perhaps as early as around 1200. The saga has been preserved in four different versions from the Middle Ages in four vellum manuscripts: AM 291 4to, Holm perg 7 4to, *Flateyjarbók* and AM 510 4to. In *Flateyjarbók* it has been adapted to the saga of Ólafur Tryggvason in two parts. Various scholars have made attempts to trace the relationships between the preserved redactions by comparing them thoroughly, putting forward hypotheses on how the texts may have developed and forming a *stemma codicum*. In this article, it is argued that such methods cannot describe the redactions sufficiently and the redactions need to be valued separately. A comparison of the content of the three independent versions shows that the development of *Jómsvíkinga saga* can be a testament to scribal ideas as well as to the expectations of the audience. Perg 7 suggests that the redactor, and possibly the audience in his environment, expected a saga that was apposite and objective; the king is respected and stories that may humiliate the ruler are not included. The slightly older AM 291 4to, however, places less value on such respect; entertainment is at more of a premium than deference to the king. In AM 510 4to, which is dated to the sixteenth century, the text has been augmented with details, direct speech and conversations that do not alter the course of events significantly but create more vivid images of people and events and make explicit what older versions had hinted at more obliquely.

ÁGRIP

Þrjár gerðir Jómsvíkinga sögu

Lykilorð: *Jómsvíkinga saga*, breytileiki, AM 291 4to, Holm perg 7 4to, AM 510 4to

Jómsvíkinga saga er meðal elstu íslensku sagnatexta og var að öllum líkindum skrifuð fyrst snemma á 13. öld, jafnvel þegar um 1200. Sagan er varðveitt í fjórum ólíkum gerðum frá miðöldum í jafnmörgum skinnhandritum, AM 291 4to, Holm perg 7 4to, *Flateyjarbók* og AM 510 4to. Í *Flateyjarbók* hefur sagan verið löguð að *Ólafs sögu Tryggvasonar* í tveimur hlutum. Ýmsir hafa reynt að skýra og rekja samband varðveittra gerða með því að bera texta þeirra saman og setja fram kenningar um stemma handrita. Í þessari grein eru færð rök fyrir því að sú aðferð lýsi sambandi gerðanna ekki nægjanlega vel og að þær þurfi að meta sem sjálfstæðar einingar. Samanburður á efni þriggja sjálfstæðra gerða sögunnar sýna að þróun *Jómsvíkinga sögu* getur borið vitni um hugmyndir skrifara á ólíkum tíma sem og veitt innsýn í væntingar viðtakenda. Perg 7 bendir til að skrifari og mögulega viðtakendur í hans nánasta umhverfi hafi gert kröfur um hnitmiðaða og hlutlæga frásögn; virðing er borin fyrir konungum og frásögnum sem geta sýnt yfirvaldið í neyðarlegu ljósi er sleppt. Gerðin í AM 291 4to sem er aðeins eldri sýnir annars konar tilhneigingu og sagnaskemmtun virðist sett skör ofar en virðing fyrir konungsvaldi. Í AM 510, sem er ritað á 16. öld, hefur sagan verið aukin með ýmsum smáatriðum, beinni ræðu og samtölum sem breyta ekki atburðarás stórkostlega en draga upp skýrari mynd af atburðum og persónum. Það sem er aðeins gefið í skyn í eldri gerðum er sagt fullum fetum þar.

Þórdís Edda Jóhannesdóttir

Nýdoktor

Stofnun Árna Magnússonar í íslenskum fræðum

Árnagarði við Suðurgötu

IS-101 Reykjavík

thj11@hi.is

REBECCA MERKELBACH

“HE HAS LONG FORFEITED
ALL KINSHIP TIES”

*Monstrosity, Familial Disruption,
and the Cultural Relevance of the Outlaw Sagas*

IN AN ADDRESS to the Viking Society for Northern Research in 2015, Andy Orchard argued that not only is there a significant clustering of story elements – such as the connection of heroes and bears, their fights with supernatural foes, or the decapitation of those enemies in or after death – in *Beowulf* and much later in *Grettis saga*, but that these story elements had become attached to outlaw narratives already at the time when tales of Hereward the Wake were current in England shortly after the Norman invasion.¹ While Orchard presented compelling evidence for this argument, he – like many before him – did not address the question why these stories are so pervasive, why they appear in both countries in various expressions and at various times; in short, why people were so interested in stories about socially marginal heroes, lawbreakers, potentially dangerous and disruptive outsiders. The aim of the present discussion is therefore to approach this question from one possible direction by reading outlaws as monstrous and situating them in their familial and cultural context. The corpus of sagas under consideration here is limited to the main three outlaw sagas, *Grettis saga Ásmundarsonar*, *Gísla saga Súrssonar* and *Harðar saga ok Hólmverja*.² Detailed discussions of *Fóstbraðra saga* and *Kjalnesinga saga*, which arguably also partake in the tradition of stories about outlaw heroes,

1 This address has been published as Andy Orchard, “Hereward and Grettir: Brothers from Another Mother?” *New Norse Studies: Essays on the Literature and Culture of Medieval Scandinavia*, ed. Jeffrey Turco, Islandica 58 (Ithaca: University of Cornell Press, 2015), 7–59.

2 Unless otherwise indicated, all quotations are taken from the Íslenzk fornrit editions of *Grettis saga* (ed. Guðni Jónsson), *Gísla saga* (ed. Björn Þórolfsson), and *Harðar saga* (eds. Þórhallur Vilmundarson and Bjarni Vilhjálmsson). Quotations from Loth’s 1960 edition of *Gísla saga* are indicated as such and appear in normalised spelling. All translations are my own.

would exceed the scope of this article, and these sagas therefore have to be excluded.³ Due to the nature of my approach, I will read the sagas “against their narrative voices”, as Ármann Jakobsson termed it.⁴ In their sagas, the three major outlaws are heroes, but in the present context, it is impossible to consider the complex entanglement of heroism and monstrosity, and the way in which different voices – both intra- and extratextual – assess them. The focus is on the outlaws’ disruptiveness and their potential to monstrosity in order to explore the role that stories about outlaws played in medieval Icelandic culture and society, and I recognise the limitations of this approach.⁵

Monster Theory Recontextualised

One of the features Orchard noted as shared by all heroes of the type he investigated is their problematic relationship with their fathers.⁶ However, this is only part of the outlaw sagas’ depiction of their protagonists and their relationships with the members of their families. The outlaw sagas

3 This article was originally presented at the Miðaldastofa Lecture Series, University of Iceland, in March 2015. My thanks go to all the members of the audience for their comments, and particularly to Dr Haraldur Bernharðsson, Prof. Torfi Tulinius, Kolfinna Jónatansdóttir and Anna-Katharina Heiniger. I also want to thank Dr Emily Lethbridge for her helpful comments during the development of the article.

4 Personal communication.

5 This also means that other aspects of and approaches to outlawry, such as the socio-legal one highlighted by e.g. Amory (Frederic Amory, “The Medieval Icelandic Outlaw: Lifestyle, Saga, and Legend,” *From Sagas to Society: Comparative Approaches to Early Iceland*, ed. Gísli Pálsson (Enfield Lock: Hisarlik, 1992), 189–203) and currently employed in Marion Poilvez’ doctoral research, has to be excluded from the discussion. Similarly, the importance of Christian ideology in medieval Icelandic culture, and the effect this would have had on the depiction of characters like Grettir (especially in his fight with Glámr), cannot be discussed at this point. This has, however, been explored by scholars such as Torfi Tulinius (“Framliðnir feður: Um forneskju og frásagnarlist í Eyrbyggju, Eglu og Grettlu,” *Heiðin minni: Greinar um fornar bókmenntir*, eds. Haraldur Bessason and Baldur Hafstað (Reykjavík: Heimskringla, 1999), 283–316), Hermann Pálsson (“Um Glám í Grettlu: Drög að íslenskri draugafræði,” *The International Saga Society Newsletter*, 6 (1992): 1–8) and Bernadine McCreesh (“Grettir and Glámr: Sinful Man Versus the Fiend,” *Revue de l’Université d’Ottawa*, 51 (1981): 180–88). For a recent and detailed overview of approaches to and scholarship on outlaws, see Joonas Ahola’s doctoral thesis, “Outlawry in the Icelandic Family Sagas” (University of Helsinki, 2014).

6 Orchard, “Hereward and Grettir,” 29–32.

share a singular focus on the family of the outlaw, on the ties and tensions, the conflicts and loyalties that initiate, perpetuate and conclude his problematic biography. This raises the question whether the connection between family issues and outlaw heroes, between the monstrous families and the familiar monsters inside of them, is significant. To answer this question, I draw on Jeffrey Jerome Cohen’s seminal “Monster Culture (Seven Theses),”⁷ in which he states that “the monster is born [...] as an embodiment of a certain cultural moment”.⁸ It “inhabits the gap between the time of upheaval that created it and the moment into which it is received”.⁹ Therefore, every monster is “a double narrative: one that describes how the monster came to be and another, its testimony, detailing what cultural use the monster serves.”¹⁰

If one therefore understands the monster as being culturally significant and pointing towards something beyond and outside of itself, one can read the connection between monstrous outlaws and their families as being culturally significant as well. By focusing on the monstrous individual and the family around him, and on the way the monster interacts with the family as well as to what extent the family influences the development of the monster, the outlaw sagas direct the audience’s attention to these issues, and to the possible social concerns underlying them. Thus, it is possible to read the double narratives of the outlaw sagas: the way in which the outlaw becomes a monster, and the cultural use to which this is put. To advance such a reading, however, it first needs to be established that one can in fact read the major outlaws of the *Íslendingasögur* as monstrous. During previous research on revenants in this genre, I compiled a list of features that scholars such as Cohen or William Sayers noted as the “hallmarks” of (revenant) monstrosity, while also adding my own observations.¹¹ These features are hybridity – and the closely connected notion of transgression

7 Jeffrey Jerome Cohen, “Monster Culture (Seven Theses),” *Monster Theory: Reading Culture*, ed. Jeffrey Jerome Cohen (Minneapolis: University of Minnesota Press, 1996), 3–25.

8 Cohen, “Monster Culture,” 4.

9 *Ibid.*, 4.

10 *Ibid.*, 13.

11 William Sayers, “The Alien and Alienated as Unquiet Dead in the Sagas of Icelanders,” *Monster Theory: Reading Culture*, ed. Jeffrey Jerome Cohen (Minneapolis: University of Minnesota Press, 1996), 242–63 and see Rebecca Merkelbach, “*Hann lá eigi kyrr*: Revenants and a Haunted Past in the Sagas of Icelanders” (MPhil thesis, University of Cambridge, 2012).

– contagion, and economic disruption, as well as the manner and extent of interaction with society on which, consequently, society then bases its perception of the monster.

In order to contextualise these features, I will briefly consider one antagonistic revenant as a case study.¹² Glámr provides the clearest example of all the features listed above. He is hybrid, as one of the inherent features of the undead is being both dead and alive,¹³ and they transgress the boundary of death. Contagion, too, is an important feature of the (as Sayers put it) “chain of malign supernatural activity” in which Glámr is caught up:¹⁴ a violent and antisocial character in life, he is infected by the *meinvættir* [malign creature] he fights and turns into a revenant after death. He, in turn, corrupts Grettir with his monstrosity when he puts the curse on him.

Economic disruption is another feature Glámr embodies. He kills animals and empties farms: *allt kvikfé þat, sem eptir var, deyddi Glámr [...] ok eyddi alla bæi upp frá Tungu* [Glámr killed all the livestock that was left [...] and emptied all farms up from Tunga].¹⁵ He drives people mad: *Varð mǫnnum at því mikit mein, svá at margir fellu í óvit, efsá hann, en sumir heldu eigi vitinu* [This was very harmful to people, so that many fainted when they saw him, and some lost their wits].¹⁶ Thus, he keeps those that remain in the area from going about their daily business: *Varla þorðu menn at fara upp í dalinn, þó at ætti ørendi* [People hardly dared to go up into the valley, even if they had errands there].¹⁷ This culminates in the statement that *Þótti mǫnnum til þess horfask, at eyðask myndi allr Vatnsdalr ef eigi yrðu bættr á ráðnar* [People thought that all of Vatnsdalr would be emptied if no remedy was found].¹⁸ Glámr therefore makes farming and contact with the rest of the country impossible. During his hauntings, all social interaction

12 Especially antagonistic revenants include Hrappir in *Laxdæla saga*, Þórólfr in *Eyrbyggja saga*, and Glámr in *Grettis saga*.

13 This hybridity is different from the physical compositeness of the monstrous races. See Patricia MacCormack, “Posthuman Teratology,” *The Ashgate Research Companion to Monsters and the Monstrous*, eds. Asa Simon Mittman and Peter J. Dendle (Farnham: Ashgate, 2012), 304–305; Stephen T. Asma, *On Monsters: An Unnatural History of Our Worst Fears* (Oxford: Oxford University Press, 2009), 269.

14 Sayers, “The Alien and Alienated as Unquiet Dead,” 251.

15 *Grettis saga*, 115.

16 *Ibid.*, 113.

17 *Ibid.*, 113.

18 *Ibid.*, 116.

between the living and thus all that human society stands for effectively comes to an end. This “economic dimension of revenant activity” highlights the way Glámr interacts with society,¹⁹ and society responds to this interaction with fear and flight: the saga here says that *Urðu menn ákaflega hræddir; stukku þá margir menn í brott* [people became very afraid; many ran away].²⁰ This again underlines both the social and economic implications of Glámr’s hauntings: if everyone runs away, farming becomes impossible. Another feature of this interaction, and one that emphasises that degree of interaction is just as important as manner, is Glámr’s curse, and the fact that what enables him to utter it in the first place is his greater *ófagnaðarkraftur* [evil force].²¹ It is the fact that he talks to his opponent that shows that Glámr is one of the most active revenants, and this is one of the reasons why his monstrosity has such an immense influence on Grettir.

What these features highlight is that the concept of monstrosity in the *Íslendingasögur* is a social one. Rather than the purely physical aspect of revenancy, it is the social dimensions of their activity that make revenants monstrous: the fact that they disrupt social interaction between the living, that they turn them mad and kill them, that they force them to abandon farms. This social threat has to be opposed by society’s “Mobilisierung ihrer ordnungsstiftenden bzw. –bewahrenden Energien” [mobilisation of those energies that stabilise and preserve societal order].²² This idea, that in the vernacular literatures of North-Western Europe monstrosity is a social concept, is not a new one: Jennifer Neville argued for a similar approach in her article on monsters and criminals in Old English literature,²³ and it is her argument that provides a way of transferring observations from the more monstrous undead to the more human outlaws.

The central point of Neville’s argument is her statement that “merely being *Homo sapiens* does not grant human status in Old English texts: hu-

19 Sayers, “The Alien and Alienated as Unquiet Dead,” 249.

20 *Grettis saga*, 113.

21 *Ibid.*, 121.

22 Klaus Bödl, *Eigi einhamr: Beiträge zum Weltbild der Eyrbyggja und anderer Isländersagas* (Berlin: de Gruyter, 2005), 132.

23 Jennifer Neville, “Monsters and Criminals: Defining Humanity in Old English Poetry,” *Monsters and the Monstrous in Medieval Northwest Europe*, eds. K. E. Olsen and L. A. J. R. Houwen (Leuven: Peeters, 2001), 103–22.

man status is conferred on the basis of conformance to social rules.”²⁴ This is apparent in the case of Grendel who, as a descendant of Cain, could be called ‘human’ – and who is referred to as both a *wer* [man] (l. 105) and a *healdægn* [hall-thane] (l. 142), both obviously human epithets.²⁵ However, as someone who turns decidedly against humans by engaging in cannibalism, and who renders the hall, the symbol of society, useless, he is also monstrous: “He is a monster [...] because he also breaks those boundaries [of social norms], intrudes into human society, performs acts forbidden by society, and thus threatens society’s very existence.”²⁶ What makes Grendel monstrous is that he oversteps social boundaries: he does not pay *wergild* for his killings, he disrupts human interaction, and he does not acknowledge the power of the local ruler. Because of these crimes, his more human dimension is forfeited.

Many of these considerations are, as I argue below, also true of Grettir: he frequently oversteps social norms, stealing from farmers and occupying land that does not belong to him. All of this moves him further away from the human society to which he once belonged. Neville argues that “[h]uman beings exist only in social places like the hall, where their roles, responsibilities, and relationships to each other are clearly defined.”²⁷ While it is possible to overstate the *spatial* dimension in the monstrous associations of outlawry – especially in the case of the sagas²⁸ – it is important to highlight that it is the breaking of social boundaries, the transgression of norms – and thus the *behavioural* aspect – that causes monstrous change. In Grendel’s case, it is difficult to establish which came first, the transgression or the monstrous transformation, but in Grettir’s, it is not, since he starts out as a human child, albeit a difficult one.

From this observation it also emerges that “the line between human beings like Heremod [or Grettir] and monsters like Grendel can be both

24 Neville, “Monsters and Criminals,” 117.

25 He is of course also referred to by a variety of monstrous designations, but it is this ambiguity of his ontological status that makes him an interesting starting point for a discussion of human and social monsters. References to *Beowulf* are taken from *Klaeber’s Beowulf: Fourth Edition*, eds. R. D. Fulk, Robert E. Bjork and John D. Niles (Toronto: University of Toronto Press, 2008).

26 Neville, “Monsters and Criminals,” 117.

27 *Ibid.*, 119.

28 See Eleanor Barraclough, “Inside Outlawry in *Grettis saga Ásmundarsonar* and *Gísla saga Súrssonar*: Landscape in the Outlaw Sagas,” *Scandinavian Studies* 82 (2010): 365–88.

very fine and transgressible”.²⁹ What this line depends on, according to Asa Simon Mittman, is an external dimension: “a monster is not really known through observation; how could it be? How could the viewer distinguish between ‘normally’ terrifying phenomena and abnormally terrifying monstrosity? Rather, I submit, the monster is known through its *effect*, its impact.”³⁰ Thus, the impact a potential monster’s actions have on those affected by them determines whether it fulfils its potential and becomes fully monstrous, and in this, both the quality and the quantity of its interaction with society assume special significance.³¹ If monstrosity depends on the monster’s impact, however, and on how this impact is assessed, then it emerges as a less fixed and more fluid concept than previous scholarship has assumed, and this observation will be especially important for the discussion of the often ambiguously monstrous outlaws of the *Íslendingasögur*.

It is important to note that acts that qualify as monstrous behaviour disrupt and endanger society on a fundamental level: “monsters do not threaten individuals only, but society as a whole.”³² Thus, one has to look out for markers that acts of a societally threatening nature have been performed, for they might aid in identifying the social monster. Neville draws attention to one such act, namely stealing: being a thief equals being a threat, and for that reason she states – concerning the closeness of the thief and the *þyrs* in the Old English poem “Maxims II”³³ – that “the *þyrs* [...] may merely be another miserable exile, in fact. The thief may be another monster.”³⁴ This is the economic dimension of monstrosity already dis-

29 Neville, “Monsters and Criminals,” 118.

30 Asa Simon Mittman, “Introduction: The Impact of Monsters and Monster Studies,” *The Ashgate Research Companion to Monsters and the Monstrous*, eds. Asa Simon Mittman and Peter J. Dendle (Farnham: Ashgate, 2012), 6; emphasis original.

31 On interaction and perception in the construction of social monstrosity, see Merkelbach, “Volkes Stimme: Interaktion als Dialog in der Konstruktion sozialer Monstrosität in den Isländersagas,” *Stimme und Performanz in der mittelalterlichen Literatur*, eds. Monika Unzeitig, Angela Schrott and Nine Miedema (Berlin: de Gruyter, 2017), 251–75.

32 Neville, “Monsters and Criminals,” 112.

33 *Peof sceal gangan þystrum wederum. Þyrs sceal on fenne gewunian, / ana innan lande* [The thief must go in dark weather. The *þyrs* [giant] must live in the fen, alone in the land], “Maxims II”, ll. 43–44, in Tom Shippey, *Poems of Wisdom and Learning in Old English* (Cambridge: D. S. Brewer, 1976), 78. On the disruptive nature of stealing, see also Theodore M. Andersson, “The Thief in *Beowulf*,” *Speculum* 59 (1984): 493–508.

34 Neville, “Monsters and Criminals,” 119.

cussed in connection with revenants; other such features are, as mentioned above, hybridity and transgressiveness, as well as contagion.

Rather than non-conformity to the laws of nature, as is the case with the monstrous races, it is therefore the social monster's rejection and/or active transgression of social laws that render it a social hybrid – someone who is (or was) human but has now taken a step outside of the human community. Social monsters are disruptive characters that, through their transgressive association with the paranormal – with that which is outside of ordinary human experience – threaten society. They have to be removed in order for society to regain peace and stability, and this is true just as much of Grendel and the dragon in Old English poetry as it is of the monstrous characters encountered in the *Íslendingasögur*, of revenants, *berserkir* and magic-users, but also – and perhaps most controversially – of the outlaws discussed in the following analysis.

One could argue that the concept of “monster” as it is developed by Cohen, Sayers or Neville was not native to medieval Scandinavia, and that therefore, the reading proposed here is methodologically flawed. While the Latin word *monstrum* from which the modern term derives would have been understood in a very different way, rendering such extraordinary marvels as the *einþætingr* in *Eiríks saga rauða*,³⁵ I would argue that medieval Icelanders did have a concept of the social monster similar to the contemporary one, but they used a different term to denote it: the term *troll*. If this is the case, one might ask why this term is not used here instead of the more contentious, and potentially anachronistic, term “monster”. However, several scholars within the field of Old Norse studies have drawn attention to the fact that a troll is not always a troll, or at least that not all trolls are what we think they are. Martin Arnold states that the term *troll* is used to provide a “description for some worrying or abnormal characteristic of a human”,³⁶ Ármann Jakobsson lists thirteen types of char-

35 Rudolf Simek, “The Medieval Icelandic World View and the Theory of the Two Cultures,” *Gripla* 20 (2009): 190.

36 Martin Arnold, “Hvat er tröll nema þat?": The Cultural History of the Troll,” *The Shadow-Walkers: Jacob Grimm's Mythology of the Monstrous*, ed. Tom Shippey, Arizona Studies in the Middle Ages and the Renaissance 14 (Tempe and Turnhout: Arizona University and Brepols, 2005), 112.

acters the term encompasses,³⁷ and John Lindow explores how the term is applied to all sorts of anti-social, potentially paranormal characters across Scandinavian cultural history.³⁸ There is a significant overlap between the characters I consider socially monstrous and those who are referred to as trolls, while others are compared to or otherwise linked to them. Indeed, the term is used more frequently of revenants and magic-users than of the mountain-dwelling ogres taken to be denoted by the term.³⁹ Interestingly, *troll* is not used to describe what a creature *is*, because trolls can be all sorts of things, but what it *does* (being anti-social) and what effect these actions have (disruption): “a troll may be categorised by trollish behaviour”,⁴⁰ but what exactly constitutes such behaviour needs to be explored.

Like many scholars who have studied monstrosity, Lindow concludes by stating that “we cannot truly know trolls. If we could, they would not be trolls.”⁴¹ Even in medieval Iceland, the monster escapes classification, rendering the concept of trolls a vague one since it does not only refer to non-human ‘Others’, but also at times to ethnic or social ‘Others’ like *blá-menn* or magic-users. Using the term *troll* to refer to the characters under discussion would therefore not be precise enough to facilitate approaching, and maybe answering, questions regarding how these characters are portrayed in the texts, and what cultural significance they might have carried. I therefore use the term ‘monster’ (as well as the ‘monster theory’ that comes with it) as a tool to try to better understand the socially disruptive humans of the *Íslendingasögur*. To this end, I use an ‘etic’ approach, hoping to achieve a new and better understanding of a subgroup of the ‘emic’ concept of *troll*.

37 Ármann Jakobsson, “The Trollish Acts of Þorgrímur the Witch: The Meanings of *troll* and *ergi* in Medieval Iceland,” *Saga-Book* 32 (2008): 52: “a troll may be a giant or mountain-dweller, a witch, an abnormally strong or large or ugly person, an evil spirit, a ghost, a *blámaðr*, a magical boar, a heathen demi-god, a demon, a *brummigi* or a berserk.” Outlaws fall under the category of “abnormally strong or large” persons.

38 John Lindow, *Trolls: An Unnatural History* (London: Reaktion Books, 2014), 12.

39 Ármann Jakobsson, “The Taxonomy of the Non-existent: Some Medieval Icelandic Concepts of the Paranormal,” *Fabula* 54 (2013): 201.

40 Ármann Jakobsson, “The Trollish Acts of Þorgrímur the Witch,” 52.

41 Lindow, *Trolls*, 143.

Constructing the Social Monster: Outlaws in the *Íslendingasögur*

In his doctoral thesis on monstrosity in Old Norse and Old English literature, Alistair McLennan notes that there are degrees of monstrosity,⁴² and that there seems to be some connection between society's perception of a person and the person's status as monster.⁴³ The implications of this and the connections between these two points, however, are not articulated in McLennan's thesis. Cohen already posits that "the monster seldom can be contained in a simple, binary dialectic",⁴⁴ but Margrit Shildrick has so far been the only scholar to advocate a break with the traditional binary, stating:

In place of a morality of principles and rules that speaks to a clear-cut set of binaries setting out the good and the evil, the self and the other, normal and abnormal, the permissible and the prohibited, I turn away from such normative ethics to embrace instead the ambiguity and unpredictability of an openness towards the monstrous other [...] to contest the binary that opposes the monstrous to the normal.⁴⁵

The monster is no longer considered an absolute, fixed and stable category, and such an approach has gained more currency in recent years. In papers presented at the Sixteenth International Saga Conference, scholars like Ármann Jakobsson, Arngrímur Vídalín and Sarah Künzler explored the breaking down of dichotomies and binary oppositions.⁴⁶ They argued respectively that trolls, *blámenn* – whose name, just like the problematic *troll* itself, can refer to a variety of beings from a black person to a *berserkr* – and courtly, as opposed to monstrous, bodies can be placed along a continuum.⁴⁷

42 Alistair McLennan, "Monstrosity in Old English and Old Norse Literature," (Doctoral thesis, University of Glasgow, 2009), 17 and 44.

43 *Ibid.*, 65.

44 Cohen, "Monster Culture," 17.

45 Margrit Shildrick, *Embodying the Monster: Encounters with the Vulnerable Self* (London: SAGE Publications, 2002), 3.

46 This is similar to the way in which increasing understanding of sexuality and gender as fluid and non-binary has been entering mainstream culture in recent years.

47 See the abstracts in Jürg Glauser et al. (eds.) *The Sixteenth International Saga Conference*

Because of these developments, one needs to conceive of a different way of conceptualising monstrosity, a way that accounts for these degrees of monstrosity, and to do so, it is essential to take into account, again, the importance of the effect the monster has on those who encounter it, and the way this effect impacts their perception of the threat posed by the monster. Not all monsters pose the same threat, and therefore, in response to this threat, they are perceived differently. Thus, what makes a human or formerly human character monstrous is society’s perception. It is public opinion that, for example, judges Grettir to be a *dólgr*, *vargr*, *vágestr* or *troll*.⁴⁸ If, however, an individual’s status as monster is contingent on society’s perception of said individual, this means that monstrosity is not a stable, fixed or absolute concept. Perceptions can change, and saga society’s opinions of a saga character are often quite volatile, with public opinion giving voice to various perceptions of the protagonist as either hero or monster, depending on their actions. I therefore propose to conceive of monstrosity as a fluid scale, a continuum along which different types of characters that society perceives as ‘Other’ inhabit different spaces. Moreover, if the perception of one and the same individual in a given saga can change over time, this individual can move along the scale of monstrosity, coming sometimes closer to the monstrous, and sometimes closer to the human. Such a flexible concept of monstrosity is necessary to fully grasp the implications of monstrous behaviour displayed by characters such as outlaws, *berserkir* and magic-users.⁴⁹

Another point McLennan raised in his thesis is that outlawry itself is not the cause of “monstrous change”.⁵⁰ While I would agree that more is

Sagas and Space, Preprints of Abstracts (Zürich: Schweizerische Gesellschaft für Skandinavische Studien, 2015), 48 (Ármann Jakobsson), 49 (Arngrímur Vídalín) and 177 (Sarah Künzler).

48 *Grettis saga*, 167: *sögðu, at sá dólgr væri kominn í byggðina* [they said that a fiend/enemy had come to the settlement]; 229: *Sögðu þeir heraðsmönnum hvern vargr kominn var í eyna* [They told the people of the district what a wolf/outlaw had come to the island]; 228: *þótti mikill vágestr kominn í Drangey* [a very dangerous guest seemed to have come to Drangey]; 130: *var hann furðu mikill tilsýndar, sem troll væri* [he was incredibly big to look at, as if he were a troll]. Emphases mine. These examples show that it is society that is perceiving Grettir here, they “sögðu” [said] or “þótti” [thought] and thus assign him his status as monster.

49 For a more detailed discussion of the conception and development of the scale of monstrosity, see Rebecca Merkelbach, “The Monster in Me: Social Corruption and the Perception of Monstrosity in the Sagas of Icelanders,” *Quaestio Insularis* 15 (2014): 22–37.

50 McLennan, “Monstrosity,” cf. 90, 107 and 140.

needed to turn a person into a monster than a sentence of full outlawry alone, it does seem to provide a trigger that then leads a character to become a monster in the eyes of society. After all, if Grettir or Hörðr had never been outlawed, they would not have had to turn to raiding and thus would not have become as socially disruptive as they turn out to be in their position as outsiders. Such triggers can be found in other types of social monsters as well: death is what turns a troublemaker into a monstrous undead creature; a certain innate pattern of behaviour, something in one's *eðli* [nature],⁵¹ is what it takes for a man to go berserk; and it requires a specific kind of knowledge to allow a man or woman the use of harmful magic.

All of these triggers involve a boundary-crossing, a transgression of the norms and laws of nature and society that leads to the character becoming hybrid.⁵² Outlaws, too, exhibit transgressive traits: they overstep a societal boundary when they commit the crime that causes them to be sentenced to outlawry. These crimes are perceived as so grave and disruptive that they warrant a person's exclusion from society.⁵³ The status as an outsider, as someone who constantly walks on the edge of society but is isolated from it, then facilitates the second boundary-crossing that leads these characters partially out of the world of ordinary human experience. This can be seen in Grettir's association with trolls (of the mountain-dwelling variety), as well as in Gísli's haunting dreams that gain more and more control over his waking life as his outlawry progresses. Hörðr – who founds his own parallel society – presents a slightly different case since he does not experience the same amount of isolation as Grettir and Gísli. It is possible, however, to argue that the magic used to eventually bring him down, and the *herfjö-*

51 This ascription of berserkism to something that lies in a person's *eðli* is found in *berserkr* descriptions both in *Eyrbyggja saga* (eds. Einar Ól. Sveinsson and Matthías Þórðarson), 67, and *Vatnsdæla saga* (ed. Einar Ól. Sveinsson), 97.

52 According to Yasmine Musharbash, "Introduction: Monsters, Anthropology, and Monster Studies," *Monster Anthropology in Australasia and Beyond*, eds. Yasmine Musharbash and Geir Henning Presterudstuen (New York: Palgrave Macmillan, 2014), 9, in a culture that distinguishes between humans and animals, monsters can be either a mix of those two categories, or can transcend either, or can be less than either. *Berserkr*, in their animalistic behaviour, are an ontologically mixed category, while revenants can be argued to be subhuman while also being hybrid in their undeath, and magic-users potentially transcend human limitations because of the superhuman power they have due to their magical knowledge.

53 That the legally prescribed exclusion from society does not reflect the practice as described in the literary sources has been argued by Frederic Amory, "The Medieval Icelandic Outlaw," and further discussed by Eleanor Barraclough, "Inside Outlawry," esp. 366–68.

turr [war fetters]⁵⁴ that come over him before he is killed, represent his way of crossing into the realm of the paranormal.

Moreover, both Grettir and Hörðr encounter malevolent undead creatures before their social, criminal transgression, and neither of them escapes from these encounters unscathed. Glámr’s curse seems to have a contagious effect on Grettir: ‘*heðan af munu falla til þín sekðir ok vígafærli, en flest öll verk þín snúask þér til ógæfu ok hamingjuleysis. Þú munt verða útlæg gorr’* [“from now on, outlawry and manslaughter will happen to you, and almost all your deeds will turn to ill luck for you. You will be made an outlaw”].⁵⁵ The – for Grettir – visible manifestation of this infection is Glámr’s eyes which haunt him to his death, making him so afraid of the dark that he cannot be alone. Hörðr seems to be similarly affected by the mound-dwelling Sóti’s curse, although he is not its direct object. However, it is only after his fight with Sóti that Hörðr performs what is later referred to as an *ódæmaverk*,⁵⁶ an unparalleled, outrageous, potentially monstrous action, when he kills Auðr and burns down his farm. It could therefore be argued that Hörðr has been infected by Sóti’s contagious monstrosity during his fight. A further example of this parallel between Grettir and Hörðr is the fact that, during or after their respective monster fights, they both come in contact with something hellish. Grettir is said to lie *í milli heims ok heljar* [between the world and hel]⁵⁷ when he looks into Glámr’s eyes, and of Hörðr and his foster brother Geirr it is said after the encounter with Sóti that it seemed that they had been *ór helju heimt* [brought back from hel].⁵⁸ This clearly shows that both Grettir – who is later twice referred to as a *heljarmaðr* [hellish man]⁵⁹ – and Hörðr become associated with potentially disruptive paranormal forces; they have crossed the boundary of ordinary human experience.

Their status as social outsiders also facilitates the economic disruption that Grettir and Hörðr cause during their outlawry, and this aspect of their interaction with the communities on whose margins they move strongly impacts their relationship with society and thus the way society perceives

54 *Harðar saga*, 87.

55 *Grettis saga*, 121.

56 *Harðar saga*, 56.

57 *Grettis saga*, 121.

58 *Harðar saga*, 43.

59 *Grettis saga*, 192 and 247.

them. Grettir goes around stealing or sitting on people's property for a large part of his life, which on one occasion, in the Westfjords, brings him close to death and at another time, on Drangey, provides the reason for Þorbjörn ǫngull to kill him. From these episodes, a pattern emerges. Grettir takes from people what he wants, and through this, he becomes monstrous in his own right: when he lurks next to the Kjǫlr road, he develops a similarity to Glámr whose hauntings prevent the farmers of Vatnsdalr from pursuing their every-day business, and his stealing of sheep especially on Drangey is as severe a threat to economic prosperity in the area as Þórólfr bægifótr's killing of animals. As Janice Hawes notes, "[t]his parallel to the non-human world emphasizes the danger that Grettir now poses to his society. Sheep-stealing may seem to be a trivial act for such a strong man, but it can threaten the livelihood of a farm-based society like medieval Iceland."⁶⁰ It is also at these times that the monstrous epithets like *vágestr* or *dólgr* mentioned above are used by the affected farmers to refer to Grettir. This shows that, because of the disruptive impact he has on the local community, he becomes monstrous in their eyes, turning into "a danger to the human society" of Iceland.⁶¹ Similarly, Hörðr and his *Hólmverjar* [people of Hólmr/island-dwellers] (first mentioned in ch. 24) are eventually killed by the *landsmenn* [land-people/dwellers] (first mentioned in ch. 28) because of their stealing and raiding of farms in the Hvalfjörðr area. Here, an opposition is set up between those living on the island, the *Hólmverjar*, and those living on land, consistently referred to as *landsmenn*, a clear attempt at 'Othering' the disruptive island-dwellers that is comparable to the people of Skagafjörðr describing Grettir as a *vargr*. The *Hólmverjar* thus become a threat that must be removed for society to return to stability. The greatest weakness of the group of island-dwelling criminals lies in their numbers: too many outlaws and troublemakers have assembled on Geirshólmr. Effectively, Hörðr turns into a "Krebsgeschwür der Gesellschaft, das beseitigt werden muss" [a tumor of society that has to be removed];⁶² and their presence destabilises the area to such an extent

60 Janice Hawes, "The Monstrosity of Heroism: Grettir Ásmundarson as an Outsider," *Scandinavian Studies* 80 (2008): 31.

61 *Ibid.*, 21.

62 Hans Schottmann, "Die *Harðar saga Grímkelssonar*," *Studien zur Isländersaga: Festschrift für Rolf Heller*, eds. Heinrich Beck and Else Ebel, *Ergänzungsbände zum RGA* 24 (Berlin: de Gruyter, 2000), 231.

that the farmers and chieftains form an alliance against them to bring them down.

The contagious nature of monstrosity visible in the events in Forsældalr has been discussed above. However, the monstrous disease with which Glámr infects Grettir does not stop there, but also seems to affect Þorbjörn ǫngull, who, just like Grettir, is outlawed and killed with the sword he took from his former opponent.⁶³ While it may be going too far to suggest that Grettir’s brother Illugi – who voluntarily goes into exile with his brother and is subsequently killed and buried alongside him because of it – is similarly infected, he certainly is caught up in Grettir’s disruption. The manner of Grettir’s death matches the monstrous potential he had in life: after being killed, Grettir is both dismembered and beheaded with his own sword.⁶⁴ Richard Harris argued that this act of beheading someone with their own weapon is reminiscent of the deaths of trolls and giants elsewhere.⁶⁵ Dismembering, too, is often used of potentially monstrous figures like *berserkir*, and this shows how close Grettir has come in death to the creatures he fought during his life, particularly in the eyes of Þorbjörn. Illugi is not killed in this manner – instead, [*l*]eiddu þeir hann þá [...] austr á eyrna, ok hjuggu hann þar [Then they led him to the east of the island and killed him there],⁶⁶ but both his and Grettir’s bodies are put in a cairn: *Þeir dysjuðu þá bræðr báða þar í eyjunni* [They buried both the brothers in a cairn on the island].⁶⁷ This kind of burial is not only used for criminals, but also for magic-users and *berserkir*,⁶⁸ and frequently for those people who later rise from their graves to haunt the living; Glámr himself is buried in this way.⁶⁹ While Illugi is a heroic character whose death is condemned as shameful and unnecessary, this common – monstrous – burial suggests that, through his connection with his older brother, he, too, becomes linked to the ‘chain of malign supernatural activity’ that only ends with

63 *Grettis saga*, 273.

64 *Grettis saga*, 261–62.

65 Richard Harris, “The Deaths of Grettir and Grendel: A New Parallel,” *Scripta Islandica* 24 (1974): 38–39 and 47.

66 *Grettis saga*, 263.

67 *Ibid.*, 263.

68 Cf. e.g. the sorcerers in *Gísla saga*, 60, and also *Laxdæla saga* (ed. Einar Ól. Sveinsson), 106–107, and the *berserkir* in *Eyrbyggja saga*, 74–75.

69 *Grettis saga*, 113: *dysjuðu hann þar, sem þá var hann kominn* [they buried him in a cairn in the place to which he had then come].

Þorsteinn in Constantinople. Although Illugi lacks his brother's ambiguous depiction and never attains monstrous status, his brother's disruptive influence is clear: it is because of Grettir alone that Illugi dies. Grettir thus ultimately causes the deaths of both of his brothers,⁷⁰ showing the destructive influence he has on those closest to him.

This observation is also applicable to Hörðr and his sworn brothers. Both Hörðr and Helgi are declared outlaws for their crimes, but Geirr, who did not take part in them, joins them voluntarily. However, he becomes fully involved with the actions of the *Hólmverjar* when he suggests burning Hörðr's kinsmen to death. Through his actions, he is embedded into the monstrous fabric of the *Hólmverjar*. Together, these men build themselves a life on the island that comes to bear Geirr's name. Moreover, by taking their families and households with them into outlawry and to Geirshólmr – thus physically separating them from society – Hörðr and his brothers arguably contaminate them with the monstrosity that infected them during their encounter with Sóti and which, I would argue, leads Hörðr to act violently when he kills Auðr. Thus, the *Hólmverjar* come to resemble a group of revenants: in their continually growing numbers, the way they draw in troublemakers and criminals and the establishment of a parallel society they are reminiscent of the Fróðá hauntings,⁷¹ betraying the contagious nature of their monstrous presence.

So far, the focus has been on Grettir and Hörðr exclusively, and Gísli has largely been excluded from the discussion. Indeed, the question arises how, or indeed, *if* he fits on the scale of monstrosity that is inhabited by other major outlaws. McLennan notes that Gísli “is the least monstrous of the major outlaws”,⁷² and while he also states that he shows some “ambiguities during his outlawry”,⁷³ he devotes much less space to him than he does to Grettir or Hörðr, concluding that, even in his last stand, Gísli is “not a monster”.⁷⁴ Similarly, Eleanor Barraclough admits in her investigation of the role of the landscape in the outlaw sagas that “Gísli's experience of outlawry is embedded more consistently in the social landscape, but

70 Atli is killed earlier in the saga because he gets mixed up in a feud Grettir started; *Grettis saga*, 123–27 and 138–146.

71 *Eyrbyggja saga*, chs. 50–55.

72 McLennan, “Monstrosity,” 138.

73 *Ibid.*, 139.

74 *Ibid.*, 139.

despite his attempts to anchor himself in this sphere, he cannot avoid an association with the marginal realm outside it”.⁷⁵ But this in itself, according to Barraclough, does not necessarily mean that he becomes monstrous in the eyes of society. How, then, does Gísli fit the picture of potential monstrosity painted by other outlaws?

I noted above that monstrosity is a social concept, and thus *Grettis saga* focuses, among other things, on its protagonist’s attempts at interacting with and becoming integrated into society, whereas *Harðar saga* is, in part, concerned with Hörðr’s interactions with others and his establishment of a parallel society on the island of Geirshólmr. *Gísla saga*, however, passes over such matters in one sentence: shortly after Gísli is outlawed, the saga states that *þrjá vetr ferr hann um allt Ísland ok hittir höfðingja ok biðr sér liðs* [for three years, Gísli travelled around the country and met up with chieftains and asked for support].⁷⁶ If one compares this with *Grettis saga*, whose main focus lies on its protagonist’s travels around Iceland and his attempt at enlisting support, one must conclude that *Gísla saga* is not interested in these travels. The concern of *Gísla saga* does not appear to lie with wider society, and therefore, the concept of monstrosity also needs to be adjusted to account for such a shift in interest if one wants to determine whether Gísli can be considered monstrous or not. This shift in focus and thus in approach is justified for example by the fact that most of the characters of *Gísla saga* are related to Gísli, either by blood like Ingjaldr, or by marriage, like Eyjólfur inn grái who is a cousin of Þórdís’s husbands. The saga’s focus thus lies on the family of its protagonist rather than on wider society,⁷⁷ and it is in this context that one must read Gísli’s potential to monstrosity.

In this light, Gísli’s actions can be understood as disruptive. Where Grettir’s and Hörðr’s actions result in society turning against them, Gísli’s killing of Þorgrímr is more than a crime against society, although he kills not only his *goði* but also his brother-in-law. This action completely fragments the family – which until Vésteinn’s death had been slowly drift-

75 Barraclough, “Inside Outlawry,” 386.

76 *Gísla saga*, 69.

77 Preben Meulengracht Sørensen, “Murder in Marital Bed: An Attempt at Understanding a Crucial Scene in *Gísla saga*,” *Structure and Meaning in Old Norse Literature*, eds. John Lindow, Lars Lönnroth and Gerd Wolfgang Weber, The Viking Collection 3 (Odense: Odense University Press, 1986), 243.

ing apart, but which had still been contained in the narrow confines of Haukadálr. Now, however, Þórdís has to decide where her allegiance lies, and the distress these conflicting loyalties cause her is highlighted in the narrative. Shortly before he leaves Haukadálr in the spring, Þorgrím's brother and Þórdís's second husband Þorkr asks her 'at þú segir mér, því þú vart svá óglöð fyrst á hausti, [...] ok þú hefir því heitit at segja mér, áðr en ek færa heiman' ["that you tell me, why you were so unhappy at first in the autumn, [...] and you have promised to tell me this, before I leave home"].⁷⁸ Þórdís is not only sad to discover that her brother Gísli had killed Þorgrím, but this shows also that it has taken her a while to decide whether or not to tell Þorkr about her discovery. The longer version of the saga has Þorkr state explicitly that 'ek hefi þik stundum eptir spurt' ["I have asked you about this sometimes"],⁷⁹ indicating that it takes Þórdís until his departure to decide whether or not she wants to betray her brother. Moreover, her attempt on Eyjólf's life at the end of the saga shows that Þórdís is never able to make a clear decision, but remains in conflict for years.

Further evidence for Gísli's disruptive effect on his family is the fact that the people he infects with his potential monstrosity are his wife, Auðr, and foster-daughter. The shorter version of the saga makes this explicit by having Eyjólf say to Auðr 'Máttu ok á þat líta,' segir hann, 'hversu óhallkvæmt þér verðr at liggja í eyðifirði þessum ok hljóta þat af óhöppum Gísla ok sjá aldri frændr ok nauðleytamenn' ["You should also consider," he said, "how unpleasant it must be for you to be confined to this desolate fjord and suffer this because of Gísli's bad luck and never see your relatives and close kin"].⁸⁰ Eyjólf himself does not carry a lot of luck away from his encounter with the outlaw, assaulted as he is afterwards by a woman, suggesting that, at least in the eyes of Þórdís – the only family left to make judgements at this point – he has infected himself with monstrosity through his involvement in Gísli's death.

Unlike the other outlaw sagas, however, *Gísla saga* is a narrative about internalisation and its effects. Not only does it limit its focus to the family, as mentioned above, with its action unfolding in a "claustrophobic web of marital and sibling relationships, an inward-looking, over-bonded social

78 *Gísla saga*, 61.

79 "Gísla saga," ed. Loth, 40.

80 *Gísla saga*, 99.

group”.⁸¹ The saga also reflects this narrow focus in the “confined landscape of narrow fjords and valleys; a potentially claustrophobic world that magnifies the strengths and weaknesses of the bonds that unite society.”⁸² In addition to this, it internalises its protagonist’s association with the paranormal by letting the monster fights other outlaws engage in take place inside Gísli’s mind. While Gísli does not actively fight with the dream women, through his dreams and the women that appear in them, Gísli’s inner struggles are made manifest to the audience, providing an insight into the outlaw’s psyche, and allowing a glimpse of a “verfolgten, verlassenen und gequälten Menschen” [a hunted, abandoned and tormented human being].⁸³ Like Grettir, Gísli suffers from a fear of the dark because of his internal struggles, haunted as Grettir is by what he has seen and done.

Generally, Gísli is more difficult to categorise than either Grettir or Hörðr, both of whom are more unambiguously monstrous in their actions against society. Gísli’s ambiguity is most pronounced in his adoption of different disguises that confuse his pursuers,⁸⁴ and it could be argued that Gísli constructs himself as someone whose humanity is uncertain.⁸⁵ Thus, Gísli, more than the other outlaws, seems to be suspended in an uncertain ontological state that problematises our conceptions of the boundaries between human and monster. He shifts not only in his shapes and disguises, into the landscape and out of it, but his character is also highly variable across the tradition associated with him. He can never be fully grasped, always elusive, always escaping. It is this “propensity to shift”⁸⁶ that underlines Gísli’s familial disruptiveness and gives him monstrous potential in the end. However, since his impact is confined to his family, he cannot ultimately be argued to be similarly *socially* monstrous as Grettir and Hörðr, and this needs to be borne in mind.

Nevertheless, it has emerged that one can in fact read the three major

81 Heather O’Donoghue, *Skaldic Verse and the Poetics of Saga Narrative* (Oxford: Oxford University Press, 2005), 142.

82 Barraclough, “Inside Outlawry,” 379.

83 Hans Schottmann, “Gísli in der Acht,” *Skandinavistik*, 5 (1975): 94.

84 Which, as McLennan suggests, is a transgressive trait; “Monstrosity,” 123.

85 Vésteinn Ólason, “Introduction,” *Gísli Sursson’s Saga and The Saga of the People of Eyri*, transl. Martin S. Regal and Judy Quinn (London: Penguin, 2003), xx, therefore considers Gísli a trickster figure.

86 Cohen, “Monster Culture,” 5.

outlaws as (potentially) monstrous if one accepts that the monstrosity explored in the *Íslendingasögur* is a social monstrosity, and that it is not a fixed concept but a continuum of degrees. Outlaws are not as disturbing or as disruptive as revenants, but that does not mean that they are not perceived as monstrous, as *dólgr* or *troll*, in the eyes of the society that cannot fully contain them. Having thus addressed the familiar monsters, the outlaws of the *Íslendingasögur*, I will turn to their families. Families have an immense impact on the marginalisation process of a potentially monstrous character – they are the ones that can either keep him closer to or push him further away from society, and both patterns can be observed.

The Monsters and the Families: Mutual Disruption

Gísla saga presents the clearest example for my investigation since its focus lies exclusively on Gísli and his family. The basis of this discussion will be the longer S version of the saga, since its more detailed Norwegian prelude provides interesting insights into Gísli's family and a more nuanced reading of Gísli's character than the shorter M version.⁸⁷ The most significant of these insights is the fact that Gísli himself does not seem to have a problem with Þórdís's suitor, who in this version is called Kolbeinn, visiting the farm. His father Þorbjörn, however, seems to be so severely displeased with the potential damage these visits might cause the family honour, that he resorts to goading: *Þá tekr Þorbjörn til orða, '[...] meylik hefir orðit tiltekjan þín [...]. Nú er þat mikit at vita á gamals aldri at eiga þá sonu, er eigi þykkir meiri karlmennska yfir en þar sé konur aðrar.'* [...] *Nennir Gísli nú eigi lengr at heyra á hrakyrði hans ok gengr fram* [Þorbjörn then said, "[...] Girlish have your doings become [...]. It is important to know in one's old age that one has the kind of sons who do not seem to be manlier than women." [...] Gísli could not stand to listen to his foul language any longer and left].⁸⁸ It is only after this incitement and several attempts at convincing Kolbeinn to stop visit-

87 On the different versions of *Gísla saga*, see Þórður Ingi Guðjónsson, "Editing the Three Versions of *Gísla saga Súrssonar*," and Emily Lethbridge, "*Gísla saga Súrssonar*: Textual Variation, Editorial Constructions and Critical Interpretations," both in *Creating the Medieval Saga: Versions, Variability and Editorial Interpretations of Old Norse Saga Literature*, eds. Judy Quinn and Emily Lethbridge (Odense: University of Southern Denmark Press, 2010) 105–21 and 123–52.

88 "Gísla saga," ed. Loth, 11.

ing Þórdís that *Gísli brá sverði ok hjó til hans, ok vannsk Kolbeini þat at fullu* [Gísli drew his sword and struck at him, and this was absolutely enough for Kolbeinn].⁸⁹ It is therefore Þorbjörn’s disruptive influence on the young Gísli that first causes him to behave in such a “reckless” or “uncompromising” way. This paternal influence is later depicted at two key points in the saga: firstly, when the family decides to leave Norway, and secondly, during Gísli’s last stand. On both occasions, Gísli speaks verses in which he overtly refers to his father’s influence on his life, first attributing future problems to his father by saying *faðir minn, af þraut þinni / stofnast styrjar efni* [Trouble will arise from this, my father, because of your struggle],⁹⁰ and later crediting Þorbjörn with Gísli’s heroic deeds: *þá gaf sínum sveini / sverðs minn faðir herðu* [My father gave hardness to his boy’s sword].⁹¹ The fact that these verses seem to provide a frame for Gísli’s life, being the first and the last verses he speaks, show the immense impact Þorbjörn seems to have had on “his boy”, as Gísli calls himself in the end.

Preben Meulengracht Sørensen argues that the different versions of the saga are different interpretations of the same material: “M emphasizes more than S the difference in character between the two brothers, while S demonstrates more clearly than M the moral conflict into which Gísli is forced by external circumstances.”⁹² These external circumstances are the pressure that Þorbjörn puts on Gísli – and this pressure stays with him for the rest of his life, introducing the conflicts with his siblings and in-laws that in turn lead to his outlawry and death. This would also explain why Gísli refers to his father in his last stanza: Þorbjörn has indeed hardened Gísli’s sword by giving him reason to kill at least once, and by instilling in him a focus on his kin’s honour that, like a sword, cuts through his family.

A similarly overarching, problematic paternal influence is depicted in the other two outlaw sagas. Grettir seems to be subjected to what nowadays would be called emotional abuse from his father:⁹³ *Ekki hafði hann*

89 Ibid., 11.

90 Ibid., 14.

91 *Gísla saga*, 114.

92 Meulengracht Sørensen, “Murder in Marital Bed,” 241.

93 Carolyne Larrington states that, although Egill has the worst of all saga childhoods, Grettir “runs him a close second”; “Awkward Adolescents: Male Maturation in Norse Literature,” *Youth and Age in the Medieval North*, ed. Shannon Lewis-Simpson (Leiden: Brill, 2008), 155.

ástriki mikit af Ásmundi, fǫður sínum, en móðir hans unni honum mikit. [...] ‘Nú muntu verða af þér at draga slenit, mannskrafan,’ segir [Ásmundur] [...] ‘Aldri er dugr í þér’ [He did not have much love from his father Ásmundur, but his mother loved him greatly. [...] “Now you will have to get rid of your sloth, you miserable coward,” he said. [...] “You are good for nothing”].⁹⁴ This might be the reason why Grettir turns against his father’s animals as well as against his father himself: as a boy, he is mostly unable to avenge the insult on the offender and therefore takes it out on those below him in the hierarchy, until he gets a chance at harming his father himself.⁹⁵ Thus, Grettir first turns against society in the context of paternal abuse, killing and maiming his father’s farm animals – a severe crime in a society that relies on animals for its survival. The pattern of Grettir’s negative economic impact has been established, and it plays a major role in the rest of the narrative.

Another pattern established in his interaction with his father is Grettir’s lack of control, his constant seeking for approval and recognition, and his tendency to take everything personally, and these get him into trouble. His encounter with Auðunn at the games exemplifies this tendency: Auðunn throws a ball over Grettir’s head, and he *varð reiðr við þetta, ok þótti Auðunn vilja leika á sik* [became angry at that and thought that Auðunn wanted to make fun of him].⁹⁶ Insight into Grettir’s thought process reveals that he takes Auðunn’s move as an attempt at humiliating him. Because of his father’s abuse, he is used to such humiliation and therefore more sensitive to it than other people. This causes him to react violently because he has never learned to regulate his emotional responses adequately. Later, Grettir constantly searches for recognition and respect, and ultimately for a place

⁹⁴ *Grettis saga*, 36–38.

⁹⁵ Ármann Jakobsson, in “Troublesome Children in the Sagas of Icelanders,” *Saga-Book 27* (2003): 17 notes that “Grettir’s violence has no purpose: it is meaningless and uncalculated”, only to state later in the same article that “psychological explanations for [Grettir’s] rebelliousness, such as the need to gain the attention of an indifferent father, are hinted at”, 21. I would argue that there is more than a hint at psychological explanations, especially in *Grettis saga*, but also in the other outlaw sagas, when it comes to the effects of abuse on the future criminals. See further Rebecca Merkelbach, “*Vera varð ek nokkur*: Fathers, Abuse and Monstrosity in the Outlaw Sagas,” *Bad Guys and Wicked Women: Villains and Troublemakers in Old Norse Literature*, eds. Daniela Hahn and Andreas Schmidt (München: Utz Verlag, 2016), 59–93.

⁹⁶ *Grettis saga*, 43.

in society. He takes on Glámr to test his strength and be praised for it, and he swims across the fjord for fire in order to be praised by the merchants. These actions, resulting from his desire for social acceptance,⁹⁷ lead to his outlawry. Grettir’s tragedy as an outlaw is, as he says, that *‘vera varð ek nokkur’* [“I had to be somewhere”],⁹⁸ but he cannot find a place within society. Socialisation of the unruly child has failed because it was attempted through violence, and as an adult Grettir turns against society as he once turned against his father.

Hörðr’s relationship with his father is different but no less problematic. He grows up caught in the tense relationship between his father Grímkell and his maternal uncle Torfi which, from his earliest childhood onwards, teaches him to be suspicious of affinal kin. Moreover, his father gives him away to be fostered. When Hörðr is introduced to the saga he destroys his mother’s necklace at the age of three, resulting in her becoming very angry and saying,

*‘Ill varð þín ganga in fyrsta, ok munu hér margar illar eptir fara, ok mun þó verst in síðasta.’ [...] Grímkell kom í því í stofuna ok beyrði, hvat hon kvað. Hann greip upp sveininn þegjandi ok reddist mjök þessum orðum [...] Svá var Grímkell reiðr orðinn, at hann vildi eigi, at sveininn væri heima þar.*⁹⁹

[“Your first walk was bad, and many bad ones will follow, but the last one will be the worst.” [...] Grímkell came into the room at that moment and heard what she said. He quietly picked up the boy and became very angry at these words. [...] Grímkell had become so angry that he did not want the boy to be at home there.]

Grímkell thus projects his anger at his wife onto his young son. This is later mirrored by Torfi first exposing Þorbjörg and then giving her to the vagrant Sigmundur and his family to be fostered in attempt at humiliating Grímkell.¹⁰⁰ These tales of unwanted, unwelcome children show how

97 See Kathryn Hume, “The Thematic Design of Grettis saga,” *Journal of English and Germanic Philology* 73 (1974): 476.

98 *Grettis saga*, 169.

99 *Harðar saga*, 17–18.

100 *Ibid.*, 24: *‘eigi er eins konar fjanðskapr Torfa við mik; deyddi hann fyrst móðurina, en rak nú barnit á húsgang.’ [...] Alla vissi Grímkell ráðagerð Torfa, ok því vildi hann ekki, at mærin væri*

deeply this family is already disrupted when Hörðr and his sister are children, and this familial disruption affects him for the rest of his life. Hörðr's relationship with his father also never improves, and they part after Grímkell has accused him of *ofsi*, arrogance.¹⁰¹

Thus, Hörðr learns to distrust his kinsmen early on in his life, but although he later meets his brothers-in-law Indriði and Illugi with suspicion, he shows more trust to the brothers of his own choosing, especially Geirr. Generally, relationships between brothers are another key part of the family structures the outlaw sagas focus on, and even when fathers are “out of the saga”, these horizontal relationships with blood, foster and affinal brothers provide a red thread through the narratives. Grettir's mother Ásdís says that his killing of Þorbjörn ǫxnamegin and his son to avenge his older brother Atli ‘*mun ... upphaf ok undirrót sekða þinna*’ [“will be the beginning and cause of your outlawry”],¹⁰² at the end of which his younger brother Illugi defends him to his death. Over the course of the years, his brothers-in-law are his most consistent source of support, and they are the ones who make sure that Þorbjörn ǫngull is outlawed. Grettir is the only outlaw, however, whose “relations with his brothers are excellent”,¹⁰³ and is thus an exception. Gísli's problems with Þorkell, who never lives up to Gísli's expectations and prefers to look after himself rather than risk getting in trouble for aiding and abetting his outlawed brother, are only one example of this.¹⁰⁴ It is also significant that Gísli kills one brother-in-law in vengeance for another, and the third one, Þorkr, then is the one who makes sure Gísli himself is killed. Problems are kept in the family, demonstrating to what an extent affinal relationships can be the cause of tragedy. These

þar eptir [“Torfi's hostility towards me is of more than one kind: first he killed the mother, and then drove the child into vagrancy.” [...] Grímkell knew all of Torfi's plans, and therefore he did not want the girl to remain there].

101 *Harðar saga*, 35.

102 *Grettis saga*, 155.

103 Robert Cook, “The Reader in *Grettis saga*,” *Saga-Book* 21 (1982–85): 152.

104 *Gísla saga*, 74–75: ‘*Nú vil ek veita,*’ sagði Gísli, ‘*ef þú vill mér nokkurn fullting veita*’ [...] Þorkell svarar inu sama ok kvezk enga björg munu veita honum, þá er honum megi sakar á gefa [...] ‘*Sé ek nú,*’ sagði Gísli, ‘*at þú vill mér ekki lið veita*’ [...] sagðisk eigi þó svá litilliga við hann gera mundu, *ef hann stæði í hans rúmi* [“I now want to know,” said Gísli, “if you want to offer me any support” [...] Þorkell replied the same and said he would not give him any assistance that would get him into trouble. [...] “I see now,” said Gísli, “that you do not want to give me any help” [...] he said that he would never act in such a small-minded way towards him, if he were in his position].

tragic tensions are epitomised in the conversation between Hörðr and his in-laws, moments before Hörðr’s death:

Hörðr mælti þá: ‘Heldr fast bindr þú nú, mágr.’ Indriði svarar: ‘Þat kenndir þú mér, þá er þú vildir mik inni brenna.’ Illugi mælti til Indriða: ‘Eigi á Hörðr þó góða mágana, enda hefir hann illa til gert.’ Indriði svarar: ‘Löngu hefir hann því fyrigert, at nökkurar tengdir sé við hann virðandi.’¹⁰⁵

[Hörðr said then, “You are binding me rather tightly now, in-law.” Indriði replied, “You taught me so when you wanted to burn me in my house.” Illugi said to Indriði, “Hörðr does not have good in-laws, even if he deserves ill.” Indriði replied, “Long ago he forfeited that we honour any ties with him.”]

Indriði comments in particular on Hörðr’s actions and their effect on his relationship with his brothers-in-law. Again, it is important to note this focus on actions and the way they are perceived by those concerned – a focus on interaction and impact that has already been observed more generally in the context of these characters’ monstrosity. Another significant aspect in both *Gísla saga* and *Harðar saga* is fictive brotherhood, meant to stabilise relationships between men, but in both sagas it fails to do so, leading directly to the development of tensions that result in the complete breakdown of stability.

The most significant familial struggle, however, arises from the issues entailed by outlawry. Above, I referred to Þorkell’s failure or unwillingness to help his brother to the extent which Gísli would expect, but this is only part of the problem. Gísli’s outlawry is what, as discussed above, fragments all family ties, and in the end, the only ones who are left are the women, grieving for their husbands and brothers. *Grettis saga* paints a similar picture: while Ásdís is a resilient woman, Grettir’s outlawry robs her of both her remaining sons. Generally, *Grettis saga* has a pointed and very tragic way of depicting the consequences of having an outlaw in the family, even if the members of that family are not disrupted by a quarrel or feud: when Grettir parts from his half-brother Þorsteinn, it is said that they never meet again: *Skildu þeir bræðr með vináttu ok sáusk aldri síðan*

¹⁰⁵ *Harðar saga*, 86.

[The brothers parted in friendship and never met again].¹⁰⁶ This formula of tragedy is then repeated later on during his mother's last words to him: 'Nú fari þit þar synir mínir tveir, ok mun ykkarr samdauði tegask, [...] mun ek hvárigan ykkarn sjá sinni síðan' ["Go now my two sons, and the same death will await you, [...] I will see neither of you ever again"].¹⁰⁷ Despite the main concern of *Grettis saga* being the social interactions of its protagonist, such scenes bring the family of the outlaw back into the focus of narrative attention, and this continues after Grettir's death when Þorsteinn avenges him in Constantinople.

Like *Gísla saga*, *Harðar saga* never shifts its attention far away from family matters, and while its focus is less narrow, the main conflicts stay in the family. Torfi's involvement in Hörðr's problems with Auðr triggers the rage in which Hörðr kills Auðr and burns down his farm,¹⁰⁸ and Torfi then prosecutes the case against Hörðr that leads to him being outlawed. Later, it is the fact that his in-laws are involved in the local farmers' stand against his outlaw band that leads Hörðr to propose such monstrous deeds as burning his own relatives in their house. Like Gísli, he is the disruptive element in his family, turning against his affinal kin and thus severing their ties of obligation with him.

Family relationships, both vertical and horizontal, therefore contribute to the outlaw's gradual movement away from society. His marginalisation process is initiated or accelerated by paternal involvement, either in the form of emotional abuse, neglect, or goading, but maternal influence is not always beneficial either. Brothers and sisters, supposed sources of stability, have the power to help their outlawed siblings but often choose not to get involved, or even actively turn against their brothers. Meanwhile, the outlaw's presence puts immense strain on all relationships, fragmenting already broken families, endangering his kin, and asking more of them than they can give. The families of the outlaw sagas are broken and disrupted,

¹⁰⁶ *Grettis saga*, 138.

¹⁰⁷ *Ibid.*, 223.

¹⁰⁸ *Harðar saga*, 56: Hörðr mælti: 'Þú hefir þat illa gert at rægja okkr Torfa saman, ok nú skaltu þess gjalda.' Hann brá þá sverðinu Sótanaut ok hjó Auð sundr í tvá hluti ok húskarl hans. Svá var Hörðr þá reiðr orðinn, at hann brenndi bæinn ok allt andvirkít ok tvær kvímmur, er eigi vildu út ganga [Hörðr said, "You have done ill to slanderously set Torfi and me against each other, and you will pay for this." He then drew his sword Sótanaut and clove Auðr in two and also his servant man. Hörðr had become so angry that he burned down the farm and all the implements and two women, who did not want to go outside].

but also breaking and disruptive; the negative influence between family and (future) outlaw is one of mutual destruction. Thus, it emerges that the outlaw sagas are clearly focused on the various relationships inside the outlaws’ families, that the ties and tensions among relatives are just as much a concern of these narratives as are the outlaw’s adventures out in the wild.

Reading the Sagas through the Outlaws They Bear¹⁰⁹

If one accepts my reading of outlaws constituting a variant, an aspect, of the monstrous, this makes it possible to approach them and the way in which their entanglement in family conflict in a new and different way – as monsters, they become readable. According to Cohen, the monster is “an embodiment of a certain cultural moment”,¹¹⁰ incorporating the fears, desires and anxieties of that time. “The monstrous body is pure culture”,¹¹¹ and this enables us to read it, for, as Musharbash notes, “monsters are always bound to specific socio-cultural contexts, and within them, signify the issue that most matters to the people they haunt.”¹¹² Thus, the monsters’ culturally specific body enables them to “offer a space where society can safely represent and address anxieties of its time.”¹¹³ A similar argument can, I argue, be made about figures who are monstrous in a behavioural rather than a corporeal way.

As I have shown, the monstrously disruptive humans of the *Íslendingasögur* are social monsters, they act not only in but also against society, and society reacts to these actions. Accordingly, due to the social nature of their monstrous impact, I propose that what social monsters signify are the social concerns and anxieties haunting the culture that produced the literature in which they appear: social monsters reflect, reflect on, point towards societal concerns. This approach opens up a new reading of why the family is at the heart of the outlaw narrative that goes beyond the as-

109 A nod to Cohen’s proposal of “understanding cultures through the monsters they bear”; “Monster Culture,” 4.

110 *Ibid.*, 4.

111 *Ibid.*, 4.

112 Musharbash, “Introduction,” 12.

113 Marina Levina and Diem-My T. Bui, “Introduction: Toward a Comprehensive Monster Theory in the 21st Century,” *Monster Culture in the 21st Century: A Reader*, eds. Marina Levina and Diem-My T. Bui (New York: Bloomsbury, 2013), 1.

sumption that, due to narrative convention, the *Íslendingasögur* are always concerned with the building and breaking of relationships between members of Icelandic society. Reading the outlaw as monster makes visible the particular significance in this joint occurrence of monstrous, broken, disrupted families and monstrous, breaking, disruptive outlaws. Through the outlaws' close connection with their families, because of the way families impact the marginalisation of the outlaw and the way the outlaw creates, intensifies, heightens the loyalties, duties and conflicts inside their families, this is what they point to: the concerns and anxieties medieval Icelanders – as a society relying on kinship ties as its core stabilising element,¹¹⁴ its foundation and “the spine [...] of many kinds of social relationships”¹¹⁵ – must have felt about the problems and instabilities inherent in the kinship system,¹¹⁶ and about the ensuing potential breakdown of this fundamental social structure.

The presence of the outlaw in these narratives, through his monstrosity, lends itself particularly aptly to such an exploration. Outlawry was supposed to cut a man loose from all social ties, including the ties of friendship and kinship. However, as can be seen from the sagas themselves, this was not regularly put into practice: an outlaw did not cease to be a kinsman. Yet his family members were not legally allowed to interact with him, and his presence was therefore dangerous and disruptive as well as potentially contagious: if caught, his kinsmen would have had to join him in his outlawry. This constant danger therefore heightens the pressure that kinship ties were already subjected to. The conflicts presented in these sagas, because of the way they involve the outlaw's closest kin, become completely irresolvable. Family ties and tensions are always at the heart of the *Íslendingasögur*, but it emerges that the outlaw sagas use them to particularly striking effect, depicting how closely tied up the individual, the outlaw, is with his particular kin group, and highlighting what mutual destruction the family and the individual within it can cause to one another.

114 Preben Meulengracht Sørensen, *Saga and Society: An Introduction to Old Norse Literature*, transl. John Tucker (Odense: Odense University Press, 1993), 28 and 73.

115 Victor Turner, “An Anthropological Approach to the Icelandic Saga,” *The Translation of Culture: Essays to E. E. Evans-Pritchard*, ed. T. O. Beidelman (London: Tavistock Publications, 1971), 361.

116 On these inherent issues, see William Ian Miller, *Bloodtaking and Peacemaking: Feud, Law, and Society in Saga Iceland* (Chicago: University of Chicago Press, 1990), 155.

These concerns and anxieties around the fragile Icelandic kinship system do not need to be pinned down to one particular decade or even century, or to one specific historical event, although the events of the Sturlung Age might have intensified Icelandic society’s preoccupation with the insecurities surrounding kinship ties and tensions. Thus, the breakdown of ties among the *Sturlungar* themselves, as depicted in *Íslendinga saga*, becomes symptomatic of the extent to which feuds and power struggles operate during the thirteenth century, and thus of the disintegration of other social structures.¹¹⁷ Generally, however, this is a culturally pervasive concern since it appears both in sagas that have been dated to the “classical” period of composition, like *Gísla saga*, as well as in “post-classical” texts like the extant versions of *Grettis saga* and *Harðar saga*. Moreover, the continued transmission of these narratives across the centuries betrays their ongoing relevance for their audiences, which shows that the anxieties surrounding the disintegration of family structures appear to be an issue that retained its currency throughout Icelandic history. Rather than tying the concern with family relationships that the outlaw sagas bear witness to through their monstrously significant protagonists to one specific historical moment, it is therefore more productive to read them as mirrors into general societal concerns that became projected onto the figure of the outlaw.

The monster, according to Cohen, delimits “the social spaces through which bodies may move. To step outside this official geography is to risk attack by some monstrous border patrol or (worse) to become monstrous oneself”.¹¹⁸ Read this way, the monstrous outlaws of the *Íslendingasögur* delimit not only the physical geography of Iceland, moving in the “monstrous territory” of highlands and islands, in the spaces where trolls live. They also point to what constituted the limits of social, human behaviour: lack of control and moderation, stealing and killing close kin do not belong to what is socially acceptable in these narratives. Moreover, the outlaw sagas with their exploration of families turned inward, and turning on each other, because of the presence of the monstrous outlaw – whom they have helped to create – allow an exploration of the breakdown of family structures. The heightened tensions of these narratives and the presence of

117 Guðrún Nordal, *Ethics and Action in Thirteenth-Century Iceland* (Odense: University Press of Southern Denmark, 1998), 29.

118 Cohen, “Monster Culture,” 12.

the disruptive outlaw within his equally dysfunctional family allow a focus on the monstrous, and through that a more poignant exploration of the dissolution of the most fundamental social bond than would be possible in other contexts. Thus, the outlaw sagas also betray the cultural concerns of medieval Iceland and the anxieties that must have revolved around the potential fracturing of the most fundamental social ties: that of the family. Reading the outlaw sagas through the social monsters they bear therefore gives us an understanding of their cultural relevance for a society that inquired into family structures, ties and tensions, and the stabilising role that social monsters played at the heart of society itself.

BIBLIOGRAPHY

PRIMARY SOURCES

- Eyrbyggja saga*. Ed. by Einar Ól. Sveinsson and Matthías Þórðarson. Íslensk fornrit. Vol. IV. Reykjavík: Hið íslenska fornritafélag, 1935.
- Fóstbræðra saga*. In *Vestfirðinga sögur*, ed. by Björn K. Þórólfsson and Guðni Jónsson. Íslensk fornrit. Vol. VI. Reykjavík: Hið íslenska fornritafélag, 1943.
- Gísla saga Súrssonar*. In *Vestfirðinga sögur*, ed. by Björn K. Þórólfsson and Guðni Jónsson. Íslensk fornrit. Vol. VI. Reykjavík: Hið íslenska fornritafélag, 1943.
- 'Gísla saga Súrssonar.' In *Membrana Regia Deperdita*, ed. by Agnete Loth. Editiones Arnamagnæanæ Series A. Vol. 5. Copenhagen: Munksgaard, 1960, 3–80.
- Grettis saga*. Ed. by Guðni Jónsson. Íslensk fornrit. Vol. VII. Reykjavík: Hið íslenska fornritafélag, 1936.
- Harðar saga ok Hólmverja*. Ed. by Þórhallur Vilmundarson and Bjarni Vilhjálmsson. Íslensk fornrit. Vol. XIII. Reykjavík: Hið íslenska fornritafélag, 1991.
- Laxdæla saga*. Ed. by Einar Ólafur Sveinsson. Íslensk fornrit. Vol. V. Reykjavík: Hið íslenska fornritafélag, 1934.
- Vatnsdæla saga*. Ed. by Einar Ólafur Sveinsson. Íslensk fornrit. Vol. VIII. Reykjavík: Hið íslenska fornritafélag, 1939.

SECONDARY LITERATURE

- Ahola, Joonas. “Outlawry in the Icelandic Family Sagas.” PhD diss., University of Helsinki, 2014.
- Amory, Frederic. “The Medieval Icelandic Outlaw: Life-style, Saga, and Legend.” *From Sagas to Society: Comparative Approaches to Early Iceland*, ed. by Gisli Pálsson. Enfield Lock: Hisarlik, 1992, 189–203.
- Andersson, Theodore M. “Some Ambiguities in *Gísla saga*: A Balance Sheet.” *Bibliography of Old Norse Icelandic Studies* 1968: 7–42.
- . “The Thief in *Beowulf*.” *Speculum* 59 (1984): 493–508.
- Ármann Jakobsson. “Troublesome Children in the Sagas of Icelanders.” *Saga-Book* 27 (2003): 5–24.
- . “The Trollish Acts of Þorgrímr the Witch: The Meanings of *troll* and *ergi* in Medieval Iceland.” *Saga-Book* 32 (2008): 39–68.
- . “Vampires and Watchmen: Categorizing the Mediaeval Icelandic Undead.” *Journal of English and Germanic Philology* 110 (2011): 281–300.
- . “The Taxonomy of the Non-existent: Some Medieval Icelandic Concepts of the Paranormal.” *Fabula* 54 (2013): 199–213.
- Arnold, Martin. “*Hvat er tröll nema þat?*: The Cultural History of the Troll.” *The Shadow Walkers: Jacob Grimm’s Mythology of the Monstrous*, ed. by Tom Shippey. Arizona Studies in the Middle Ages and the Renaissance. Vol. 14. Tempe and Turnhout: Arizona University and Brepols, 2005, 111–55.
- Asma, Stephen T. *On Monsters: An Unnatural History of Our Worst Fears*. Oxford: Oxford University Press, 2009.
- Barracough, Eleanor. “Inside Outlawry in *Grettis saga Ásmundarsonar* and *Gísla saga Súrssonar*: Landscape in the Outlaw Sagas.” *Scandinavian Studies* 82 (2010): 365–88.
- Bödl, Klaus. *Eigi einhamr: Beiträge zum Weltbild der Eyrbyggja und anderer Isländersagas*. Berlin: de Gruyter, 2005.
- Clark, David. *Gender, Violence, and the Past in Edda and Saga*. Oxford: University of Oxford Press, 2012.
- Cohen, Jeffrey Jerome. “Monster Culture (Seven Theses).” *Monster Theory: Reading Culture*, ed. by Jeffrey Jerome Cohen. Minneapolis: University of Minnesota Press, 1996, 3–25.
- Cook, Robert. “The Reader in *Grettis saga*.” *Saga-Book* 21 (1982–85): 133–54.
- Glauser, Jürg, et al. (eds.) *The Sixteenth International Saga Conference Sagas and Space, Preprints of Abstracts*. Zürich, Switzerland: Schweizerische Gesellschaft für Skandinavische Studien c/o Abteilung für Nordische Philologie, 2015.
- Guðrún Nordal. *Ethics and Action in Thirteenth-Century Iceland*. The Viking Collection Vol. 11. Odense: University Press of Southern Denmark, 1998.
- Hawes, Janice. “The Monstrosity of Heroism: Grettir Ásmundarson as an Outsider.” *Scandinavian Studies* 80 (2008): 19–50.

- Harris, Richard. "The Deaths of Grettir and Grendel: A New Parallel." *Scripta Islandica* 24 (1974): 25–53.
- Hermann Pálsson. "Um Glám i Grettlu: Drög að íslenskri draugafraði." *The International Saga Society Newsletter*, 6 (1992): 1–8.
- Hume, Kathryn. "The Thematic Design of Grettir saga." *Journal of English and Germanic Philology* 73 (1974): 469–86.
- Larrington, Carolyne. "Awkward Adolescents: Male Maturation in Norse Literature." *Youth and Age in the Medieval North*, ed. by Shannon Lewis-Simpson. Leiden: Brill, 2008, 151–66.
- Lethbridge, Emily. "Gísla saga Súrssonar: Textual Variation, Editorial Constructions and Critical Interpretations." *Creating the Medieval Saga: Versions, Variability and Editorial Interpretations of Old Norse Saga Literature*, ed. by Judy Quinn and Emily Lethbridge. The Viking Collection. Vol. 18. Odense: University of Southern Denmark Press, 2010, 123–52.
- Levina, Marina, and Diem-My T. Bui. "Introduction: Toward a Comprehensive Monster Theory in the 21st Century." *Monster Culture in the 21st Century: A Reader*, ed. by Marina Levina and Diem-My T. Bui. New York: Bloomsbury, 2013, 1–13.
- Lindow, John. *Trolls: An Unnatural History*. London: Reaktion Books, 2014.
- MacCormack, Patricia. "Posthuman Teratology." *The Ashgate Research Companion to Monsters and the Monstrous*, ed. by Asa Simon Mittman and Peter J. Dendle. Farnham: Ashgate, 2012, 293–309.
- McCreech, Bernadine. "Grettir and Glámr: Sinful Man Versus the Fiend." *Revue de l'Université d'Ottawa*, 51 (1981): 180–88.
- McLennan, Alistair. "Monstrosity in Old English and Old Icelandic Literature." PhD diss., University of Glasgow, 2009.
- Merkelbach, Rebecca. "Hann lá eigi kyrr: Revenants and a Haunted Past in the Sagas of Icelanders." MPhil thesis, University of Cambridge, 2012.
- . "The Monster in Me: Social Corruption and the Perception of Monstrosity in the Sagas of Icelanders." *Quaestio Insularis* 15 (2014): 22–37.
- . "Engi maðr skapar sik sjálf: Fathers, Abuse and Monstrosity in the Outlaw Sagas." *Bad Guys and Wicked Women: Antagonists and Troublemakers in Old Norse Literature*, ed. by Daniela Hahn and Andreas Schmidt. München: Utz Verlag, 2016, 59–93.
- . "Volkes Stimme. Interaktion als Dialog in der Konstruktion sozialer Monstrosität in den Isländersagas." *Stimme und Performanz in der mittelalterlichen Literatur*, ed. by Monika Unzeitig, Angela Schrott and Nine Miedema. Historische Dialogforschung 3. Berlin: de Gruyter, 2017, 251–75.
- Meulengracht Sørensen, Preben. "Murder in Marital Bed: An Attempt at Understanding a Crucial Scene in Gísla saga." *Structure and Meaning in Old Norse Literature*, ed. by John Lindow, Lars Lönnroth and Gerd Wolfgang Weber. The Viking Collection. Vol. 3. Odense: Odense University Press, 1986, 235–63.

- . *Saga and Society: An Introduction to Old Norse Literature*, transl. John Tucker. Odense: Odense University Press, 1993.
- Miller, William Ian. *Bloodtaking and Peacemaking: Feud, Law, and Society in Saga Iceland*. Chicago: University of Chicago Press, 1990.
- Mittman, Asa Simon. “Introduction: The Impact of Monsters and Monster Studies.” *The Ashgate Research Companion to Monsters and the Monstrous*, ed. by Asa Simon Mittman and Peter Dendle. Farnham: Ashgate, 2012, 1–14.
- Musharbash, Yasmine. “Introduction: Monsters, Anthropology, and Monster Studies.” *Monster Anthropology in Australasia and Beyond*, ed. by Yasmine Musharbash and Geir Henning Presterudstuen. New York: Palgrave Macmillan, 2014, 1–24.
- Neville, Jennifer. “Monsters and Criminals: Defining Humanity in Old English Poetry.” *Monsters and the Monstrous in Medieval Northwest Europe*, ed. by K. E. Olsen and L. A. J. R. Houwen. Leuven: Peeters, 2001, 103–22.
- O’Donoghue, Heather. *Skaldic Verse and the Poetics of Saga Narrative*. Oxford: University of Oxford Press, 2005.
- Orchard, Andy. *Pride and Prodigies: Studies in the Monsters of the Beowulf Manuscript*. Cambridge: D. S. Brewer, 1995.
- Orchard, Andy. “Grettir and Hereward: Brothers from Another Mother?” *New Norse Studies: Essays on the Literature and Culture of Medieval Scandinavia*, ed. by Jeffrey Turco. Islandica. Vol. 58. Ithaca: University of Cornell Press, 2015, 7–59.
- Poole, Russell. “Myth, Psychology, and Society in Grettis saga.” *Alvíssmál* 11 (2004): 3–16.
- Sayers, William. “The Alien and Alienated as Unquiet Dead in the Sagas of Icelanders.” *Monster Theory: Reading Culture*, ed. by Jeffrey Jerome Cohen. Minneapolis: University of Minnesota Press, 1996, 242–63.
- Schildrick, Margrit. *Embodying the Monster: Encounters with the Vulnerable Self*. London: SAGE Publications, 2002.
- Shippey, Tom. *Poems of Wisdom and Learning in Old English*. Cambridge: D. S. Brewer, 1976.
- Schottmann, Hans. “Die *Harðar saga Grímkelssonar*.” *Studien zur Isländersaga: Festschrift für Rolf Heller*, ed. by Heinrich Beck and Else Ebel. Ergänzungsbände zum RGA. Vol. 24. Berlin: de Gruyter, 2000, 231–54.
- . “Gísli in der Acht,” *Skandinavistik*, 5 (1975): 81–96.
- Simek, Rudolf. “The Medieval Icelandic World View and the Theory of the Two Cultures.” *Gripla XX* (2009): 183–98.
- Torfi Tulinius. “Framliðnir feður: Um forneskju og frásagnarlist í Eyrbyggju, Eglu og Grettlu.” *Heiðin minni: Greinar um fornar bókmenntir*, ed. by Haraldur Bessason and Baldur Hafstað. Reykjavík: Heimskringla, 1999, 283–316.
- Turner, Victor. “An Anthropological Approach to the Icelandic Saga.” *The Translation of Culture: Essays to E. E. Evans-Pritchard*, ed. by T. O. Beidelman. London: Travistock Publications, 1971, 349–74.

- Vésteinn Ólason. "Gísli Súrsson – a Flawless or Flawed Hero?" *Die Aktualität der Saga: Festschrift für Hans Schottmann*, ed. by Stig Toftgard Andersen. Ergänzungsbände zum RGA 21. Berlin: de Gruyter, 1999, 149–62.
- . "Introduction." *Gísli Súrsson's Saga and The Saga of the People of Eyri*, transl. Martin S. Regal and Judy Quinn. London: Penguin, 2003, vii–xlvi.
- Þórður Ingi Guðjónsson. "Editing the Three Versions of *Gísli saga Súrssonar*." *Creating the Medieval Saga: Versions, Variability and Editorial Interpretations of Old Norse Saga Literature*, ed. by Judy Quinn and Emily Lethbridge. The Viking Collection. Vol. 18. Odense: University of Southern Denmark Press, 2010, 105–21.

SUMMARY

"He has Long Forfeited All Kinship Ties": Monstrosity, Familial Disruption, and the Cultural Relevance of the Outlaw Sagas

Keywords: *Íslendingasögur*, teratology, monster theory, outlaw sagas

The three *Íslendingasögur* about major outlaws have long fascinated scholars and readers alike, and the question why medieval Icelanders told tales in which social outsiders play the part of the hero has been the concern of scholarship for a number of years. At the heart of this scholarship has been a preoccupation with the characters and their families, for these families play a prominent role in the texts: Gísli is outlawed for killing one brother-in-law to avenge another; Hörðr does not trust any of his male relatives, and this eventually leads to his downfall; and Grettir's difficult relationship with his father seems to lead to his reckless and arrogant behaviour later in life. But why are these stories about outlaw heroes so focussed on the relationships between the individual and his kin group? And why were Icelanders – medieval and modern – so fascinated by these marginal, destructive figures? In this article these questions are addressed by approaching the outlaw from the perspective of monster theory. The monster, as a creature that points towards or even embodies meaning beyond itself, lends itself well to such an investigation into social and cultural concerns whose reflection we might see in the literary products of said culture. So far, outlaws have not been included into the corpus of *Íslendingasögur* monsters, and therefore, the article consists of four parts. First, the concept of social monstrosity is established, based on Cohen's monster theory but more suited to the unique situation in the *Íslendingasögur*. This concept is then applied to the three major outlaws before turning to the discussion of outlaws within their matrix of family ties. In the final step, the monstrous outlaw in his disrupted, disruptive family will be read as symptomatic of medieval Icelandic socio-cultural concerns about the fragmentation of family structures.

ÁGRIP

“Löngu hefir hann því fyrirgert, at nökkurar tengdir sé við hann virðandi”: Óvættir, fjölskylduklofningur og menningarlegt mikilvægi útlagasagnanna

Lykilorð: Íslendingasögur, vanskapanafraði, skrímslafræði, útlagasögur

Íslendingasögurnar þrjár sem fjalla um útlaga hafa löngum hrifið bæði fræðimenn og almenna lesendur og spurningin um það hvers vegna miðaldafólk sagði sögur af mönnum sem standa utan samfélagsins, en eru hetjur þrátt fyrir það, hefur verið viðfangsefni fræðimanna í mörg ár. Þessar rannsóknir hafa helst snúist um aðalpersónur sagnanna og fjölskyldur þeirra þar sem ættmennin leika stórt hlutverk í sögunum: Gísli verður útlægur fyrir að drepa einn mág sinn til að hefna fyrir dráp annars; Hörður treystir engum frænda sinna, og leiðir það að lokum til falls hans; og erfitt samband Grettis við föður sinn virðist vera orsök glannalegrar og ofbeldisfullrar hegðunar hans seinna á lífsleiðinni. En af hverju er einblínt svo á samband einstaklinganna við ættmenni sín í þessum sögum? Og hvers vegna voru Íslendingar – bæði á miðöldum og í nútímanum – svo hugfangnir af þessum jadarsettu, mannskæðu persónum? Í greininni er þessum spurningum velt upp og reynt að svara þeim með því að beita aðferðum skrímslafræða. Skrímslið, sem skepna sem bendir til eða ber jafnvel í sér merkingu út fyrir sjálfa sig, hentar vel til þess að skoða það sem snertir félagslegt og menningarlegt umhverfi þess samfélags sem bókmenntirnar urðu til í. Hingað til hafa útlagar ekki verið taldir með skrímslum eða óvættum í Íslendingasögum og þess vegna skiptist greinin í fjóra hluta. Í upphafi er hugtakið um félagslega óvætti skilgreint, byggt á kenningum Cohens um skrímsli, en aðlagð að sérstökum aðstæðum Íslendingasagna. Hugtakinu er síðan beitt á þessa þrjá þekktustu útlaga áður en umræðan snýst að þeim sem hluta af fjölskyldu og tengslum þeirra við hana. Að lokum er litið á óvættatúlagann í sinni klofnu og kljúfandi fjölskyldu sem einkenni fyrir áhyggjur íslensks miðaldasamfélags af sundrunu innan ættarinnar.

Rebecca Merkelbach
Deutsches Seminar/Skandinavistik
Wilhelmstr. 50
DE-72074 Tübingen
rebecca.merkelbach@philosophie.uni-tuebingen.de

ADALSTEINN HÁKONARSON

UM NORÐLENSKAN ÓSIÐ OG BÓKSTAFSNAFNIÐ JE

1. Inngangur

Í HEIMILD FRÁ MIÐRI 17. öld eru varðveittar athugasemdir Brynjólfs Sveinssonar (1605–1675), biskups í Skálholti, um ritun og framburð orða eins og *fé*, *mér* og *sér*.¹ Um er að ræða bréf sem hann ritaði danska fræðimanninum Ole Worm (1588–1654) árið 1651 í tilefni af endurútgáfu rúnafræði Worms.² Í bréfinu gerir Brynjólfur athugasemdir við tvo staði í rúnafræðinni þar sem ritað er „ie“ í orðunum *fé*, *mér* og *sér* (bréfið hefur komið út í danskri þýðingu sem hér er birt ásamt latneska frumtextanum):

Fyrri athugasemd:

ſ non fie, sed fe semper scriptum, semper scribendum et pronunciantum est. Je inculcavit vitiosa recentiorum consuetudo, qva laborant inter nostrates inprimis Septentrionalis quadrantis incolæ, adeo ut e vocalem etiam je pronunciant, ab illis autem ad alios longe lateqve serpsit.³

ſ ikke „fie,“ men altid skrevet „fe“ og bør altid skrives og udtalles saaledes. Men „je“ er blevet os paanødet af den daarlige Nu-

- Ég hef átt afar gagnlegar samræður um athugasemdirnar við Hauk Þorgeirsson, Jón Axel Harðarson og Katrínu Axelsdóttur. Ég flutti erindi um þær á 31. Rask-ráðstefnunni, 28. janúar 2017, og komu áheyrendur þar með mjög nytsamlegar ábendingar. Jón Axel, Katrín og tveir ónafngreindir ritrýnar *Griplu* lásu greinina yfir og bentu á margt sem betur mátti fara. Jón Axel hefur auk þess aðstoðað mig við að lesa athugasemdir Brynjólfs og aðrar latneskar heimildir. Öllum ofangreindum þakka ég kærlega fyrir hjálpina. Ég einn ber ábyrgð á því sem rangt kann að vera farið með hér á eftir.
- Ole Worm, [*Runir*], *seu Danica literatura antiquissima, vulgò Goticha dicta*, 2. útg. aukin og bætt (Kaupmannahöfn: Melchior Martzan & Georgius Holst, 1651).
- Ole Worm's Correspondence with Icelanders*, útg. Jakob Benediktsson, Bibliotheca Arnarnagana 7 (Kaupmannahöfn: Ejnar Munksgaard, 1948), 131.

tidsskik, hvormed vore Landsmænd maa dølge, navnlig Beboerne i den nordlige Egn, saa at de ogsaa udtaler Vokalen „e“ som „je“, og fra dem har det grebet vidt og bredt om sig blandt andre.⁴

Síðari athugasemd:

mer ser legi vult clariss. vir, mier sier. Fateor nunc vitiose passim ita pronuntiari, sed pessime: Omnes antiqvæ membranæ constanter absqve spurio hoc i Boreali tales voces omnes scriptas referunt, nihil est aliud mier sier qvam prava consvetudo.⁵

„mer ser“ vil den berømmelige Mand skal læses „mier sier“. Jeg indrømmer, at det nu overalt fejlagtigt udtales saaledes, men det er meget daarligt: Alle gamle Pergamenter gengiver bestandig alle saadanne Ord uden dette falske nordlige „i“; „mier sier“ er intet andet end slet Vane.⁶

Í fyrri athugasemdinni segir Brynjólfur heiti rúnarinnar Ψ (*fé*) ávallt ritað „fe“ en ekki „fie“. Hér vísar hann sennilega til þess að í fornum handritum standi „e“ en ekki „ie“ í þessu orði og í kjölfarið segir Brynjólfur að þannig skuli ávallt rita og bera fram. Vitnisburður stafsetningar bendir til þess að tvíhljóðun *é* hafi verið gengin yfir um 1500 (sjá 2. kafla) og almennt mun hafa verið ritað og prentað „ie“ (eða „je“) fyrir *é* á 17. öld.⁷ Auk þess að benda á stafsetningu fornra handrita rökstyður Brynjólfur ritun „fe“ í stað „fie“ þannig að *je*-framburður sé nýlegur ósiður sem byrjað hafi meðal Norðlendinga en frá þeim breiðst út um landið þvert og endilangt. Hann segir jafnframt að nýi ósiðurinn plagi Norðlendinga sérstaklega, enda beri þeir sérhljóðann (hljóðstafinn) „e“ fram *je*, þ.e. kalli bókstafinn „e“ *je*.

4 *Breve fra og til Ole Worm III: 1644–1654*, þýð. H. D. Schepelern með aðstoð Holger Friis Johansen (Kaupmannahöfn: Det danske Sprog- og Litteraturselskab, 1968), 468.

5 *Ole Worm's Correspondence*, 134.

6 *Breve fra og til Ole Worm III*, 471.

7 Björn Magnússon Ólsen, „Overgangen *é* – *je* i islandsk“, *Arkiv för nordisk filologi* 3 (1886): 190; Stefán Karlsson, „Tungan“, *Íslensk þjóðmenning* 6, ritstj. Frosti F. Jóhannsson, 1–54 (Reykjavík: Bókauktgáfan Þjóðsaga, 1989), 45 [Endurprentun: Stefán Karlsson, *Stafkrókar. Ritgerðir eftir Stefán Karlsson gefnar út í tilefni af sjötugsafmáli hans 2. desember 1998*, ritstj. Guðvarður Már Gunnlaugsson, 19–75 (Reykjavík: Stofnun Árna Magnússonar á Íslandi, 2000), 58].

Ummæli biskups í fyrri athugasemdinni benda til þess að *je*-framburður hafi tíðkast um allt land á hans tíma og jafnframt að hugmyndin um að rétt væri að rita og bera fram „e“ í orðinu *fé* hafi byggst á stafsetningu fornra handrita. Þetta tvennt kemur enn skýrar fram í síðari athugasemdinni. Þar segir Brynjólfur að þá hafi alls staðar („passim“)⁸ verið borið fram *je* í *mér* og *sér*, en að í fornum handritum séu „slík orð“ („tales voces“) ávallt rituð án „þessa laungetna norðlenska í“ („spurio hoc i Boreali“). Orðalag Brynjólfs hér sýnir jafnframt að í hans huga fólst nýi ósiðurinn norðlenski í því að skjóta inn *j*, sem ritað var „i“ (eða „j“), framan við *e* í orðum eins og *fé*, *mér* og *sér*. Af þessu má ráða að Brynjólfur hefur talið að bera ætti þessi orð fram *fe*, *mer* og *ser*, þ.e. með *e* (í stað *je*) eins og í orðunum *ber* og *sel*.

Athugasemdir Brynjólfs eru athyglisverðar enda eru samtímaleg ummæli um íslensku frá svo gamalli tíð ekki á hverju strái; þær geta reynst mikilsverð heimild um sögu málsins. Að vísu virðast þær, ef fallist er á túlkunina hér á undan, einungis staðfesta það, sem ráða má af vitnisburði stafsetningar, að tvíhljóðun *é* hafi verið gengin yfir á 17. öld (sjá nánar í 2. kafla). Athugasemdirnar eru eigi að síður heimild um viðhorf á fyrri tímum til íslensku, sér í lagi varðandi sambandið á milli réttitunar og framburðar og á milli forn máls og síðari alda máls. Einna áhugaverðust eru þó ummælin um að Norðlendingar kalli bókstafinn „e“ *je*. Þau kunna að koma undarlega fyrir sjónir og gefa tilefni til þess að líta á sögu íslenskra bókstafanafna, en síðar í greininni verða skoðaðar heimildir um uppruna og þróun þeirra. Einkum verður horft til stafa fyrir sérhljóð sem stundum eru kallaðir **hljóðstafir** í íslenskum ritum.

Skýringin á athugasemdum Brynjólfs sem sett var fram hér á undan vísar talsvert frá skýringu Björns Magnússonar Ólsen, en hann er sá eini sem áður hefur sett fram heildstæða túlkun athugasemdana.⁹ Björn taldi þær vitnisburð um breytilegan framburð orða er að fornu höfðu langa einhljóðið *é*. Í mállýsku biskups hefði eldri framburður („den ældre udtale“) enn tíðkast þótt víðast hvar á landinu hefði *é* breyst í *je*.¹⁰ Á *je* var þó sú grein gerð, að mati Björns, að fyrri hluti þess var ýmist hálfserhljóð eða önghljóð.

8 Reyndar getur *passim* einnig merkt ‘víða, víðast hvar, á víð og dreif’, sjá nánar nmgr. 10 og 3. kafla.

9 Björn Magnússon Ólsen, „Overgangen,“ 189–192.

10 Notkun orðsins *passim* í síðari athugasemd Brynjólfs, sem getur merkt bæði ‘víða, víðast hvar, á víð og dreif’ og ‘alls staðar’, hefur ýtt undir þann skilning að *je*-framburðurinn hafi ekki tíðkast alls staðar á landinu á tíma Brynjólfs. Sjá nánar í 3. kafla.

Öngljóðskennda afbrigðið, sem einkenndi framburð Norðlendinga, var, að dómi Björns, ástæða þess að Brynjólfi þótti nýi framburðurinn meira áberandi fyrir norðan.

Niðurstöður Björns hafa ekki hlotið miklar undirtektir, en þeim hefur þó ekki verið mótmælt eindregið hingað til. Björn K. Þórólfsson lýsti efasemdum um að orð biskups gæfu tilefni til að draga ályktanir um mállýskumun¹¹ og undir þær tók Hreinn Benediktsson.¹² Á hinn bóginn styðst Jóhannes L. L. Jóhannsson að miklu leyti við niðurstöður Björns Magnússonar Ólsen í umfjöllun um *é* í hljóðsögu sinni.¹³ Einnig hefur Haraldur Bernharðsson lýst þeirri skoðun að túlkun Björns eigi við rök að styðjast, að minnsta kosti að því er viðkemur einhljóðsframburði *é* á 17. öld.¹⁴

Í þessari grein er ætlunin að fara vel yfir athugasemdir Brynjólfs og færa rök fyrir þeirri túlkun á þeim sem sett var fram hér að framan. Í þeim tilgangi verður fyrst, í 2. kafla, hugað að uppruna *je*, hljóðasambandsins sem orð eins og *fé*, *mér* og *sér* höfðu fengið í síðari alda máli. Í 3. kafla verða athugasemdirnar skoðaðar rækilega og forsendur einstakra þátta nýrrar túlkunar þeirra skýrðar. Jafnframt því verður túlkun Björns Magnússonar Ólsen gagnrýnd. Líkt og áður var minnst á er áhugavert að í máli biskups komi fram að Norðlendingar hafi nefnt hljóðstafinn „e“ nafninu *je*. Í 4. kafla verða leiddar líkur að því að í forn máli hafi nafn „e“ verið *é* og að nafnið *je* í síðari alda máli endurspegli hljóðréttu þróun þess. Auk þess kemur fram að til eru sjálfstæðar heimildir um að þetta nafn hafi lifað fram á síðari hluta 17. aldar. Í 5. kafla verða helstu niðurstöður teknar saman.

- 11 Björn K. Þórólfsson, *Um íslenzkar orðmyndir á 14. og 15. öld og breytingar þeirra úr forn málinu* (Reykjavík: Háskólaráð Íslands, 1925), xiv.
- 12 Hreinn Benediktsson, „Icelandic Dialectology: Methods and Results,“ *Íslensk tunga* 3 (1961–1962): 96–97.
- 13 Jóhannes L. L. Jóhannsson, *Nokkrar sögulegar athuganir um helztu hljóðbreytingar o. fl. í íslenzku, einkum í miðaldarmálinu (1300–1600)* (Reykjavík: Bókaverzlun Sigfúsar Eymundssonar, 1924), 13–19. Í ritdómi um verk Jóhannesar gerði Björn K. Þórólfsson athugasemdir við túlkun hans á ummælum Brynjólfs, ritdómur um *Nokkrar sögulegar athuganir um helztu hljóðbreytingar o. fl. í íslenzku, einkum í miðaldarmálinu (1300–1600)* eftir Jóhannes L. L. Jóhannsson, *Arkiv för nordisk filologi* 42 (1926): 78–79. Sjá einnig svar Jóhannesar, „Svar,“ *Arkiv för nordisk filologi* 42 (1926): 277–278.
- 14 Haraldur Bernharðsson, *Málblöndun í sautjándu aldar uppskriftum íslenskra miðaldahandrita, Málfræðirannsóknir* 11 (Reykjavík: Málvísindastofnun Háskóla Íslands, 1999), 136–138.

2. Uppruni *je* í síðari alda máli

Athugasemdir Brynjólfs fjalla um orð eins og *fé*, *mér* og *sér*. Að því gefnu að á hans tíð hafi breytingin *é* > *je* verið gengin yfir áttu slík orð það sameiginlegt að í þeim var hljóðasambandið *je*. Þeim er að vísu einnig sammerkt að í forn máli höfðu þau langa einhljóðið *é*, en vafasamt er að þekking Brynjólfs á forn máli hafi verið slík að hann hafi gert sér grein fyrir því. Þá er þess að geta að ekki öll orð með *je* í síðari alda máli höfðu *é* í öndverðu, í sumum þeirra var áður stutt *e*. Þegar Brynjólfur talar um *fé*, *mér*, *sér* og „slík orð“ („tales voces“) hefur hann líklega átt við orð er í síðari alda máli höfðu *je*.

Um þróun langa einhljóðsins *é* í forníslensku til hljóðasambandsins *je* í síðari alda máli hafa fjallað ítarlegast þeir Björn Magnússon Ólsen, Jóhannes L. L. Jóhannsson og Björn K. Þórólfsson.¹⁵ Hugmyndir þeirra tveggja síðarnefndu eru líkar um sumt en um annað greindi þá á. Báðir gerðu ráð fyrir tveimur meginstigum í þróuninni. Hið fyrra var tvíhljóðun, sem var hafin á 13. öld, en hið síðara öngljóðun fyrri hluta tvíhljóðsins sem átti sér stað nokkrum öldum síðar, en eftir þá breytingu var ekki lengur

15 Jóhannes L. L. Jóhannsson, *Nokkrar sögulegar athuganir*, 11–19; Björn K. Þórólfsson, *Um íslenskar orðmyndir*, xiv. Greinargerð Björns Magnússonar Ólsen fyrir breytingu *é* > *je* byggist að verulegu leyti á títtnefndum athugasemdum Brynjólfs og því er hún látin liggja milli hluta hér (sjá nánar í 3. kafla). Þó má nefna að hugmynd, sem fram kemur bæði hjá Jóhannesi og Birni K. Þórólfssyni, þess efnis að *é* hafi upphaflega breyst í tvíhljóð en fyrri liður tvíhljóðsins síðar orðið að öngljóði, er einnig sett fram í grein Björns Magnússonar Ólsen, „Overgangen“, 192. Yngri umfjallanir um þróun *é* bæta litlu við það sem fram kemur hjá Jóhannesi og Birni K. Þórólfssyni, sjá t.d. Hrein Benediktsson, „The Vowel System of Icelandic: A Survey of Its History“, *Word* 15 (1959): 298 [Endurprentun: Hreinn Benediktsson, *Linguistic Studies, Historical and Comparative*, ritstj. Guðrún Þórhallsdóttir, Höskuldur Þráinsson, Jón G. Friðjónsson og Kjartan Ottósson, 50–73 (Reykjavík: Málvísindastofnun Háskóla Íslands, 2002), 63]; Tryggve Skomedal, „Einiges über die Geschichte des isländischen Vokalsystems“, *Tillegnet Carl Hj. Borgstrøm. Et festskrift på 60-årsdagen 12.10.1969 fra hans elever*, ritstj. Hreinn Benediktsson et al., 134–143 (Oslo, Bergen, Tromsø: Universitetsforlaget, 1969), 138–140; Stefán Karlsson, „Tungan“, 8. [Endurprentun: Stefán Karlsson, *Stafkrókar*, 24]; Jón Axel Harðarson, *Das Präteritum der schwachen Verba auf -ýja im Altisländischen und verwandte Probleme der altnordischen und germanischen Sprachwissenschaft*, Innsbrücker Beiträge zur Sprachwissenschaft 101 (Innsbruck: Sprachwissenschaftliches Institut der Universität Innsbruck, 2001), 53–54; Kristján Árnason, *Hljóð*, Handbók um hljóðfræði og hljóðkerfisfræði, Íslensk tunga 1 (Reykjavík: Almenna bókafélagið, 2005), 333.

um tvíhljóð að ræða heldur runu önglhjóðs og sérhljóðs, *je*.¹⁶ Þeir voru hins vegar ósammála um eðli tvíhljóðsins sem varð til við fyrri breytinguna.

Jóhannes gerði ráð fyrir að við tvíhljóðunina hefði fyrri hluti langa einhljóðsins *é* orðið nálægari og frálíkt síðari hlutanum, þ.e. *é* [e:] > *ie* [ie] (einnig með lækkun síðari hlutans). Tvíhljóðið *ie* var, að mati hans, runa tveggja stuttra sérhljóða sem saman höfðu hljóðdvöl langs sérhljóðs.¹⁷ Í þessu felst að *ie* var álitíð sama eðlis og t.d. gömlu tvíhljóðin *au* og *ei*, en frábrugðið runum hálfserhljóðs og sérhljóðs, t.d. *ja*, sem ekki hafði hljóðdvöl langs sérhljóðs, eða *jó* þar sem *ó* var langt eitt og sér. Björn taldi á hinn bóginn að breyting *é* hefði orðið þannig að „ljettihljóð (d. lydforslag)“ hefði myndast framan við langa einhljóðið og úr hefði orðið tvíhljóðið *ie*. Þetta hljóð var runa hálfserhljóðs, sem Björn kallar hálfhljóð eða samhljóðs-*i*, og langs sérhljóðs, alveg sambærilegt við t.d. *já* eða *jó*.¹⁸

Jóhannes og Björn tengja báðir tvíhljóðun *é* við ritháttarbreytinguna „*e*“ (fyrir *é*) > „*ie*“ sem fyrst verður vart í handritum frá því snemma á 13. öld.¹⁹ Raunar felur þessi breyting í sér vísbendingu um eðli tvíhljóðsins sem þarna varð til. Rithátturinn „*ie*“ bendir til þess að um hafi verið að ræða runu *j* og sérhljóðs líkt og Björn taldi. Þegar að fornu var ritað „*i*“ á undan öðrum hljóðstaf, t.d. „*ia*“ og „*io*“, táknaði það hálfserhljóðið *j* í orðum eins og *jata* og *ljótr*. Eðlilegt er að telja að sama hafi gilt um ritháttinn „*ie*“.²⁰

16 Að mínu mati er ekki víst að íslenskt *j* hafi sætt önglhjóðun, en hér er ekki rúm til að gera fyllilega grein fyrir þessum efasemdum. Þó má nefna að Björn K. Þórólfsson, *Um íslenskar orðmyndir*, xxv, hélt því fyrst fram að *j* í nútímamáli væri ávallt önglhjóð („blásturshljóð“). Síðar, („Nokkur orð um hinar íslensku hljóðbreytingar, *é* > *je* og *y*, *y*, *ey* > *i*, *i*, *ei*“, *Studier tillägnade Axel Kock*, 240), dró hann í land og sagði að svo væri einungis þegar *j* stæði á milli tveggja sérhljóða, annars væri „íslenskt *j* of sjerhljóðskent til að geta heitið blásturshljóð“. Eigi að síður taldi hann enn að forníslenskt *j* hefði á leið til nýíslensku orðið samhljóðskenndara en áður. Hreinn Benediktsson, „The Semivowels of Icelandic: Underlying vs. Surface Structure and Phonological Change“, *Tilegnet Carl Hj. Borgström. Et festskrift på 60-årsdagen 12.10.1969 fra hans elever*, ritsj. Hreinn Benediktsson et. al., 13–29 (Oslo, Bergen, Tromsø: Universitetsforlaget, 1969), 24, lýsir efasemdum um að íslenskt *j* hafi sætt eiginlegri hljóðfræðilegri breytingu frá því sem var í forn máli, en gerir þó ráð fyrir því að hljóðkerfisleg staða þess hafi breyst. Undir þetta tekur Jón Axel Harðarson, „Forsaga og þróun orðmynda eins og *hagi*, *segja* og *lægja* í íslenzku“, *Íslenskt mál* 29 (2007): 87.

17 Jóhannes L. L. Jóhannsson, *Nokkrar sögulegar athuganir*, 11–13.

18 Björn K. Þórólfsson, *Um íslenskar orðmyndir*, xiv, xxv.

19 Jóhannes L. L. Jóhannsson, *Nokkrar sögulegar athuganir*, 11; Björn K. Þórólfsson, *Um íslenskar orðmyndir*, xiv; idem, „Nokkur orð um hinar íslensku hljóðbreytingar“, 232.

20 Sjá einnig Aðalstein Hákonarson, „Aldur tvíhljóðunar í forníslensku“, *Íslenskt mál* 38 (2016): 89.

Hið nýja hljóð væri rétt að tákna *je*, með lengdarmerki á síðari hlutanum, þegar um er að ræða tímabilið fram að hljóðdvalarbreytingu. Kveðskapur sýnir að opin atkvæði, sem enduðu á *é*, voru þung á því tímabili.²¹

Björn athugaði útbreiðslu ritháttarins „ie“ fyrir *é* (og upphaflegt stutt *e*, sjá hér á eftir) í handritum og fornbréfum. Elstu dæmi um hann koma fyrir í handritum frá 13. öld, en dæmi frá þeirri öld eru þó sárafá og rithátturinn verður ekki algengur fyrr en um miðja 14. öld. Í ýmsum handritum frá 15. öld mun „ie“ vera ritað til jafns við eldri rithætti fyrir *é* og í bréfum frá þessari öld er rithátturinn mun algengari en áður var. Eftir því sem Björn segir virðist ekki munur á þessu eftir landshlutum, að teknu tilliti til þess hve varðveitt frumbréf frá þessum tíma dreifast ójafnt á landshluta, en langflest eru frá Norðurlandi, langfæst frá Austurlandi. Björn getur þess að elsta austfirska frumbréfið, frá 1433,²² hafi ekkert dæmi um „ie“ fyrir *é* (eða *e*), en í því næstelsta, frá 1465,²³ fann hann dæmin „gelldfie“ fyrir *geldfé* og „hierade“ (tvisvar), sem samsvarar físl. *heraði*, með stuttu *e* (nísl. *héræði*).²⁴

Ekki aðeins langt *é* í forn máli varð í síðari alda máli að *je*. Eins og áður var minnst á hefur *je* einnig orðið til úr forníslensku stuttu *e*, en þó við skilyrði sem eru ekki ljós. Elstu merki um breytinguna *e > je* eru frá 13. öld líkt og elstu merki um *é > je*.²⁵ Dæmi eru orð eins og *Heðinn*, *héræð*, *héðan*, *ég*, *éta*, *fékk*, *hélt*, *snéri*, sem öll höfðu stutt sérhljóð í forn máli: *Heðinn*, *heræð*, *heðan*, *eg*, *eta*, *fekk*, *helt*, *sneri*.²⁶ Björn og Jóhannes töldu að í slíkum orðum

21 Jóhannes L. L. Jóhannsson, *Nokkrar sögulegar athuganir*, 12–13; Björn K. Þórolfsson, *Um íslenskar orðmyndir*, xiv; Haukur Þorgeirsson, „Skaldic Poetry of the Scandinavian Middle Ages – ritdómur“, *Són* 7 (2009): 167.

22 Sjá *Íslandske originaldiplomer indtil 1450* 1, Tekst, útg. Stefán Karlsson, Editiones Arnarnagnæanæ A7 (Kaupmannahöfn: Munksgaard, 1963), 311.

23 Sjá *Diplomatarium Islandicum = Íslenskt fornbréfasafn* 5, útg. Jón Þorkelsson (Kaupmannahöfn og Reykjavík: Hið íslenska bókmentafélag, 1902), 446–447.

24 Björn K. Þórolfsson, „Nokkur orð um hinar íslensku hljóðbreytingar“, 232–234. Björn getur þess að í Fornbréfasafninu sé orðið *geldfé* í bréfinu frá 1465 prentað „gelldfie“. Þetta sýnir að hann hefur einnig stuðst við handrit bréfa. Jóhannes L. L. Jóhannesson, *Nokkrar sögulegar athuganir*, 14–19, komst að svipuðum niðurstöðum og Björn í eigin athugun á aldri og útbreiðslu ritháttarins „ie“, en Jóhannes byggði sínar athuganir mest á sjálfu Fornbréfasafninu, sbr. *ibid.*, 6. Af formálum Fornbréfasafnsins má ráða að undir hælning hefur verið lagt hvort stafsetningu handrita væri þar fylgt til hlítar, sjá t.d. *Diplomatarium Islandicum = Íslenskt fornbréfasafn* 4, útg. Jón Þorkelsson (Kaupmannahöfn: Hið íslenska bókmentafélag, 1897), iii.

25 Björn K. Þórolfsson, „Nokkur orð um hinar íslensku hljóðbreytingar“, 232.

26 Sjá nánar Oskar Bandle, *Die Sprache der Gudbrandsbiblia*, Bibliotheca Arnarnagnæana 17 (Kaupmannahöfn: Munksgaard, 1956), 49–51.

hefði *e* fyrst lengst og síðan sætt tvíhljóðun á sama hátt og *é*.²⁷ Nýlega hefur hins vegar verið sýnt fram á að í sumum þessara orða varð ekki lenging og líklegt að sama eigi við um flest hinna.²⁸ Því er sennilegast að síðari hluti sambandsins *je* < *e* hafi verið stutt sérhljóð á tímabilinu fyrir hljóðdvalar-breytinguna. Við hana féllu *je* [jɛ] < *e* og *jé* [jɛ:] < *é* saman, enda lengd sérhljóða upp frá því stöðubundin.

3. Athugasemdir Brynjólfs biskups um orð eins og *fé*, *mér* og *sér*

Í 1. kafla voru athugasemdir Brynjólfs sýndar ásamt skýringum sem eru talsvert frábrugðnar fyrri skýringum Björns Magnússonar Ólsen. Í þessum kafla verður nánari grein gerð fyrir forsendum nýrrar túlkunar og atriðum sem greina hana frá túlkun Björns.

Forn handrit sem vitnisburður um fornan framburð

Brynjólfur taldi rangt að rita „ie“ í orðum eins og *fé*, *mér* og *sér*. Hann rökstuddi þetta með því að í fornum handritum væru þau rituð með „e“ en ekki „ie“. Af forna rithættinum dró hann jafnframt þá ályktun að réttur framburður fælist í því að sleppa *j* og bera einungis fram *e* í umræddum orðum.

Í upphafi fyrri athugasemdar Brynjólfs segir: „ſ non fie, sed fe semper scriptum, semper scribendum et pronunciandum est.“ Orðmyndin *scriptum*, lýsingarháttur þátíðar í þolmynd („skrevet“ í dönsku þýðingunni), vísar til einhvers sem þegar hefur verið gert.²⁹ Raunar virðist sennilegt að *scriptum* + *est* (aftast í málsgreininni) myndi samsett perfekt í þolmynd. Málsgreinin merkir þá: „ſ hefur alltaf verið ritað „fe,“ ekki „fie,“ og þannig ber ávallt að rita og bera það fram.“ Orð Brynjólfs vísa því sennilega til ritháttar

27 Björn K. Þórolfsson, „Nokkur orð um hinar íslensku hljóðbreytingar,“ 232; Jóhannes L. L. Jóhannsson, *Nokkrar sögulegar athuganir*, 13.

28 Haukur Þorgeirsson, „Hin helgu /é/“ (Erindi flutt á málvísindakaffi Íslenska málfræðifélagsins og Málvísindastofnunar Háskóla Íslands, 11. september, 2009). Sjá einnig Aðalstein Hákonarson, „Um aldur tvíhljóðunar,“ 90.

29 Í íslensku er mynd lýsingarháttar þátíðar notuð í samsettri beygingu til þess að tákna þolmynd í nútíð (sbr. t.d. *nafnorð í þýsku eru rituð með stórum staf*), en um slíkt er ekki að ræða í latínu; þar er samsvarandi mynd þolmyndar í nútíð *scribitur*.

sem hann hefur þekkt úr fornum handritum; í handritum og prentuðum bókum frá hans eigin tíð stóð venjulega „ie“ (eða „je“) í orðum eins og *fé, mér og sér*.

Síðari athugasemdin tekur af öll tvímæli um þetta. Þar er ritháttunum „mier“ og „sier“ mótmælt á þeim grundvelli að forn handrit sýni slík orð ávallt rituð án hins „laungetna norðlenska í“. Þetta orðalag bendir enn fremur til þess að hann hafi álitnið muninn á réttum og röngum framburði felast í hljóðinu sem „i“ stóð fyrir, þ.e. hálsérhljóðinu í hljóðasambandinu *je*. Nýjungin ranga fólst í því að skjóta bókstafnum „i“ (og hljóðinu *j*) inn í orð eins og *fé, mér og sér*. Brynjólfur hefur talið rétt að bera slík orð fram með *e*, sérhljóðinu sem myndaði síðari hluta hljóðasambandsins *je* og kom jafnframt fyrir í orðum eins og *sel, ber* o.s.frv.

Í elstu handritum var ekki ritað „i“ í orðum eins og *fé, mér og sér* og manni með takmarkaða þekkingu á forn máli hefur tæplega verið ljóst að slík orð hafi haft annað sérhljóð en orð eins og *sel, ber* o.s.frv. Í elstu handritum er oftast ritað „e“ fyrir bæði stutta sérhljóðið *e* og hið langa *é*. Þess vegna kann Brynjólfur að hafa hugsað sem svo: Nú er ritað „e“ í orðum eins og *sel* og *ber* og þau borin fram með *e*. Sami ritháttur var viðhafður í fornum handritum og þess vegna er framburður þessara orða sennilega óbreyttur. Að fornu rituðu menn einnig „e“ í orðum eins og *fé, mér og sér* en ekki „ie“ líkt og nú. Á fornum tíma hafa slík orð því verið borin fram með *e* en ekki *je*.

Var eldri framburður orða eins og fé, mér og sér varðveittur á 17. öld?

Hér er litið svo á að á 17. öld hafi breytingin *é* (> *je*) > *je* verið gengin yfir um allt land. Í 2. kafla kom fram að heimildir eru um að hún hafi verið hafin þegar á öndverðri 13. öld og að frá 15. öld eru merki um hana í heimildum frá öllum landshlutum. Í ljósi þess virðist ekki óvarlegt að ætla að um 1500 hafi breytingin *é* > *je* verið um garð gengin (skrefið *je* > *je*, þ.e. hljóðdvalarbreytingin, hefur að mestu verið gengið yfir á 16. öld). Fyrir fram er þó ekki hægt að útiloka að einhljóðsframburður *é* hafi tíðkast lengur. Hér á eftir verður hugað að því hvort réttmætt sé að túlka athugasemdir Brynjólfs sem heimild um að eldri framburður *é* hafi ennþá verið til á 17. öld.

Í fyrri athugasemdinni segir Brynjólfur að nafn rúnarinnar *℥* eigi ávallt að rita og bera fram („semper scribendum et pronunciantum est“)

„fe“. Þetta er staðhæfing um hvernig rétt sé að bera fram en ekki um það hvernig almennt sé borið fram. Rétt á eftir segir hann að „je“ hafi breiðst út til landsmanna *vitt og breitt* („longe lateque“). Í síðari athugasemdinni segir hann síðan að nú sé *alls staðar* („passim“) borið fram „mier“ og „sier“ í stað „mer“ og „ser“. Þessi atriði í ummælum Brynjólfs virðast benda til þess að orð eins og *fé, mér* og *sér* hafi haft *je* um allt land. Björn Magnússon Ólsen var einnig þeirrar skoðunar að þessi framburður hafi verið „bleven almindelig“ á dögum biskups. En hann bætir við:

Dog ligger der i udtrykkene „*longe lateque*“ og „*passim*“ en antydning af, at man endnu i enkelte egne holdt fast ved den ældre udtale, som biskoppen selv også synes at have brugt – ellers vilde han næppe have sagt „*ſ* non *fi*e, sed *fe* semper ... pronunciandum est“.³⁰

Í dönsku þýðingunni er *passim* þýtt með *overalt*, ‘úti um allt’, en það getur einnig merkt ‘víða, víðast hvar, á víð og dreif’. *Longe lateque* er þýtt með *vidt og bredt*, en samsvarandi orðasamband í íslensku, *vitt og breitt*, virðist ýmist geta merkt ‘víða’ eða ‘úti um allt’.³¹ Björn virðist gera ráð fyrir því að Brynjólfur eigi við að *je*-framburðurinn tíðkist víðast hvar á landinu fremur en alls staðar. Ekki er að sjá að túlkun Björns sé eðlilegri eða sennilegri en að gera ráð fyrir því að biskup eigi við að *je*-framburðurinn tíðkist um allt land. Sú túlkun hefur einnig stuðning af vitnisburði stafsetningar sem bendir til þess að tvíhljóðun *é* hafi verið gengin yfir á þessum tíma.

Meginástæða þess að Björn áleit eldri framburð *é* varðveittan á tímum biskups virðist þó ekki hafa verið tilfinning hans fyrir merkingu áður nefndra orða heldur hitt að Brynjólfur skyldi staðhæfa að bera ætti fram „fe“ en ekki „fie“. Björn virðist ganga út frá því að biskup hefði ekki fullyrt neitt í þessa veru ef það hefði gengið í berhöggi við hans eigin framburð. Í fljótu bragði kunna þetta að þykja sannfærandi rök, jafnvel óhjákvæmileg.

30 Björn Magnússon Ólsen, „Overgangen“, 191.

31 Jóhannes L. L. Jóhannsson, „Svar“, 278, þýðir reyndar *longe lateque* í athugasemd Brynjólfs sem „lengivel og víðahvar“ en ekki virðist fótur fyrir því. Samkvæmt latneskum orðabókum hefur þetta orðasamband hreina rýmismmerkingu en vísar ekki til tíma, sjá t.d. *Oxford Latin Dictionary*, ritstj. P. G. W. Glare (Oxford: Clarendon Press, 1982), 1041, þar sem gefin er merkingin ‘in all directions, far and wide’.

Hver hefði tekið mark á tilmælum biskups ef hann fylgdi þeim ekki sjálfur? En þá er til þess að líta að þeim var ekki beint til samlanda Brynjólfs heldur til erlends manns sem ekkert hefur vitað um málfar hans.

Bréfið sem hefur að geyma athugasemdirnar um *fé, mér og sér* er eins konar ritdómur um rúnafræði Worms. Sennilega hefur Brynjólfi einkum verið umhugað að koma til skila hvernig rétt væri að rita orð eins og *fé, mér og sér*, en framburður þeirra hefur skipt minna máli. Ef til vill hefði það eitt að benda á stafsetningu fornra handrita nægt til að sannfæra Worm. Brynjólfur hefur hins vegar talið sig geta bætt um betur og sýnt fram á að *je*-framburður samtímamanna, sem rangi rithátturinn „ie“ endurspeglaði, væri nýlegur ósiður og málinu til lýta. Þannig má hugsa sér að tilmæli hans um réttan framburð orða eins og *fé, mér og sér* hafi þjónað þeim tilgangi að sannfæra Worm um réttmæti tiltekins ritháttar sömu orða. Óvíst er að Brynjólfur hafi sjálfur tamið sér að bera fram *fe, mer og ser* í stað *fé, mér og sér*, hvað þá að hann hafi mælst til þess af samferðamönnum sínum.

Stafsetning Brynjólfs sjálfs bendir til þess að í hans máli hafi orð með *é* í fornmáli haft *je*. Í uppskrift Skarðsárannáls, sem biskup lét gera, hefur hann bætt inn með eigin hendi stuttum köflum um ævi sína.³² Þar ritar hann alltaf „je“ fyrir eldra *é* nema í orðinu *bréf* og mannanöfnunum *Margrét* og *Pétur*.³³ Á fremstu síðu handritsins stendur einnig með hendi Brynjólfs: „LL [lupus loricatus = brynjaður úlfur, fangamark Brynjólfs] a Bokina ljed sera Jone Arasyne i trúar hónd“.

32 Sjá „Skarðsárannáll“, *Annales Islandici Posteriorum Saeculorum = Annálar 1400–1800* 1 [útg. Hannes Þorsteinsson], 28–265 (Reykjavík: Hið íslenszka bókmentafélag, 1922–1927), 39. Sjá einnig Steinunni Jóhannesdóttur, „Drög Brynjólfs SS að sjálfsævisögu. Sonur, bróðir, maki, mágur, tengdasonur, faðir og afi“, *Brynjólfur biskup: Kirkjuhöfðingi, fræðimaður og skáld*, ritstj. Jón Pálsson, Sigurður Pétursson og Torfi H. Tulinius, 28–43 (Reykjavík: Háskólaútgáfan, 2006). Ég þakka Gunnari Harðarsyni fyrir að benda mér á grein Steinunnar.

33 Lbs 40 fol.; dæmin eru „ljet“ *lét*, „hjet“ *hét* (bls. 182), „hjer“ *hér* (bls. 245), „sjer“ *sér* (bls. 355), „hjer“ *hér* og „sjerdeiless“ *sérdeilis* (bls. 357). Orðmyndin *hélt*, sem hafði stutt *e* í fornmáli (*helt*) er tvisvar rituð „hjellt“ (bls. 245). Hins vegar er myndin *fékk*, sem einnig hafði *e* að fornu (*fekkk*) þrisvar rituð „feck“ (einu sinni á bls. 315 og tvisvar á bls. 357). Nafnið *Pétur* kemur einu sinni fyrir, ritað „petur“ (bls. 182), og nafnið *Margrét* tvisvar, ritað „Margretu“ (bls. 245) og „Margret“ (bls. 263). Orðið *bréf* kemur þrisvar sinnum fyrir, tvisvar ritað „bref“ (bls. 355) og einu sinni „breff“ (bls. 357). Nokkuð algengt mun vera að ritað sé „e“ í orðinu *bréf* í handritum og prentuðum bókum þar sem *é* er annars ritað „ie“ (eða „je“). Hugsanlega voru í eldra máli til tvímyndirnar *bréf* og *bref*, sjá Harald Bernharðsson, *Málblöndun*, 136–137.

Auk Björns Magnússonar Ólsen hefur Haraldur Bernharðsson einnig lýst þeirri skoðun að athugasemdir Brynjólfs séu til vitnis um að eldri framburður *é* hafi verið varðveittur á 17. öld:

Hinu má svo aftur á móti velta fyrir sér hvort ekki verði að teljast ósennilegt að biskup hefði kveðið svo fast að orði ef hann hefði einungis dregið þá ályktun af stafsetningu fornra handrita að /*é*/ hafi í öndverðu verið einhljóð en ekki tvíhljóð — líklegra er að hann hafi þekkt dæmi um hvort tveggja í máli samtíðarmanna sinna.³⁴

Efasemdir Haralds virðast snúa að því hvort Brynjólfur hafi haft forsendur til þess að álykta um breytingu á framburði eingöngu á grundvelli stafsetningar fornra handrita. Að mínu mati mælir ekkert gegn því. Í orðum eins og *fé, mér* og *sér* var ekki ritað „i“ í fornum handritum en á tímum biskups var það orðin venja. Brynjólfur gat hæglega dregið þá ályktun að í fornmáli hefði samsvarandi hljóð, *j*, ekki heldur verið til staðar.³⁵ Ekki verður um það deilt að hefði biskup þekkt einhljóðsframburð *é* hefði blasað við að hann hefði hlotið að standa nær framburði fornanna. En ef fallist er á að hann hafi getað dregið áður nefnda ályktun eingöngu á grundvelli stafsetningar fornra handrita er engin ástæða til þess að gera ráð fyrir því að *é* hafi ennþá verið einhljóð í sumum mállýskum á 17. öld.

Ekki er þó loku fyrir það skotið að auk stafsetningar fornra handrita hafi framburður samtímamanna Brynjólfs getað haft áhrif á hugmynd hans um réttan framburð orða eins *fé, mér* og *sér*. Að öllum líkindum var til hópur orða sem ýmist voru borin fram með *e* eða *je* (sjá dæmi hér rétt á eftir), en ástæða þess var þó ekki varðveisla upprunalegs framburðar *é*.

Líkt og áður hefur komið fram fjalla athugasemdir biskups ekki (nema óbeint) um orð sem að fornu höfðu *é*, heldur um orð sem á hans tíma höfðu hljóðasambandið *je*. Dæmi um slík orð eru *fé, mér* og *sér*. Eins og rætt var í 2. kafla hefur síðari alda íslenska ekki aðeins *je* í orðum sem í öndverðu höfðu *é*, einnig er *je* í ýmsum orðum með upphaflega stuttu *e*, t.d. *Héðinn, héðan, ég, éta, fékk, hélt, snéri* (físl. *Heðinn, heðan, eg, eta, fekk, helt, sneri*).

34 Haraldur Bernharðsson, *Málblöndun*, 138.

35 Auðvitað hefði Brynjólfur getað komist að annarri niðurstöðu. Líkt og fram kemur í 4. kafla var sú hugmynd einnig á kreiki um svipað leyti að orð með *je* í síðari alda máli hefðu einnig haft *je* í fornmáli.

Í nútímamáli er framburður sumra þessara orða breytilegur, þau ýmist borin fram með eða án hálfserhljóðsins, þ.e. með *e* eða *je*. Þetta á við um þátíðarmyndirnar *snéri*, *néri* og *réri*, sem margir bera fram *sneri*, *neri* og *veri*, og einnig *fékk* sem ekki mun óalgengt að bera fram *fekk*. Þá eru einnig til myndirnar *eg* og *eta* í stað *ég* og *éta*. Ef Brynjólfur þekkti slík tilbrigði, sem vel getur hugsast, hefur honum auðvitað þótt augljóst að myndirnar *sneri*, *neri*, *veri*, *fekk*, *eg* og *eta* féllu að vitnisburði forrita en ekki myndir með *je*.³⁶

Norðlenskt önghljóðs-je

Í fyrri athugasemd Brynjólfs kemur fram að Norðlendingar séu svo plagadír af hinum nýja ósið, þ.e. að setja *j* framan við *e*, að þeir beri „e vocalem“ fram „je“. Líkt og nánar verður rætt í 4. kafla er hér gert ráð fyrir að biskup eigi við *nafn* hljóðstafsins sem fyrir norðan hafi verið *je*. Björn Magnússon Ólsen taldi hins vegar að átt væri við sérstakan framburð á sérhljóðinu *é*. Þess vegna átti hann í vandræðum með að skýra hvað Brynjólfur átti við, enda virðist biskup í sömu andrá halda því fram að „je“ hafi breiðst út um landið þvert og endilagt. Hvert var þá sérkenni Norðlendinga? Skýring Björns er flókin, en til hægðarauka er fyrri athugasemd Brynjólfs birt hér aftur, nú í íslenskri þýðingu („e vocalem“ er þýtt sem „sérhljóðið *é*“ í samræmi við túlkun Björns). Í feitletruðu málsgreininni kemur berlega fram að Norðlendingar séu á einhvern hátt sér á parti.

Þ' hefur alltaf verið ritað „fe“, ekki „fie“, og þannig skal ávallt rita og bera það fram. „Je“ er nýlegur ósiður hér á landi sem einkum hrjáir íbúa Norðlendingafjórðungs, svo að þeir bera einnig sérhljóðið *é* fram „je“. Frá þeim hefur ósiðurinn breiðst út vítt og breitt til annarra.

Tilgáta Björns er að vísað sé til tvenns konar framburðar á *je* sem ýmist hafi haft hálfserhljóð eða önghljóð að fyrri lið. Brynjólfur hafi átt við að *je*-framburður væri nýr ósiður sem plagaði Norðlendinga svo mjög að hjá þeim væri fyrri liðurinn orðinn að önghljóði en aðrir hefðu enn hálfserhljóð

36 Stafsetning Brynjólfs sjálfs bendir til þess að hann hafi haft myndina *fekk* í sínu máli, sjá nmgr. 33.

í þess stað. Þetta byggist á því að „Je“ í upphafi feitlettruðu málsgreinarinnar standi fyrir hálfserhljóðs-*je* en „je“ í lok hennar fyrir önghljóðs-*je*. Björn taldi hástafinn í „Je“ jafngilda „i“ og þess vegna væri „Je“ jafngilt „ie“ í orðinu „fie“ (*fé*) í fyrstu málsgreininni. Þarna væri í báðum tilvikum átt við framburð með hálfserhljóði en „je“ í lok feitlettruðu málsgreinarinnar stæði fyrir önghljóðs-*je*.³⁷

Útilokað virðist að Brynjólfur hefði notað „i“ og „j“ á þann hátt sem Björn telur. Að vísu er rétt að hástafurinn „J“ jafngilti iðulega „i,“ en það gerði lágstafurinn „j“ einnig. Dreifing stafanna hjá biskupi er aldeilis eins og tíðkaðist við tákun *j* á þessum tíma. Það var iðulega ritað með „i“ í innstöðu, líkt og Brynjólfur gerir í orðinu *fé*, en með „j“ í framstöðu og þá eftir atvikum með há- eða lágstaf, sbr. feitlettruðu málsgreinina.³⁸

Landfræðileg upptök je

Í fyrri athugasemd Brynjólfs segir að *je* hafi breiðst út frá Norðlendingum vítt og breitt til annarra landsmanna. Líkt og áður hefur verið rætt er hér hallast að því að á 17. öld hafi breyting *é* í *je* verið um garð gengin um allt land. En hverjar gætu þá heimildir Brynjólfs fyrir því að *je* hafi fyrst komið upp á Norðurlandi mögulega verið? Verður ekki að gera ráð fyrir því að *je* hafi ennþá verið að breiðast út á 17. öld til þess að skýra þessa fullyrðingu? Það er vafasamt.

Fram kom í 2. kafla að vitnisburður stafsetningar bendi til þess að þegar á 15. öld hafi *je* (er síðar varð *je* [je(:)]) tíðkast í öllum landshlutum. Í máli Brynjólfs sjálfs kemur einnig fram að á hans tíð hafi framburðurinn *je* verið orðinn almennur, en undir þá túlkun tók Björn Magnússon Ólsen í meginatriðum. Björn taldi reyndar að eldri framburður *é* hefði enn verið til á stöku svæðum á tíð Brynjólfs, en það er bitamunur en ekki fjár. Ef *é* var ennþá einhljóð til að mynda sums staðar á Vestfjörðum, þar sem Brynjólfur ólst upp, hvernig vissi hann þá að *je*-framburðurinn kom fyrst upp á Norðurlandi fremur en á Austurlandi eða Suðurlandi?

Hið eina áþreifanlega í þessu eru orð Brynjólfs um að Norðlendingar kalli hljóðstafinn „e“ *je*. Hann nefnir þetta til marks um að fyrir norðan séu menn verr haldnir af nýja ósiðnum en annars staðar og vera má að

37 Björn Magnússon Ólsen, „Overgangen,“ 191.

38 Sbr. Stefán Karlsson, „Tungan,“ 44 [Endurprentun: Stefán Karlsson, *Stafkrókar*, 57].

hann hafi þess vegna talið líklegt að hann væri upprunninn fyrir norðan. Ef þetta þykir veður grundvöllur fyrir slíka ályktun má aftur huga að samhengi athugasemdanna. Brynjólfi var í mun að sannfæra Worm um að framburðurinn *je*, sem rithátturinn „ie“ byggðist á, hefði ekki tíðkast í fornu máli heldur væri nýjung í síðari alda máli. Að geta fullyrt hvar á landinu *je* kom fyrst upp ljær röksemdum hans fyrir því að *je* sé nýjung meiri áreiðanleikablæ.

4. Úr sögu íslenskra bókstafanafna

Í fyrri athugasemd Brynjólfs segir að Norðlendingar beri „e vocalem“ fram „je“. Björn Magnússon Ólsen taldi að átt væri við sérstakan framburð sérhljóðsins *é* en sú túlkun gengur ekki upp eins og fram kom hér að framan. Nærtækara er að gera ráð fyrir því að með „e vocalem“ sé átt við bókstafinn „e“. Í málfræðihefð fyrri alda var **bókstafurinn** (lat. *littera*) álitinn smæsta eining tungumálsins sem hefði þrenns konar birtingarmyndir: **líkneski**, þ.e. útlit eða lögun (lat. *figura*), **nafn** (lat. *nomen*) og **jartein**, þ.e. hljóðgildi (lat. *potestas*).³⁹ Bókstafur var þannig margþátta fyrirbæri en ekki aðeins, líkt og nú, rittákn fyrir mállhljóð. Tveir aðalflokkar bókstafa nefndust *vocales* og *consonantes*, sem ég kys að kalla **hljóðstafi** og **samhljóðendur**. Þegar Brynjólfur talar um „e vocalem“ á hann ekki við tegund hljóða, þ.e. sérhljóð, heldur við tegund bókstafa, þ.e. hljóðstaf. Jafnframt hlýtur að vera átt við *nafn* hljóðstafsins en ekki *hljóðgildi* hans vegna þess að það fæli í sér að menn hefðu sagt til dæmis *bjera* og *sjelur* í stað *bera* og *selur* fyrir norðan.

Í þessum kafla verður hugað að uppruna og þróun íslenskra bókstafanafna, en þó með áherslu á nöfn hljóðstafa. Fram kemur að nafnið *je* endurspeglar hljóðréttu þróun hins forníslenska nafns stafsins „e“, sem að öllum líkindum var *é* [e:]. Jafnframt leiðir athugunin í ljós að sjálfstæðar heimildir eru um að þetta nafn hafi lifað fram á síðari hluta 17. aldar.

Eins og kunnugt er varð íslenska stafrófið til á grunni þess latneska. Að

39 Feitletraðar eru þýðingar latneskra heita birtingarmynda bókstafa í Fyrstu málfræðiritgerðinni. Um bókstafinn í málfræðihefð miðalda, sjá Hrein Benediktsson, *The First Grammatical Treatise*, University of Iceland Publications in Linguistics (Reykjavík: Institute of Nordic Linguistics, 1972), 41 o.áfr.

neðan eru sýnd latnesku bókstafanöfnin sem munu hafa verið viðtekin í hinni latnesku hefð allt frá því í fornöld.⁴⁰

ā, bē, cē, dē, ē, ef, gē, hā, ī, kā, el, em, en, ō, pē, qū, er, es, tē, ū, ix/ex

Nafngiftirnar lúta kerfi: Hljóðstafir segja nafn sitt sjálfir en samhljóðendur greinast í tvo flokka eftir því hvort unnt er að dvelja á hljóði þeirra eða ekki. Hægt er að dvelja á hljóði svonefndra *semivocales*, en þar er um að ræða hljómendur og önglhjóð, ásamt „x“. Þeir hafa nöfn sem hefjast á *e* en enda á hljóði stafsins svo að auðvelt er að lengja hljóðið þegar nafnið er borið fram. Á lokhljóðum og [h] er hins vegar ekki hægt að dvelja⁴¹ og kallast samsvarandi samhljóðendur *mutae* og hafa nöfn sem hefjast á hljóði sínu en enda á sérhljóði, venjulega *e*, en frá því eru undantekningar, sbr. „k“, „q“ og „h“.

Heimildir um nöfnin má rekja aftur til fornaldar en lengst af henni eru þær brotakenndar og ná einungis til hluta stafrófsins.⁴² Í yngri verkum fæst stundum nokkuð heilleg mynd, til dæmis í málfræði Priscianusar, sem uppi var um 500 e. Kr., en þar koma fyrir öll stafanöfnin að ofan (án þess þó að lengd sérhljóðs þeirra sé tilgreind), að frátöldu nafni „h“ sem Priscianus áleit ekki vera bókstaf heldur – fyrir áhrif frá Grikkjum sem ekki höfðu bókstaf fyrir [h] – merki blásturs.⁴³ Nafnið *ha* fyrir „h“ kemur fyrir hjá öðrum málfræðingi, Pompeiusi, sem uppi var á svipuðum tíma og Priscianus eða aðeins fyrr.⁴⁴ En þótt eldri heimildir en þetta séu brotakenndar falla þær yfirleitt að því kerfi sem að ofan er lýst; eftirtektarverðar vísbendingar um undantekningu frá þessu eru þær að tíðkast hafi

40 Sjá W. Sidney Allen, *Vox Latina*, 2. útg. aukin og bætt (Cambridge: Cambridge University Press, 1978), 114. Þarna vantar nöfn bókstafanna „y“ og „z“ sem ekki tilheyrðu stafrófinu upprunalega, en síðar var farið að nota í grískum orðum.

41 Myndun lokhljóða er í eðli sínu dýnamísk, þ.e. lokhljóðshvellingurinn framkallast við að lokun er fyrst mynduð og síðan losuð. Ekki er hægt að dvelja svo að neinu nemi á raddglufumæltu önglhjóðinu [h] vegna þess að við myndun þess er raddglufan galopin þannig að lungun tæmast af lofti á svipstundu, en án loftstreymis er ekkert hljóð.

42 A. E. Gordon, *The Letter Names of the Latin Alphabet*, University of California Publications: Classical Studies 9 (Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press, 1973), 4 o.áfr.

43 *Ibid.*, 26–27. Á sama stað kemur fram að Priscianus lætur „x“ ekki heita *ex* heldur *ix*, en nafn það fáiast með því að snúa við gríska nafninu ξ.

44 *Ibid.*, 26.

að láta *semivocales* segja nöfn sín sjálfir.⁴⁵ Í sumum heimildum koma staf-anöfnin fyrir í bundnu máli þannig að draga má frekari ályktanir en ella um hljóðgerð þeirra. Þær sýna að nöfn hljóðstafa höfðu löng sérhljóð og að sérhljóð í nöfnum samhljóðenda voru sömuleiðis löng þegar nöfnin enduðu á sérhljóði.⁴⁶

W. Sidney Allen hefur bent á að sú staðreynd að latnesk bókstafanöfn enduðu ekki á stuttum sérhljóðum endurspegli almenna reglu í latnesku hljóðkerfi:

for there are in Latin no monosyllabic words ending in a short vowel: beside Greek *σῦ*, for example, Latin has *tū* (*-quē*, *-nē*, *-uē* are of course not full words but enclitics, which form a phonological unity with the preceding word). There are good reasons why this should be so; for every full word in Latin must be accentable, and a single light syllable would [...] not provide the necessary stress-matrix.⁴⁷

Í mörgum tungumálum gilda reglur um ákveðið lágmarksumfang orða (á ensku er talað um t.d. *minimal word size* eða *word minimum*)⁴⁸ og virðast reglurnar haldast í hendur við kröfur um lágmarksumfang eininga sem bera áherslu, en þær eru það sem Allen kallar „stress matrix“. Líkt og í latínu voru í forníslensku ekki til einkvæð inntaksorð sem enduðu á stuttu sérhljóði, en ástæða þess kann að vera sú að orð sem báru áherslu hafi þurft að hafa að minnsta kosti eitt þungt atkvæði eða tvö létt.⁴⁹ Tengingin við áherslu skýrir hvers vegna reglur um „lágmarksorð“ ná til inntaksorða, sem þurfa að geta borið áherslu, en ekki kerfisorða sem þurfa þess ekki í öllum tilvikum heldur geta hengt sig við áhersluorð (sbr. hengla á borð við *-k* (< *ek*) og *-a* (neitunarhengill) sem ekki lúta skilyrðinu um „lágmarksorð“).

Fyrir fram er eðlilegt að gera ráð fyrir því að Íslendingar hafi tekið upp latnesk nöfn hljóðstafa óbreytt með löngum sérhljóðum og má það telj-

45 Ibid., 17.

46 Ibid., 5–10, 16. Sjá einnig Allen, *Vox Latina*, 111.

47 Allen, *Vox Latina*, 112.

48 Sjá Bruce Hayes, *Metrical Stress Theory* (Chicago, London: University of Chicago Press, 1995), 47–48, 87–89.

49 Jerzy Kuryłowicz, *Akzent, Ablaut*, Indogermanische Grammatik 2 (Heidelberg: Carl Winter, Universitätsverlag, 1968), 191–192.

ast næsta öruggt sé enn fremur horft til þess að í fornislensku voru ekki einkvæð inntaksorð sem enduðu á stuttum sérhljóðum. Á 12. öld hafa nöfn latnesku hljóðstafanna fimm því verið eins og sýnt er í öðrum dálki töflu 1. Í þriðja dálki eru nöfnin eins og þau voru á 17. öld, en í millitíðinni hafði *é* tvíhljóðast í *je* og *á* og *ó* breyst í hnígandi tvíhljóð.⁵⁰ Líkt og sjá má er viðbúið að þá hafi „e“ heitið *je*.

	12. öld	17. öld
„a“	á [a:]	á [au:]
„e“	é [e:]	é/je [jɛ:]
„i“	í [i:]	í [i:]
„o“	ó [o:]	ó [ou:]
„u“	ú [u:]	ú [u:]

Tafla 1. Þróun hljóðstafanafna

	12. öld	Nísl.
„b“	bé [be:]	bé [bʲe:]
„d“	dé [de:]	dé [dʲe:]
„g“	gé [ge:]	gé [gʲe:]
„p“	pé [pe:]	pé [pʰʲe:]
„t“	té [te:]	té [tʰʲe:]
„k“	ká [ka:]	ká [kʰau:]
„h“	há [ha:]	há [hau:]

Tafla 2. Þróun samhljóðendanafna sem enda á sérhljóði

Að sama bruni ber vitnisburður nafna samhljóðenda sem í latneskri hefð nefndust *mutae*. Ef núverandi nöfn, sem sýnd eru í þriðja dálki töflu 2, endurspeгла hljóðréttu þróun voru nöfnin í fornmáli eins og sýnt er í öðrum dálki og jafnframt eins og samsvarandi nöfn í latínu. Gera má ráð fyrir að hliðstætt til dæmis *bé* [be:] og *ká* [ka:], sem urðu [bʲe:] og [kʰau:] í síðari alda máli, hafi nöfnin *é* [e:] og *á* [a:] orðið [jɛ:] og [au:].

Í töflu 3 er yfirlit um íslenska stafrófið úr riti Rasmusar Rasks frá 1811, *Vejledning til det islandske eller gamle nordiske Sprog*. Vinstra megin í hverjum dálki eru sjálfir bókstafirnir en hægra megin nöfn þeirra.⁵¹ Í riti Rasks tákna „a, i, o“ og „u“ með broddi breiðu sérhljóðin *á, í, ó* og *ú*, en „e“ með broddi tákna *je*.⁵²

Þetta sýnir að í íslensku báru hljóðstafirnir „a, i, o“ og „u“ í upphafi 19. aldar ennþá þau nöfn sem telja má upprunaleg, þ.e. *á, í, ó* og *ú*, sbr. töflu 1. Hljóðstafurinn „e“ kallaðist hins vegar *e* í stað síns gamla nafns *je*. Hér

50 Sbr. Aðalstein Hákonarson, „Um aldur tvíhljóðunar,“ t.d. 98 o.áfr.

51 Rasmus Kristian Rask, *Vejledning til det islandske eller gamle nordiske Sprog* (Kaupmannahöfn: Thiele, 1811), 3. Ég þakka Hauki Þorgeirssyni fyrir að benda mér á þessa heimild.

52 Ibid., 3–5.

a	á ←	h	há	o	ó ←	v	vaff
b	bé	i	í ←	p	pé	x	eks
c	sé	j	jod	(q	kú)	y	y
d	dé	k	ká	r	err	z	seta
e	e ←	l	ell	s	ess	þ	þorn
f	eff	m	emm	t	té	æ	aj
g	gé	n	enn	u	ú ←	ø	ø

Tafla 3. Íslenska stafrófið í *Vejledning* Rasks (feitlettranir og örvar mínar)

hefur orðið breyting líkt og raunar mátti einnig ráða af athugasemdum Brynjólfs sem væntanlega hefur kallað hljóðstafinn *e*. Ástæða breytingarinnar er að öllum líkindum sú að ekki hefur þótt eðlilegt að hljóðstafur, sem stóð fyrir hljóðgildið *e*, bæri nafnið *je*. Hljóðasambandið *je* var enda allt frá því um siðaskiptin reglulega táknað „ie“⁵³ og gamla nafnið braut þess vegna í bága við regluna um að hljóðstafir segðu nafn sitt sjálfir því að „e“ gat ekki sagt nafnið *je* án fulltingis „i“. Af þessum sökum er ekki óviðbúið að nafni „e“ hafi snemma verið breytt úr *je* í *e*.

Athugasemdir Brynjólfs eru heimild um að upprunalegt nafn „e“ tíðkaðist fram á 17. öld og jafnframt um að þá var samhliða því einnig farið að nota nýja nafnið. Þess gamla er einnig getið í öðrum heimildum frá svipuðum tíma. Í einni af skýringum Páls Vídalíns (1667–1727) lögmanns yfir fornyrði í Jónsbók (um orðið *hérað*) segir hann: „allt fram á barndæmi mitt pronuncjeruðu gamlir menn bókstafinn „e“ í stafrófinu *je*“.⁵⁴ Páll var sonur hjónanna Jóns Þorlákssonar og Hildar Arngrímsdóttur í Víðidalstungu

53 Björn Magnússon Ólsen, „Overgangen,“ 190; Stefán Karlsson, „Tungan,“ 41 [Endurprentun: Stefán Karlsson, *Stafkrókar*, 54].

54 Lbs 2398 4to, 322 (stafsetning að nútímavenju). Sjá einnig *Skýringar yfir fornyrði lögbókar þeirrar, er Jónsbók kallast, samdar af Páli lögmanni Vídalín*, útg. Þórður Sveinbjarnarson (Reykjavík: Hið íslenska bókmenntafélag, 1854), 245. Við útgáfuna notaðist Þórður við tvö handrit og mun annað þeirra vera Lbs 2398 4to, skrifað af Jóni Ólafssyni úr Grunnavík, sjá Jón Helgason, *Jón Ólafsson frá Grunnavík* (Kaupmannahöfn, 1925), 207 og Guðrúnu Ásu Grímsdóttur, „Inngangur: tilurð og varðveisla ævisagnanna,“ í Jón Ólafsson úr Grunnavík, *Ævisögur ypparlegra merkismaða*, útg. Guðrún Ása Grímsdóttir (Reykjavík: Góðvinir Grunnavíkur-Jóns, 2013), xxx. Ég þakka Guðvarði Má Gunnlaugssyni fyrir að benda mér á athugasemd Páls.

í Húnaþingi og ólst Páll upp þar nyrðra. Kennslu mun hann fyrst hafa fengið er hann var sendur til Þorláks nokkurs á Stóru-Borg í Víðidal, þar sem hann lærði að lesa og skrifa, en latinunám hóf Páll hjá frænda sínum, Bjarna Arngrímssyni presti í Vesturhóphólum og síðar Höskuldsstöðum í Húnavatnssýslu. Hann gekk síðan í Hólaskóla áður en leið hans lá til Kaupmannahafnar í frekara nám.⁵⁵ Því er næsta víst að gömlu mennirnir sem Páll vísar til voru norðlenskir.

Vitnisburður um upprunalegt nafn „e“ er einnig í tveimur ritum Jóns Ólafssonar úr Grunnavík (1705–1779). Í handriti ritsins Rúnareidslu segir Jón: „„Fe“ pronuntjerast *fje*. Því suma hefi ég heyrt lesa í stafrófinu *je* eftir *e*, svo sem „e“ hafi duplicem valorem [tvöfalt gildi, *A.H.*] og er það frá enskum komið.“⁵⁶ Í orðabók Jóns er athugasemd um bókstafinn „j“ (*jod*) þar sem kemur fram að nauðsynlegt sé að aðgreina hann frá *je*, en bókstaf þann, eða öllu heldur *bókstafsnafn*, hafi hann heyrt suma setja inn í stafrófið á eftir *e*, sennilega til þess að líkja eftir hinum gömlu („veterum imitatione“). En Jón varar við því að fara eftir þessu í stafsetningu því að þá skapist hætta á að mismunandi orðum sé ruglað saman, t.d. *vel* og *vél*, *mel* (1.p.et. nt.fh. af *melja*) og *mél* og *þel* og *þél*.⁵⁷ Jón virðist þannig telja að á fornum tíma hafi bókstafurinn „e“ haft tvöfalt hljóðgildi, táknað bæði *e* og *je*.

Í ljósi þess að Páll Vídalín segist minnst nafnsins *je* fyrir „e“ einungis úr barndæmi sínu kemur ef til vill á óvart að Grunnavíkur-Jón segist kannast við að menn hafi þetta nafn í stafrófinu, enda Páll fyrir löngu af barnsaldri þegar Jón fæddist. En Jón var í fóstri hjá Páli í Víðidalstungu frá sex ára aldri og sennilegt að hann hafi heyrt nafnsins *je* getið hjá fóstura sínum.⁵⁸ Áhugavert er að sú hugmynd, sem ummæli Jóns virðast vitna um,

55 Jón Ólafsson úr Grunnavík, *Ævisögur ypparlegra merkismanna*, útg. Guðrún Ása Grímsdóttir (Reykjavík: Góðvinir Grunnavíkur-Jóns, 2013), 113–118.

56 AM 413 fol., 104 (stafsetning að nútímavenju og breytt greinarmerkjasetning). Ég þakka Katrínu Axelsdóttur fyrir að benda mér á þetta. — Áhugavert væri að athuga hvort úr enskri málfræðihefð þekkest að einn bókstafur sé nefndur tveimur nöfnum, en ég hef ekki haft ráðrúm til þess.

57 AM 433 1 fol. VI, 2r: „Nomen habet vulgò Jod. Sed distingvenda est à Je, qvam literam, vel potius literae nomen, qvosdam, (sed fortè veterum imitatione inductos) audivi post e. in alphabetum inserere; Sed cautius est à tali literatura ut abstineamus, ne forte diversa confundantur; Ex. gr: vel, adv. benè et vjel, cauda avium [...]; eg mel, molo, et mjel, farina, þel, animus in aliquem directus, et þjel, lac in oxygalum in vase operto concrescens.“

58 Páll segir hins vegar ekki að tíðkast hafi að nota tvö nöfn, þ.e. bæði *e* og *je*, fyrir „e“. Kannski var það misskilningur af hálfu Grunnavíkur-Jóns.

að fornmenn hafi borið „e“ fram sem *je* í sumum orðum, kemur einnig berlega fram hjá Páli Vídalín í áðurnefndum skýringarþætti hans um forn-yrðið *herað*:

En það Björn á Skarðsa sýnist vilja draga þetta orð *herað* af *her* og við hersa kennt vera láta, þá er það hans misskilningur og hefur það ollað misskilningnum að hann hefur ei aðgætt að *herað* væri ei fleira en heil stórþingin alleina. Það er víst að *herað* er dregið eða samansett af *her* (*hjer*) *að*, það er, ‘hingað að, til þessa staðar’, og orðið nomen úr þessum tveim *particulis*. En satt er það er Björn segir að það á að skrifast „herað“. Samt á það að pronuncjerast *hjerað*, því bókstafurinn „e“ var í ótalmörgum orðum hjá þeim gömlu pronuncjeraður eins og enn pronuncjera menn *je*. Svo skrifuðu þeir „eg“ en pronuncjeruðu *jeg*, skrifuðu „gef“ og „bref“ en pronuncjeruðu *gief* og *brjef*, „feransdom“ *fjeránsdóm*, „hedin“ *hjeðinn*, „felagi“ *fjelagi*, „Petur“ *Pjetur*, „Rettinde“ *rjettindi*, „Settareidur“ *sjettareidur* og ótal svoddan. Og allt fram á barndæmi mitt pronuncjeruðu gamlir menn bókstafinn „e“ í stafrófinu *je*, og í dag munu flestir kalla „b“ *bje*, „c“ *cje*, „d“ *dje*, af þeim er í öngvu breyta eftir framandi tungum.⁵⁹

Freistandi er að líta á þetta og athugasemdir Brynjólfs sem vitnisburð um ólíkar hefðir við skólana á Hólum og í Skálholti. Meðal Hólamanna hafi „e“ heitið *je* langt fram eftir 17. öld að minnsta kosti, en nokkru fyrr hafi verið farið að kalla hann *e* í Skálholti. Enn fremur kynni sú skoðun Páls, að orð eins og *bréf*, *héðinn*, *félagi*, *Pétur*, *réttindi* og *settareidur* hafi haft *je* í forn máli, að hafa verið viðtekin á Hólum en í Skálholti hafi menn talið að ritun „e“ í slíkum orðum í gömlum handritum sýndi að framburðurinn hefði verið *e*.

Eins konar málamiðlun milli ofangreindra sjónarmiða virðist haldið fram í annarri heimild frá svipuðum tíma, orðabók Guðmundar Andrés-sonar (um 1615–1654), sem hann vann að síðustu æviár sín en lauk ekki við. Í byrjun stafkaflans E í orðabókinni segir að í stað *je* með samhljóðs-*j*, sem tíðkist á hans dögum, hafi að fornu verið skylt að bera fram langt eða breitt *e*, enda hafi þá verið ritað t.d. „el“ en ekki „jel“ (fyrir *él*). En hann bætir við

59 Lbs 2398 4to, 321–322 (staðsetning eftir nútímavenju og breytt greinarmerkjasetning).

að til forna hafi framburður með *je* einnig þekkt.⁶⁰ Ekki er víst hvað átt er við með löngu eða breiðu *e* en ljóst er að það er annað hljóð en *je* (dæmin sem nefnd eru í sambandi við langt eða breitt *e* eru orðin *vél*, *beður* og *eða*). Guðmundur var fjögur ár í Hólaskóla einhvern tíma á öðrum fjórðungi 17. aldar.⁶¹

Líkt og *Vejledning* Rasks sýnir, sbr. að framan, nefndust hljóðstafirnir „a, i, o“ og „u“ sínum upprunalegu nöfnum *á*, *í*, *ó* og *ú* fram á 19. öld. Mér vitanlega er yngsta heimildin um að einhver þessara hljóðstafa heiti eftir breiðu hljóðgildi sínu réttitunarbók Halldórs Kr. Friðrikssonar frá 1859. Í umræðu um hljóðstafinn „a“ kemur fram að hið eldra heiti hans, *á*, þekktist ennþá:

Þessi hljóðstafur hefur víðast skýrt hljóð í munni Íslendinga, þeirra er að engu eru málhaltir. En allt fyrir það eru þeir þó mýmargir enn, bæði lærðir og leikir, sem nefna *a* sama nafni og *á*, og rita þar *a*, er *á* skyldi rita, og eru þó mjög ólík hljóð þeirra, og skýrt hvort um sig. [...] Það skal [...] brýnt fyrir mönnum, að greina þessa stafi, hvort heldur er, þegar þeir eru nefndir eða ritaðir, og nefna hið granna hljóðið grönnu nafni og rita *a*, en hið breiða hljóðið breiðu nafni og rita *á*.⁶²

Halldór vill greina einfalt „a“ frá broddstafnum „á“ og láta hvorn hafa sitt nafn, *a* og *á*, eftir því hljóði sem þeir standa venjulega fyrir. Slíkt viðhorf til máhljóða og bókstafa er ólíkt því sem áður hafði tíðkast en kemur vel heim við hugmyndir manna nú á dögum. Þessi ummæli Halldórs endurspeгла vel mót gamalla og nýrra hugmynda í þessum efnunum.

Á 19. öld færðist í vöxt að tákna breið sérhljóð með broddstöfum, en eftir fyrirmynd fornra handrita hafði þetta verið tekið upp aftur seint á 18. öld að tillögu Eggerts Ólafssonar.⁶³ Í sjálfu sér skýrir það þó ekki hvers

60 *Lexicon Islandicum: Orðabók Guðmundar Andréssonar*, útg. Gunnlaugur Ingólfsson og Jakob Benediktsson, Orðfræðirit fyrir alda 4 (Reykjavík: Orðabók Háskólans, 1999), 38.

61 Jakob Benediktsson, „Inngangur,“ í Guðmundur Andrésson, *Deilurit*, útg. Jakob Benediktsson, Íslenzk rit síðari alda 2 (Kaupmannahöfn: Hið íslenska fræðafélag, 1948), vii.

62 Halldór Kr. Friðriksson, *Íslenzkar rjettritunarreglur* (Reykjavík: Hið íslenska bókmennta-félag, 1859), 36. Ég þakka Hauki Þorgeirssyni fyrir að benda mér á þetta.

63 Sjá Jón Helgason, *Hrappseyjarprentsmiðja 1773–97*, Safn fræðafelagsins um Ísland og Íslendinga 6 (Kaupmannahöfn: Hið íslenska fræðafélag, 1928), 63.

vegna farið var að líta á sértákn fyrir breiðu sérhljóðin sem sérstaka bókstafi á 19. öld; á öllum tímum höfðu breið eða löng sérhljóð í einhverjum mæli verið aðgreind frá grönnum eða stuttum (þótt það hafi að vísu orðið almennara á 19. öld en áður).⁶⁴ Í íslenskri málfræði Jóns Magnússonar, sem hann lauk við 1738, segir að íslenska hafi sjö hljóðstafi, „a, e, i, o, u, y“ og „ø“, og að hver þeirra, að undanskildum „e“ og „ø“, hafi tvö hljóð, breitt og grannt. En þótt Jón tákni breiðu hljóðin með tvídepli er greinilegt að hann lítur ekki á „ä, ï, ö, ü“ og „ÿ“ sem sérstaka hljóðstafi. Tvídepillinn greinir á milli *hljóðgilda* en ekki bókstafa.⁶⁵ Hið sama er uppi á teningnum í málfræði Rasks sem áður var vitnað til. Þar eru broddstafirnir ekki heldur sérstakir hljóðstafir. Leifar þessa viðhorfs lifa fram á þennan dag, sbr. að gömlu stafrófsvísurnar, *a b c d e f g / eftir kemur h i k...*,⁶⁶ eru enn í minnum fólks.⁶⁷ Þó kjósa margir heldur stafrófsvísur þær sem Þórarinn Eldjárn hefur nýlega samið og eru í anda nýrra hugmynda um bókstafi, *a á b d ð e é / f g h i i j k...*⁶⁸

Það sem mestu hefur skipt varðandi breytt viðhorf á 19. öld er að þá ruddi sér til rúms ný málfræðihefð þar sem bókstafir voru ekki lengur í forgrunni. Áður var bókstafurinn ekki einungis tákn heldur allt í senn *tákn, nafn* og *hljóðgildi*. Þá hefur verið litið svo á að stafmerki eins og broddar og deplar greindu á milli ólíkra hljóðgilda en ekki bókstafa sem slíkra, sbr. málfræði Jóns Magnússonar. Í nýju hefðinni voru hljóðgildi, þ.e. máhljóðin sjálf, sett í forgrunn í stað bókstafa, en á þá var farið að líta

64 Á elsta skeiði voru löng sérhljóð auðkennd með broddi en það lagðist að mestu af upp úr 1400. Á yngri skeiðum voru hljóðstafir fyrir löng eða breið sérhljóð oft tvíritaðir (og stundum einnig bætt við tveimur broddum), oft þannig að þeir mynduðu líminga (nema í tilvikum <ij>), eða settur á þá tvíbroddur eða tvídepill. Frá því að kemur fram á 16. öld verður smám saman algengara að greina á milli breiðra og grannra sérhljóða. Sjá Stefán Karlsson, „Tungan,“ 36–37, 41–43 [Endurprentun: Stefán Karlsson, *Stafkrókar*, 49–50, 54–56].

65 Jón Magnússon, *Grammatica Islandica – Íslensk málfræði*, útg. Jón Axel Harðarson (Reykjavík: Málvísindastofnun Háskóla Íslands og Háskólaútgáfan, 1997), 2–3.

66 Talið er líklegt að Gunnar Pálsson hafi ort vísurnar, en þær munu fyrst hafa birst í lestrar-kveri hans frá 1782. Sjá Gunnar Pálsson, *Lijtid wngt Støfumar Barn, þó ei illa Stautandi, frá Hiardarholtti i Breidarfiardar Daulum, audrum sijnum Jafningium sitt Staufunar Kver synandi, sem eptir fylgir* (Hrappsey, Guðmundur Jónsson, 1782), 18. Í upphafi hefur verið sungið: *á b c d e f g / eftir kemur h i k / l m n ú* einnig *p...* Nafnið *e* hafði þegar þarna var komið sögu ýtt út nafninu *je* fyrir „e“.

67 Einnig má benda á að í íslenskum orðabókum er misjafnt hvort greint er á milli hljóðstafa með og án brodda eða ekki þegar orðum er raðað eftir stafrófsröð.

68 Sigrún Eldjárn, *Stafrófskver*, Þórarinn Eldjárn ljóðskreytti (Reykjavík: Forlagið, 1993).

einfaldlega sem tákn fyrir máhljóðin. Þá fór að teljast eðlilegt að stafmerki á borð við brodda, sem greina sundur máhljóð, aðgreini einnig bókstafi. Því kemur ekki á óvart að í íslenska stafrófinu sé nú aftur bókstafur sem heitir *je*, þ.e. „é“. Þetta nafn stendur þó ekki í beinu samhengi við gamla nafnið *je* fyrir „e“.

5. Niðurstöður

Í þessari grein hefur verið fjallað um athugasemdir Brynjólfs biskups um orð eins og *fé*, *mér* og *sér* og eldri hugmyndum um að þær séu vitnisburður um mállyskumun á 17. öld mótmælt. Biskup vildi sannfæra Ole Worm um að rétt væri að rita umrædd orð með „e“ en ekki „ie“ og því til stuðnings benti hann á rithátt fornra handrita þar sem þau væru ávallt rituð án „i“: „fe“, „mer“ og „ser“. Einnig færði hann rök fyrir því að rangt væri að bera þessi orð fram með *je* eins og þá tíðkaðist almennt. Það væri nýlegur ósiður sem svo rammt kvæði að á Norðurlandi að þar nefndu menn hljóðstafinn „e“ nafninu *je*. Svo virðist sem hann hafi álitnið þetta benda til þess að *je*-framburður hafi fyrst komið upp fyrir norðan.

Frá sjónarhóli Brynjólfs fjalla athugasemdirnar um orð sem höfðu *je* í málinu á hans tíð. Orðin *fé*, *mér* og *sér* eiga það einnig sameiginlegt að þau höfðu langt einhljóð (*e*) í fornmáli en Brynjólfur hefur ekki áttað sig á því að orðin mynduðu sérstakan flokk á þeim grundvelli að fornu. Hann taldi að þessi orð hefðu haft einhljóð í máli fornanna en gerði sér tæplega grein fyrir því að þetta einhljóð hefði verið frábrugðið einhljóði orða eins og *ber* og *fer* þar sem hvor tveggja voru jafnan rituð með „e“.

Orð biskups sjálfs, ásamt vitnisburði stafsetningar handrita, benda til þess að þróunin *é* > *je* > *je* [je(:)] hafi verið gengin yfir á hans dögum. Í handritum og prentuðum bókum frá 17. öld voru orð eins og *fé*, *mér* og *sér* iðulega rituð með „ie“ (eða „je“), en Brynjólfur þekkti rithátt elstu handrita þar sem slík orð voru rituð án „i“, venjulega „fe“, „mer“, „ser“ o.s.frv., þ.e. á sama hátt og orð eins og *ber* og *fer* voru jafnan rituð að fornu. Hann dró þá ályktun að hvor tveggja orðin hafi haft sama sérhljóðið í fornmáli. Ósiður nútímamanna, sem biskup nefnir svo, fólst í því að skjóta „i“ (og hljóðinu *j*) framan við „e“ (hljóðið *e*) í sumum orðum.

Bókstafsnafrnið *je* fyrir „e“ á sér eðlilegar skýringar. Í fornmáli hefur hljóðstafurinn „e“ borið nafnið *é*, sem við hljóðréttu þróun varð *je* í síðari

alda máli. Fljótlega breyttu menn þó nafninu í *e* til samræmis við hljóðgildi „e“ sem var *e*. Ummæli Brynjólfs eru ekki eina heimildin frá síðari öldum um bókstafsnafnið *je*. Þess er einnig getið í verkum Páls Vídalíns og Jóns Ólafssonar úr Grunnavík.

HEIMILDASKRÁ

HANDRIT

Stofnun Árna Magnússonar í íslenskum fræðum, Reykjavík

AM 413 fol.

AM 433 1 fol. VI

Landsbókasafn Íslands – Háskólabókasafn, Reykjavík

Lbs 40 fol.

Lbs 2938 4to

FRUMHEIMILDIR

Breve fra og til Ole Worm III: 1644–1654. Þýð. H. D. Schepelern með aðstoð Holger Friis Johansen. Kaupmannahöfn: Det danske Sprog- og Litteraturselskab, 1968.

Diplomatarium Islandicum = Íslenzkt fornbréfasafn 4. Útg. Jón Þorkelsson. Kaupmannahöfn: Hið íslenzka bókmentafélag, 1897.

Diplomatarium Islandicum = Íslenzkt fornbréfasafn 5. Útg. Jón Þorkelsson. Kaupmannahöfn og Reykjavík: Hið íslenzka bókmentafélag, 1902.

Gunnar Pálsson. *Ljítid wngt Stöfunar Barn, þó ei illa Stautandi, frá Hiardarholli i Breidarfiardar Daulum, audrum sijnum Jafningium sitt Staufunar Kver synandi, sem eptir fylgir.* Hrappsey: Guðmundur Jónsson, 1782.

Íslandske originaldiplomer indtil 1450 1. Tekst. Útg. Stefán Karlsson. Editiones Arnamagnæanæ A7. Kaupmannahöfn: Munksgaard, 1963.

Jón Magnússon. *Grammatica Islandica. Íslenzk málfræði.* Útg. Jón Axel Harðarson. Reykjavík: Málvísindastofnun Háskóla Íslands og Háskólaútgáfan, 1997.

Jón Ólafsson úr Grunnavík. *Ævisögur ypparlegra merkismauna.* Útg. Guðrún Ása Grímsdóttir. Reykjavík: Góðvinir Grunnavíkur-Jóns, 2013.

Lexicon Islandicum: Orðabók Guðmundar Andrússonar. Útg. Gunnlaugur Ingólfsson og Jakob Benediktsson. Orðfræðirit fyrir alda 4. Reykjavík: Orðabók Háskólans, 1999.

Ole Worm's Correspondence with Icelanders. Útg. Jakob Benediktsson. Bibliotheca Arnamagnæana 7. Kaupmannahöfn: Ejnar Munksgaard, 1948.

- Sigrún Eldjárn. *Stafrófskver*. Þórarinn Eldjárn ljóðskreytti. Reykjavík: Forlagið, 1993.
- „Skarðsárannáll.“ *Annales Islandici Posteriorum Sæculorum = Annálar 1400–1800* 1 [útg. Hannes Þorsteinsson], 28–265. Reykjavík: Hið íslenska bókmentafélag, 1922–1927.
- Skýringar yfir fornyrði lögbókar þeirrar, er Jónsbók kallast, samdar af Páli lögmanni Víðalín*. Útg. Þórður Sveinbjarnarson. Reykjavík: Hið íslenska bókmenntafélag, 1854.

FRÆÐIRIT

- Aðalsteinn Hákonarson. „Aldur tvíhljóðunar í forníslensku.“ *Íslenskt mál* 38 (2016): 83–123.
- Allen, W. Sidney. *Vox Latina*. 2. útg. breytt. Cambridge: Cambridge University Press, 1978.
- Bandle, Oskar. *Die Sprache der Guðbrandsbiblía*. Bibliotheca Arnarnagana 17. Kaupmannahöfn: Ejnar Munksgaard, 1956.
- Björn Magnússon Ólsen. „Om overgangen *é* – *je* í íslensk.“ *Arkiv för nordisk filologi* 3 (1886): 189–192.
- Björn K. Þórólfsson. *Um íslenskar orðmyndir á 14. og 15. öld og breytingar þeirra úr formmálinu*. Reykjavík: Háskólaráð Íslands, 1925.
- . Ritdómur um *Nokkrar sögulegar athuganir um helztu hljóðbreytingar o. fl. í íslensku, einkum í miðaldarmálinu (1300–1600)* eftir Jóhannes L. L. Jóhannsson. *Arkiv för nordisk filologi* 42 (1926): 77–81.
- . „Nokkur orð um hinar íslensku hljóðbreytingar *é* > *je* og *y*, *y*, *ey* > *i*, *i*, *ei*.“ *Studier tillägnade Axel Kock*, 232–243. Lund: C. W. K. Gleerup, 1929.
- Gordon, A. E. *The Letter Names of the Latin Alphabet*. University of California Publications: Classical Studies 9. Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press, 1973.
- Guðrún Ása Grímsdóttir. „Inngangur: tilurð og varðveisla ævisagnanna.“ Í Jón Ólafsson úr Grunnavík. *Ævisögur ypparlegra merkismana*. Útg. Guðrún Ása Grímsdóttir. Reykjavík: Góðvinir Grunnavíkur-Jóns, 2013.
- Halldór Kr. Friðriksson. *Íslenskar rjettritunarreglur*. Reykjavík: Hið íslenska bókmenntafélag, 1859.
- Haraldur Bernharðsson. *Málblöndun í sautjándu aldar uppskriftum íslenskra miðaldahandrita*. Málfræðirannsóknir 11. Reykjavík: Málvísindastofnun Háskóla Íslands, 1999.
- Haukur Þorgeirsson. „Skaldic Poetry of the Scandinavian Middle Ages – ritdómur.“ *Són* 7 (2009): 163–75.
- . „Hin helgu /é/.“ Erindi flutt á málvísindakaffi Íslenska málfræðifélagsins og Málvísindastofnunar Háskóla Íslands, 11. september 2009.
- Hayes, Bruce. *Metrical Stress Theory*. Chicago, London: University of Chicago Press, 1995.

- Hreinn Benediktsson. „The Vowel System of Icelandic: A Survey of Its History.“ *Word* 15 (1959): 282–313 [Endurprentun: Hreinn Benediktsson. *Linguistic Studies, Historical and Comparative*. Ritstj. Guðrún Þórhallsdóttir, Höskuldur Þráinsson, Jón G. Friðjónsson og Kjartan Ottósson, 50–73. Reykjavík: Málvísindastofnun Háskóla Íslands, 2002].
- . „Icelandic Dialectology: Methods and Results.“ *Íslensk tunga* 3 (1961–1962): 72–113.
- . „The Semivowels of Icelandic: Underlying vs. Surface Structure and Phonological Change.“ *Tilegnet Carl Hj. Borgstrøm. Et festskrift på 60-årsdagen 12.10.1969 fra hans elever*. Ritstj. Hreinn Benediktsson et al., 13–29. Oslo, Bergen, Tromsø: Universitetsforlaget, 1969.
- . *The First Grammatical Treatise*. University of Iceland Publications in Linguistics 1. Reykjavík: Institute of Nordic Linguistics, 1972.
- Jakob Benediktsson. „Inngangur.“ Í Guðmundur Andrésson. *Deilurit*. Útg. Jakob Benediktsson. Íslensk rit síðari alda 2. Kaupmannahöfn: Hið íslenska fræðafélag, 1948.
- Jóhannes L. L. Jóhannsson. *Nokkrar sögulegar athuganir um helztu hljóðbreytingar o. fl. í íslenzku, einkum í miðaldarmálinu (1300–1600)*. Reykjavík: Bókaverzlun Sigfúsar Eymundssonar, 1924.
- . „Svar.“ *Arkiv för nordisk filologi* 42 (1926): 276–280.
- Jón Axel Harðarson. *Das Präteritum der schwachen Verba auf -ýja im Altisländischen und verwandte Probleme der altnordischen und germanischen Sprachwissenschaft*. Innsbrücker Beiträge zur Sprachwissenschaft 101. Innsbruck: Sprachwissenschaftliches Institut der Universität Innsbruck, 2001.
- . „Forsaga og þróun orðmynda eins og *hagi*, *segja* og *lægja* í íslenzku.“ *Íslenskt mál* 29 (2007): 67–98.
- Jón Helgason. *Jón Ólafsson frá Grunnavík*. Kaupmannahöfn, 1925.
- . *Hrappseyjarprentsmiðja 1773–97*. Safn fræðafelagsins um Ísland og Íslendinga 6. Kaupmannahöfn: Hið íslenska fræðafélag, 1928.
- Kristján Árnason. *Hljóð*. Handbók um hljóðfræði og hljóðkerfisfræði. Íslensk tunga 1. Reykjavík: Almenna bókafélagið, 2005.
- Kurylowicz, Jerzy. *Akzent, Ablaut*. Indogermanische Grammatik 2. Heidelberg: Carl Winter, Universitätsverlag, 1968.
- Oxford Latin Dictionary*. Ritstj. P. G. W. Glare. Oxford: At the Clarendon Press, 1982.
- Rask, Rasmus Kristian. *Vejledning til det islandske eller gamle nordiske Sprog*. Kaupmannahöfn: Thiele, 1811.
- Skomedal, Tryggve. „Einiges über die Geschichte des isländischen Vokalsystems.“ *Tilegnet Carl Hj. Borgstrøm. Et festskrift på 60-årsdagen 12.10.1969 fra hans elever*. Ritstj. Hreinn Benediktsson et al., 134–143. Oslo, Bergen, Tromsø: Universitetsforlaget, 1969.
- Stefán Karlsson. „Tungan.“ *Íslensk þjóðmenning* 6. Ritstj. Frosti F. Jóhannsson, 1–54. Reykjavík: Bókautgáfan Þjóðsaga, 1989 [Endurprentun: Stefán Karlsson.

Stafkrókar. Ritgerðir eftir Stefán Karlsson gefnar út í tilefni sjötugsafmælis hans 2. desember 1998. Ritstj. Guðvarður Már Gunnlaugsson, 19–75. Reykjavík: Stofnun Árna Magnússonar á Íslandi, 2000].

Steinunn Jóhannesdóttir. „Drög Brynjólfs SS að sjálfsævisögu. Sonur, bróðir, maki, mágur, tengdasonur, faðir og afi.“ *Brynjólfur biskup: Kirkjuböfðingi, fræðimaður og skáld.* Ritstj. Jón Pálsson, Sigurður Pétursson og Torfi H. Tulinius, 28–43. Reykjavík: Háskólaútgáfan, 2006.

Worm, Ole. [*Runir*]: *seu Danica literatura antiquissima, vulgò Goticha dicta.* 2. útg. aukin og bætt. Kaupmannahöfn: Melchior Martzan & Georgius Holst, 1651.

ÁGRIP

Um norðlenskan ósið og bókstafsnafníð *je*

Lykilorð: Runur hálfserhljóða og sérhljóða, tvíhljóð, stafsetning, bókstafurinn á miðöldum, íslensk bókstafaheiti, Brynjólfur Sveinsson

Athugasemdir Brynjólfs Sveinssonar Skálholtsbiskups frá árinu 1651 um ritun og framburð orða eins og *fé*, *mér* og *sér* hafa verið túlkaðar sem heimild um mállýskumun í framburði orða er í forníslensku höfðu langa einhljóðið *é* [e:]. Sýnt er að þessi túlkun er ósennileg. Ummæli biskups fjalla um orð er í síðari alda máli höfðu hljóðasambandið *je* [je:] sem almennt var ritað og prentað „ie“ eða „je“. Að rita „i“ (eða „j“) á undan „e“ í slíkum orðum var að hans dómi rangt, enda væri sá ritháttur — og einnig það að bera fram *j* á undan *e* í þessum orðum — nýlegur ósiður. Þetta taldi Brynjólfur að mætti ráða af því að forn handrit höfðu ekki „ie“ í umræddum orðum, þau væru þar ávallt rituð án „i“. Hann áleit að nýi ósiðurinn hefði átt upptök sín á Norðurlandi og segir að þar gangi menn svo langt að skjóta *j* framan við *e* í nafni bókstafsins „e“, þ.e. kalli „e“ *je*. Sýnt er að bókstafsnafníð *je* [je:] í máli síðari alda endurspeglar hljóðréttu þróun frá forníslensku nafni „e“ sem var *é* [e:]. Ummæli Brynjólfs eru heimild um að á 17. öld eða fyrir hefur sums staðar verið farið að kalla „e“ *e* [e:] og einnig um að nafnið *je* hefur lifað lengst fyrir norðan. Sjálfstæðar heimildir eru um að bókstafsnafníð *je* tíðkaðist á Norðurlandi fram á síðari hluta 17. aldar.

SUMMARY

On a Northern Icelandic Bad Habit and the Letter Name *Je*

Keywords: semivowel-vowel sequences, diphthongs, orthography, the medieval letter, Icelandic letter names, Brynjólfur Sveinsson

A letter written in 1651 by Brynjólfur Sveinsson (1605–1675), Bishop of Skálholt, to the Danish scholar Ole Worm (1588–1654) on the occasion of the publishing in that year of the second edition of Worm’s book on runes, contains comments

about words like *fé*, *mér* and *sér*, which in Worm's book were spelled, incorrectly in Brynjólfur's view, as "fie", "mier" and "sier". The words *fé*, *mér* and *sér* had a long monophthong *é* [e:] in Old Icelandic (OIcel.), which in later Icelandic had developed to the sequence *je* [jɛ(:)]. The Bishop's comments, as well as evidence from manuscript orthography, indicate that this change had run its course long before the seventeenth century.

Brynjólfur points out that in old manuscripts, the words in question are written "fe", "mer" and "ser", and he claims that this is the correct way to write and pronounce such words. Furthermore, he argues that the contemporary pronunciation of *je* in such words is a recent bad habit, characterizing inhabitants of the North in particular, who even pronounce the name of the letter "e" as *je*. It is shown that the letter name *je* for "e" is a regular development from the OIcel. name *é* and is mentioned in other slightly younger sources connected to Northern Iceland.

Against prior claims to the contrary, it is argued here that Brynjólfur's comments are not evidence that the development of *é* to *je* had still not reached all parts of the country in the seventeenth century. Such claims are contradicted by the Bishop's own words as well as evidence from manuscript orthography. Old manuscripts probably provided Brynjólfur with sufficient evidence from which to draw the conclusion that the sequence *je* of words like *fé*, *mér* and *sér* constituted a change from older pronunciation. The Bishop pointed out that old manuscripts did not have "that illegitimate northern i" ("spurio hoc i Boreali") and concluded that in earlier times people most likely did not pronounce the corresponding sound *j* either.

Because words with OIcel. long *é* were generally written with "e" in old manuscripts and words with OIcel. short *e* were usually written in the same manner, Brynjólfur probably believed that both groups of words had had the same vowel in earlier times. Furthermore, the second member of the later Icelandic sequence *je*, commonly derived from OIcel. *é*, is the same vowel as later Icelandic has in words like *ber*, *sel* and *fer*, going back to OIcel. short *e*. From Brynjólfur's point of view, then, it seemed that words like *fé*, *mér* and *sér* had become differentiated from words like *ber*, *fer* and *sel* through the insertion of "i" (and the corresponding sound *j*) into the former group of words. This constituted the "bad habit" ("consuetudo vitiosa/prava") originating with Northern Icelanders.

Aðalsteinn Hákonarson

Íslensku- og menningardeild Háskóla Íslands

Árnatgötu við Suðurgötu

IS-101 Reykjavík

adh3@hi.is

STEFAN DRECHSLER¹

ILLUMINATED MANUSCRIPT
PRODUCTION
IN WESTERN ICELAND
IN THE THIRTEENTH
AND EARLY FOURTEENTH CENTURIES

PHILOLOGISTS have long attempted to group medieval Icelandic manuscripts according to their scribes and textual content, and many such groups have been linked to major ecclesiastical houses of the fourteenth century.² Based on these established groups, book paintings in these manuscripts have also attracted growing interest among art historians.³ However, little research has been dedicated to the book painting that predates the fourteenth century, despite recognised evidence for such arts.⁴

- 1 I would like to thank the Stofnun Árna Magnússonar í íslenskum fræðum, Reykjavík, Den Arnamagnæanske Samling, Copenhagen, and Riksarkivet, Oslo, for providing me with images for this article. Furthermore, I would like to thank the two anonymous reviewers, and Emily Lethbridge and Rósa Þorsteinsdóttir, for their invaluable comments on an earlier version of this text.
- 2 For the philological and historical techniques of grouping medieval Icelandic manuscripts, and a short overview of a number of such established groups, see Stefán Karlsson, “The Localisation and Dating of Medieval Icelandic Manuscripts,” *Saga-Book XXV* (1999): 138–58.
- 3 Major art historical contributions have been provided by Selma Jónsdóttir, “Gömul krossfestingamynd,” *Skírnir* 139 (1965): 134–47; Guðbjörg Kristjánsdóttir, “Handritalýsingar í benediktínaklaustrinu á Þingeyrum,” *Íslensk klausturmenning á miðöldum*, ed. Haraldur Bernharðsson (Reykjavík: Háskólaútgáfan, 2016), 227–311; and Lena Liepe, *Studies in Icelandic Fourteenth Century Book Painting* (Reykholt: Snorrastofa, 2009), 126–42.
- 4 The paucity of art historical studies of thirteenth-century Icelandic manuscripts is possibly due to the lack of historiated content in these manuscripts. Full-page miniatures and historiated initials only became common in Iceland in the early fourteenth century: apart from AM 673 a I 4to and AM 673 a II 4to, two vernacular *Physiologus* fragments from c. 1200, AM 679 4to, an ordinary with a miniature of Christ Enthroned from c. 1250, and AM 249 c fol., a calendar including an iconography of the Virgin and the Child dated to c. 1300, there is no known historiated book painting that predates the fourteenth century. The same holds true for zoomorphic and inhabited initials. For a short overview of medieval Icelandic book painting, see Halldór Hermannsson, *Icelandic Illuminated Manuscripts of the Middle Ages* (Copenhagen: E. Munksgaard, 1935), 7–28.

This article will discuss one such overlooked illuminated manuscript group. The group in question was established around the oldest *Heimskringla* fragment Lbs fragm 82 (Kringla) from c. 1258–64.⁵ The first part of this article will describe the main characteristics of this group. The second part will examine this group in relation to a second manuscript group from the early fourteenth century, as well as discussing its earliest provenance. It will be argued that a number of hands who worked on manuscripts belonging to the first group may have acted as illuminators for several of the manuscripts, and that one illuminator of the second group might have worked together with a late scribe of the first group. It will be shown that some of the manuscripts and fragments from that earlier group were not the product of an isolated scriptorium but rather of an open space for independent scribes and artists working in western Iceland for a period of more than fifty years.⁶ Overall, in the spirit of the ‘Material Philology’, this article seeks to provide an interdisciplinary overview of the mechanisms of manuscript production. Not only will the different contributions of the major scribes and illuminators be discussed, but also codicological features of various production units, such as a similar use of colours or related stages of oxidation of rubrics and initials, will be considered.⁷ Neither the first nor the second of the two manuscript groups has been successfully located to any specific scriptorium to date. In the final part of the article, a hypothesis regarding how these two groups were connected to a third manuscript group associated with the established house of canons regular of Helgafell (in western Iceland) will be presented.

The oldest of these groups (the ‘Kringla’ group), centred around Lbs fragm 82 (Kringla), was written by a single hand (H Kri 1) who collaborated with two further scribes (H Kri 2–3). The location of the production

- 5 Finnur Jónsson, *Den oldnorske og oldislandske litteraturs historie* (Copenhagen: Gads Forlag, 1895), iv; Stefán Karlsson, “Kringum Kringlu,” *Árbók Landsbókasafns Íslands 1976* (1977): 5–25; Stefán Karlsson, “Dávíðssálmar með Kringluhendi,” *Dávíðsdiktur sendur Dávíð Erlingssými fimmtugum 23. ágúst 1986*, ed. Sigurgeir Steingrímsson (Reykjavík: Menningar- og minningarsjóður Mette Magnussen, 1986), 47–51.
- 6 An art historical investigation similarly dedicated to the social mechanisms of medieval Icelandic manuscript productions has recently been presented by Guðbjörg Kristjánsdóttir, “Lýsingar í íslenskum handritum á 15. öld,” *Gripla XXVII* (2016): 157–233.
- 7 The term ‘manuscript production unit’ is borrowed from Erik Kwakkel, “Towards a Terminology for the Analysis of Composite Manuscripts,” *Gazette du livre médiéval* 41 (2002): 12–19.

Table 1: *The Kringla group*

Shelf mark and name	Number of folios	Date ¹	Hand (H)	Illuminator (A)	Textual content
GKS 1157 fol. (Konungsbók Grágásar)	13	1300 ²	H Kri 2 (ff. 1r–13v)	A Kri 1 (f. 1r); A Kri 2 (ff. 1v–13v)	<i>Grágás</i>
	80	1250 ³	H Kri 1 (ff. 14r–93v)	A Kri 2 (ff. 14r–93v)	<i>Grágás</i>
AM 241 b I β fol.	2	1250–75 ⁴	H Kri 1 (ff. 1r–2v)	None	<i>Psalterium Davidis</i>
JS fragm 14	2	1250–75 ⁵	H Kri 1 (ff. 1r–2v)	None	<i>Lectionarium</i>
Lbs fragm 82 (Kringla)	1	1258–64 ⁶	H Kri 1 (f. 1r–1v)	A Kri 1 (f. 1r); (ff. 1v–13v)	<i>Ólaf saga helga</i>
AM 334 fol. (Staðarhólsbók Grágásar)	1	1300 ⁷	H Kri 4 (f. 1r)	None	<i>Jónsbók</i>
	91	1271–72 ⁸	H Kri 1 (ff. 1v–92r)	A Kri 1 (ff. 1v, 12r, 19r, 27v, 37r, 51r); A Kri 2 (ff. 1v–91r)	<i>Grágás</i>
	17	1271–81 ⁹	H Kri 3 (ff. 92v–108r)	H Kri 2 (ff. 92v–108r)	<i>Járnsíða</i>

1 According to Stefán Karlsson, “The Localisation and Dating,” 140, it is almost impossible to date medieval Icelandic manuscripts more narrowly than to within 50 years if the dating is based on the script and orthography only. It should be taken into account that parts of the following discussion, therefore, cannot be based on secure datings.

2 Ole Widding, “Håndskriftanalyser. 5. GkS 1157 fol. Hånd A i Konungsbók af Grágás,” *Opuscula II* (1961): 75.

3 Stefán Karlsson, “Kringum Kringlu,” 21.

4 Stefán Karlsson, “Daviðsálmar,” 50.

5 Stefán Karlsson, “Daviðsálmar,” 50.

6 Stefán Karlsson, “Kringum Kringlu,” 17.

7 Kristian Kålund, *Katalog over den Arnamagneanske håndskriftsamling*, I (Copenhagen: Gyldendalske Boghandel, 1889), 275.

8 Sigurður Líndal, “Hvers vegna var Staðarhólsbók Grágásar skrifuð?” *Timarit lögfræðinga* 48/4 (1988), 293; for a similar conclusion, see also Gunnar Karlsson, “Inngangur,” *Grágás. Lagasafni íslenska þjóðveldisins*, ed. Gunnar Karlsson, Kristján Sveinsson and Mörður Árnason (Reykjavík: Mál og menning, 1992), xvi. For a discussion of the dating of AM 334 fol., see Lena Rohrbach, “Matrix of the Law? A Material Study of Staðarhólsbók,” *The Power of Book. Medial Approaches to Medieval Nordic Legal Manuscripts*, ed. Lena Rohrbach (Berlin: Nord Europa-Institut der Humboldt-Universität, 2014), 99–101.

9 Jón Helgason, Introduction to *Njáls saga. The Arna-Magnæan Manuscript 468. 4to (Reykjabók)* (Copenhagen: Rosenkilde and Bagger, 1962), ix.

of this group is unknown.⁸ The Kringla group consists of six manuscripts and fragments containing both Latin and vernacular literature.

Three of the manuscripts and fragments listed above feature the work of two illuminators (A Kri 1 and A Kri 2). Each made regular use of fairly outdated Romanesque ornamentation. A variety of palmette flowers and elaborated pen-flourished littera florissa images are found, which at the time of production were common in manuscripts in other countries at least a century before they are found in the Icelandic manuscripts under discussion. These images almost certainly are derived from illuminated late twelfth French or English manuscripts,⁹ but it is not known how they were transferred to Iceland.¹⁰

- 8 A number of inventory notes added to one of the major manuscripts of the group, AM 334 fol. (Staðarhólsbók Grágásar), indicate that it was somewhere in Húnaþing in the fourteenth century, but little speaks for the fact that any manuscripts belonging to this group were produced there. For the provenance of AM 334 fol., see Viðar Pálsson, “Commonwealth Law,” 66 *Manuscripts from the Arnarnaganean Collection*, eds. Matthew James Driscoll and Svanhildur Óskarsdóttir (Copenhagen and Reykjavik: Bókauitgáfan Opna and Museum Tusulanum Press, 2013), 113. Stefán Karlsson attempted to identify the earliest owner of AM 334 fol. but ultimately conceded it was not possible to prove this due to a lack of reliable sources. See Stefán Karlsson, “Kringum Kringlu,” 23–24, Stefán Karlsson, “Davíðsálmar,” and Stefán Karlsson, comment to “Davíðssálmar með Kringluhendi,” *Stafkrókar. Ritgerðir eftir Stefán Karlsson gefnar út í tilefni af sjötugsafmæli hans 2. desember 1998*, ed. Guðvarður Már Gunnlaugsson (Reykjavik: Stofnun Árna Magnússonar á Íslandi, 2000), 273.
- 9 No research has been dedicated to identifying the sources from which the illuminators of the Kringla group drew their inspiration and most studies on late twelfth-century French and English Romanesque book painting primarily discuss figural rather than ornamental styles. Nevertheless, certain British and northern French manuscripts produced in c. 1170 are particularly close to the Kringla group. With regard to the pen-flourishing of minor initials, the English Bestiary Add MS 11283 features similar floral ornamentation to that found in all manuscripts and fragments illuminated by A Kri 2, while major initials illuminated by A Kri 1 demonstrate the adaption of foliate and geomorphic elements of major initials as found in the so-called second Floreffe Bible, Add MS 18837, from modern-day Belgium. On Add MS 11283, see C. M. Kauffmann, *Romanesque Manuscripts, 1066–1190*, III (London: Harvey Miller, 1996), no. 105, and on Add MS 18837, see Walter Cahn, *Romanesque Manuscripts: The Twelfth Century*, II (London: Harvey Miller, 1992), 137, 199. For an introduction to twelfth-century and early thirteenth-century book painting see J. J. G. Alexander, *Medieval Illuminators and Their Methods of Work* (New Haven and London: Yale University Press), 95–120.
- 10 Halldór Hermannsson, *Icelandic Illuminated Manuscripts*, 10–12, suggests that most of the thirteenth-century Icelandic illuminations were inspired by contemporaneous and earlier models imported from France or England via Norway. AM 618 4to, a French Psalter palimpsest dated to the early twelfth century, might be an example of the use of European

The contributions of the two artists A Kri 1–2 vary somewhat in quantity. This is evident in the second production unit of the *Grágás* codex GKS 1157 fol. (Konungsbók Grágásar). On ff. 1–13, there are two main initials illuminated by the two artists. The first initial (on f. 1r, see fig. 1) was painted by A Kri 1 and features a decorated knot initial spanning over five lines, which has now almost vanished. The design comprises a littera florissa initial consisting of four symmetric and enrolled acanthus leaves with additional connected dicentra flowers in three of the four corners of the letter. Unfortunately, the poor condition of the folio leaf makes it impossible to identify any colours today, but it seems unlikely that black was the only colour used to illuminate this highly important initial of the codex.

The next initial of GKS 1157 fol., which is found at f. 9v and similarly spans over five lines, was executed by the second artist A Kri 2 and features a less exceptional style (see fig. 2). Two evenly rounded acanthus spirals with additional fan leaves, painted in light red and light blue, fill the bowl of the initial. Large bud leaves in a similar colour are shown with extended filaments and spiralling lobate palmettes are attached to the initial on the left and situated in the lower margin. One of the two colours of this ornamented finish is the same as that used in the initial itself: the ink used was red at the time of production but due to heavy oxidation, the colour has since faded to a yellow-brown, as is also the case with a number of minor initials and rubrics in the same manuscript production unit. Together with occasional arabesque ornamentation on the minor initials, the smaller book painting suggests that the same hand was responsible for all of the illuminations in this part of GKS 1157 fol., excluding the main initial on the initial folio leaf. The next production unit of GKS 1157 fol. starts at f. 14r and was written by H Kri 1 some fifty years earlier than the first unit of the manuscript. Despite the dating of the two production units, the change of hands is scarcely reflected in the flow of the text, since it is not dam-

ornamental models in thirteenth-century Iceland: two initials on f. 48v and f. 62v appear to be stylistically related to a number of large initials in AM 334 fol. and GKS 1157 fol. from the Kringla manuscript group. Unfortunately, it is unknown when AM 618 4to was imported to Iceland. However, in 1586, AM 618 4to was demonstrably located in Iceland, as half of the manuscript was re-written and partly repainted by the priest Grímur Skúlason († 1582). For the dating and provenance of AM 618 4to see Kristian Kålund, *Katalog over den arnamagnæanske håndskriftsamling*, II 31–32.

aged at this point, nor is a new gathering initiated here. In addition, the ornamental repertoire used for minor initials in this production unit for the most part matches the previous section, featuring a similar colour pattern, palmettes and other Romanesque floral forms. Finally, oxidation also appears in this section. These features of the book painting therefore suggest the work of the same artist. The book painting of the two production units is unlikely to have been executed before *c.* 1300, when the second production unit was finished. GKS 1157 fol. is clearly not the only work of A Kri 2, however, since similar palmette embellishments appear again in the *Heimskringla* fragment Lbs fragm 82 (Kringla, see fig. 3), which was written by H Kri 1 in between the creation of the two manuscript production units of GKS 1157 fol.

The work of A Kri 2 is also found throughout the contemporaneous *Grágás* manuscript AM 334 fol. Similar to GKS 1157 fol., AM 334 fol. comprises two production units.¹¹ The first section features *Grágás* exclusively and was written by the main hand of the group more than twenty years after the first production unit of GKS 1157 fol. The second production unit of AM 334 fol. features only *Járnsíða* and was added contemporaneously by the third main scribe of the Kringla group, H Kri 3. Apart from the aforementioned embellishments of minor initials made by illuminator A Kri 2, this first production unit of AM 334 fol. includes the work of the previously mentioned artist A Kri 1. This illuminator contributed six elaborated major initials to the first production unit, all of which are possibly the most ornate illuminations to survive from thirteenth-century Iceland.¹² The initials consist of pierced letter shapes in green and red which are entwined with thick spiralling stems with leafy terminals and shoots (f. 1r, fig. 4). All of these main initials feature a restricted colour palette: the backgrounds are painted in green and framed with a thin blue line, and the bowl of the initial is coloured in a similar light blue. The spiralling tendrils with fan leaves are outlined in black but red strokes in the stems generate a slightly naturalistic effect. When the first main initial in GKS 1157 fol. (fig. 1) is compared with those in AM 334 fol., similarities suggest

11 Technically, AM 334 fol. consists of three production units, since a later scribe, H Kri 4, added parts of *Jónsbók* to f. 1r in *c.* 1300. Since this addition is not closely related to the other two production units, it will not be discussed further.

12 For the position and size of the major initials in AM 334 fol. see Lena Rohrbach, "Matrix of the Law?" 106.

the illuminator to be the same person; very similar execution of the littera florissa ornamentation is found in the acanthus tendrils in all initials, as well as in the connected dicentra flowers.

In the second production unit of AM 334 fol., a different colour pattern appears, though only in the main initials. This production unit contains a number of stylistic features found in the first section of GKS 1157 fol., and two main initials in red are particularly closely related (figs. 5–6): the yellow background filled with green clycinal flower tendrils in the bowls exhibit a close stylistic similarity with GKS 1157 fol. (ff. 14–93). In addition, a similar colouring of the background in yellow and a consistent red or light blue or red or green colouring of the minor initials, together with a similar repertoire of palmette fillings in AM 334 fol. and GKS 1157 fol., suggest the work of a single illuminator, A Kri 2.¹³ The more refined change in style between GKS 1157 fol. and AM 334 fol. is explicable by the temporal gap (twenty to fifty years) between the posited production of the manuscripts, and perhaps also by a difference in taste between the respective clients. This difference is clearly mirrored in the textual arrangements of the two *Grágás* manuscripts: GKS 1157 fol. and AM 334 fol. are very different in terms of their structural principles.¹⁴ Gunnar Karlsson has suggested that this difference was probably due to a revision of the text made after Iceland came under Norwegian rule in 1262–64, in other words in between the times when the first and second production units of GKS 1157 fol. were made, and before the whole of AM 334 fol. was written.¹⁵ However, it is more likely that AM 334 fol., though short-lived due to its soon outdated legal content, represented a new model of a poly-textual law book.¹⁶ In contrast to AM 334 fol., GKS 1157 fol. features

13 It should be mentioned that despite the fact that A Kri 2 makes use of a clearly different colour spectrum in the second production unit of AM 334 fol., he must have known a number of ornamental models used by A Kri 1, the main illuminator of the first production unit of the same codex. This is exemplified in a major initial on f. 93v, which features a similar littera florissa initial as is found on f. 1r in GKS 1157 fol. On f. 93v in AM 334 fol., however, the major initial consists only of two symmetrical and enrolled acanthus leaves and it is embellished with ornamentation typical of the repertoire of A Kri 2.

14 Ólafur Lárusson, “Grágás og lögbækurnar,” *Árbók Háskóla Íslands* 1922 (1923): 69–73.

15 Gunnar Karlsson, “Ritunartími Staðarhólsbókar,” *Sólhvarfasumbl saman borið handa Þorleifi Haukssyni fimmtugum, 21. desember 1991*, ed. Gísli Sigurðsson (Reykjavík: Menningar- og minningarsjóður Mette Magnussen, 1991), 41.

16 Lena Rohrbach, “Matrix of the Law?” 124–25.

unusually wide variation in the use and arrangement of initials. Similar to the poly-textual content of AM 334 fol., GKS 1157 fol. exhibits a selection of different textual models combined in one legal manuscript, though here combined in the single text *Grágás*. According to Patricia Pires Boulhosa, the textual models for the single text in GKS 1157 fol. originated from a variety of independent, now lost manuscripts and fragments.¹⁷ As mentioned, the person responsible for the minor initials throughout both AM 334 fol. and GKS 1157 fol. appears to be a single artist, A Kri 2. Since the initial described above in the later section of AM 334 fol. (ff. 92v–108) is evidence for a close stylistic relationship to GKS 1157 fol., it might well be that the illuminator was in fact the main scribe himself, H Kri 1. It is indeed his script that serves to connect the related book paintings, despite the change of scribes in the other sections of the two major manuscripts of the group.

It seems highly likely that AM 334 fol. was produced at a site where a number of scribes were present, since no fewer than twelve hands are found throughout the codex. Only two of them, however, wrote more than half of a folio leaf.¹⁸ The high number of scribal contributions clearly shows that a considerable number of literate people were involved in the production of the manuscript. The site of production appears to be different to the one where GKS 1157 fol. was produced: not only does the *Grágás* text differ in structure and content, but a different mix of colours in the main initials of the two manuscripts also indicates two different

17 Patricia Pires Boulhosa, "Layout and the Structure of the Text in Konungsbók," *The Power of Book. Medial Approaches to Medieval Nordic Legal Manuscripts*, ed. Lena Rohrbach (Berlin: Nordeuropa-Institut der Humboldt-Universität, 2014), 93–95.

18 These scribal contributions are not likely to represent the entertaining practice of secular visitors adding individual notes to the manuscript for fun, as Vilhjálmur Finsen suggested. See his introduction to *Grágás eftir det Arnamagnæanske Haandskrift Nr. 334 fol. Staðarhólsbók*, ed. Vilhjálmur Finsen (Copenhagen: Det Arnamagnæanske Legat, 1879), x–xi. Such a scribal practice did not become common before the fifteenth century and it is therefore not a likely explanation for the large number of hands found in AM 334 fol. In the thirteenth century, manuscripts were mainly produced in a monastic setting where there would have been several literate people present at the site of production. For (late medieval) Icelandic manuscript production, see Stefán Karlsson, "Ritun Reykjarfjarðarbók," *Stafkrókar. Ritgerðir eftir Stefán Karlsson gefnar út í tilefni af sjötugsafmæli hans 2. desember 1998*, ed. Guðvarður Már Gunnlaugsson (Reykjavík: Stofnun Árna Magnússonar á Íslandi, 2000), 319–27, with further references.

approaches. The two manuscripts are nonetheless linked through shared ornamental images.

In 1967, Stefán Karlsson suggested in a lecture to the Félag íslenskra fræða that a further fragment written by H Kri 1 in the second half of the thirteenth century, the *Mariu saga* fragment NRA 78, should be added to the Kringla group.¹⁹ Later on, however, Stefán withdrew his initial suggestion and proposed that NRA 78 was either written by H Kri 1 significantly later than the other manuscripts and fragments, or by a second scribe with an orthography close to that of H Kri 1.²⁰ I am inclined to follow Stefán's later reservation regarding his original idea about H Kri 1 and NRA 78. Nevertheless, due to the particular orthography of the second scribe (H Kri 5 in my terminology), it appears obvious that he must have obtained his skills in the same geographical area as H Kri 1, possibly even in the same scriptorium.

In relation to the manuscripts and fragments of the Kringla group, the book painting of NRA 78 is unusual. Upon closer investigation, this fragment is closely linked with the second of the two main groups discussed here, the Barðastrandarsýsla group. The fragment features a large initial painted by an illuminator (A Bar 1) known from this slightly younger manuscript group from a similarly unknown location in the west of Iceland.²¹ Jonna Louis-Jensen has suggested that the group originated from the established secular farm at Vatnsfjörður.²² However, little is known about the existence of such a scriptorium before 1468, when sources prove that there was a *skrifstofa* at that location.²³ On the basis of lack of evidence, Lena Liepe recently rejected Louis-Jensen's theory, and instead suggested the site of production to have been an unknown ecclesiastical institution

19 Jónas Kristjánsson, *Skrá um íslensk handrit í Noregi* (Reykjavík: not published, 1967).

20 Stefán Karlsson, "Kringum Kringlu," 21.

21 The group was established by Jonna Louis-Jensen, *Kongesagastudier. Kompilationen Hulda-Hrokkinskinna* (Copenhagen: C. A. Reitzels Boghandel, 1977), 19–20; Stefán Karlsson, Introduction to *Guðmundar sögur biskups I. Ævi Guðmundar biskups. Guðmundar saga A* (Copenhagen: C. A. Reitzels Forlag, 1983), xxx–xlii; and Lena Liepe, *Studies*, 231.

22 Jonna Louis-Jensen, "Fra skriptoriet i Vatnsfjörður i Eiríkr Sveinbjarnarsons tid," *Reykholt som makt- og lærdomscenter i den islandske og nordiske kontekst*, ed. Else Mundal (Reykholst: Snorrastofa, 2006), 130–38.

23 *Diplomatarium Islandicum, Íslenzkt fornbréfasafn V*, ed. Jón Þorkelsson (Copenhagen and Reykjavík: S. L. Møller and Félagsprentsmiðja, 1899–1902), 517.

Table 2: The Barðastrandarsýsla group

Shelf mark and name	Number of folios	Date	Hand (H)
AM 325 VIII 4 c 4to	2	1300–25 ¹	H Bar 1 (ff. 1r–2v)
AM 45 fol. (Codex Frisianus)	124	1300–25 ²	H Bar 1 (ff. 1r–97rb; ff. 98vb–124r) H Bar 3 (f. 98ra–va)
AM 241 a I fol. & AM 249 p fol.	48	1325 ³	H Bar 1 (ff. 1r–48v)
Perg 4to 4 & AM 325 XI 2 h 4to	73	1320–40 ⁴	H Bar 2 (ff. 1r–73v)
AM 671 4to	63	1320–40 ⁵	H Bar 2 (ff. 5r, 17r–26r, 30r–31v, 33v–34r, 34v, 35r–35v, 63r); further hands
AM 241 b I γ fol.	1	1325–50 ⁶	Unknown
AM 399 4to (Codex Resenianus)	74	1330–50 ⁷	H Bar 2 (ff. 1v–74v)
AM 346 fol. (Staðarfellsbók)	85	1340–60 ⁸	H Bar 2 (ff. 1v–84r)
Add. 1 fol. (Ártíðaskrá Vestfirðinga)	7	1350 ⁹	H Bar 2 (ff. 1r–7v)
AM 122 a fol. (Króksfjarðarbók)	110	1350–70 ¹⁰	H Bar 2 (ff. 63r–69v; ff. 70r–94v); H Bar 4 (ff. 1r–43r); H Bar 5 (ff. 43v–62v); H Hel 1 (ff. 70r–94v)

1 Jonna Louis-Jensen, *Kongesagastudier*, 19–20.

2 Kristian Kålund, *Katalog over den Arnemagneanske håndskriftsamling*, I, 32.

3 Jonna Louis-Jensen, *Kongesagastudier*, 19–20.

4 Oscar Albert Johnsen and Jón Helgason, eds. *Saga Óláfs konungs hins helga: Den store saga om Olav den bellige efter pergamenthåndskriftet i Kungliga Biblioteket i Stockholm nr. 2 4to, med varianter fra andre håndskrifter 1* (Copenhagen: Kjeldekriftfondet, 1941), 942; Stefán Karlsson, Introduction to *Guðmundar sögur*, xxxix–xl, xli.

5 Stefán Karlsson, Introduction to *Guðmundar sögur*, xl, xli.

6 Lena Liepe, *Studies*, 229. A palaeographic analysis of AM 241 b I γ fol. is yet to be written.

7 Stefán Karlsson, Introduction to *Guðmundar sögur*, xli.

8 Stefán Karlsson, Introduction to *Guðmundar sögur*, xxxix–xli.

9 Jakob Benediktsson, Introduction to *Catilina and Jugurtha by Sallust and Pharsalia by Lucan in Old Norse: Rómverjasaga: AM 595 a–b 4to* (Copenhagen: Rosenkilde and Bagger, 1980), 11.

10 Jakob Benediktsson, Introduction to *Sturlunga saga: Manuscript No. 122 a fol. in the Arnemagnean Collection* (Copenhagen: Rosenkilde and Bagger, 1958), 11; Stefán Karlsson, Introduction to *Guðmundar sögur*, xxxix–xli.

Illuminator (A)	Textual content
None	<i>Sverris saga</i> , <i>Boðlunga sögur</i>
A Bar 1 (ff. 1r–v, 14r, 18v, 19v, 21v, 23v, 29r, 37r, 41v, 56v, 60v, 66v, 69v, 75r, 84r); A Bar 2 (ff. 1r–124r)	<i>Heimskringla</i>
A Bar 2 (ff. 1r–48v)	<i>Horae de passione domini</i> , <i>Ártiðaskrá Vestfirðinga</i>
A Bar 2 (ff. 1r–73v)	<i>Óláfs saga helga</i>
None	Theological handbook
A Bar 2 (f. 1)	<i>Psaltarium</i>
A Bar 2 (ff. 1v–74v)	<i>Guðmundar saga biskups</i>
A Bar 2 (ff. 1v–84r)	<i>Jónsbók</i> , <i>Járnsíða</i> , <i>Kristinréttir Árna biskups</i> , <i>Grágás</i>
A Bar 2 (ff. 1r–7v)	<i>Ártiðaskrá Vestfirðinga</i>
A Bar 2 (ff. 1r–109v)	<i>Sturlunga saga</i>

in West Iceland. In addition, Liepe also named the group the ‘Ártiðaskrá Vestfirðinga group’, according to related obituaries in two of the codices of the group.²⁴ Prior to Liepe, Stefán Karlsson pointed to the broader district of Barðastrandarsýsla as the original location for the production of the eleven manuscripts and fragments.²⁵ Stefán’s suggested provenance for the second group will be adopted here. The Barðastrandarsýsla group was written by five hands between c. 1300 to 1370.

Lena Liepe made a detailed art historical study of this group and concluded that the pen-flourishing of most of the illuminated manuscripts in this group are the work of a single illuminator (A Bar 2). The large,

²⁴ Lena Liepe, *Studies*, 240.

²⁵ Stefán Karlsson, Introduction to *Guðmundar sögur*, xli.

ornamented initials and figural paintings stem from the same workshop, she suggests, but were possibly executed by different artists.²⁶ A similar situation applies to NRA 78, though here in relation to a scribe rather than an illuminator. As mentioned above, the text of NRA 78 was written by H Kri 5, a hand closely related to the main scribe of the previously discussed Kringla group (H Kri 1). However, the large initial in the fragment closely refers to the book painting of one of the earlier manuscripts of the Barðastrandarsýsla group, the *Heimskringla* codex AM 45 fol. (Codex Frisianus) (see figs. 7–8). The two initials share a similar use of colours, related form and colour with regard to the embellished letter itself, and finally, closely related red palmette filling of the initial. The initial is clearly related to the thick spiralling leafy terminals and red shoots typical of the Barðastrandarsýsla group, as described by Liepe.²⁷ The slightly larger form of the initial in NRA 78 might not be due to the earlier date, but rather to the different textual content: the text in the fragment (*Mariu saga*) might have been considered to be more important than the start of *Magnúss saga berfatts* in AM 45 fol. Otherwise, the close stylistic links between the two initials signal the presence of the same illuminator, A Bar 1.

The style of the initial in AM 45 fol. is specific to this group and does not appear again in any of the initials made by A Kri 1 in the Kringla group. Although the style of A Kri 1 in the first section of AM 334 fol. exhibits a similarly restricted use of colour patterns with related carved ornament fillings and a shared use of thick spiralling symmetric and enroled acanthus terminals (fig. 4, fig. 8), other major initials painted by A Kri 1 in the Kringla group show no stylistic similarities with the Barðastrandarsýsla group. The limited artistic contact between these two groups was possibly due to the time that passed between the production of manuscripts in the first group and those in the second, around thirty years. The limited contact is also evident in the fact that despite the textual redaction of Lbs fragm 82 in the Kringla group appearing to belong to the same recension as the textual exemplar used for AM 45 fol., they are not copies of the same textual model. Rather, they point towards a similar, now-lost archetype

26 Lena Liepe, *Studies*, 235–38. Apart from AM 241 a I fol., which features an illuminated Hours of the Passion, and Add. 1 fol. (*Ártiðaskrá Vestfirðinga*), which includes a miniature of the Calvary group, none of the manuscripts features any historiated content.

27 Lena Liepe, *Studies*, 235–38.

of the same saga text.²⁸ Since the two texts are not directly related, and because the Kringla and Barðastrandarsýsla groups share artistic relations which might well be based on sharing of (ornamental) model books only, it can be concluded that these two groups are not closely related, with the exception of NRA 78. At the same time, due to the different approaches with regard to the poly-textual contents and the book painting of GKS 1157 fol. and AM 334 fol., the Kringla group might have not been the product of a closed scriptorium. It seems plausible, rather, to see these two major manuscripts, at least, as the product of an open workshop, where different craftsmen contributed at different stages of the manuscript production.²⁹ On this basis, if NRA 78 is taken as part of the group, it is possibly the best example for this working practice.

The location of the two scriptoria during the thirteenth and early fourteenth century remains an open question. The earliest provenance of AM 334 fol. cannot suggest a workshop in Húnavatnssýsla. As is well known, in the thirteenth century, this area was home to the established Benedictine monastery at Þingeyrar, which is known to have produced a large number of manuscripts in the thirteenth and fourteenth centuries.³⁰ Of the illuminated manuscripts from the thirteenth and fourteenth centuries, however, none shows close stylistic connections to the illuminations found in the Kringla and Barðastrandarsýsla groups.

In contrast, both the Kringla and Barðastrandarsýsla groups share a number of artistic, textual and even personal connections with the house of canons regular of Helgafell in western Iceland. Helgafell is known to have been a hub of book culture from at least the late thirteenth century, and a large number of vernacular manuscripts were produced there in the

28 Bjarni Aðalsteinsson, Introduction to *Heimskringla* III (Reykjavík: Hið íslenska fornritafélag, 1951), xciii–xciv.

29 For a related scenario in fourteenth-century western Iceland, see Lena Liepe, *Studies*, 133–138, with further references.

30 For the Þingeyrar manuscripts of the thirteenth century, see Guðvarður Már Gunnlaugsson, “Voru scriptoria í íslenskum klaustrum?” *Íslensk klausturmenning á miðöldum*, ed. Haraldur Bernharðsson (Reykjavík: Háskólaútgáfan, 2016), 178; for the Þingeyrar manuscripts from the fourteenth century, see Alfred Jakobsen, *Studier i Clarus saga: Til spørsmålet om sagaens norske proveniens* (Bergen and Oslo: Universitetsforlaget, 1964); Jakob Benediktsson, Introduction to *Catilina and Jugurtha*; Karl G. Johansson, *Studier i Codex Wormianus: Skriftræditiön och avskriftsverksamhet vid ett isländskt scriptorium under 1300-tallet* (Gothenburg: Acta Universitatis Gothoburgensis, 1997); Guðbjörg Kristjánsdóttir, “Handrita-lýsingar.”

fourteenth century. These include the iconic *Jónsbók* codex AM 350 fol. known as Skarðsbók, and the large *Postula sögur* manuscript SÁM 1 Codex Scardensis.³¹ The latter, produced in *c.* 1350–75,³² features a large initial (at f. 40v) which shares close stylistic similarities with an initial in AM 45 fol. (at f. 41v, see figs. 9–10).³³ The marginally different use of colours and slight variation in the ornamental forms, likely owing to a time gap of some fifty years between the execution of the book painting in the two manuscripts, indicate that the two codices are clearly the work of different artists.

A text preserved in two manuscripts of the Kringla group, however, is also found in one of the Helgafell manuscripts: the law code AM 347 fol. (Belgsdalsbók) from *c.* 1350–80.³⁴ The text is the *Kristinréttir hinn forni*, a section of *Grágás* with additional tithe laws, which is closely related to the respective section in the two *Grágás* manuscripts from the Kringla group.³⁵ This textual link, however, remains the only connection between the two groups. Otherwise, the younger Barðastrandarsýsla group is more closely related to Helgafell. For example, besides H Bar 2, one of the two main manuscripts from the Barðastrandarsýsla group, the *Sturlunga saga* codex AM 122 a fol. (Króksfjarðarbók) features a hand (H Hel 1) which is known to have also written several sections of one Helgafell manuscript, the Helgafell-related *Heilagra manna sögur* codex Holm perg 5 fol., produced in *c.* 1350–65 and contemporaneous with Króksfjarðarbók.³⁶ Stefán Karlsson has suggested the broader Breiðafjörður area as the site

31 Ólafur Halldórsson, *Helgafellsbækur fornar* (Reykjavík, Bókaútgáfa Menningarsjóðs, 1966); Stefán Karlsson, Introduction to *Sagas of Icelandic Bishops: Fragments of Eight Manuscripts* (Copenhagen: Rosenkilde and Bagger, 1967), 46. For the history of the monastery at Helgafell see Hermann Pálsson, *Helgafell. Saga höfuðbólís og klausturs* (Reykjavík: Snæfellingaútgáfan, 1967), 56–160, and Sverrir Jakobsson, “Frá Helgafellsklastri til Stapaumboðs,” *Íslensk klausturmennning á miðöldum*, ed. Haraldur Bernharðsson (Reykjavík: Háskólaútgáfan, 2016), 83–102.

32 Ólafur Halldórsson, *Helgafellsbækur fornar*, 18.

33 Lena Liepe, *Studies*, 233.

34 For the dating of AM 347 fol., see Stefán Karlsson, “Lovskriver i to lande: Codex Hardenbergianus og Codex Belgsdalenensis,” *Festskrift til Alfred Jakobsen*, ed. Jan Ragnar Hagland (Trondheim: Tapir Forlag, 1987), 167, 179.

35 Sveinbjörn Rafnsson, *Af fornum lögum og sögum. Fjórar ritgerðir um forníslenska sögu* (Reykjavík: Háskólaútgáfan, 2011), 72.

36 Stefán Karlsson, Introduction to *Sagas of Icelandic Bishops*, 46.

of production for Króksfjarðarbók,³⁷ and this would indeed explain the observed sharing of scribes between the two workshops. Furthermore, the oldest known manuscript produced at Helgafell, a thirteenth-century obituary named Membr. Res. 6 (Helgafellsártíðaskrá), is known to have been used for parts of the *Ævi Guðmundar biskups* in AM 399 fol. (Codex Resenianus) from the Barðastrandarsýsla group.³⁸

It is thus possible that textual, scribal and artistic contact between the Barðastrandarsýsla and Helgafell groups existed during the fourteenth century. As for another manuscript from the Barðastrandarsýsla group, the theological handbook AM 671 4to, it has been suggested that it was possibly already in the possession of the convent at Helgafell soon after its completion.³⁹ The strictly ecclesiastical content and a number of translated glosses on f. 5r indeed suggest not only a monastic site of use but also an interest in educational activities.⁴⁰ However, AM 671 4to was possibly not written at Helgafell, since no hand in it has been recognised so far as originating from that house of canons regular. As is well known, the monastery at Helgafell faced the same fjord as Barðastrandarsýsla, from the south. On the basis of geography, it could therefore be assumed that the Barðastrandarsýsla group had close contact with Helgafell.⁴¹ At the same time, however, distant links to the Kringla group are also evident, as Figure 11 shows.

According to the suggestions made above concerning the links between the Barðastrandarsýsla manuscript group and Helgafell, artistic contact through sharing of model books existed in c. 1300–75, since the image in the Helgafell manuscript SÁM 1 at f. 40v is related to an initial in the Barðastrandarsýsla codex AM 45 fol., which was produced in

37 Stefán Karlsson, Introduction to *Guðmundar sögur*, xliii.

38 Stefán Karlsson, Introduction to *Guðmundar sögur*, xxiii; See also Lars Lönnroth, “Styrmir’s Hand in the Obituary of Viðey?” *Mediaeval Scandinavia* 1 (1967): 85–100.

39 Jón Helgason, “Íslandske bryllupstaler og forskrifter fra 16. og 17. årh.,” *Opuscula* III (1967): 1.

40 Fabrizio Raschella, “Glossography,” *Medieval Scandinavia: An Encyclopedia*, ed. Phillip Pulsiano (New York and London: Garland Publishing, 1993), 230. It must be noted, however, that only very limited research has been dedicated to AM 671 4to to date. Among other areas of neglect, not all hands of the manuscript have been studied.

41 For the social and economic relations of Helgafell with the Breiðafjörður area in the fourteenth century, see Sverrir Jakobsson, *Saga Breiðfirðinga I. Fólk og rými frá landnámi til plágunnar miklu* (Reykjavík: Sagnfræðistofnun Háskóla Íslands, 2015), 212–230.

c. 1300–25. In 1340, the text of AM 671 4to was apparently completed, and it was possibly transferred to Helgafell directly afterwards.⁴² At the same time, the obituary Membr. Res. 6 (Helgafellsártíðaskrá) from Helgafell was used as an exemplar for AM 399 4to (Codex Resenianus) from the Barðastrandarsýsla group, and two scribes from the two groups collaborated on AM 122 a fol. (Króksfjarðarbók) some ten years later.

It is tempting to believe, though unverifiable, that the style of the two illuminators of the Kringla group also originated from the Breiðafjörður area, or even the convent of Helgafell. Evidence for a scriptorium at Helgafell in the thirteenth century exists in the form of the aforementioned Helgafellsártíðaskrá. Nothing links this manuscript with the Kringla group, however, as the obituary features no illuminations. At the same time, no indication exists to suggest that the scribes of the Kringla group collaborated with other workshops until H Kri 5, the potentially fifth scribe of that group, wrote NRA 78, and collaborated with A Bar 1, a main illuminator of the Barðastrandarsýsla group, which may have not happened before the turn of the fourteenth century. As there was no direct sharing of ornamental models between the main illuminator of the Kringla group, A Kri 1, and A Bar 1, the main artist of the Barðastrandarsýsla group, it is highly unlikely that both workshops were situated at the same site. However, the collaboration between the two workshops as exemplified in NRA 78 might indicate a provenance of the Kringla group similar to the Barðastrandarsýsla group: western Iceland. Accordingly, on the basis of geographical location, texts such as *Kristinréttir hinn forni* found in the two *Grágás* manuscripts GKS 1157 fol. and AM 334 fol. from the Kringla group might have come to Helgafell.

Most of the manuscripts of the Kringla and Barðastrandarsýsla groups were likely produced for secular clients, since the textual contents of the

42 Soon after completion in c. 1340, AM 671 4to was bound by Snorri Andrésón, a wealthy farmer from Bjarnarhöfn near Helgafell on Snæfellsnes. In exchange for land that he sold to Helgafell, Snorri became a *próventumaðr* of the house of canons regular in the 1360s, possibly until his death in 1380. He was probably involved with book production at that site soon after. On Snorri Andrésón, AM 671 4to and Helgafell, see Guðvarður Már Gunnlaugsson, “Voru scriptoria í íslenskum klaustrum,” 184–89, with further references. On the sale and purchase of land by Snorri Andrésón and Helgafell, see *Diplomatarium Islandicum* III, 144–45 and 313–14.

various codices and fragments indicate such a use.⁴³ Not one of these clients, however, is known by name, and little information survives as to where these manuscripts were used in later times. This also appears to be the same case with the scribes and illuminators of the two groups, none of whom is known by name. Jonna Louis-Jensen has suggested that most of the illuminated manuscripts of the Barðastrandarsýsla group were illuminated by the Icelandic artist Þórarinn penturr Eiríksson, who was active as a painter (as his name suggests) and scribe in Iceland and Norway during the 1340s.⁴⁴ However, none of the illuminations in the Barðastrandarsýsla group can be ascribed to him with certainty.⁴⁵ It also seems unlikely that the particular style of illumination of the Barðastrandarsýsla group was imported from Norway, since a comparable style is unknown from illuminated Norwegian manuscripts and fragments from that time.⁴⁶ The scribal and artistic activity of the Kringla and Barðastrandarsýsla groups thus remains first and foremost Icelandic.

In conclusion, the discussed artistic and personal contacts in the two manuscript groups from the Kringla and Barðastrandarsýsla is likely explained through the practice of labour exchange in the rural society of medieval Iceland. This labour was carried out by numerous people involved

43 Manuscripts ordered by secular clients in medieval Iceland contain a variety of medieval Icelandic literary texts. Examples from the fourteenth century are the kings' saga compendium GKS 1005 fol. (*Flateyjarbók*) and the *Postula sögur* manuscript SÁM 1 (Codex Scardensis) mentioned above. For the clients of these manuscripts, see Elizabeth Ashman Rowe, *The Development of Flateyjarbók: Iceland and the Norwegian Dynastic Crisis of 1389* (Odense: University Press of Southern Denmark), 1–14, and Desmond Slay, Introduction to *Codex Scardensis* (Copenhagen: Rosenkilde and Bagger), 11–13.

44 Jonna Louis-Jensen, "Vatnsfjörður," 332–34, with further references therein.

45 Lena Liepe, *Studies*, 130.

46 It should be noted, however, that an interest in exporting manuscripts to Norway existed in Iceland at the turn of the fourteenth century, since both AM 45 fol. and NRA 78 were most likely transferred to Bergen soon after their completion. Other contemporaneously produced and exported manuscripts from Iceland, such as an illuminated fragment from the *Heimskringla* manuscript NRA 55 A (Jöfraskinna) from c. 1300–25, also feature palmette embellishments, but the ornamentation in the fragment is too generic to see them as products of a similar workshop to those which produced AM 45 fol. and NRA 78. In addition, the textual redaction of *Heimskringla* in Jöfraskinna also does not correlate with either that of the Kringla manuscripts or of AM 45 fol., as discussed by Bjarni Aðalsteinsson, Introduction to *Heimskringla* III, xviii–xvii. It can thus be assumed that the book painting of exported manuscripts was to some extent related to the different redactions of the text they feature, and was possibly executed at the same workshop.

in the different stages of manuscript production. As for the workshops where the Kringla and Barðarstrandarsýsla manuscripts were produced, many questions remain, for example with regard to their staff and common style of illumination. Analysis of NRA 78 suggests that it was produced in Barðastrandarsýsla and that at that time contact between these two workshops existed. The same applies to the *Sturlunga saga* codex Króksfjarðarbók mentioned above, which was also written by scribes from the Helgafell and Barðastrandarsýsla groups. While the Kringla group seems to have provided work for two illuminators who only contributed to manuscripts belonging to the group, the main scribe appears to have been in the service of a number of clients, who, in turn, were in contact with further artists. This practice is only related to the work of major artists, since minor initials in the manuscripts of the Kringla group seem to have been illuminated by the main scribe himself (H Kri 1; A Kri 2) in the last decades of the thirteenth century: they correspond quite closely either with sections written by the same person, or with his scribal environment. In *c.* 1271–1300, this scribal surrounding also included the artist A Kri 1 who was responsible for several main initials in manuscripts of the Kringla group. A similar situation appears in the Barðastrandarsýsla group, where almost all of the minor initials in the whole group were painted by one illuminator (A Ber 2). As with the artist who contributed the elaborated main initials in the Kringla group (A Kri 1), it was a single illuminator who contributed main initials to a manuscript such as AM 45 fol. (Codex Frisianus) and the fragment NRA 78 (A Ber 1). Such illuminators, however appear only in the latest stages of manuscript production, and are thus less prominent in the earlier stages of the writing of the codices we today consider to be some of the most stunning productions of medieval Icelandic book culture.

Figure 1: GKS 1157 fol.
(*Konungsbók Grágásar*),
f. 1r: Grágás. 1250.
Reykjavík, Stofnun Árna
Magnússonar í íslenskum
fræðum.
Image: Jóhanna Ólafsdóttir.

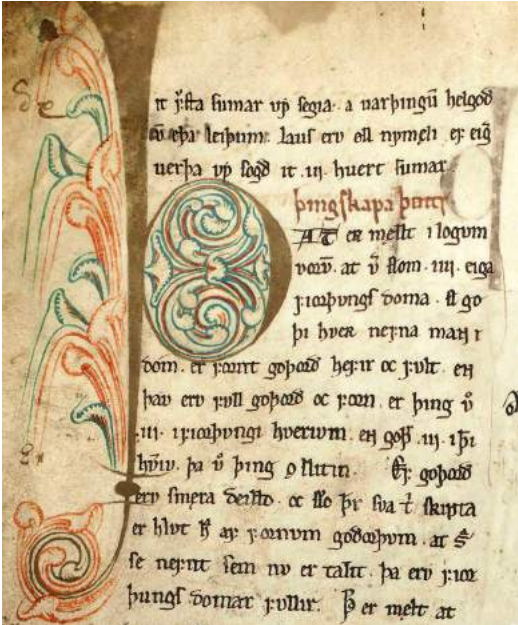

Figure 2: GKS 1157 fol.
(*Konungsbók Grágásar*), f.
9v: Grágás. 1250. Reykjavík,
Stofnun Árna Magnússonar
í íslenskum fræðum.
Image: Jóhanna Ólafsdóttir.

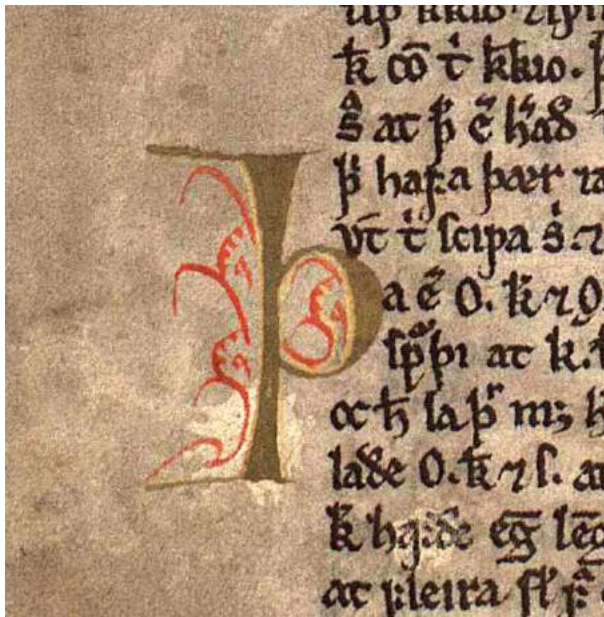

Figure 3: *Lbs fragm 82* (*Kringla*), f. 1v: Óláfs saga helga. 1258–64. Reykjavík, Stofnun Árna Magnússonar í íslenskum fræðum. Image: Jóhanna Ólafsdóttir.

Figure 4: *AM 334 fol.* (*Staðarhólsbók Grágásar*), f. 37r: Grágás. 1260–70. Reykjavík, Stofnun Árna Magnússonar í íslenskum fræðum. Image: Jóhanna Ólafsdóttir.

Figure 5: AM 334 fol. (*Staðarhólsbók Grágásar*), f. 95v: *Járnsíða*. 1271–81. Reykjavík, Stofnun Árna Magnússonar í íslenskum fræðum. Image: Jóhanna Ólafsdóttir.

Figure 6: GKS 1157 fol. (*Konungsbók Grágásar*), f. 50r: *Grágás*. 1250. Reykjavík, Stofnun Árna Magnússonar í íslenskum fræðum. Image: Jóhanna Ólafsdóttir.

Figure 7: NRA 78, f. 2r: *Mariu saga*. 1300. Oslo, Riksarkivet. Image: Riksarkivet.

Figure 8: AM 45 fol. (*Codex Frisianus*), f. 56v: *Magnúss saga berfatts*. 1300–25. Copenhagen, Den Arnamagnæanske Samling. Image: Susanne Reitz.

Figure 9: SÁM 1 (Codex Scardensis), f. 40v: *Tveggja postula saga Jóhannis ok Jakobi*. 1350–75. Reykjavík, Stofnun Árna Magnússonar í íslenskum fræðum. Image: Jóhanna Ólafsdóttir.

Figure 10: AM 45 fol. (Codex Frisianus), f. 41v: *Haralds saga harðraða*. 1300–1325. Copenhagen, Den Arnamagnæanske Samling. Image: Susanne Reitz.

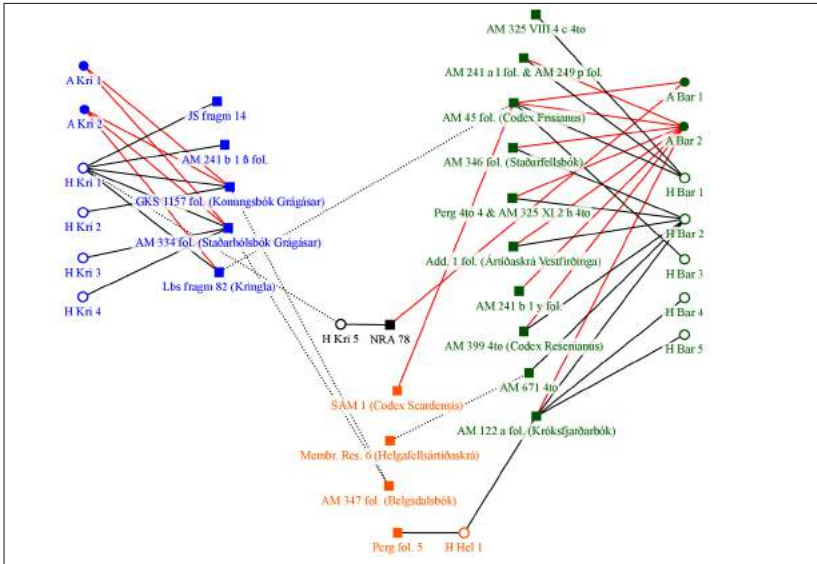

Figure 11: Textual (dotted), artistic (red) and personal (black) relations between the Kringla (blue) and Barðastrandarsýsla (green) manuscripts and related Helgafell codices (orange). Created with the programme NodeXL Basic from the Social Media Research Foundation (<http://www.smrfoundation.org>).

BIBLIOGRAPHY

MANUSCRIPTS

Stofnun Árna Magnússonar í íslenskum fræðum, Reykjavík

- AM 122 a fol. (*Króksfjarðarbók*)
 AM 334 fol. (*Staðarhólsbók Grágásar*)
 AM 346 fol. (*Staðarfellsbók*)
 AM 347 fol. (*Belgsdalsbók*)
 AM 350 fol. (*Skarðsbók Jónsbókar*)
 AM 673 a I 4to
 AM 673 a II 4to
 AM 679 4to
 Add. 1 fol. (*Ártiðaskrá Vestfirðinga*)
 SÁM 1 (*Codex Scardensis*)
 GKS 1005 fol. (*Flateyjarbók*)
 GKS 1157 fol. (*Konungsbók Grágásar*)

Landsbókasafn Íslands – Háskólabókasafn, Reykjavík

- JS fragm 14
 Lbs fragm 82

Den Arnamagnæanske Samling, Institut for Nordiske Studier og Sprogvidenskab, University of Copenhagen, Copenhagen

AM 45 fol. (<i>Codex Frisianus</i>)	AM 325 VIII 4 c 4to
AM 241 a I fol.	AM 325 XI 2 h 4to
AM 241 b I β fol.	AM 399 4to (<i>Codex Resenianus</i>)
AM 241 b I γ fol.	AM 618 AM 4to
AM 249 c fol.	AM 671 4to
AM 249 p fol.	

Københavns Universitetsbibliotek, Copenhagen

- Membr. Res. 6 (*Helgafellsártiðaskrá*)

Riksarkivet, Oslo

NRA 55 A

NRA 78

Kungliga biblioteket, Stockholm

Perg. fol. 5

Perg. 4to 4

British Library, London

Add MS 11283

Add MS 18837

PRIMARY SOURCES

Diplomatarium Islandicum, Íslenskt fornbréfasafn, sem hefir inni að halda bréf og gjörninga, dóma og máldaga og aðrar skrár, er snerta Ísland eða íslenska menn III and V, edited by Jón Þorkelsson. Copenhagen and Reykjavík: S. L. Møller and Félagsprentsmiðja, 1896, 1899–1902.

SECONDARY LITERATURE

Alexander, J. J. G. *Medieval Illuminators and Their Methods of Work*. New Haven and London: Yale University Press, 1992.

Bjarni Aðalsteinsson. Introduction to *Heimskringla III*. Íslenskt fornrit. Vol. XXVIII Reykjavík: Hið íslenska fornritafélag, 1951, v–cxv.

Boulhosa, Patricia Pires. “Layout and the Structure of the Text in Konungsbók.” In *The Power of the Book. Medial Approaches to Medieval Nordic Legal Manuscripts*, edited by Lena Rohrbach, 75–97. Berlin: Nordeuropa-Institut der Humboldt-Universität, 2014.

Cahn, Walter. *Romanesque Manuscripts: The Twelfth Century*. A Survey of Manuscripts Illuminated in France, 2 vols. London: Harvey Miller, 1996.

Finnur Jónsson. *Den oldnorske og oldislandske litteraturs historie*. Copenhagen: Gads Forlag, 1895.

Guðbjörg Kristjánsdóttir. “Handritalýsingar í benediktínaklaustrinu á Þingeyrum.” In *Íslensk klausturmennning á miðöldum*, edited by Haraldur Bernharðsson, 227–311. Reykjavík: Háskólaútgáfan, 2016.

———. “Lýsingar í íslenskum handritum á 15. öld.” *Gripla* XXVII (2016): 157–233.

- Gunnar Karlsson. "Ritunartími Staðarhólsbókar." In *Sólhvarfasumbl saman bor-ið handa Þorleifi Haukssyni fimmtugum, 21. desember 1991*, edited by Gísli Sigurðsson, 40–42. Reykjavík: Menningar- og minningarsjóður Mette Magnussen, 1992.
- . "Inngangur." In *Grágás. Sagasafn íslenska þjóðveldisins*, edited by Gunnar Karlsson, Kristján Sveinsson and Mörður Árnason, ix–xxxiii. Reykjavík: Mál og menning, 1992.
- Guðvarður Már Gunnlaugsson. "Voru scriptoria í íslenskum klaustrum?" In *Íslensk klausturmenning á miðöldum*, edited by Haraldur Bernharðsson, 173–200. Reykjavík: Háskólaútgáfan, 2016.
- Halldór Hermannsson. *Icelandic Illuminated Manuscripts of the Middle Ages*. Copenhagen: E. Munksgaard, 1935.
- Johansson, Karl G. *Studier i Codex Wormianus: Skriftradition och avskriftsverk-samhet vid ett isländskt scriptorium under 1300-tallet*. Gothenburg: Acta Universitatis Gothoburgensis.
- Jakob Benediktsson. Introduction to *Sturlunga saga: Manuscript No. 122 a fol. in the Arnamagnæan Collection*, 7–18. Copenhagen: Rosenkilde and Bagger, 1958.
- . Introduction to *Catilina and Jugurtha by Sallust and Pharsalia by Lucan in Old Norse: Rómverjasaga: AM 595 a–b 4to*, 7–24. Copenhagen: Rosenkilde and Bagger, 1980.
- Jakobsen, Alfred. *Studier i Clarus saga: Til spørsmålet om sagaens norske proveniens*. Bergen and Oslo: Universitetsforlaget, 1964.
- Johnsen, Oscar Albert, and Jón Helgason, ed. *Saga Óláfs konungs hins belga: Den store saga om Olav den hellige efter pergamenthåndskriftet i Kungliga Biblioteket i Stockholm nr. 2 4to, med varianter fra andre håndskrifter 1*. Copenhagen: Kjeldeskriftfondet, 1941.
- Jón Helgason. Introduction to *Njáls saga. The Arna-Magnæan Manuscript 468, 4to (Reykjabók)*, v–xix. Copenhagen: Rosenkilde and Bagger, 1962.
- . "Íslandske bryllupstaler og forskrifter fra 16. og 17. årh." *Opuscula III* (1967): 1–49.
- Jónas Kristjánsson. *Skrá um íslensk handrit í Noregi*. Reykjavík: not published, 1967.
- Kaufmann, C. M. *Romanesque Manuscripts: 1066–1190, A Survey of Manuscripts Illuminated in the British Isles*, 3 vols. London: Harvey Miller, 1975.
- Kwakkel, Erik. "Towards a Terminology for the Analysis of Composite Manuscripts." *Gazette du livre médiéval* 41 (2002): 12–19.
- Kålund, Kristian. *Katalog over den Arnemagnæanske håndskriftsamling*. 2 vols. Copenhagen: Kommissionen for det arnamagnæanske legat, 1889–94.
- . *Katalog over de oldnorsk-islandske håndskrifter i det store kongelige bibliotek og i universitetsbiblioteket (udenfor den Arnemagnæanske samling) samt den Arnemagnæanske samlings tilvækst 1894–99*. Copenhagen: Kommissionen for det arnamagnæanske legat, 1900.

- Liepe, Lena. *Studies in Icelandic Fourteenth Century Book Painting*. Reykholt: Snorrastofa, 2009.
- Louis-Jensen, Jonna. *Kongesagastudier. Kompilationen Hulda-Hrokkinskinna*. Copenhagen: C. A. Reitzels Boghandel, 1977.
- . "Fra skriptoriet i Vatnsfjörður i Eiríkr Sveinbjarnarsons tid." In *Reykholt som makt- og lærdomssenter i den islandske og nordiske kontekst*, edited by Else Mundal, 127–40. Reykholt: Snorrastofa, 2006.
- Lönnroth, Lars. "Styrmir's Hand in the Obituary of Viðey?" *Mediaeval Scandinavia* 1 (1967): 85–100.
- Ólafur Halldórsson. *Helgafellsbækur fornar*. Reykjavík, Bókaútgáfa Menningasjóðs, 1966.
- Ólafur Lárusson. "Grágás og lögbækurnar." *Árbók Háskóla Íslands*, Fylgirit 1921/22 (1923): 1–87.
- Raschella, Fabrizio. "Glossography." In *Medieval Scandinavia: An Encyclopedia*, edited by Phillip Pulsiano, 229–230. New York and London: Garland Publishing, 1993.
- Rohrbach, Lena. "Matrix of the Law? A Material Study of Staðarhólsbók." In *The Power of the Book. Medial Approaches to Medieval Nordic Legal Manuscripts*, edited by Lena Rohrbach, 99–128. Berlin: Nordeuropa-Institut der Humboldt-Universität, 2014.
- Rowe, Elizabeth Ashman. *The Development of Flateyjarbók: Iceland and the Norwegian Dynastic Crisis of 1389*. The Viking Collection. Studies in Northern Civilization. Vol. 15. Odense: University Press of Southern Denmark, 2005.
- Selma Jónsdóttir. "Gömul krossfestingamynd." *Skírnir* 139 (1965): 134–147.
- Sigurður Lindal. "Hvers vegna var Staðarhólsbók Grágásar skrifuð?" *Tímarit lögfræðinga* 48/4 (1998): 279–302.
- Slay, Desmond. Introduction to *Codex Scardensis*. Early Icelandic Manuscripts in Facsimile 2, 7–24. Copenhagen: Rosenkilde and Bagger, 1960.
- Stefán Karlsson. Introduction to *Sagas of Icelandic Bishops: Fragments of Eight Manuscripts*, 9–62. Copenhagen: Rosenkilde and Bagger, 1967.
- . "Kringum Kringlu." *Landsbókasafn Íslands. Árbók* 1976 (1977): 5–25.
- . Introduction to *Guðmundar sögur biskups I. Ævi Guðmundar biskups. Guðmundar saga A*, v–clxxxvii. Copenhagen: C. A. Reitzels Forlag, 1983.
- . "Daviðssálmur með Kringluhendi." In *Daviðsdiktur sendur Davíð Erlingssyni fimmtugum 23. ágúst 1986*, edited by Sigurgeir Steingrímsson, 47–51. Reykjavík: Menningar- og minningarsjóður Mette Magnussen, 1986.
- . "Lovskriver i to lande: Codex Hardenbergianus og Codex Belgsdalensis." In *Festskrift til Alfred Jakobsen*, edited by Jan Ragnar Hagland, 166–84. Trondheim: Tapir Forlag, 1987.
- . "The Localisation and Dating of Medieval Icelandic Manuscripts." *Saga-Book* XXV (1999): 138–158.
- . *Stafkrókar. Ritgerðir eftir Stefán Karlsson gefnar út í tilefni af sjötugsafmæli hans*

2. *desember 1998*, edited by Guðvardur Már Gunnlaugsson. Reykjavík: Stofnun Árna Magnússonar á Íslandi, 2000.
- Sveinbjörn Rafnsson. *Afforum lögum og sögum. Fjórar ritgerðir um forníslenska sögu*. Reykjavík: Háskólaútgáfan, 2011.
- Sverrir Jakobsson. *Saga Breiðfirðinga I. Fólk og rými frá landnámi til plágunnar miklu*, Sagnfræðirannsóknir 22. Reykjavík: Sagnfræðistofnun Háskóla Íslands, 2015.
- . “Frá Helgafellsklastri til Stapaumboðs.” In *Íslensk klausturmenning á miðöldum*, edited by Haraldur Bernharðsson, 83–102. Reykjavík: Háskólaútgáfan, 2016.
- Vilhjálmur Finsen. Introduction to *Grágás efter det Arnamagnæanske Haandskrift Nr. 334 fol. Stadharhólsbók*, v–xxxv. Copenhagen: Det Arnamagnæanske Legat, 1879.
- Viðar Pálsson. “Commonwealth Law.” In *66 Manuscripts from the Arnamagnæan Collection*, edited by Matthew James Driscoll and Svanhildur Óskarsdóttir, 112–13. Copenhagen and Reykjavík: Bókaútgáfan Opna and Museum Tusulanum Press, 2013.
- Widding, Ole. “Håndskriftanalyser. 5. GkS 1157 fol. Hånd A i Konungsbók af Grágás.” *Opuscula II* (1961): 65–75.

SUMMARY

Illuminated manuscript production in western Iceland in the thirteenth and early fourteenth centuries

Keywords: Icelandic book painting, manuscript production, medieval Icelandic literature, *Heimskringla*, Helgafell, Barðastrandarsýsla

This article is concerned with a number of illuminated Icelandic manuscripts and fragments from the thirteenth century and early fourteenth century which have been grouped around the oldest *Heimskringla* fragment, Lbs fragm 82 (Kringla). The overall aim is to show the importance of individual contributions made by a number of scribes and illuminators at different stages of the production of these manuscripts, and to consider ways in which production units that comprise the manuscripts are related to a possible change of working environments. The first part of the article surveys the philological and art historical relationships between the fragments and manuscripts in Kringla group itself, and is followed by discussion of the historical circumstances of a previously unallocated manuscript group, the Barðastrandarsýsla group. The second part of the article looks at how the Barðastrandarsýsla group is related to a slightly younger western Icelandic manuscript group from the early fourteenth century, the Helgafell group. The final

part of the article discusses how these connections might have come into being, and how they changed over a time span of more than hundred years of medieval Icelandic manuscript production.

ÁGRIP

Myndskreyting handrita á vestanverðu Íslandi á 13. öld og í upphafi 14. aldar

Lykilorð: íslenskar handritamyndir, handritagerð, íslenskar miðaldabókmenntir, Heimskringla, Helgafell, Barðastrandarsýsla

Í greininni er fjallað um mörg myndskreytt íslensk handrit og handritabrot frá þrettánda öld og upphafi þeirrar fjórtánda, sem hafa verið tengd elsta broti Heimskringlu, Lbs fragm 82 (Kringla). Markmiðið er að sýna fram á mikilvægi einstakra skrifara og myndskreyta á mismunandi stigum handritaframleiðslunnar og hugleiða hvernig mismunandi einingar handritanna geta tengst mismunandi aðstæðum hverju sinni. Í fyrsta hluta greinarinnar er litið á textafræðilegt og sögulegt samband milli brota og handrita í Kringluhópnum sjálfum, en síðan er fjallað um skrifarahóp sem áður var óstaðsettur, en hefur verið kenndur við Barðastrandarsýslu. Í öðrum hluta greinarinnar er sagt frá hvernig Barðastrandarsýsluhópurinn tengist aðeins yngri skrifarahópi, eða hópi skrifara á Helgafelli í byrjun fjórtánda aldar. Að lokum er rætt um hvernig tengslunum milli þessara hópa er háttað og hvernig þau hafa breyst á meira en hundrað ára tímabili handritagerðar á Íslandi.

Stefan Drechsler
Segeberger Strasse 15
23818 Altengörs
Germany
s.drechsler@abdn.ac.uk

NATALIE M. VAN DEUSEN

IN PRAISE OF WOMEN

An Edition of “Sprundahrós”¹

“SPRUNDAHRÓS” (In Praise of Women) is an eighteenth-century *viki-vakakvæði* in 22 stanzas. It praises the virtues of a total of 25 noteworthy women, who may be grouped into one of three categories: 1) biblical women; 2) female rulers (in general, and then more specifically from Scandinavia and the British Isles); and 3) women from Old Norse-Icelandic literature. Probably due both to its late composition and the fact that it survives in only three manuscripts, “Sprundahrós” has received scant scholarly attention and has never been edited.² However, it is one of several Icelandic poems from the seventeenth, eighteenth, and nineteenth centuries, which praise groups of noble and honourable women (e.g. Magnús Ólafsson á Laufás’s “Kvennadans” [1619], Árni Böðvarsson’s “Íslandk kvennalof” [ca. 1750], and the so-called “Kvendæmaþáttur” [1816] in Lbs 4795 8vo).³ “Sprundahrós” is also closely linked to the *kappakvæði* written in *vikivaka* metre, and its relationship to these poems forms an interesting discourse on ideals of gender in early modern Iceland.

This article presents an introduction to and preliminary analysis of “Sprundahrós”, focusing on its content, authorship, and style. This is then

- 1 I wish to express my most heartfelt gratitude to Margrét Eggertsdóttir, who answered my many questions regarding the transcription of this poem, and who reviewed the normalized text. I would also like to thank the anonymous peer reviewers, whose comments and suggestions greatly strengthened the article.
- 2 The poem is briefly mentioned in general overviews of late poetry in: Jón Árnason and Ólafur Davíðsson, *Íslenzkar gátur, skemtaniir, vikivakar og þulur*, 4 vols. (Copenhagen: Møller, 1887–1904), 3: 342–43; Jón Samsonarson, *Kvæði og dansleikir*, 2 vols. (Reykjavík, Almenna bókafélagið, 1964), 2: 170; Jón Helgason, *Íslenzk fornkvæði. Íslandske folkeviser*, 8 vols., Editiones Arnarnagænaæ, B: 10–17 (Copenhagen: Munksgaard and Reitzel, 1962–1981), 8: 120; and Shaun Hughes, “Late Secular Poetry,” *A Companion to Old Norse-Icelandic Literature and Culture*, ed. Rory McTurk (Oxford: Blackwell, 2005), 205–22 at 217.
- 3 For an edition of “Kvennadans,” see Anthony Faulkes, ed., *Magnúsarkver: The Writings of Magnús Ólafsson of Laufás*, Rit 40 (Reykjavík: Stofnun Árna Magnússonar á Íslandi, 1993), 27–82. “Kvendæmaþáttur” has not yet been edited.

followed by a diplomatic and normalized edition of the text. The primary aim is to make the poem available for further, more in-depth analysis, particularly so that it may be compared to and examined alongside other poems about women, which were composed, circulated, and performed in early modern Iceland.

Overview

Following a presentation of the refrain (typical in *vikivakakvæði*, as detailed below), “Sprundahrós” begins with the poet requesting the attention of his audience (1/17) and then setting the stage for his enumeration of praiseworthy women by calling to mind the most virtuous of all women: the Virgin Mary. She is described as pious and as woven in fine virtues (2/11–12); in fact, she herself is a mirror of virtue [“dyggðaspegill” (2/18)]. The poet then focuses his attention on praiseworthy women from the Hebrew Bible. The first is Esther, the Jewish queen of Persia from the Book of Esther who saved her people from genocide.⁴ She is praised for the loving and great deed she performed for the people of Israel (3/1), when she – a lucky and pious wife (3/6) – foiled Haman’s schemes to annihilate them (3/5). The poet then treats two women from chapters 4 and 5 of the Book of Judges: first Deborah, the judge (4/1), prophetess (4/3), and warrior who successfully led a counterattack against a Canaanite army (4/8); and then Jael, who dealt the fatal blow to the army’s commander, Sisera, when he came to her tent (4/11–15), and whose deeds were among those recounted in Deborah’s song of praise to God following the victory (4/17).

The next stanza concentrates on Rahab, a prostitute from Jericho who helped the Israelites capture the city, and whose faith and good works redeemed her (5/1–4).⁵ The poet also refers to how Rahab is commended

4 Esther is the subject of a *rímnaflökkur* in 5 fitts, *Rímur af bókinni Ester*, by Einar Sigurðsson í Eyðölum (1538–1626) published in the *Vísnaþók* of 1612 (reprinted at Hólar in 1748 as *Sú gamla vísnaþók*). See Jón Torfason and Kristján Eiríksson, eds., *Vísnaþók Guðbrands* (Reykjavík: Bókmenntafræðistofnun Háskóla Íslands, 2000), 169–83, 464–65. Esther is also mentioned in *Hússpostilla*, see Gunnar Kristjánsson and Mörður Árnason, eds., *Vidalínspostilla. Hússpostilla eður einfaldar predikanir yfir öll hátíða- og sunnudagagudsþjöll árið um kring* (Reykjavík: Mál og menning, 1995), 179.

5 See “Kvæði af Rahab” in Jón Torfason and Kristján Eiríksson, eds., *Vísnaþók Guðbrands*, 131–33, 461.

and praised in the New Testament in an apparent allusion to Hebrews 11:31 (5/17–18). Next are Ruth and Naomi from the Book of Ruth; Ruth is praised for her steadfast love and kindness to her grieving mother-in-law, Naomi (6/1–4), and both women are described as having been rewarded for their virtue and piety (6/11).⁶ Then comes Mary Magdalen, the faithful follower of Jesus who appears in all four canonical gospels of the New Testament, and whose report, according to the poet, proved the prophecy of the Lord – a reference to her witnessing and announcing the resurrection, which Jesus had prophesied (6/17–18).⁷ The section on biblical women concludes with a verse about Abigail, the peacemaker described in 1 Samuel 25:1–44 who negotiated peace between her first husband, Nabal, and King David, whom Nabal had insulted; after this, Yahweh struck down Nabal, allowing David to marry the newly widowed Abigail (7/17–18). The poet describes her as praiseworthy (7/1), and her virtue as shining brightly (7/6).

The next category is that of the female ruler. The first described is Salome Alexandra, who ruled over Judea in the first century BCE (8/1–2).⁸ The poet describes her reign as a peaceful one (8/3), and lauds how she established peace through good counsel after the death of her husband (8/8–12). After her death, the poet notes, prosperity collapsed and the kingdom fell (8/14–17). The beginning of the following stanza is dedicated to the third-century warrior queen of the Palmyrene Empire in Syria, Zenobia, who expanded her empire and conquered Egypt and parts of Asia Minor in memory of her husband, who had been assassinated (9/1–4). The remaining lines of the stanza are dedicated to the wife of Pilate, who, according to Matthew 27:19, sent a message to her husband, telling him of a dream she had and warning him not to execute Jesus (9/5–9); however, her warning was not heeded (9/10–19). Zenobia, Pilate's wife, and Abigail are also grouped together in Bishop Jón Vídalín (1666–1720) of Skálholt's

6 Ruth is also the subject of a *rímnaflökkur* in 3 fitts, *Rímur af bókinni Rut* by Einar Sigurðsson í Eyðölum, see Jón Torfason and Kristján Eiríksson, eds., *Vísnaþók Guðbrands*, 140–47, 169–83, 462–63. Ruth and Naomi are also mentioned in Jón Vídalín's *Hússpostilla*, see Gunnar Kristjánsson and Mördur Árnason, eds., *Vídalínspostilla*, 718.

7 Mary Magdalen's announcement of the resurrection is mentioned in Jón Vídalín's *Hússpostilla*, see Gunnar Kristjánsson and Mördur Árnason, eds., *Vídalínspostilla*, 366.

8 For more on Queen Salome, see Kenneth Atkinson, *Queen Salome: Jerusalem's Warrior Monarch of the First Century B.C.E.* (Jefferson, NC: McFarland, 2012).

well-known and widely-read *Hússpostilla* (1718–20), in a section concerning the wholesome advice of a good wife (“holl ráð góðrar konu”).⁹ The next stanza returns briefly to the New Testament, and is about Tabitha, the charitable widow and disciple from Acts of the Apostles (9:36–42). The poet praises her achievements, charity, and good works (10/3–15), as well as her handiwork (10/17–18). After Tabitha comes the ancient Eastern Iranian empress Tomyris, who is praised for valiantly and radiantly defeating Cyrus the Great (11/1–6).¹⁰

The poet then turns to female rulers from Scandinavia and the British Isles, beginning with the prudent Queen Thyre (wife of the tenth-century King Gorm the Old), who is referred to in the poem by her byname, Danabót [Denmark’s adornment] (12/3).¹¹ Thyre, who after the Viking Age was reenvisioned as a model of saintliness, is praised for her wisdom and ability to interpret dreams (12/1–2), and for saving her son, Harald Bluetooth, “frá heljar nót” [from hell’s net] (12/8–12). Next is the beloved Queen Louise of Great Britain (1724–1751, daughter of King George II and wife of King Frederick V of Denmark and Norway) who died in childbirth at the age of 27.¹² She, too, is praised for her wisdom (12/14–15), and for giving comfort to the poor (12/17); the poet concludes his remarks on Louise by noting that she is missed by those who recall her (12/18). Olga (Helga), grandmother of Vladimir the Great and wife of Igor (Ívar), is the focus of the thirteenth stanza. Like Thyre, she was a noblewoman who converted to Christianity, and the poet describes the positive influence she had in her husband’s kingdom – specifically, that because of her, people did not behave like criminal, pagan swines (13/11–12).¹³ After Olga comes the fourteenth-century Queen Margaret I of Denmark, Norway, and Sweden, who united the three kingdoms under the Kalmar Union. The last ruler described is Elizabeth I of England, who was wise (15/4), popular among

9 Gunnar Kristjánsson and Mörður Árnason, eds., *Vidalínspostilla*, 169.

10 Herodotus, *The Persian Wars, Volume I: Books 1–2*, transl. A. D. Godley, Loeb Classical Library 117 (Cambridge: Harvard University Press, 1920), 258–69.

11 Saxo Grammaticus, *Gesta Danorum. The History of the Danes*, ed. Karsten Friis-Jensen, transl. Peter Fisher, 2 vols., Oxford Medieval Texts (Oxford: Clarendon Press, 2015), Book ix, chap. 11.2–3 (1: 672–75), there Thira. See also Judith Jesch, *Women in the Viking Age* (Woodbridge: Boydell Press, 1991), 50–52, there Thorvi.

12 Hal Koch and John Danstrup, eds. *Danmarks Historie*, 2nd ed., 15 vols. (Copenhagen: Politiken, 1970), 9: 296–300.

13 See Judith Jesch, *Women in the Viking Age*, 111–15.

her people (15/11), and faithful to her God (15/12), and whose excellent reputation lasted well beyond her death (15/17–18).

The final group of women is from Old Norse-Icelandic literature. The first of these, and the focus of the sixteenth stanza, is Ástriðr Ólafsdóttir of Sweden (d. 1035), Queen Consort of King Ólafr Haraldsson of Norway. She is praised for her generosity (16/1), eloquence (16/2), and honesty (16/3–4), and for saving her father through her arranged marriage (16/8–9).¹⁴ Ástriðr is followed by the ninth-century matriarch and settler Auðr djúpúðga, who is praised in particular for her loving temperament and the hospitality she extended to her guests (17/5, 12), and for the steadfastness of her Christian faith (17/8–9). Next is Langholts-Þóra, one of the settlers described in *Landnámabók*, who exhibited the important Viking Age ideal of hospitality by providing food to her guests; she is praised for this in the poem (18/5–6).¹⁵ Halldóra, wife of Glúmr of *Víga-Glúms saga* is mentioned, and she is lauded for her generosity and compassion in tending to the wounds of men from both sides after a battle in which her husband was involved (18/11).¹⁶ Ketilríðr, the female protagonist of *Víglundar saga*, is described next.¹⁷ Her love, according to the poem, never failed, and she remained courteous despite the torments she faced at the hands of her mother and brothers (19/1–4). Perhaps the most interesting figure to be included in a poem about praiseworthy and pious women is Guðrún Ósvífrsdóttir, the central character of *Laxdæla saga*, who underwent a Mary Magdalen-like transformation from sinner to saint by the end of her life, when she retired to Helgafell and became Iceland's first nun and anchoress.¹⁸ The possibility of redemption is likely the reason for the inclusion of her story, which is told only briefly, and which focuses on the contrast between her most wicked moment — bringing about the killing of her former love, Kjartan (19/11–12) — and her later penitence through fervent prayers (19/18).

In the final three stanzas, the poet reflects on these outstanding women, whose collective wisdom and moral conduct, he states, are beautiful models (20/1–4, 21/1–4). The poem's name is given again in the final stanza

14 See ÍF XXVIII, 5–6, 13–14, 17–20 and ÍF XXIX 26, 179.

15 See ÍF I, 102–3, 105.

16 See ÍF IX, 35, 78, 94 (esp. 78).

17 See ÍF XIV, 75–116.

18 See ÍF V, 86–229, esp. 149–56, 223–29.

(22/3), and it ends with the poet directly addressing the virtuous woman listening, asking her to consider these examples (22/11–15).

Manuscripts and Authorship

The oldest manuscript preserving “Sprundahrós” is ÍB 815 8vo, the first in a two-volume collection of poetry called *Hvarfsbók* (ÍB 815–16 8vo). *Hvarfsbók* comprises 150 poems and poetic fragments from ca. 1600–1900 by various authors on a variety of subjects, which were assembled in 1890 by Þorsteinn Þorkelsson (1831–1907), who lived at Syðra-Hvarf in Svarfaðardalur and who provided brief introductions and tables of contents to both volumes.¹⁹ The works included in the two manuscripts include poems on religious and secular subjects, poems about the weather, epithalamia, elegies, epistolary poems, psalms, and *rímur*. “Sprundahrós” is the 35th poem in ÍB 815 8vo; it begins on fol. 131r and ends on 135r and was copied ca. 1800. The poem’s heading reads: “Kvæði er kallast Sprundahrós. S^r JJS” (A poem called Sprundahrós. Rev. JJS).

“Sprundahrós” is also extant in two other manuscripts, both copied by the farmer and scribe Gunnlaugur Jónsson á Skuggabjörgum (1786–1866). The first of these is JS 255 4to (1841), which belongs to a five-volume collection of poetry (*kvæðasafn*) copied between 1840–45 by Gunnlaugur.²⁰ In JS 255 4to, which is paginated, “Sprundahrós” is the second poem; it begins on p. 10 and ends on p. 15. The third manuscript in which “Sprundahrós” is found is JS 589 4to (1841), the second in another five-volume *kvæðasafn* compiled between 1840–54; the first four volumes are in Gunnlaugur á Skuggabjörgum’s hand.²¹ In JS 589 4to, “Sprundahrós” is the 26th poem and is on pp. 140–45. According to Silvia Hufnagel, both JS 254–58 4to and JS 588–91 4to “...contain poems and verses from both the most famous poets of Iceland and some rather unknown local poets that were in several cases Gunnlaugur’s neighbours or relatives. To name but two examples,

19 Páll Eggert Ólason, *Skrá um handritasöfn Landsbókasafnsins*, 3 vols. (Reykjavík: Landsbókasafn Íslands, 1918–37), 2: 537–38.

20 Páll Eggert Ólason, *Skrá um handritasöfn Landsbókasafnsins*, 2: 537–38.

21 Páll Eggert Ólason, *Skrá um handritasöfn Landsbókasafnsins*, 2: 602–3.

poems by the Rev. Hallgrímur Pétursson and Guðmundur Kolbeinsson at Marbæli are included.”²²

In the contents section of the first volume of *Hvarfsbók*, Þorsteinn Þorkelsson writes that “Sprundahrós” was “ort af J.J.s. líklega sjera Ingjaldur sem var í Múla †1832” [composed by J.J.s., likely Rev. Ingjaldur who was at Múli †1832] (fol. 8v). According to Þorsteinn, the subsequent three poems in the codex are also by “S^r JJS”: “Vinaspegill” (incipit: “Maður skyldi manni hjálpa”), which outlines ideals of friendship (fol. 135r); another *vikivakakvæði*, “Hugraun” (incipit: “Innplantaði allra fyrst”), which gives examples of famous marriages from the Bible, history, and the sagas (fol. 138v); and an epithalamium to Rev. Sæmundur Þorsteinsson að Garpsdal (1745–1815) and Ingibjörg Þorsteinsdóttir (1722–1805) (incipit: “Linar sút, lyftir brúnum”) (fol. 142r). Þorsteinn Þorkelsson’s attribution of “Sprundahrós” to Rev. Ingjaldur Jónsson að Múla (1739–1832) in ÍB 815 8vo may derive from Sighvatur Grímsson Borgfirðingur’s (1840–1930) *Prestaæfir*, preserved in Lbs 2358–73 4to, where it is listed in the sixteenth volume (Lbs 2373 II 4to) as among those poems composed by Ingjaldur (p. 979). Ólafur Davíðsson’s attribution of the poem to Ingjaldur almost certainly derived either from Þorsteinn Þorkelsson or Sighvatur Grímsson Borgfirðingur.²³

However, in Gunnlaugur Jónsson á Skuggabjörgum’s transcriptions of the poem in JS 255 4to and JS 589 4to, “Sprundahrós” is ascribed to Rev. Jón Jónsson á Kvíabekki (1739–85); in JS 255 4to, the heading of the poem reads “3^{ia} Kvæde kallast Sprunda hrós. Ordt af Sjra Jóni Jónssyne” [The 3rd poem is called “Sprundahrós,” composed by Rev. Jón Jónsson] (p. 10), and in JS 589 4to, the attribution comes at the end of the poem following the final stanza (“Jón Jónsson á Kvíabekki prestr” [Rev. Jón Jónsson á Kvíabekki] [p. 145]). Jón and Ingjaldur were more or less contemporaries, and were priests in neighbouring dioceses – Jón’s parish was at Kvíabekki in Eyjafjörður, and Ingjaldur’s in Múli was just to the east in Þingeyjarsýsla. They likely knew one another, or at least knew of one another. The two men overlapped while at Hólaskóli; Jón

22 Silvia Hufnagel, “The Farmer, Scribe and Lay Historian Gunnlaugur Jónsson from Skuggabjörg and his Scribal Network,” *Gripla* 24 (2013): 244–45.

23 Jón Árnason and Ólafur Davíðsson eds., *Íslenskar gátur, skemtanir, vikivakar og þulur*, 3: 342–43.

began his studies in 1754 and finished in 1759, whereas Ingjaldur began in 1757 and completed his studies in 1760. Like Ingjaldur að Múla, Jón á Kviabekki was well versed in poetry, and according to Sighvatur Grímsson Borgfirðingur in his *Prestaæfir*, he composed a number of *tíðavísur* during his tenure at Kviabekki (1770–85).

The attribution of “Sprundahrós” to Jón Jónsson is the predominant one in notes on the poem in scholarship,²⁴ and appears to be based on Gunnlaugur Jónsson á Skuggabjörgum’s assigned authorship of the poem, which was maybe considered more reliable than Þorsteinn Þorkelsson’s commentary from 1890. Indeed, Gunnlaugur appears to have been quite familiar with the works of Jón á Kviabekki. In the preface to his *Aldarfarsbók* (Lbs 1273 8vo and Lbs 1301 4to), which contain annals from 1801–66, Gunnlaugur names Jón Jónsson á Kviabekki’s metrical annals (*ljóðaaunnálar*) and *tíðavísur* as among his sources.²⁵ It is also worth noting that in JS 255 4to and JS 589 4to, Gunnlaugur Jónsson á Skuggabjörgum attributes two of the other poems assigned to Ingjaldur Jónsson in ÍB 815 8vo (“Vinaspegill” and “Hugraun”) to Jón Jónsson á Kviabekki (JS 255 4to, pp. 1, 6; JS 589 4to, pp. 158, 214).

Metre, Style, and Genre

As mentioned above, “Sprundahrós” is a *vikivakakvæði*, a type of lyric poem found in Icelandic manuscripts dating from the late sixteenth century.²⁶ *Vikivakakvæði* were sung and were meant to be accompanied by dance, usually at a *gleði* [dance gathering].²⁷ The dance itself was a ring dance, in which both male and female dancers (who were accompanied by singing) moved in a circle.²⁸ Moreover, the performance of the *vikivakakvæði* was a communal effort and involved interplay between the poet and the

24 Jón Samsonarson, *Kvæði og dansleikir*, 2 vols. (Reykjavík, Almenna bókafélagið, 1964), 2: 170; Jón Helgason, *Íslensk fornkvæði. Íslandske folkeviser*, 8: 120; and Shaun Hughes, “Late Secular Poetry,” 217.

25 Hufnagel, “Gunnlaugur Jónsson from Skuggabjörg,” 242, 249–50.

26 Vésteinn Ólason, *The Traditional Ballads of Iceland: Historical Studies*, Rit 22 (Reykjavík: Stofnun Árna Magnússonar á Íslandi, 1982), 43.

27 Shaun Hughes, “Late Secular Poetry,” 215–216.

28 Jón Samsonarson *Kvæði og dansleikir*, cxxviii; Vésteinn Ólason, *The Traditional Ballads of Iceland*, 40–41.

dancers.²⁹ There is general scholarly consensus that the name, dance, and basic principles of *vikivakakvæði* are of foreign origin.³⁰ *Vikivakakvæði* are therefore comparable to the Icelandic ballads (*sagnadansar*), which are similarly part of a broader continental tradition; moreover, both varieties of poetry were intended to be danced to, and both were used within the same social context.³¹ The *vikivakakvæði* begins with the refrain (*viðlag*), which is then interspersed (in whole or in part) throughout the stanzas of the poem's body; this is a feature shared with the *sagnadansar* as well as continental models.³² Especially characteristic of the *vikivakakvæði* stanza is the connection between stanza and refrain by rhyme, and in particular, its adherence to traditional Icelandic forms of metre and diction not found in ballads.³³ The general scheme of the *vikivakakvæði* stanza is as follows:

The stanza had two parts. The first, consisting of two lines ($\frac{1}{4}$ A), could be expanded by adding lines with the same (aaaa) or alternating (abab) rhyme. The second part was repeatable ($\frac{1}{4}$ R), with the first line always rhyming with the line preceding it, followed by two lines rhyming cc, dd, ee, ff, etc., the second of which was always the refrain. Adherence to strict rules of alliteration and syllable count was also expected.³⁴

Though strictly speaking the *vikivakakvæði* was accompanied by dance, and tended to be performed within the context of *gleðir*, the popularity of the *vikivaki* "...led to it becoming the vehicle for poems on a wide range of topics and with no connection to the dance poetry of the *gleði*."³⁵

The refrain of "Sprundahrós" prefaces the poem and is then extracted and interspersed throughout the stanzas. As is typical in *vikivakakvæði*, the metre of the refrain is different from the rest of the poem's stanzas:

29 Vésteinn Ólason, *The Traditional Ballads of Iceland*, 44; Vésteinn Ólason, "Vikivakakvæði," *Íslensk þjóðmenning VI, Munnmenntir og bókmennning*, ed. Frosti F. Jóhannsson (Reykjavík: Þjóðsaga, 1989): 390–400 at 390.

30 On the etymology and origin of the word *vikivaki*, see Michael Chesnutt, "On the Origins of the Icelandic *vikivaki*," *Arv* 34 (1978): 142–51.

31 Shaun Hughes, "Late Secular Poetry," 212, 215.

32 Vésteinn Ólason, *The Traditional Ballads of Iceland*, 44; Shaun Hughes, "Late Secular Poetry," 214.

33 Vésteinn Ólason, *The Traditional Ballads of Iceland*, 44–45, 48.

34 Shaun Hughes, "Late Secular Poetry," 216.

35 Shaun Hughes, "Late Secular Poetry," 215–16.

Ég sá þann sóma, silki og fötin blá,
þær vilja mínum fundinum frá.

[I saw the honourable ones wearing silk and blue garments,
none of them want an audience with me.]

The rhyme scheme in the rest of this *vikivakakvæði* is A + 6R (six repeating lines) with an alternating (abab) rhyme scheme in the first part (lines 1–4). In the second part (lines 5–19), the first line is R and the following two lines (the second of which is always the refrain) rhyme with one other (cc, dd, ee, ff, gg). The first stanza is given here as an example:

A	Margt er gjört að gamni sín	a
	gengur mér sem öðrum,	b
	sumir stilla sorgar vín	a
	sónar meður löðrum.	b
R	Orðasnilld um auðar lín	a
	einatt láta hljóma,	c
	ég sá þann sóma.	c
R	Dægrastytting finnst það fín	a
	firðum þegar minnst á,	d
	sóma föt og silkin blá.	d
R	Rýr þó verði menntan mín	a
	mjög hjá skáldum fínum,	e
	þær vilja mínum.	e
R	Dvalins til ég drekk nú vín	a
	dauflegt mörgu sprundi,	f
	þær vilja mínum fundi.	f
R	Ef þú léðir eyru þín	a
	eikin tvinna vel fer þá,	g
	þær vilja mínum fundinum frá.	g

The metre of “Sprundahrós” is 4:3. In the first part, there are 7 syllables in the a line (4 stressed, 3 unstressed) and 6 in the b line (3 stressed, 3 unstressed). In the second part, the a line has the same 7-syllable count as the cc, dd, ee, ff, and gg lines. However, the 4:3 stress pattern is still followed, with 4 stressed syllables in the a line and 3 stressed in the cc, dd, ee, ff, and gg lines. The poem also adheres to strict rules of alliteration; the a lines

contain two stressed syllables that alliterate with one another and with the first syllable of the following line.

As Vésteinn Ólason points out, although the majority of *vikivakakvæði* are love poems, a number also deal with religious and moral themes.³⁶ The early Icelandic Lutheran church was opposed to secular poetry, as is reflected in the clear disapproval articulated by Bishop Guðbrandur Þorláksson of Hólar (ca. 1542–1627) in the preface to his *Ein níj Psalma Bok* (1589):

[...] af mætte leggiast þeir onytsamligu Kuedlingar / Trólla og Fornmanna Ríjmur / Mannsaunguar / Afmors Vijsur / Bruna Kuæde / Hadz og Hugmodz Vijsur / og annar vondur og liotur Kuedskapur / Klám / Níjd / og Keskne / sem hier hia Alþydu Folke frammar meir er elskad og idkad / Gude og hanns Einglum til Stygdar / Dióflenum og hanns Aarum til Gledskapar og Þionustu / enn i nockru Kristnu Lande ódru / Og meir epter Plagsid Heidinna Manna enn Kristinna / a Vókunottum og ódrum Manna Motum / et ct. Sómuleidis i Veislum og Gestabodum / heyríst valla annad til skemtanar haft og Gledskapar / enn þesse Hiegomlige Kuædahattur / Sem Gud næde.³⁷

[[...] men might be able to put away unprofitable songs of Ogres and of the Heathens of old, Rímur, naughty love-songs, amorous verses, sonnets of lust, verses of mockery and malice, and other foul and evil poesy ribaldry, wantonness, and lampoonery and satire, such as are loved and used by the commonalty of this land to the displeasure of God and his angels, and to the delight and service of the devil and his messengers, more than in any other country, and more after the fashion of pagan men than Christian folk, for on Wake-nights or Vigils and other gatherings of men, and likewise at feasts and banquets, hardly anything else is heard by way of entertainment and merry-making than such vain poesy, – God a'mercy!].³⁸

36 Vésteinn Ólason, *The Traditional Ballads of Iceland*, 44.

37 Guðbrandur Þorláksson, ed., *Ein níj Psalma Bok* (Hólar, 1589), [17].

38 Guðbrandur Vigfússon and F. York Powell, eds. *Corpus poeticum boreale. The Poetry of the Old Northern Tongue from the Earliest Times to the Thirteenth Century*, 2 vols. (Oxford: Clarendon Press, 1883) 2: 388.

Since the church was unable to abolish secular verse, Bishop Guðbrandur commissioned the composition of poetry on religious subjects but based on secular forms as what Margrét Eggertsdóttir describes as an effort to “meet the public halfway.”³⁹ Many of the poems that came about as a result of this effort are found in the two hundred or so poems of Guðbrandur’s *Vísnaþók* (1612), including Einar Sigurðsson’s “Kvæði af stallinum Kristi” and other religious songs, which are in the form of *vikivakakvæði*.⁴⁰ As such, it is not at all unusual that Rev. Jón á Kvíabekki would have composed a poem in praise of notable biblical and historical Christian women to *vikivaka* metre.

“Sprundahrós” shows close similarities to a group of the so-called *kappakvæði* (poems of champions), which are also written in *vikivaka* metre.⁴¹ In particular, the refrain prefacing and then extracted throughout this group of *kappakvæði* (K) is nearly identical to that found in “Sprundahrós” (S), with a few small differences in wording that result in a very different meaning:

S: Ég sá þann sóma, silki og fötin blá,
þær vilja mínum fundinum frá.

[I saw the honourable ones wearing silk and blue garments,
none of them want an audience with me.]

K: Ég sá þá ríða riddarana þrjá,
þeir vilja mínum fundinum ná.⁴²

[I saw the three knights riding,
they all want an audience with me.]

The *kappakvæði* treat heroes from *riddarasögur*, *Íslendingasögur*, and *þættir* – sometimes in a manner that is joking or ironic.⁴³ The oldest known

39 Margrét Eggertsdóttir, “From Reformation to Enlightenment,” transl. Joe Allard, *A History of Icelandic Literature*, ed. Daisy Neijmann, *Histories of Scandinavian Literature* 5 (Lincoln: University of Nebraska Press, 2006), 174–250 at 180.

40 Vésteinn Ólason, *The Traditional Ballads of Iceland*, 46.

41 Bergljót Soffía Kristjánsdóttir, “Egill lítt nam skilja...” Um kappakvæði Steinunnar Finnsdóttur,” *Skírnir* 172 (1998): 62–63; Jón Helgason. *Íslenzk fornkvæði. Íslandske folkeviser* 8: 119–20.

42 Jón Helgason, *Íslenzk fornkvæði*, 8: 119.

43 Jón Helgason, *Íslenzk fornkvæði*, 8: 120.

kappkvæði in a *vikivaki* metre is by Guðmundur Bergþórsson (ca. 1657–1705), whose poem from ca. 1680 names heroes from the *riddarasögur* and *fornaldarsögur*.⁴⁴ In the opening of the 14th stanza of the poem, Guðmundur presents a challenge to his audience:

14. Látið hef eg lönd um kring
ljóðin telja þegna.
Engan greint þó Íslending,
aðrir mega því gegna.
Sá má eiga af sagnar byng
Sónar blandið þýða.

[I have let the poem list
the heroes from the lands all around.
No Icelander though is mentioned.
Therefore others may respond.
That person may recite from the “bed of story” (=the mind,
memory),
recite the “mix of Són” (=poem).]

There survive seven such responses to Guðmundur’s challenge, including one in twenty-one stanzas written by a woman, Steinunn Finnsdóttir í Höfn (ca. 1640–after 1710), whose poem pokes fun at Iceland’s heroic tradition and discourse.⁴⁵ Jón Helgason argues that “Sprundahrós”, “der han-

44 Guðmundur Bergþórsson, “Kappa-kvæði,” *Hafurskinna: ýmis kvæði og kveðlingar einkum frá 17. og 18. öld*, ed. Konráð Vilhjálmsson frá Haftralæk, vol. 1 (Akureyri: Pálmi H. Jónsson, 1944–45), 5–14. The earliest listing of heroes in poetry is in skaldic verse, i.e. in Haukur Valðisarson’s “Íslendingadrápa” (late 13th century), see Theodor Möbius, ed., *Íslendingadrápa Hauks Valðisarsonar: Ein isländisches Gedicht des XII. Jahrhunderts* (Kiel: C. F. Mohr, 1874), 5–8. The first early modern example is “Allra kappa kvæði” (ca. 1500), ed. Gustav Cederschiöld, *Arkiv för nordisk filologi* 1 (1883): 62–80. See also the examples in Jón Þorkelsson, “Íslenzk Kappkvæði I–III,” *Arkiv för nordisk filologi* 3 (1886): 366–84; 4 (1888): 251–83; 370–84.

45 Steinunn Finnsdóttir, “Kappkvæði,” *Hyndlu rímur og Snekóns rímur*, ed. Bjarni Vilhjálmsson (Reykjavík: Rímnafélagið, 1950): 113–32; Jón Helgason, *Íslenzk fornkvæði*, 8: 119–20; Helga Kress, “Searching for Herself: Female Experience and Female Tradition in Icelandic Literature,” transl. Alison Tartt, *A History of Icelandic Literature*, ed. Daisy Neijmann, *Histories of Scandinavian Literature* 5 (Lincoln: University of Nebraska Press, 2006), 503–51 at 513.

“*ðler om berømte kvinder*” [which treats famous women], might be included in this group of poems, although it uses a different refrain.⁴⁶ Indeed, it might be considered among those poems responding to Guðmundur’s challenge, with the intention of presenting a work about famous women (among whom notable Icelandic examples are included), rather than yet another poem about famous men.

“*Sprundahrós*” and the *kappakvæði* form a kind of discourse on gender with their respective focuses on those attributes considered worthy of praise for men and women in seventeenth- and eighteenth-century Iceland. Whereas the men in the *kappakvæði* in *vikivaki* metre are celebrated for being brave and valiant warriors who performed heroic deeds, the women of “*Sprundahrós*” are praised for virtues such as wisdom, piety, obedience, hospitality, and charity. And whereas the heroes of the *kappakvæði* want an audience with the poet, who will recount his exploits, the women of “*Sprundahrós*” are modest, humble, and faithful Christians, and therefore even more worthy of praise. Indeed, all of the women detailed in the poem are lauded for exhibiting the ideals for women listed in Luther’s minor catechism (*Sá minni katekismus*) in the table of duties (*hústafla*) section, which states that wives should be obedient and submissive, and widows pious.⁴⁷ By appropriating and adapting the refrain and style of the *kappakvæði* in order to detail famous women from Iceland and abroad, Jón á Kviabekk both rises to Guðmundur’s challenge and provides insight into early modern Icelandic gender ideals, especially as viewed from the perspective of the clergy.

Edition

What follows is a parallel diplomatic and normalized edition of the text. It is based on ÍB 815 8vo, which is the oldest witness. Text that is unclear due to wear or damage has been placed in brackets, with missing text supplied from the other two witnesses (JS 255 4to and JS 589 4to). Variants from these two manuscripts are also given in footnotes where applicable.

46 Jón Helgason, *Íslensk fornkvæði*, 8: 120.

47 *Sa Minne Catechismus D. Martini Lutheri* (Hólar, 1660), [56] and [59].

||131r|| **Kvæði er kallast Sprundahrós.**
Síra Jon Jons Son

Jeg sa þann sóma silki og fætinn blá
 þær vilia mýnum fundinum *fra.

Mart er gjørt að gamne sýn
 geingur mier sem ódrum
 sumir stilla sorgar výt
 sónar meður Lódrum
 orða snilld um auðar lýn
 einath láta hlióma.

Jeg sa þann soma
 dægra stittýng fínd það fýn
 fyrðum þegar minnast a
 soma fót og silkin blá.
 rýr þo veirde me[nt]an mýn
 mióg hiá skaldum fýnum
 þær vilia mýnum.
 dvalinz til eg drekk nu výt
 dauflégt mörgu sprunde
 þær vilia mýnum fundi
 ef þu lieder eiru þýn
 eikinn tvinna vel fer þá
 þær vilia mýnum fundinum fra.

All mörög hafa verid vel
 výtfinn meður þjóða
 *eina samt eg ædsta tel
 allra heimsinz fljóða
 Ól hún vorn Emanuel
 Adams nidia bloma.
 J s þ s
 þolinmód við þrauta jel
 þegar mestu skapraun sá
 soma fót o s b
 gud hrædd náde varast vel
 vafinn digdum fýnum.
 þ.v.m

*Refrain fra] in the following line, the scribe wrote what appears to be “aður skylldi manni [hiort?]” and then erased it 815 *2/3 eina] appears to be corrected from a word beginning with tall s 815

Kvæði er kallast “Sprundahrós”
Síra Jón Jónsson

Ég sá þann sóma, silki og fötin blá,
 þær vilja mínum fundinum frá.

1. Margt er gjört að gamni sín
 gengur mér sem öðrum,
 sumir stilla sorgar vín
 sónar meður löðrum.
 Orðasníld um auðar lín
 einatt láta hljóma,
 ég sá þann sóma.
 Dægrastýttung finnst það fín
 firðum þegar minnast á,
 sóma fót og silkin blá.
 Rýr þó verði menntan mín
 mjög hjá skaldum fínun,
 þær vilja mínum.
 Dvalins til ég drekk nú vín
 dauflégt mörgu sprundi,
 þær vilja mínum fundi.
 Ef þú léðir eyru þín
 eikin tvinna vel fer þá,
 þær vilja mínum fundinum frá.

2. Allmörög hafa verið vel
 vífin meður þjóða,
 eina samt ég æsta tel
 allra heimsins fljóða.
 Ól hún vorn Emanuel
 Adams niðja blóma,
 ég sá þann sóma.
 Þolinmód við þrauta él
 þegar mestu skapraun sá,
 sóma fót og silki blá.
 Guðhrædd náði varast vel
 vafin dyggðum fínun,
 þær vilja mínum.

bæde ||136v|| lýf a henne og hel
heilagt þikia m[u]nde
þær v.m.f.
dæminn hennar drósum tel
digða speigil má þar síð
þ v m f. f.

Ester sýndi elsku dæd
Ísraelis lýde
drottinn veitti döglyngs `nád`
dýrri silkie h[li]de
Hrackte Amans hreckia Rád
happ[a] vyfid fróma
J. s þ s
* *annare* hefde hre[i]nt af máð
Herranz fólkið alma þ[rá]
s. f. o. s. b.
enn *hun fekk þess allvel gáð
unnte meira sýnum
þ v m.
heidnum Ri[e]de hópum láð
hel því margur stund[e]
þ v m f.
Hennar minnýng hátýð skráð
h[al]dinn var so Judum hjá.
þ v m f. f.

Debora sem dæmdi þíod
drottins fi[rr] a lade
henne spádóms gáfann góð
gjörla filgia náde
leingie Rýkte *lucku flíóð
landed stóð í blóma
J s þ s
he[i]dnum eiddi Jllsku móð
audmiuk bæn og Ráden*n* há
s f o s b
Sissera því vondur vóð
veg að heljar þýnum
þ v m.

Bæði líf á henni og hel
heilagt þykja mundi,
þær vilja mínum fundi.
Dæmin hennar drósum tel
dyggðaspegil má þar sjá,
þær vilja mínum fundinum frá.

3. Ester sýndi elsku dáð
Ísraelis lýði,
drottinn veitti döglinga náð
dýrri silki hlíði.
Hrakti Hamans hreckja ráð
happa vífið fróma,
ég sá þann sóma.
Annari hefði hreint afmáð
herrans fólkið alma þrá,
sóma fót og silki blá.
En hún fekk þess allvel gáð
unnti meira sínum,
þær vilja mínum.
Heiðnum réði hópum láð
hel því margur stundi,
þær vilja mínum fundi.
Hennar minning hátíð skráð
haldin var svo Júðum hjá,
þær vilja mínum fundinum frá.

4. Debóra sem dæmdi þjóð
drottins fyrr á láði,
henni spádómsgáfan góð
gjörla fylgja náði.
Lengi ríkti lukku fljóð
landið stóð í blóma,
ég sá þann sóma.
Heiðnum eyddi illsku móð
auðmjúk bæn og ráðin há,
sóma fót og silki blá.
Sisera því vondur vóð
veg að heljar þínum,
þær vilja mínum.

* 3/8 *annare*] *annars* 255, 589 * 3/11 *hun*] *hann* 589 4/5 *lucku flíóð*] *lækja slóð* 255, 589

Jael finnst ur randa riód
reka fiórid munde

þ v m f.

*Kvad hun gude lof sau[n]gs lióð
listelega um ~~skientun~~ frelsun þá
þ v m f f.

Rahab truna fyrir fann
frelsi lýfi sýnu
eirnenn leida ætt fólk vann
andar tíonz *frá pýnu
frá henne nidr ||132r|| festenn Rann
fiuk þá giörde skióma

J s þ s.

þetta teikned tæmde bann
týndu Jarnenn ódrum grá.

S f o s b.

en hun fiórlausn eckie spann
Jtum gulls með lýnum.

þ v m.

yfir stod so allur bránn
eide legging hrunde
þ v m f.

gófga munu giörnýng þann
greiner Pauls ef lýtum á.

þ v m f f.

Ruth nam forðum mikia mest
mágkonunar angur
alldrei henne elsku brast
elfde neirn mótgangur
fiarlegd í þá ferdadest
flióded digda gróma

J s þ s

Naemi þess naut að mest
nærð og studd af fallda gná
s f o s b

digda launin fruar 'fro[m]'
fram ur ritnýng týnum.

þ v m

Jael finnst úr randa rjóð
reka fjórið mundi,

þær vilja mínum fundi.

Kvað hún guði lofsöngs ljóð
lystilega um frelsun þá,
þær vilja mínum fundinum frá.

5. Rahab trúna fyrir fann
frelsi lífi sínu,
einnig leiða ættfólk vann
andar tjóns frá pínu.
Frá henni niður festin rann
fjúk þá gjörði skjóma,
ég sá þann sóma.
Þetta teiknið tæmdi bann
týndu járnin öðrum grá,
sóma föt og silki blá.
En hún fjórlausn ekki spann
ýtum gulls með línun,
þær vilja mínum.
Yfir stóð svo allur brann
eyðilegging hrundi,
þær vilja mínum fundi.
Gófga munu gjörning þann
greinir Páls ef lítum á,
þær vilja mínum fundinum frá.

6. Rut nam forðum mýkja mest
mágkonunnar angur,
alldrei henni elsku brast
efldi neinn mótgangur.
Fjarlægð í þá ferðadist
fljóðið dyggða gróma,
ég sá þann sóma.
Naomi þess naut að mest
nærð og studd af falda Gná,
sóma föt og silki blá.
Dyggða launin frúar fróm
fram úr Ritning tímum,
þær vilja mínum.

* 4/17 Kvad] Hvatd 815, 255, 589

* 5/4 frá] á corrected from what appears to be j or ý 815

Magdalenu lindid hrest
 liet ad drottinz kunde
 þ v m f
 hennar lof um löndinn tiest
 lausnaranz það sannar spá.
 þ v m f f.

Abigael hefur hrós
 hana Nabat átti
 burann vidur vella rós
 vondann una mátti
 hennar digda liste liós
 letrenn helg það róma
 J s þ s.
 Manne sýnum unda ós
 eckie villde Renne síá
 s f o s b.
 Rann til Davids rákir mós
 *Rýf og skeinkte fýnum
 þ v m.
 Annars hefde hrafinn *liós
 hrýnga það af lunde
 þ v m f
 Eckiu *giörde daudinn drós
 drottning vard ||132v|| hun eftter á.
 þ v m f f.

Alexandra umdæmid
 ifer Judum hafde
 so á meðan sátu í frid
 sem ad þorfinn krafde
 adur enn Jöfurs embættid
 æfdi hreifdi skióma
 J s þ s
 bónda hennar börðust vid
 *budlung sinn örótt var þá
 s f o s b.
 hun til sette sam þickid
 samt með ráðum fýnum
 þ v m.

*7/12 Rýf] Ryk 255, rik 589 *7/14 liós] þjós 255, 289
 sinn] budlungþyni 255, Budlungssyni 589

Magðalenu lyndið hresst
 lét að drottins kundi,
 þær vilja mínum fundi.
 Hennar lof um löndin tés
 lausnarans það sannar spá,
 þær vilja mínum fundinum frá.

7. Abigail hefur hrós
 hana Nabat átti,
 burann viður vella rós
 vondan una mátti.
 Hennar dyggða lystiljós
 letrín helg það róma,
 ég sá þann sóma.
 Manni sínum unda ós
 ekki vildi renni sjá,
 sóma föt og silki blá.
 Rann til Davíðs rákir mós
 Rif og skenkti finum,
 þær vilja mínum.
 Annars hefði hrafinn ljós
 hringa það af lundi,
 þær vilja mínum fundi.
 Ekkju gjörði dauðinn drós
 drottning varð hún eftir á,
 þær vilja mínum fundinum frá.

8. Alexandra umdæmið
 yfir Júðum hafði,
 svo á meðan sátu í frid
 sem að þörfin krafði.
 Áður en jöfurs embættið
 æfði hreyfði skjóma,
 ég sá þann sóma.
 Bónda hennar börðust við
 budlung sinn órótt var þá,
 sóma föt og silki blá.
 Hún til setti samþykkið
 samt með ráðum finum,
 þær vilja mínum.

*7/17 giörde] ÷ 255, 289 *8/9 budlung

eftter snotar andlated
einejng nidur hrunde.
þ v m f.
kiende stiórnnin Reik og rid
riett til falls því mörgum brá.
þ v m f f.

Zenobia sigurrad
sinum manne greiddi
so hann Persa svipte dád
suma lýfi sneidde
fru Pilati fýste nad
frelsarann Rómá
J s þ s.
bert nam dreima baugalád
betur þar enn aðrir sá
s f o s b.
helgum villde hafa tíád
hlyfðar ord frá pýnum
þ v m.
dómarinn þess gat ei gáð
geira varð því lunde
þ v. m f.
hónum steipte hefndenn brád
hraparlega i daudanz þrá
þ v m f. f.

Tabita var tekin ein
til i helguletri,
dadum giædda Refla rein
reindust fáar betre
bætti hennar bana kvein
bodi[nn] helgidóma
J s þ s.
Harma baru marger mein
menja brýk þá varð að ná
s f o s b
af því hun fanst eckie sein
i godverkum sýnum
þ v m
hennar lyfgjöf happa grein
hópnum Kristna munde
þær v m f.

Eftir snótar andlátið
einnig niður hrundi,
þær vilja mínum fundi.
Kenni stjórnnin reyk og ryð
rétt til falls því mörgum brá,
þær vilja mínum fundinum frá.

9. Zenobia sigurráð
sínnum manni greiddi.
Svo hann Persa svipti dád
suma lífi sneiddi.
Frú Pilati fýsti nád
frelsarann róma,
ég sá þann sóma.
Bert nam dreyma baugalád
betur þar en aðrir sá,
sóma föt og silki blá.
Helgum vildi hafa tjáð
hlífðar ord frá þínum,
þær vilja mínum.
Dómarinn þess gat ei gáð
geira varð því lundi,
þær vilja mínum fundi.
Honum steypiti hefndin brád
hraparlega í dauðans þrá,
þær vilja mínum fundinum frá.

10. Tabita var tekin ein
til í helgu lettri,
dádum gædda refla rein
reyndust fáar betri.
Bætti hennar bana kvein
boðinn helgidóma,
ég sá þann sóma.
Harma báru margir mein
menja brik þá varð að ná,
sóma föt og silki blá.
Af því hún fannst ekki sein
í góðverkum sínum,
þær vilja mínum.
Hennar lífgjöf happa grein
hópnum kristna mundi,
þær vilja mínum fundi.

*þottu ||133r|| snotar hand brögd hrein
hvörjum sem að *augu brá
þ v m f f.

Tomiris með hraustre hönd
herinn Ciri felldi
frækelega faldaströnd
fridadi sitt vellde
knude lid að riufa rönd
rögners meður lióma
J s þ s
fja`n`dmannanna flester grönd
feingu so þeir dóu í strá
s f o s b
Nockrer fludu neid um vönd
nestis týndu skrynum
þ v m.
Hers hófdýngianz hier til önd
Hnie að dauða blunde
þ v m f.
sýdann ried hannz svarðar strönd
sund í keri blóðsins fá
þ v m f f.

Þiri vitur *þótti snót,
þekti meinýng drauma,
kunne Dana kallast bót
kólgu liosa nauma.
dýrtíð stoda mátti mót
meir en herlig plóma
J s þ s
eins og Jóseph hjálpar hót
heilu Rýki náðe liá
s f o s b.
Haralldi frá heljar nótt
hlýfde nida sýnum
þ v m.
Lovise er lýkt við snót
lofid að henne dundi
þær v m f.

Þóttu snótar handbrögð hrein
hvörjum sem að augu brá,
þær vilja mínum fundinum frá.

11. Tomiris með hraustri hönd
herinn Cyri felldi,
frækilega faldaströnd
friðaði sitt veldi.
Knúði lið að rjúfa rönd
rögnirs meður ljóma,
ég sá þann sóma.
Fjandmannanna flestir grönd
fengu svo þeir dóu í strá,
sóma föt og silki blá.
Nokkrir flúðu neyð um vönd
nestis týndu skrinum,
þær vilja mínum.
Hershöfðingjans hér til önd
hné að dauða blundi,
þær vilja mínum fundi.
Síðan réð hans svarðar strönd
sund í keri blóðsins fá,
þær vilja mínum fundinum frá.

12. Þyri vitur þótti snót
þekkti meaning drauma,
kunni Dana kallast bót
kólgu ljósa nauma.
Dýrtíð stoda mátti mót
meir en herleg plóma,
ég sá þann sóma.
Eins og Jóseph hjálpar hót
heilu ríki náði ljá,
sóma föt og silki blá.
Haralldi frá heljar nótt
hlýfði niðja sínum,
þær vilja mínum.
Lovise er líkt við snót
lofið að henni dundi,
þær vilja mínum fundi.

* 10/17 þottu| þóktu 255, 589 * 10/18 augu| augum 255, 589 * 12/1 þótti| þókti 255, 589

Aumum sýnde sorgar bót
sakna nú þeir minnast á
þ v m fundinum f.

Arlogia ein var su
ædstu kvenna lýki
drottning kóngsins dreigla bru,
dýr í gardarýki
þótti bæta flestum fru,
fargaði stigdar gróma
J s þ s.
stirkte sanna tállaustru
tungu *slýnginn mektar há
s f o s b
so ei leingur landsins hju
licktust glæpa svýnum
þ v m
þeð ad nióta þá og nu
þjóden gjörvöll ||133v|| munde
þ v m f.
heidinn fieck þvy hraknýngs bu
hilmir norveg vann þá
þ v m f f.

Margriet drotning dyrleg bar
Danska cronu og Norska
Sviaríkis sydann þar
sigraði kónginn hoska
þaninn *(biriad) einvalld var
þriggia konungs dóma.
J s þ s.
vanda málum skýrt ur skar
skorti fæsta kvik fie þa
s f o s b
fleiginn þa um færðu mår
fátt af orma dýnum
þ v m.
hennar otti flaug sem far
fram á jörd og sunde
þ v m f.

Aumum sýndi sorgar bót
sakna nú þeir minnast á,
þær vilja mínum fundinum frá.

13. Arlogia ein var sú
ædstu kvenna líki,
drottning kóngsins dregla brú
dýr í Gardaríki.
Þótti bæta flestum frú
fargaði styggðar gróma,
ég sá þann sóma.
Styrkti sanna tállaustru
tungu slyngin mektar há,
sóma fót og silki blá.
Svo ei lengur landsins hjú
líktust glæpa svinum,
þær vilja mínum.
Þess að njóta þá og nú
þjóðin gjörvöll mundi,
þær vilja mínum fundi.
Heiðinn fékk því hraknings bú
hilmir Norveg vann þá,
þær vilja mínum fundinum frá.

14. Margrét drottning dyrleg bar
danska krónu og norska,
Sviaríkis síðan þar
sigraði kónginn horska.
Þannin byrjað einvald var
þriggia konungsdóma,
ég sá þann sóma.
Vandamálum skýrt ur skar
skorti fæsta kvikfé þá,
sóma fót og silki blá.
Fleyin þá um færðu mar
fátt af ormadýnum,
þær vilja mínum.
Hennar ótti flaug sem far
fram á jörd og sundi,
þær vilja mínum fundi

* 13/9 slýnginn] sling enn 255, 589

* 14/5 biriad] so 255, 589

ætýð fus til einingar
ófríð sama giorde þá
þ v m f f.

Elizabeth Englands lýð
ifer bodan veitti
lucku gefinn lauka hlýð
'Lærdomsgáfu' neitti
sigur sæla hvorra hryð
hvorgie skirrti blóma
J s þ s
laginn þyðum laundinn vyd
liet hun tydum bera skra
s f og s b
vinsæl alla talldist tyd
tru lind gude sýnum
þ v m
Mónnum beinde mæddum þýð
morgu *Sterling punde
þ v m f.
ord styr hennar árla og syd
eftter daudann lefa ma
þ v m f f.

Astríður var ekie spör
úrræðinn að vanda
samt *óvirt(i) silki vör
svikin allra handa,
bonda sýnum benia ör
bar því sætt á góma
J s þ s
so hun leiste faudurs fiör
feste þann er *leiste á
s f o s b
tærde Jafnan trigða kiör
tjáðum ma ||134r|| nne sýnum
þ v m.
odlýng færði Jfríð snör
upp *i skeið af sunde
þ v m f.

Ætið fús til einingar
ófrið sama gjörði þá,
þær vilja mínum fundinum frá.

15. Elisabet Englands lýð
yfirboðan veitti,
lukku gefin lauka hlið
lærdomsgáfu neytti.
Sigursæla hvorra hrið
hvörgi skirrti blóma,
ég sá þann sóma.
Lögin þýð um löndin við
lét hún tíðum bera skrá,
sóma föt og silki blá.
Vinsæl alla talldist tíð
trúlynd guði sínum,
þær vilja mínum.
Mönnum beindi mæddum þýð
mörgu sterlingpundi,
þær vilja mínum fundi.
Orðstír hennar árla og síð
eftir daudann leyfa má,
þær vilja mínum fundinum frá.

16. Ástríður var ekki spör
úrræðin að vanda,
samt óvirtu silki vör
svikin allra handa.
Bóna sínum benja ör
bar því sætt á góma,
ég sá þann sóma.
Svo hún leysti föðurs fjör
festi þann er leysti á,
sóma föt og silki blá.
Tærði jafnan tryggða kjör
tjáðum manni sínum,
þær vilja mínum.
Öðling færði yfrið snör
upp í skeið af sundi,
þær vilja mínum fundi.

*15/15 Sterling] sterlings 255, 589 *16/3 óvirtu] so 255, 589 *16/9 leiste] leist ej 255, 589
*16/15 i] a 255, 589

Svoldur við þá geifann giör
geira var sem hlæði snjá
þ v m f f.

Audur fór a *Isagrund
utvegadi þroska
þeim að feingu falldahrund
filgt um einge þoska
upp hóf hun með elsku lund
enn það giörer hlioma
J s þ s
endelánga æfi stund
alldrei sinnæ chrisne brá
s f o s b
skóruglega skála sund
skeinkte giestum sýnum
þ v m
sig hun erfde i það mund
andláts sie að blunde
þ v m f.
værne mörgum vella hrund
virtist under landa skiá
þ v. m f. f.

Lánghollts Þóra þokka filld
*þjóðveg skála bigde
munde dáðum flestum filld
fagurt liek af brigði
þótti snótann mǫtar milld
maga sadde tóma
J s þ s
allra sinna eftter villd
er um leid þar *ridu hjá
s f o s b.

Haldóra með higgju snilld
hiálpade óvin sýnum
þ v m
branda sporinn bólgu trilld
bætti málma þunde
þ v m f.

Svoldur við þá geifan gjör
geira var sem hlæði snjá,
þær vilja mínum fundinum frá.

17. Auður fór á Ísagrund
útvegaði þroska,
þeim að fengu falldahrund
fylgt um engi þroska.
Upp hóf hún með elsku lund
en það gjörir hljóma,
ég sá þann sóma.
Endilanga ævistund
aldrei sinni kristni brá,
sóma föt og silki blá.
Skörulega skála sund
skenkti gestum sínum,
þær vilja mínum.
Sig hún erfði í það mund
andláts sé að blundi,
þær vilja mínum fundi.
Vænni mörgum vella Hrund
virtist undir landa skjá,
þær vilja mínum fundinum frá.

18. Langholts-Þóra þokka fylld
þjóðveg skála byggði,
mundi dáðum flestum fylld
fagurt lék af brigði.
Þótti snótan matarmild
maga saddi tóma,
ég sá þann sóma.
Allra sinna eftir vild
er um leið þar ridu hjá,
sóma föt og silki blá.
Halldóra með hyggju snilld
hjálpaði óvin sínum,
þær vilja mínum.
Branda sporin bólgu trylld
bætti málma þundi,
þær vilja mínum fundi.

* 17/1 Isagrund] so 255, 589; Isagrund 815 * 18/2 þjóðveg] á þjóðveg 255, 589 * 18/8 ridu] fóru
255, 589

Glumur hielt ad hefde skilld
hun um *græðslu verid þa.
þ v m f f.

Kietelridur ástar elld
alldrei slöckva náðe
kurteisen*n* var kvende *seld
kvöl þa geided hriáðe
hvarma týðum ||134v|| flóðin felld
folldenn þerdi lóma
J s þ s

Gudrun einatt hugar hrelld
hulde ból so valla sá
s f o s b
hennar bræður hefndenn velld
hreifde Kiartanz pýnum
þ v m
samlög þeirra sundurskilld
salgade Olafs *kunde
þ v m *f.
samt eg af bragð svannann heldd
so nam heitar bænir tia.
þ v m f f.

Frurnar báru fagra mind
framar enn greiner kvæde
vara þeirra visku hind
*vöcktuðu sida giæde
flurinn keifft af fofnes strind
fyrir dýra dóma
J s þ s
Hvörre betur kunna kind
kosta mæR um vedra krá
s f o s b
alldrei stulkur upp i vind
óðar sleingia lýnum
þ v m
tala eg vel um veiga lind

Glúmur hélt að hefði skyld
hún um græðslu verið þá,
þær vilja mínum fundinum frá.

19. Ketilríður ástar elld
alldrei slöckva náði,
kurteisin var kvendi seld
kvöl þá geðið hrjáði.
Hvarma tíðum flóðin felld
foldin þerrði lóma,
ég sá þann sóma.
Guðrún einatt hugar hrelld
huldi ból svo varla sá,
sóma föt og silki blá.
Hennar bræður hefndin velld
hreyfði Kjartans þinum,
þær vilja mínum.
Samlög þeirra sundurskild
sálgaði Ólafs kundi,
þær vilja mínum fundi.
Samt ég afbragð svannann held
svo nam heitar bænir tjá,
þær vilja mínum fundinum frá.

20. Frúrnar báru fagra mynd
framar en greiner kvæði,
vara þeirra visku hind
vöktuðu siða gæði.
Flúrin keypt af Fofnis strind
fyrir dýra dóma,
ég sá þann sóma.
Hvörri betur kunna kind
kosta mæR um veðra krá,
sóma föt og silki blá.
Alldrei stúlkur upp í vind
óðar slengja línun,
þær vilja mínum.
Tala ég vel um veiga lind

* 18/18 græðslu] gjæsku 589 * 19/3 seld] so 255, 589; selde 815 * 19/15 kunde] kund 255 * 19/16 f.] fund 255 20/4 vöcktuðu] vöktud 255, 589

von godur ei skunde
 nie firri mig nú fundi.
 Þar um grun í þamka bind
 þo að megi so til gá
 þ vilie m f f.

vongóður ei skundi,
 né firri mig nú fundi.
 Þar um grun í þanka bind
 þó að megi svo til gá,
 þær vilji mínum fundinum frá.

Nafn greint hef eg nú um sinn
 nokkra þjóða dæme
 flestra vidur frómleikinn
 framar en lasta næme
 átte hrósa óður minn
 æru og digda blóma
 J s þ s
 adrir telie Jll kvendenn
 er *þau heldur reina fá
 s f o s b
 hradar ferdum hróðurinn
 heim að þagnar býnum
 þ v m
 hellst til gamanz hug ||135r|| rinn
 hiale soddann unde
 þ v m f.
 hvatte mig so heimurinn
 að horfa sýna prýde a
 þ v m f f.

21. Nafngreint hef ég nú um sinn
 nokkra þjóða dæmi,
 flestra viður frómleikinn
 framar en lasta næmi.
 Átti hrósa óður minn
 æru og dyggða blóma,
 ég sá þann sóma.
 Aðrir telji illkvendin
 er þau heldur reyna fá,
 sóma föt og silki blá.
 Hraðar ferðum hróðurinn
 heim að þagnar býnum,
 þær vilja mínum
 Helst til gamans hugurinn
 hjali soddan undi,
 þær vilja mínum fundi.
 Hvatti mig svo heimurinn
 að horfa sína prýði á,
 þær vilja mínum fundinum frá.

Lióða kvedinn refla rós
 ræðann eidast skilde
 Sprunda greind að heite Hrós
 hellst mier skillst *eg villde
 fialars skála frosinn ós
 fæstir listugt róma
 Jeg sa það soma
 Riede hlýða Ristill liós
 Riett ei neitt hann munde *smá
 Soma föt nie silkin *blá
 þó aldreie digdug drós
 dillum heillum þýnum
 Einhvör ann mynum

22. Ljóða kveðin refla rós
 ræðan eyðast skyldi,
 sprunda greind að heiti hrós
 helst mér skilst ég vildi.
 Fjalars skála frosinn ós
 fæstir lystugt róma,
 ég sá þann sóma.
 Réði hlýða ristill ljós
 rétt ei neitt hann mundi smá,
 sóma föt né silkin blá.
 Þó aldregi dyggðug drós
 dillum heillum þínum,
 einhvör ann mínum.

* 21/9 þau] þæg 255, 589 * 22/4 eg] að 255, 589 * 22/9 smá] sná 815, 255, 589 * 22/10 Soma
 föt nie silkin blá] sóma fot og silkin blá 255, s f og s b 589

fýngra spaunginn fögur siós
fróm leg dæminn grunde
fa vid mýnum fundi
keirir fiara kvasirs siós
klodólfs skeid i mola smá
þær vilia mýnum fundinum fra.

Fingra spöngin fögur sjós
frómleg dæminn grundi,
fa við minum fundi.
Keyrir fjara Kvasirs sjós
Klodólfs skeid í mola smá,
þær vilja minum fundinum frá.

BIBLIOGRAPHY

MANUSCRIPTS

Landsbókasafn Íslands – Háskólabókasafn, Reykjavík

ÍB 815–16 8vo

JS 254–58 4to

JS 588–91 4to

Lbs 1301 4to

Lbs 2358–73 4to

Lbs 1273 8vo

Lbs 4795 8vo

PRIMARY SOURCES

Cederschiöld, Gustav, ed. “Allra kappa kvæði.” *Arkiv för nordisk filologi* 1 (1883): 62–80.

Faulkes, Anthony, ed. *Magnúsarkver: The Writings of Magnús Ólafsson of Laufás*. Rit 40. Reykjavík: Stofnun Árna Magnússonar á Íslandi, 1993.

Guðmundur Bergþórsson. “Kappa-kvæði.” *Hafurskinnna: ýmis kvæði og kveðlingar einkum frá 17. og 18. öld*. Ed. Konráð Vilhjálmsson frá Hafralæk. Vol. 1. Akureyri: Pálmi H. Jónsson, 1944, 5–14.

Guðbrandur Vigfússon and F. York Powell, eds. *Corpus poeticum boreale. The Poetry of the Old Northern Tongue from the Earliest Times to the Thirteenth Century*. 2 vols. Oxford: Clarendon Press, 1883.

Gunnar Kristjánsson and Mördur Árnason, eds. *Vídalinspostilla. Hússpostilla eður einfaldar predikanir yfir öll hátíða- og sunnudagaguðspjöll árið um kring*. Reykjavík: Mál og menning, 1995.

Guðbrandur Þorláksson, ed. *Ein níj Psalma Bok*. Hólar, 1589.

- Herodotus. *The Persian Wars, Volume I: Books 1–2*. Transl. A. D. Godley, Loeb Classical Library 117. Cambridge: Harvard University Press, 1920.
- ÍF = *Íslensk Fornrit*. 35 vols. Reykjavík: Hið íslenska fornritafélag, 1933–2011.
- Jón Helgason, ed. *Íslensk fornkvæði. Íslandske folkeviser*. 8 vols. Editiones Arnæmagnæanæ, B: 10–17. Copenhagen: Munksgaard and Reitzel, 1962–1981.
- Jón Torfason and Kristján Eiríksson, eds. *Visnabók Guðbrands*. Reykjavík: Bókmenntafræðistofnun Háskóla Íslands, 2000.
- Möbius, Theodor, ed. *Íslendingadrápa Hauks Valdísarsonar: Ein isländisches Gedicht des XII. Jahrhunderts*. Kiel: C. F. Mohr, 1874.
- Sa Minne Catechismus D. Martini Lutheri. Hólar, 1660.
- Saxo Grammaticus. *Gesta Danorum. The History of the Danes*. Ed. Karsten Friis-Jensen. Transl. Peter Fisher. 2 vols. Oxford Medieval Texts. Oxford: Clarendon Press, 2015.

SECONDARY SOURCES

- Arnfríður Guðmundsdóttir. “Lúther og konunar: Um áhrif siðbótar Marteins Lúthers á líf kvenna.” *Kvennabarátta og kristin trú*. Eds. Arnfríður Guðmundsdóttir and Kristín Ástgeirsdóttir. Reykjavík: JPV útgáfa, 2009, 15–60.
- Atkinson, Kenneth. *Queen Salome: Jerusalem’s Warrior Monarch of the First Century B.C.E.* Jefferson, NC: McFarland, 2012.
- Bergljót Soffía Kristjánsdóttir. “Egill lítt nam skilja...’ Um kappkvæði Steinunnar Finnsdóttur.” *Skírnir* 172 (1998): 59–88.
- Chesnutt, Michael. “On the Origins of the Icelandic *vikivaki*.” *Arv* 34 (1978): 142–51.
- Helga Kress. “Searching for Herself: Female Experience and Female Tradition in Icelandic Literature.” Transl. Alison Tartt. *A History of Icelandic Literature*, Ed. Daisy Neijmann. Histories of Scandinavian Literature 5. Lincoln: University of Nebraska Press, 2006, 503–51.
- Hufnagel, Silvia. “The Farmer, Scribe and Lay Historian Gunnlaugur Jónsson from Skuggabjörg and his Scribal Network,” *Gripla* 24 (2013): 235–268.
- Hughes, Shaun D. “Late Secular Poetry.” *A Companion to Old Norse-Icelandic Literature and Culture*. Ed. Rory McTurk. Oxford: Blackwell, 2005, 205–22.
- Jesch, Judith. *Women in the Viking Age*. Woodbridge: Boydell Press, 1991.
- Jón Árnason and Ólafur Davíðsson, eds. *Íslenskar gátur, skemtaniir, vikivakar og þulur*. 4 vols. Copenhagen: Møller, 1887–1904.
- Jón Samsonarson. *Kvæði og dansleikir*. 2 vols. Reykjavík: Almenna bókafélagið, 1964.
- Jón Þorkelsson. “Íslensk kappkvæði” I–III. *Arkiv för nordisk filologi* 3 (1886): 366–84; 4 (1888): 251–83; 370–84.
- Koch, Hal and John Danstrup, eds. *Danmarks Historie*. 2nd ed., 15 vols. Copenhagen: Politiken, 1970.

- Margrét Eggertsdóttir. "From Reformation to Enlightenment." Transl. Joe Allard. *A History of Icelandic Literature*. Ed. Daisy Neijmann. Histories of Scandinavian Literature 5. Lincoln: University of Nebraska Press, 2006, 174–250.
- Páll Eggert Ólason. *Skrá um handritasöfn Landsbókasafnsins*, 3 vols. Reykjavík: Landsbókasafn Íslands, 1918–37.
- . *Íslenzkar æviskrár frá landnáms tímum til ársloka 1965*. 6 vols. Reykjavík: Hið íslenska bókmenntafélag, 1948–1976.
- Steinunn Finnsdóttir. "Kappakvæði." *Hyndlu rímur og Snækóns rímur*. Ed. Bjarni Vilhjálmsson. Reykjavík: Rímnafélagið, 1950, 113–32.
- Vésteinn Ólason. *The Traditional Ballads of Iceland: Historical Studies*. Rit 22. Reykjavík: Stofnun Árna Magnússonar á Íslandi, 1982.
- . "Vikivakakvæði." *Íslensk þjóðmenning VI. Munnmenntir og bókmenning*. Ed. Frosti F. Jóhannsson. Reykjavík: Þjóðsaga, 1989, 390–400.
- Zahran, Yasmine. *Zenobia: Between Reality and Legend*. Oxford: Archaeopress, 2003.

SUMMARY

In praise of women. An Edition of "Sprundahrós"

Keywords: early modern, women, kappakvæði, vikivakakvæði, edition

"Sprundahrós" is an eighteenth-century *vikivakakvæði*, which was probably composed by Jón Jónsson á Kvíabekk (1739–85). To date, it has not been edited, and it has received scant scholarly attention. In its 22 stanzas, the poem praises the virtues of 25 noteworthy biblical women, female rulers, and women from Old Norse-Icelandic literature. There are three witnesses of the poem; the earliest, from ca. 1800, is in ÍB 815 8vo, and there are two copies of the poem by Gunnlaugur Jónsson á Skuggabjörgum (1766–1866) in JS 255 4to and JS 589 4to, both from 1841. This article presents an introduction to and preliminary analysis of the poem, focusing on its content, authorship, and style. It considers the poem's relationship to the *kappakvæði*, and Guðmundur Bergþórsson (ca. 1657–1705) ca. 1680 poem in particular, to which "Sprundahrós" may be considered a response. This introduction is followed by a parallel diplomatic and normalized edition of the text based on ÍB 815 8vo with variants from JS 255 4to and JS 589 4to.

ÁGRIP

Konum til hróss. Útgáfa á kvæðinu Sprundahrós

Lykilorð: 18. aldar kveðskapur, konur, kappakvæði, vikivakakvæði, útgáfa

Sprundahrós er kvæði frá 18. öld sem að öllum líkindum er ort af séra Jóni Jónssyni (1739–85) á Kviabekk. Kvæðið hefur aldrei verið prentað og hefur ekki hlotið mikla athygli fræðimanna. Í 22 erindum er dyggðum 25 nafngreindra kvenna hrósað. Þetta eru bæði konur sem þekktar eru úr Biblíunni, drottningar í ýmsum löndum og konur sem koma fyrir í fornum norrænum sögum. Kvæðið hefur varðveist í þremur handritum; það elsta er ÍB 815 8vo frá því um 1800, en einnig eru tvær afskriftir, báðar frá 1841, eftir Gunnlaug Jónsson (1766–1866) á Skuggabjörgum í JS 255 4to og JS 589 4to. Útgáfunni fylgir inngangur og greining á kvæðinu þar sem litið er á efni þess, höfund og stíl. Hugað er að tengslum þess við kappakvæði, sérstaklega kvæði Guðmundar Bergþórssonar (um 1657–1705) frá því um 1680, en hægt er að líta á Sprundahrós sem svar við því. Texti kvæðisins er prentaður samhliða stafrétt og með nútímastafsetningu, byggður á ÍB 815 8vo með lesbrigðum úr JS 255 4to og JS 589 4to.

Natalie M. Van Deusen
Faculty of Arts,
University of Alberta,
Edmonton
T6G 2E5
Canada
vandeuse@ualberta.ca

THEODORE M. ANDERSSON

A NOTE ON CONVERSATION IN THE SAGAS

THE YEARS 1934–1935 saw the appearance of three monographs on dialogue in the sagas, two German dissertations by Werner Ludwig and Irmgard Netter and an American dissertation by Margaret Jeffrey.¹ Jeffrey restricted her coverage to just seven sagas: *Droplaugarsona saga*, *Flóamanna saga*, *Fóstbræðra saga*, *Gísla saga*, *Hávarðar saga Ísfirðings*, *Hrafnkels saga*, and *Víga-Glúms saga*. She does not comment on this particular choice of sagas, but they are perhaps as representative as any others. She focuses throughout on the narrative effects produced by dialogue. These she subdivides into three categories: the role of dialogue in advancing the action, the role in providing characterization, and the role in creating atmosphere.

Ludwig also deals with a restricted number of sagas: *Harðar saga Grímkelssonar*, *Árons saga Hjörleifssonar*, *Hænsa-Þóris saga*, and *Gunnlaugs saga ormstungu* in particular. Ludwig's interest attaches especially to the cases in which there are two variant versions of the same action. In these cases, Ludwig emphasizes the role of deliberate literary recasting. His emphasis is understated, but the reader may detect a quiet opposition to the emphasis on oral variants promoted by Andreas Heusler and later Knut Liestøl. We may also regret that this opposition was not made the central issue of the book because such opposition was surely justified, but the authority of Heusler and Liestøl may have lain too heavy on the field in 1934 to allow for greater explicitness.

Netter's book is by far the most compendious of the three and includes no fewer than thirty-nine saga texts, with an overpowering outlay of statis-

1 Werner Ludwig, *Untersuchungen über den Entwicklungsgang und die Funktion des Dialogs in der isländischen Saga* (Gräfenhainichen: A. Heine G. m. b. H., 1934); Irmgard Netter, *Die direkte Rede in den Isländersagas* (Leipzig: Hermann Eichblatt Verlag, 1935); Margaret Jeffrey, *The Discourse in Seven Icelandic Sagas: Droplaugarsona saga, Hrafnkels saga freysgoða, Víga-Glúms saga, Gísla saga Súrssonar, Fóstbræðra saga, Hávarðar saga Ísfirðings, Flóamanna saga* (Menasha Wisconsin: George Banta Publishing Company, 1934).

tics on variations in phrasing. Like Jeffrey, Netter is explicitly descriptive in her approach and avoids any chronological speculation on how the use of dialogue may have evolved. All three of these books focus on the narrative use to which dialogue is put. None of them takes account of what is said or what topics are covered by the dialogue. That will be my point of departure.

Jeffrey deliberately avoids the term “conversation,”² but I will embrace it because I am interested in what saga characters talk about. I will nonetheless impose a strict definition of what constitutes conversation. In what follows the word “conversation” will refer to an exchange of words between at least two persons and composed of at least four utterances. Thus a single statement with a reply does not qualify as a conversation. I begin with a list of 28 *Íslendingasögur* in the order in which they appear in *Íslenzk fornrit*, noting the number of conversations in the first column and the number of utterances in the second column. It should be understood that I use only the lead manuscript in the case of variant redactions because I am more concerned with a general comparison of *Íslendingasögur* with *konungasögur* than I am with the variables in a given saga.

What, then, do the participants in these conversations talk about? It is safe to say that they do not talk about trivial matters. There is no small talk, no conversation for conversation’s sake. Most often it is weighty matters that are discussed and decided on. Prominent among these subjects are legal issues, and it is notable how often marriage arrangements prompt conversation. Not surprisingly, this is particularly true in those sagas in which marriage looms large as a theme. Examples may be found in *Hænsa-Þóris saga* (ÍF 3:29–30, 32, and 45–46), in *Gunnlaugs saga* (ÍF 3:54–55, 60, 66–67, and 81), *Eyrbyggja saga* (ÍF 4:71–72 and 112), *Laxdæla saga* (ÍF 5:62, 65, 115, 128–129, 174, 195, 199–201, and 205–6), *Kormáks saga* (ÍF 8:227 and 232–233), *Víga-Glúms saga* (ÍF 9:38), *Svarfdæla saga* (ÍF 9:148 and 186), *Ljósvetninga saga* (ÍF 10:36–38), *Njáls saga* (ÍF 12:8, 30, 41–44, and 240–241), and *Harðar saga* (ÍF 13:13).

Apart from marriage arrangements there is a wide variety of legal or contractual issues that call for verbal exchanges. In *Egils saga* the recovery of an inheritance becomes an opportunity for discourse (ÍF 2:214–215). In *Hænsa-Þóris saga* the words that lead to a legal summons are recorded (ÍF

2 *The Discourse in Seven Icelandic Sagas*, 5.

Sagas	Number of conversations	Number of utterances
<i>Egils saga</i>	22	4 to 9
<i>Hænsa-Þóris sagas</i>	16	4 to 20
<i>Gumlaugs saga</i>	13	4 to 15
<i>Bjarnar saga</i>	10	4 to 13
<i>Heiðarvíga saga</i>	4	4 to 7
<i>Eyrbyggja saga</i>	19	4 to 9
<i>Laxdæla saga</i>	34	4 to 25
<i>Gísla saga</i>	14	4 to 8
<i>Fóstbræðra saga</i>	40	4 to 15
<i>Hávarðar saga Ísfirðing</i>	12	4 to 7
<i>Grettis saga</i>	48	4 to 10
<i>Bandamanna saga</i>	15	4 to 45
<i>Vatnsdæla saga</i>	27	4 to 9
<i>Hallfreðar saga</i>	11	4 to 7
<i>Kormáks saga</i>	6	4 to 8
<i>Víga-Glúms saga</i>	22	4 to 17
<i>Valla-Ljóts saga</i>	17	4 to 16
<i>Svarfdæla saga</i>	32	4 to 17
<i>Ljósvetninga saga</i>	48	4 to 16
<i>Reykðæla saga</i>	4	3 to 4
<i>Vápnfirðinga saga</i>	8	4 to 6
<i>Þorsteins þáttr stangarhoggss</i>	6	4 to 9
<i>Ólkofra þáttr</i>	4	4 to 13
<i>Hrafnkels saga</i>	6	5 to 21
<i>Droplaugarsona saga</i>	4	5 to 7
<i>Gunnars þáttr Þiðrandabana</i>	1	8
<i>Njáls saga</i>	164	4 to 15
<i>Harðar saga Grímkelssonar</i>	8	4 to 6

3:20–21). In *Eyrbyggja saga* several legal issues tip into conversation, land-transfer and inheritance matters (ÍF 4:25–26), a matter of legal redress (ÍF 4:85), and a question of slave compensation (ÍF 4:118–119). In *Laxdæla saga* the proper division of an inheritance prompts a discussion among brothers (ÍF 5:72), and the context suggests that the dress code for both men and women may have been a quasi-legal matter (ÍF 5:96). In *Gísla saga* a similar question of property division leads to a discussion between the brothers Gísli and Þorkell (ÍF 6:34–35). Later in the same saga the legal search of a house prompts a formal request and a formal, albeit devious, response (ÍF 6:87).

The motif of a house search accompanied by dialogue recurs in *Fóstbræðra saga* (ÍF 6:166), where we can also find a case of theft with a detailed exchange of words (ÍF 6:187–189). *Bandamanna saga*, which has the highest percentage of conversation in any saga, provides verbatim accounts of the temporary conferring of a chieftaincy (ÍF 7:303), a full legal discussion (ÍF 7:316–18), and a unique reporting of court proceedings (ÍF 7:322–357). *Vatnsdæla saga* dramatizes the exact exchange of words prompted by an alleged illegal introduction of a sword into a temple (ÍF 8:48–49) and the formulation of a banishment from a district (ÍF 8:50–51). *Svarfdæla saga* does the same in the case of financing a ship (ÍF 9:163–164) and again in the establishment of a financial caretakership (ÍF 9:199–200).

Legal issues can of course escalate into regular confrontations, and there is no dearth of these in the sagas. They too are profiled with the exchange of words. Thus an inheritance or money claims or priority in grazing rights can be vigorously disputed in *Egils saga* (ÍF 2:157–158, 173–174, 280–281). Pasturage recurs as a disputed issue in *Hænsa-Þóris saga* (ÍF 3:43), and *Eyrbyggja saga* provides examples of property disputes with words to match, or contested whale rights (ÍF 4:142–143, 161, 159). Sometimes the disputes seem slight, but the words are no less contentious, as in the case of a borrowed horse in *Fóstbræðra saga* (ÍF 6:127), a family dispute in *Hallfreðar saga* (ÍF 8:149), a quarrel at a thing-meeting in *Vatnsdæla saga* (ÍF 8:88), or a dispute over status or seating precedence in *Ljósvetninga saga* (ÍF 10:17–18, 58–59). Not all such communications are hostile. Some can be undertaken in the interest of forming an agreement or an alliance, for example in *Hænsa-Þóris saga* (ÍF 3:27), *Eyrbyggja saga* (ÍF 4:68–69), *Vatnsdæla saga* (ÍF 8:21), *Svarfdæla saga* (ÍF 9:201–2), or

Ljósvetninga saga (ÍF 10:12–13). The point of direct discourse seems to be to mark an official moment and signal its importance.

Among such moments are personal or business commitments. Thus in *Hænsa-Þóris saga* the fostering of a child, a hay sale, or the closing of an aid agreement are arranged with explicit exchanges of words (ÍF 3:7, 14–16, 20–21). Such transactions need not be benign, as the plan for an assassination in *Eyrbyggja saga* illustrates (ÍF 4:65–66), but more commonly it is the simple matter of a purchase or an exchange, as in *Laxdæla saga* (ÍF 5:23–24, 101, 102–103, 146–147, 216–217). The transaction need not be restricted to material goods but can include services. Thus *Fóstbræðra saga* (ÍF 6: 168, 195–196, and 221), *Grettis saga* (ÍF 7:52), and *Ljósvetninga saga* (ÍF 10:64–65) report the terms of a ship passage, *Svarfdæla saga* spells out an agreement between brothers (ÍF 9:131) and gives the wording of a financial deal (ÍF 9:203), while *Víga-Glúms saga* details the arrangement of a winter's lodging (ÍF 9:17–18).

Since gift-giving was more of a business transaction in medieval Iceland than it is today, it is occasionally signaled by explicit words, whether it be an extravagant gift like a ship in *Egils saga* (ÍF 2:91) or a less princely gift like a sword in *Svarfdæla saga* (ÍF 9:145–146) or a gift of wall hangings and clothing in *Víga-Glúms saga* (ÍF 9:48). Falling slightly below the legal bar are the matters of hiring and firing as in *Grettis saga* (ÍF 7:110) or a truce formula as in *Heiðarvíga saga* (ÍF 3:312–313) or another case of setting the terms of combat in *Svarfdæla saga* (ÍF 9:146–147).

What all these occurrences of direct discourse have in common is that they underline the importance or seriousness in the dealing of saga characters. They might be termed transactional; they signal the commitment of the parties involved to an interaction of legal or business importance. There is, however, one category of interaction that does not subscribe to the transactional pattern. This category involves an exchange of words with royalty or the high aristocracy, kings, queens, or sometimes jarls. Examples may be found in *Egils saga* (ÍF 2:191, 107, 123, 139–140, 183–185), *Gunnlaugs saga* (ÍF 3:69–70, 76, 79–81), *Bjarnar saga* (ÍF 3:116–117, 132–133), *Laxdæla saga* (ÍF 5:117–118), *Fóstbræðra saga* (ÍF 6:159, 183, 213, 220), *Grettis saga* (ÍF 7:132, 134), *Vatnsdæla saga* (ÍF 8:24, 33–34, 44, 114), *Hallfreðar saga* (ÍF 8:153–154, 161, 167–168), and *Njáls saga* (ÍF 12:14, 20, 206, 215, 218–223). It will be readily apparent that such conversations are largely confined to sagas

about Icelanders who travel to Norway, particularly skalds. Sagas located exclusively in Iceland have no royal words to report.

Royal words were clearly considered to be weighty and worth recording, but they raise questions about transmission. Whereas the day-to-day transactional conversations are so richly represented in the *Íslendingasögur* that they can easily be imagined to be part and parcel of the oral transmissions that anticipated the written sagas, we might question whether royal words had a similar currency. Meetings with kings and queens were no doubt part of the transmission, but we may wonder whether the words spoken actually go back to the first-hand reports of Icelandic travelers. It seems more likely that the words were devised by later tellers on the basis of what might be reasonably guessed at under the circumstances. Such words are well represented in the *Íslendingasögur*, but the amount of discourse naturally shrinks in comparison to what we find in the *konungasögur*.

The authors of the early monographs on dialogue elected to omit the *konungasögur* from consideration, but their inclusion may offer additional insights. I have surveyed seven of these sagas, including two of the North Atlantic island sagas, and arrive at the following figures comparable to the listing of *Íslendingasögur* above:

Sagas	Conversations	Utterances
<i>Orkneyinga saga</i>	9	4 to 9
Oddr's <i>Óláfs saga Tryggvasonar</i>	13	4 to 18
<i>Færeyinga saga</i>	19	4 to 8
<i>Morkinskinna</i>	98	4 to 39/40
<i>Fagrskinna</i>	22	5 to 10
<i>Heimskringla</i>	56	4 to 20
<i>Knyttlinga saga</i>	15	4 to 7

It will be immediately apparent that the conversations in the *konungasögur* are both less frequent and largely shorter than what we find in the *Íslendingasögur*. The outlier in this listing is *Morkinskinna* with 98 conversations, but we must bear in mind that a disproportionate number of these conversations is found in the *þættir*, which are more readily classed with the *Íslendingasögur* than with the *konungasögur*. The *þættir* constitute about

11.4% of the text, but they account for 53 of the total tally of conversations, that is, more than 50% of all the conversations. If these 53 are subtracted from the total of 98, the residue is 45, and that is more in line with the 56 conversations in *Heimskringla*. It should also be noted that the two cases of exceptionally long conversations in *Morkinskinna*, with 39 utterances in one case and 40 in the other, are from respectively “Hreiðars þátrr” (ÍF 23:153–157) and “Sneglu-Halla þátrr” (ÍF 23:276–278). Apart from *Morkinskinna* the *konungasögur* are tight-lipped indeed.

Furthermore, the conversations in the *konungasögur* are not analogous to what we find in the *Íslendingasögur*. I have not found a single example of what I termed transactional conversation in the *Íslendingasögur*. Quite predictably most of the conversations are assigned to royalty and the high aristocracy: 7 of 9 conversations in *Orkneyinga saga*, 11 of 13 conversations in Oddr Snorrason’s *Óláfs saga Tryggvasonar*, 66 of 98 conversations in *Morkinskinna*, 16 of 22 conversations in *Fagrskinna*, 8 of 9 conversations in *Heimskringla* I, 21 of 27 conversations in *Heimskringla* II, 12 of 21 conversations in *Heimskringla* III, and 10 of 15 conversations in *Knýtlinga saga*. It is more difficult to make such a tally in *Færeyinga saga* since the exact social status of the Faroe Island farmers is not always transparent. In the sagas that can be counted, 151 of the 212 conversations engage royal or high-status persons, that is, roughly 70%. The percentage of high-status conversations in the *Íslendingasögur* is surely in the single digits.

Not much effort has been made to differentiate between the *Íslendingasögur* and the *konungasögur* in terms of style or narrative practice, but it is evident that one of the distinguishing features is the amount of conversation and the sort of subject matter deployed in such conversation. Further study of the *konungasögur* might reveal other clear markers that set the two types apart. Such study could also shed light on quite incidental problems. For example, *Eyrbyggja saga* has no conversation at all in the first 24 pages, then records a reprieve that is a verbatim duplicate of words found in *Gísla saga*. That not only bolsters the supposition that the author of *Eyrbyggja saga* borrowed the reprieve from *Gísla saga* but perhaps suggests as well that this model inspired him to make more general use of conversation further along.³

3 On the relationship of these two texts see the remarks of the editors in the introduction to ÍF 4, XXI–XXII.

Another case in point is that *Reykðæla saga* contains no dialogue whatsoever except in the passage it famously shares with *Víga-Glúms saga*. *Víga-Glúms saga*, on the other hand, has a normal amount of dialogue, 22 conversations in all. This disproportion shows that the author of *Reykðæla saga* has surely borrowed the shared episode from *Víga-Glúms saga* rather than vice versa.⁴

The study of conversation may occasionally yield small textual observations such as those I have noted in *Eyrbyggja saga* and *Reykðæla saga*, but this is not the burden of my argument. My point has been rather to find stylistic dissimilarities between the *Íslendingasögur* as a group and the *konungasögur* as a group. One of these differences is that the characters of the two groups converse differently.

BIBLIOGRAPHY

PRIMARY SOURCES

- ÍF 2 = Sigurður Nordal (ed.). 1933. *Egils saga Skallagrímssonar*. Íslenzk fornrit. Vol. 2. Reykjavík: Hið íslenzka fornritafélag.
- ÍF 3 = Sigurður Nordal and Guðni Jónsson (eds.). 1938. *Borgfirðinga sǫgur*. Íslenzk fornrit. Vol. 3. Reykjavík: Hið íslenzka fornritafélag.
- ÍF 4 = Einar Ól. Sveinsson and Matthías Þórðarson (eds.). 1935. *Eyrbyggja saga*. Íslenzk fornrit. Vol. 4. Reykjavík: Hið íslenzka fornritafélag.
- ÍF 5 = Einar Ól. Sveinsson (ed.). 1934. *Laxdæla saga*. Íslenzk fornrit. Vol. 5. Reykjavík: Hið íslenzka fornritafélag.
- ÍF 6 = Björn K. Þórólfsson and Guðni Jónsson (eds.). 1953. *Vestfirðinga sǫgur*. Íslenzk fornrit. Vol. 6. Reykjavík: Hið íslenzka fornritafélag.
- ÍF 7 = Guðni Jónsson (ed.). 1936. *Grettis saga*. Íslenzk fornrit. Vol. 7. Reykjavík: Hið íslenzka fornritafélag.
- ÍF 8 = Einar Ól. Sveinsson (ed.). 1939. *Vatnsdæla saga. Hallfreðar saga*. Íslenzk fornrit. Vol. 8. Reykjavík: Hið íslenzka fornritafélag.
- ÍF 9 = Jónas Kristjánsson (ed.). 1956. *Eyfirðinga sǫgur*. Íslenzk fornrit. Vol. 9. Reykjavík: Hið íslenzka fornritafélag.
- ÍF 10 = Björn Sigfússon (ed.). 1940. *Ljósvetninga saga*. Íslenzk fornrit. Vol. 10. Reykjavík: Hið íslenzka fornritafélag.
- ÍF 11 = Jón Jóhannesson (ed.). 1950. *Austfirðinga sǫgur*. Íslenzk fornrit. Vol. 11. Reykjavík: Hið íslenzka fornritafélag.
- ÍF 12 = Einar Ól. Sveinsson (ed.). 1954. *Brennu-Njáls saga*. Íslenzk fornrit. Vol. 12. Reykjavík: Hið íslenzka fornritafélag.

4 I make the case for the priority of *Víga-Glúms saga* in "Domestic Politics in Northern Iceland," pp. 148–159.

- ÍF 13 = Þórhallur Vilmundarson and † Bjarni Vilhjálmsson (eds.). 1991. *Harðar saga*. Íslensk fornrit. Vol. 13. Reykjavík: Hið íslenska fornritafélag.
- ÍF 23–24 = Ármann Jakobsson and Þórður Ingi Guðjónsson (eds.). 2011. *Morkinskinna*. Íslensk fornrit. Vols. 23–24. Reykjavík: Hið íslenska fornritafélag.
- ÍF 25 = Ólafur Halldórsson (ed.). 2006. *Færeyinga saga; Óláfs saga helga eptir Odd munk Snorrason*. Íslensk fornrit. Vol. 25. Reykjavík: Hið íslenska fornritafélag.
- ÍF 26–28 = Bjarni Aðalbjarnarson (ed.). *Heimskringla*. Íslensk fornrit. Vols. 26–28. Reykjavík: Hið íslenska fornritafélag.
- ÍF 29 = Bjarni Einarsson (ed.). 1985. *Ágrip af Noregskonunga sögum. Fagrskinna—Noregs konungatal*. Íslensk fornrit. Vol. 29. Reykjavík: Hið íslenska fornritafélag.
- ÍF 34 = Finnboði Guðmundsson (ed.). 1965. *Orkneyinga saga*. Íslensk fornrit. Vol. 34. Reykjavík: Hið íslenska fornritafélag.
- ÍF 35 = Bjarni Guðnason (ed.). 1982. *Danakonunga sögur*. Íslensk fornrit. Vol. 35. Reykjavík: Hið íslenska fornritafélag.

SECONDARY LITERATURE

- Andersson, Theodore M. “Domestic Politics in Northern Iceland.” *The Partisan Muse in the Early Icelandic Sagas (1200–1250)*. *Islandica*. Vol. LV. Ithaca, New York: Cornell University Library, 2012. Pp. 143–170.
- Jeffrey, Margaret. *The Discourse in Seven Icelandic Sagas: Droplaugarsona saga, Hrafnkels saga freysgoða, Víga-Glúms saga, Gísla saga Súrssonar, Fóstbræðra saga, Hávarðar saga Ísfirðings, Flóamanna saga*. Menasha Wisconsin: George Banta Publishing Company, 1934.
- Ludwig, Werner. *Untersuchungen über den Entwicklungsgang und die Funktion des Dialogs in der isländischen Saga*. Gräfenhainichen: A. Heine G. m. b. H., 1934.
- Netter, Irmgard. *Die direkte Rede in den Isländersagas*. Leipzig: Hermann Eichblatt Verlag, 1935.

Theodore M. Andersson
 850 Webster Street #823
 Palo Alto
 CA 94301
 USA
 tma@stanford.edu

MÁR JÓNSSON

ÞETABROT NJÁLU OG GULLSKINNA: SYSTUR EÐA SAMA KONAN?

HÉR VERÐUR LAGT TIL að tvö skinnblöð frá fyrri helmingi 14. aldar, sem nú kallast „þetabrot“ Njálu (AM 162 B fol. 0), hafi verið hluti af skinnbók sem geymdi allan texta sögunnar og var í umferð um miðja 17. öld undir heitinu „Gullskinna“. Sá vitnisburður liggur fyrir um tilvist þeirrar bókar að í Njálu einni með hendi séra Jóns Erlendssonar í Villingaholti (AM 134 fol.), frá því um eða eftir 1650, eru spássiugreinar teknar eftir handritum sem kölluð eru „Gráskinna“ og „Gullskinna“. Árið 1889 færði Jón Þorkelsson rök fyrir því, með stuðningi af fyrri ályktunum Árna Magnússonar, að Gráskinna sé handrit frá fyrri hluta 14. aldar sem enn er til (GKS 2870 4to). Texti átta spássiugreina eftir Gullskinnu reyndist vera í meginmáli í öðru eintaki sögunnar með hendi séra Jóns (AM 137 fol.) og taldi Jón að þar færi Gullskinnugerð Njálu í heild. Sama texta greindi hann í eintaki með hendi Jóns Gissurarsonar á Núpi í Dýrafirði frá því um 1640 (AM 136 fol.) og í öðru með hendi séra Ketils Jörundssonar í Hvammi í Dölum frá því skömmu eftir miðbik aldarinnar (AM 470 4to).¹ Í greinarstúfi árið 1996 jók ég þremur handritum við þessar niðurstöður en komst ekki að niðurstöðu um innbyrðis tengsl í hópnum; fullyrti þó að séra Jón hefði skrifað AM 137 fol. eftir AM 136 fol. en ekki öfugt eins og Jón Þorkelsson hafði talið. Eitt þessara handrita skrifaði Halldór Guðmundsson á Sílalæk í Eyjafirði rétt eftir miðja 17. öld (AM 555 c 4to). Annað gerði séra Páll Ketilsson (AM 555 a 4to), sonur séra Ketils, líklega á árunum 1663–1665 og vafalítið eftir eintaki föður síns. Hið þriðja skrifaði Einar Eiríksson vorið 1705 (AM 469 4to) og var þá húsmáður í Fagurey nærri

1 Jón Þorkelsson, „Om håndskrifterne af Njála,“ *Njála. Udgivet efter gamle håndskrifter* II (Kaupmannahöfn: Det kongelige nordiske oldskrift-selskab, 1889), 703–706, 719–730, 737–742. Ég þakka Ármanni Jakobssyni, Gísla Baldri Róbertssyni, Haraldri Bernharðssyni og Sveini Yngva Egilssyni fyrir yfirlestur og gagnlegar ábendingar.

Stykkishólmi.² Nýverið hefur hópur fræðimanna bætt fleiri handritum við frá lokum 17. aldar til aldamóta 1800, mikið til með réttu.³ Hvað þetabrotið varðar hefur Beeke Stegmann gengið frá vandaðri útgáfu með táknréttri, stafréttri og orðréttri úrlausn. Hún gerir nákvæma grein fyrir brotinu sem slíku en ræðir ekki tengsl textans við önnur handrit.⁴ Verður byrjað á því atriði hér og síðan tekið til athugunar hvort AM 136 fol., elsta handritið sem kennt er við Gullskinnu og fyrir vikið óháður vitnisburður um textann, hafi verið skrifað beint eftir þetabrotinu. Rannsókn þessi er hluti af stærra verkefni mínu um afritun fornrita á 17. öld en ætti jafnframt að bæta nokkru við skilning okkar á varðveislu Njálu.

Sérstaða þetabrotsins

Þetabrotsblöðin tvö hafa verið notuð sem hlífðarkápur utan um prentaðar bækur. Enn mótar fyrir uppabroti á köntum og allmörg göt eru eftir saumaskap. Árni Magnússon hefur tekið þau utan af bókum sem urðu á vegi hans en hann getur þess ekki hvar það var eða hvenær. Á fyrra blaðinu greinir frá eftirmálum mannskæðs bardaga Gunnars á Hlíðarenda og Kolskeggs bróður hans við fyrirsátmenn við Knafahóla. Á síðara blaðinu má lesa um afrek Njálssona utanlands og heimsókn Hrapps Örgumleiðasonar til Guðbrands í Dölum.⁵ Samanborið við önnur elstu handrit Njálu er texti þetabrotsins nokkuð stytur. Orðamunur neðanmáls í útgáfu Konráðs Gíslasonar og Eiríks Jónssonar frá 1875 sýnir á annan tug tilvika þar sem brotið er eitt um að sleppa texta. Hér verða birt tvö dæmi

- 2 Mór Jónsson, „Var þar mokað af miklum usla. Fyrsta atrenna að Gullskinnugerð Njálu,“ *Þorlákstíðir sungnar Ásdisi Egilsdóttur fimmtugri* (Reykjavík: Mettusióður, 1996), 52–55. Um Einar, sjá Susanne Arthur, „Writing, Reading, and Utilizing *Njáls saga*: The Codicology of Iceland’s Most Famous Saga“ (Doktorsritgerð, University of Wisconsin, 2015), 78.
- 3 Ludger Zeevaert et al., „A New Stemma of *Njáls saga*,“ www.academia.edu/7317515/A-New-Stemma_of_Njals_saga, 4–5, 15–19 (síðast skoðað 3. september 2017).
- 4 Beeke Stegmann, „Two Early Fragments of *Njáls saga*. A Diplomatic Edition of AM 162 b fol. 0 and AM 162 b fol. x“ (MA-ritgerð, Háskóli Íslands, 2011), ii–xxv; sjá einnig Jón Þorkelsson, „Om håndskrifterne af Njála,“ 683–684.
- 5 Stegmann, „Two Early Fragments of *Njáls saga*,“ ii–iv, xx; *Njála. Udgivet efter gamle håndskrifter I* (Kaupmannahöfn: Det kongelige nordiske oldskrift-selskab, 1875), 297–312, 403–423; *Brennu-Njáls saga*, útg. Einar Ól. Sveinsson. Íslenzk fornrit XII (Reykjavík: Hið íslenzka fornritafélag, 1954), cli, 161–167, 206–213.

og til samanburðar er texti Reykjabókar (AM 468 4to), sem er náskyldur.⁶ Þetabrotið er 2300 orð og samsvarandi texti Reykjabókar 2800 orð eða 22% lengri. Fyrra dæmið er reyndar úr nákvæmu afriti Reykjabókar sem Jón Magnússon gerði fyrir Árna bróður sinn í byrjun 18. aldar (AM 467 4to), en þá voru í bókinni blöð sem glötuðust síðar.⁷ Í Reykjabókardálki hér eru þau orð feitletruð sem þetabrotið sleppir og núll sett í staðinn í dálki þess. Miðað er við útgáfur Beeke Stegmann og Sveins Yngva Egilssonar en fylgt stafsetningu og uppsetningu þess síðarnefnda; greinaskilum þó sleppt.⁸ Blaða- og línutal brotsins er tilgreint eftir útgáfu Stegmann og blaðsíðutöl í ritgerð hennar höfð innan sviga.

Dæmi 1

Brennu-Njáls saga. Texti Reykjabókar, 107.

„Þá skalt þú nefna þér votta og kveðja
 búa alþingisreiðar að bera um það
 hvort þeir væru í aðsókn þá er Hjörtur
 var veginn. **Þú stefnir Þorgeiri um leg-
 orðssökina og svo Önundi um sökina
 Tyrfings.**“ Gunnar fór nú með öllu sem
 honum var ráð til kennt af Njáli. **Þetta
 þótti mönnum undarlegur málatal-
 búnaður.** Fara nú þessi mál til þings.
 Gunnar ríður til þings og synir Njáls
 og Sigfússynir. Gunnar hafði sent mann
 mágum sínum að þeir skyldu ríða til
 þings og fjölmenna mjög, **kvað þeim
 þetta mundu mjög kappdrægt verða.
 Þeir fjölmenntu mjög vestan.**

Þetabrot, 1r, lína 24 (útg. 2, 9, 17).

„Þá skaltu nefna þér vátta og kveðja
 búa alþingisreiðar og bera um það
 hvárt þeir væri í aðsókn þá er Hjörtur
 var veginn.“ ooooooooooooooooooooo
 ooooooooooooooooooooooooooooooooooooo
 ooooooooooooo Gunnar fer nú svá með öllum
 stefnum sem Njáll hefur gefið ráð til. ooooo
 ooooooooooooooooooooooooooooooooooooo
 ooooo Fara nú öll þessi mál til alþingis.
 Gunnar ríður nú til þings og synir Njáls
 og Sigfússynir. Gunnar hafði sent vestur
 orð mágum sínum að þeir kæmi til
 þings og fjölmennti mjög. ooooooooooooo
 ooooooooooooooooooooooooooooooooooooo
 ooooooooooooooooooooooooooooooooooooo

6 *Njáls Saga. The Arna-Magnaean Manuscript 468, 4to (Reykjabók)*, útg. Jón Helgason. Manuscripta Islandica 6 (Kaupmannahöfn: Ejnar Munksgaard, 1962), xiii; sbr. *Brennu-Njáls saga*, cliii.
 7 *Njáls Saga. The Arna-Magnaean Manuscript 468, 4to*, xvii; *Njála II*, bls. 651.
 8 *Brennu-Njáls saga. Texti Reykjabókar*, útg. Sveinn Yngvi Egilsson (Reykjavík: Bjartur, 2004), 105–109, 134–138, 297; Stegmann, „Two Early Fragments of *Njáls saga*,“ 1–23.

Dæmi 2

Brennu-Njáls saga. Texti Reykjabókar, 138.

„Alllitt lætur þú mig njóta mágsemdar,“
segir Hrappur, „**en hefir þú eigi það
mannval að þetta muni skjótlega gera.**“
Þeir stóðu upp en hann hopaði út undan.
Þeir hlaupa eftir en hann kemst á skóg
undan og höfðu þeir hans ekki.
Guðbrandur safnar liði og lét kanna
skóginn og finna þeir hann eigi því að
skógurinn var mikill og þröngur.

Þetabrot, 2v, lína 31 (útg. 7, 14, 23).

Hrappur mælti: „Illa muntu þá gera til
mágs þíns.“ ooooooooooooooooooooo
oooooooooooooooooooooooooooooooooooo
oooooooooooooooooooooooooooooooooooo
ooooo Hrappur hefir nú fyrir sér
öxina og kemst út og til skógar. ooooo
Guðbrandur oooooo lét nú leita hans
um skóginn og finnst hann eigi. oooooo
oooooooooooooooooooooooooooo

Auðséð er að skrifari þetabrotsins (eða forrits þess) var andsnúinn mála-
lengingum. Styttingar hans eru ekki villur í þeim skilningi að hann hafi
ekki gætt að sér eða slegið slöku við, heldur bera þær vitni um markvissa
ritstjórn. Vissulega fara lesendur einhvers á mis en söguþráðurinn heldur
sér. Dæmin sýna líka annan smávægilegan orðamun, svo sem að í dæmi
1 fara mál „til alþingis“ en ekki bara „til þings“ og í dæmi 2 ber Hrappur
öxina fyrir sér en hopar undan í Reykjabók og þar hlaupa menn líka á
eftir honum. Það sama sést víðar og má taka tvö dæmi til viðbótar þar sem
brotið er eitt um texta. Í dæmi 3 breytir skrifari merkingu orðanna „að
lyktum“ frá því að á endanum hafi verið farið fram á mikið fé yfir í að tekist
hafi samningar um að leita eftir ráðahag. Hann sleppir líka nafni Þorkötlu
og orðunum „feðgum“ og „atgöngu“.

Dæmi 3

Brennu-Njáls saga. Texti Reykjabókar, 106.

Þorgeir bað þá feðga liðveislu
og atgöngu en þeir fóru lengi undan
og mæltu til fé mikið **að lyktum.**
Var það í ráðagerðum að Mörður
skyldi biðja **Þorkötlu** dóttur Gissurar
hvíta.

Þetabrot, 1r, lína 11 (útg. 1, 8, 16).

Þorgeir bað þá ooooo liðveislu
ooooooooo en þeir fóru lengi undan
og mæltu til fé mikið og **að lyktum**
var það í ráðagjörðum að Mörður
skyldi biðja oooooo dóttur Gissurar
hvíta.

Í lýsingu á viðureign Hrapps við Ásvarð verkstjóra Guðbrands í Dölum (dæmi 4) er í öðrum handritum látið duga að Hrappur höggvi í sundur hrygginn á andstæðingi sínum og ekki er tekið fram að hann hafi drepist. Brotið eykur því við að höggið hafi verið banahögg og er jafnframt nákvæmara um að Hrappur hafi kippt undan fætinum á meðan Reykjabók lýsir viðbrögðum hans óbeint með ögn skáldlegri hætti.

Dæmi 4

Brennu-Njáls saga. Texti Reykjabókar, 137.
Hann hleypur að með öxi reidda og hjó til fótár Hrapps en Hrappur brást við fast og missti hann Hrapps. Hann sprettur á fætur sem skjótast og þreif öxi sína. Síðan vildi Ásvarður undan snúast. Hrappur höggur í sundur í honum hrygginn.

Þetabrot, 2v, lína 17 (útg. 6, 14, 22).
Hann hljóp að með öxi og hjó til fótáris honum. Hrappur kippti undan fætinum. Hann þreif upp öxi sína og hjó Ásvarð banahögg og í sundur í honum hrygginn.

Loks eru í þetabrotinu tilvik sem kalla má villur. Þannig skjöplast skrifara í kynningu á Þorgeiri Otkelssyni og segir hann „slægan“ á meðan önnur handrit hafa „óslægan“, sem á betur við miðað við samhengið. Eins er Þorgeir Starkaðarson sagður heimsækja „móðurfrænda sinn“ en ekki „Mörð frænda sinn“ eins og í öðrum handritum.⁹ Þar sem segir af sáttaviðleitni Hjalta Skeggjasonar ruglast skrifari á persónufor nafni í svari Gunnars, svo að skilyrði sem hann setur verður undarlegt: „Þá skaltu aldregi vera í móti mér við hverja menn sem þú átt um.“ Öll önnur handrit hafa eðlilegri texta: „við hverja sem eg á um“.¹⁰ Um inngöngu Hrapps í skála Guðbrands að Ásvarði drepnum eru önnur handrit sammála um að þar hafi þá verið „fátt manna“ en brotið hefur „margt manna“.¹¹

Árið 1962 benti Jón Helgason á að mikil líkindi væru með texta þetabrotsins og texta Gullskinnu samkvæmt AM 136 fol. og AM 470 4to. Hugboð hans var að Gullskinna og þetabrotið hefðu verið systur og jafn-

- 9 *Njála* I, 310, línur 3 og 6; Stegmann, „Two Early Fragments of *Njáls saga*,” xxiv, 3, 10, 19 (þetabrot 1v, línur 24 og 25); *Brennu-Njáls saga. Texti Reykjabókar*, 109.
- 10 Stegmann, „Two Early Fragments of *Njáls saga*,” 3, 10, 18 (þetabrot 1v, lína 13); *Brennu-Njáls saga. Texti Reykjabókar*, 108.
- 11 Stegmann, „Two Early Fragments of *Njáls saga*,” 7, 14, 22 (þetabrot 2v, lína 23); *Brennu-Njáls saga. Texti Reykjabókar*, 137.

framt systurdætur Reykjabókar.¹² Hér verður gengið skrefinu lengra og líkindin túlkuð á þann veg að þetabrotið hafi verið hluti úr Gullskinnu og að blöðin tvö séu það sem eftir er af henni. Verður Njála Jóns Gissurarsonar könnuð með hliðsjón af þeirri hugmynd en fyrst farið nokkrum orðum um manninn.

Jón Gissurarson

Jón fæddist árið 1589 eða 1590 og var með afbrigðum ættstór. Foreldrar hans voru Gissur Þorláksson sýslumaður á Núpi í Dýrafirði, bróðursonur Gissurar Einarssonar biskups, og Ragnheiður Pálsdóttir Jónssonar á Staðarhóli og Helgu Aradóttur Jónssonar biskups Arasonar. Móðir Gissurar var Guðrún Hannesdóttir, systir Eggerts lögmans. Gissur fórst í snjófljóði snemma árs 1597 og við arfaskipti 24. maí fékk Jón hálfan Núp á móti Magnúsi bróður sínum, sem var árinu yngri. Síðari maður Ragnheiðar var séra Sveinn Símonarson í Holti í Önundarfirði. Þau giftust haustið 1600 og eignuðust soninn Gissur árið 1604 en Brynjólf árið eftir, síðar biskup. Jón lærði silfursmiði í Danmörku og Magnús nam bartskeraiðni í Hamborg.¹³ Hannes Þorsteinsson telur að þeir hafi snúið aftur til Íslands vorið 1611 og ræður það af bréfi séra Sveins 12. nóvember 1610 um arf Ragnheiðar eftir móður sína, en þar segir að verði ekki gengið að tilteknum kröfum þurfi að biða þangað til „hennar tveir piltar komi til landsins, sem mikið eru til manns komnir.“¹⁴ Jón Gissurarson var í dómi Ara Magnússonar í Ögri um kaupskap erlendra manna á Hóli í Bolungarvík vorið 1615 og í Mýradómi í janúar 1616 um spænska skipbrotsmenn. Þá um sumarið gekk hann að eiga Þóru Ólafsdóttur frá Hjarðardal í Önundarfirði, ekkju Björns Þorvaldssonar sýslumanns Húnavatnssýslu; var auður hennar ekki minni en hans. Torfi sonur þeirra fæddist að Núpi

12 *Njáls Saga. The Arna-Magnæan Manuscript 468, 4to*, xiii.

13 Þjóðskjalasafn Íslands (ÞÍ). Hannes Þorsteinsson, Ævir lærðra manna 32: Jón Gissurarson fræðimaður á Núpi, 1–7; *Annálar I*, útg. Hannes Þorsteinsson (Reykjavík: Hið íslenska bókmenntafélag, 1922–1927), 192n; „Ritgjörð Jóns Gizurarsonar um siðaskipta tímamann,“ útg. Jón Sigurðsson. *Safn til sögu Íslands og íslenzkra bókmenta I* (Kaupmannahöfn: S. L. Møller, 1856), 644–647; Þór Magnússon, *Íslenzk silfursmið II* (Reykjavík: Þjóðminjasafn, 2013), 100.

14 ÞÍ. Hannes Þorsteinsson, Ævir lærðra manna 57: Sveinn Símonarson, 6.

9. október 1617.¹⁵ Jóns verður fyrst vart sem lögréttumanns á þþingi 1628 og hann var þar árið eftir, en síðan 1632, 1636, 1638, 1639, 1641, 1643 og samfelt 1645–1648. Á þþingi sumarið 1645 deildu þeir Brynjólfur biskup um arf eftir Ragnheiði móður þeirra og tókust samningar tveimur árum síðar. Jón og Magnús héldu jörðum sem faðir þeirra hafði gefið henni en Brynjólfur og Gissur fengu aðra fasteign jafngóða. Jón lést 5. nóvember 1648 í sóttarfaraldri.¹⁶

Torfi sonur Jóns, sem varð prestur í Gaulverjabæ í Flóa árið sem faðir hans lést, minntist hans nokkru eftir 1676 og nefndi bókagerð: „Hann skrifaði ei aðeins heilar postillur og margar heilagar bækur og bæklinga, heldur og einn þar að auki margar fornar fræðibækur af allra handa landa og þjóða fornsögum og söguþáttum, landnámum og annálum, rímnaflökkum og ýmsum kveðlingum, drápum og ljóðum, og öðru þessháttar, af hverju hann hefur eftir sig látið margar bæði innbundnar og óinnbundnar bækur, og jafnvel heila og stóra folianta.“¹⁷ Því miður segir hann ekki hvenær Jón hófst handa við uppskriftir en sennilegt er að markmið hans hafi verið það eitt að koma sér upp safni góðra texta eða eins og Peter Springborg orðaði það árið 1977: „formålet må have været at skaffe et eget bibliotek.“¹⁸ Handritin voru líka flest í fórum Jóns þegar hann lést og gengu til einkasonarins.

Elsti tiltæki vitnisburður um fornfræðaáhuga Jóns er að rúmlega þrítugur merkti hann sér svonefnda Trektarbók Snorra-Eddu, sem var skrifuð árið 1595 í Þernuvík við Ísafjarðardjúp eftir handriti frá miðri 13. öld. Því miður er ekki ártal við nafnið en frændi hans Jón Arason frá Ögri, fæddur 1606, merkti sér bókina 12. mars 1626 og gaf hana síðan Ole Worm prófessor við háskólann í Kaupmannahöfn.¹⁹ Kristian Kálund taldi að Sturlunga sögu (AM 114 fol.) hefði Jón skrifað um 1630 eftir

15 ÞÍ. Hannes Þorsteinsson, *Ævir lærðra manna* 32: Jón Gissurarson, 7–8; *Alþingisbækur* IV, 262, 314; *Annálar* I, 206n.

16 ÞÍ. Hannes Þorsteinsson, *Ævir lærðra manna* 32: Jón Gissurarson, 5–6; Einar Bjarnason, *Lögréttumannatal* (Reykjavík: Sögufélag, 1952–1955), 278–279; *Alþingisbækur* VI, 147, 183–184, 221; *Annálar* III, 67, 120.

17 *Annálar* I, 179n–180n; „Ritgjörð Jóns Gizurarsonar um siðaskipta tímanna,“ 646–647; sbr. *Annálar* III, 10.

18 Peter Springborg, „Antiqvæ historiae lepores – Om renæssancen i den islandske håndskriftproduktion i 1600-tallet,“ *Gardar* 8 (1977): 78.

19 *Codex Trajectinus. The Utrecht Manuscript of the Prose Edda*, útg. Anthony Faulkes. Early Icelandic Manuscripts in Facsimile XV (Kaupmannahöfn: Rosenkilde og Bagger, 1985), 15.

Króksfjarðarbók (AM 122 a fol.) með hliðsjón af Reykjarfjarðarbók (AM 122 b fol.). Rökin voru að báðar skinnbækurnar hefðu verið komnar í útlán að Hólum í Hjaltadal árið 1635.²⁰ Hefur Þorleifur Hauksson tekið undir þetta en Jakob Benediktsson taldi eins víst að Jón hefði gert afritið eftir að skinnbókunum var skilað aftur um 1640. Eintak Jóns var vitanlega í Vatnsfirði árið 1645.²¹ Miðað við önnur handrit með hendi Jóns sem hægt er að tímasetja er tillaga Jakobs líklegri.

Ætla má að Jón hafi farið að fást við afritun fornra texta seint á fjórða áratug 17. aldar, nálægt fimmtugu. Líklegt er að fyrstu handrit hans hafi verið rímnasafn (AM 610 a–f 4to) og fornaldarsögur (AM 340 4to, AM 527 4to), en bæði eru þau í fjórðungsbroti á meðan önnur handrit hans eru í arkarbroti. Áhrifavaldar munu hafa verið áður nefndur séra Jón Arason, sem tók við Vatnsfirði árið 1636, Þorlákur Skúlason biskup á Hólum og Björn Jónsson lögréttumaður á Skarðsá, en ekki síður Brynjólfur bróðir hans, biskup í Skálholti frá 1639.²² Jón fékkst við afritun annála um og eftir 1640 og árin 1644–1645 tók hann saman ritgerð um siðaskiptatímann.²³ Hin miklu sagnasöfn hans í arkarbroti urðu til árin 1642–1646, ef marka má upplýsingar frá Árna Magnússyni sem tók þau í sundur og raðaði upp á nýtt í hillur sínar. Íslendingasögur, að minnsta kosti 620 blaðsíður, fékk Árni hjá Sveini Torfasyni, sonarsyni Jóns, og var sú bók „eldri en 1643“ eftir því sem nýr eigandi skrifaði á seðla (AM 126 fol., AM 136 fol., AM 138 fol., AM 165 f fol., AM 165 m fol.). Þarna var Njála Jóns orðin til. Biskupasögur, um 380 blaðsíður, sem Árni fékk hjá Þorláki syni Þórðar biskups Þorlákssonar, biskups Skúlasonar, voru skrifaðar árið 1644 (AM 109 fol., AM 205 fol., AM 215 fol.). Sama ár lauk Jón við Játvarðar sögu

20 Kristian Kålund, „Om håndskrifterne af Sturlunga saga og dennes enkelte bestanddele,“ *Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie* II:16 (1901): 268–269.

21 *Árna saga biskups*, útg. Þorleifur Hauksson (Reykjavík: Stofnun Árna Magnússonar á Íslandi, 1972), xxvii; *Sturlunga Saga. Manuscript no. 122 A fol. in the Arnarnaguan Collection*, útg. Jakob Benediktsson. Early Icelandic Manuscripts in Facsimile I (Kaupmannahöfn: Rosenkilde og Bagger, 1958), 16. Björn á Skarðsá skrifaði Sturlunga sögu eftir Reykjarfjarðarbók veturinn 1634–1635 fyrir Þorlák Skúlason biskup á Hólum. Eigandi hennar var Jón Magnússon sýslumaður á Haga á Barðaströnd, náfrændi Jóns; sjá Gísla Baldur Róbertsson, „Snurðan á þræði Reykjarfjarðarbókar,“ *Gripla* 16 (2005): 163–164, 189–191.

22 Springborg, „Antiqvæ historíæ lepores,“ 78–81; Haraldur Bernharðsson, *Málblöndun í sautjándu aldar uppskriftum íslenskra miðaldahandrita* (Reykjavík: Málvísindastofnun Háskóla Íslands, 1999), 33, 100.

23 „Ritgjörð Jóns Gizurarsonar um siðaskipta tímann,“ 642–643; *Annálar* I, 39; *Annálar* III, 11.

og Jóns sögu leikara sem stóðu saman á bók (AM 663 b 4to, AM 174 fol.). Íslendingasögur og fornaldarsögur, yfir 680 blaðsíður, fékk Árni hjá séra Högna Ámundasyni á Eyvindahólum undir Eyjafjöllum, eiginmanni Þórunnar Torfadóttur, sonardóttur Jóns, og var bókin „eldri en 1646“ (AM 11 fol., AM 151 fol., AM 164 a fol., AM 165 a–e fol., AM 165 g–m fol., AM 202 a fol., AM 202 g α fol., AM 202 i α fol. og kannski AM 202 k fol.).²⁴ Á seðli með þáttum af Noregskonungum (AM 50 a fol.), sem höfðu verið skrifaðir á auð blöð í þeirri bók nokkru síðar, útskýrir Árni hvar hann sá ártalið: „Úr bók síra Högna Ámundasonar, utan á hveirrar bandi stóð 1646.“²⁵ Þá er ógetið Egils sögu (AM 145 fol.) sem stendur stök og er runnin frá Möðruvallabók (AM 132 fol.) frá miðri 14. öld. Fleiri Íslendingasögur Jóns eru runnar frá þeirri bók og margar fornaldarsögur hans eru komnar af handritinu GKS 2845 4to frá fyrri hluta 14. aldar.²⁶

Jón hefur ekki gott orð á sér sem skrifari og tók Jakob Benediktsson orðstír hans saman árið 1958 með þeim orðum að hann hefði verið „an industrious, though not always an accurate, copyist of old manuscripts.“ Athugun Bjarna Einarssonar á AM 145 fol. leiddi í ljós að þar færi „allótraustur texti“, enda hefði Jón „sums staðar breytt orðalagi að geðþótta sínum.“²⁷ Um Hrólfs sögu kraka (AM 11 fol.) hefur Desmond Slay þau orð að textinn hafi „some evident errors and a large number of other alterations.“ Bósa sögu (AM 340 4to) skrifaði Jón eftir varðveittri skinnbók (AM 343 a 4to) frá 15. öld og var Otto Jiriczek ekki ánægður með vinnubrögðin, enda leyfði Jón sér „unbedenklich leichte phraseologische Variationen.“ Meðal dæma eru „þungur orðinn“ fyrir „orðið þungur“ og þar sem forritið hefur „mikil á skipið“ setti Jón „á skipið, sú var stór og

24 Desmond Slay, *The Manuscripts of Hrólfs saga kraka*. Bibliotheca Arnarnagana 24 (Kaupmannahöfn: Ejnar Munksgaard, 1960), 13, 146–157; sjá einnig Beeke Stegmann, „Árni Magnússon’s Rearrangement of Paper Manuscripts“ (Doktorsritgerð, Københavns Universitet, 2016), 322, 324, 334.

25 AM 50 a fol. Þættir af Noregskonungum frá síðari hluta 17. aldar, seðill Árna Magnússonar fremst.

26 Bjarni Einarsson, „Um Eglutexta Möðruvallabókar í 17du aldar eftirritum,“ *Gripla* 8 (1993): 8–11; *Bandamanna saga*, útg. Hallvard Magerøy (Kaupmannahöfn: STUAGNL, 1956–1976), *66; *The Saga Manuscript 2845, 4to in the Old Royal Collection in the Royal Library of Copenhagen*, útg. Jón Helgason. Manuscripta Islandica II (Kaupmannahöfn: Ejnar Munksgaard, 1955), xv.

27 Jakob Benediktsson (ritstj.), *Sturlunga Saga. Manuscript no. 122 A fol.*, 16; Bjarni Einarsson, „Um Eglutexta Möðruvallabókar í 17du aldar eftirritum,“ 43.

mikil“. Þá sleppti hann klámfengnum lýsingum eða styttri og lét galdravísur (Buslubæn) eiga sig.²⁸ Sturlunga hans (AM 114 fol.) er sama marki brennd, eftir því sem Kálund útskýrir: „temmelig diletantisk, med moderniseret og omskrivende sprog, vilkårlige udeladelser og misforståelser.“²⁹ Frjálsleg aðferð Jóns birtist greinilega í Árna sögu biskups í sama handriti. Nákvæmur orðamunur er neðanmáls í útgáfu Þorleifs Haukssonar, sem segir að eftirit Jóns sé „talsvert ónákvæmt og mikið um orðalagsbreytingar.“³⁰ Fáein dæmi duga. Jón skiptir iðulega út smáorðum: „og“ verður „í“ (48) og „frá“ verður „af“ (49). Oft víxlar hann orðum, þannig að „sjálfum honum“ verður „honum sjálfum“ (45) og „þann stað sóru“ verður „sóru þann stað“ (149). Hann hagræðir gjarnan orðalagi: „krossaðir“ verða „kristnir“ (43) og „höfga“ verður „þunga“ (65) en „heimta“ breytist í „frétta“ (150). Ekki ósjaldan umorðar hann og jafnvel lengir textann, þannig að „hinu mesta kappi“ verður „hinni mestu alvöru og kappi“ (49). Lengsta viðbótin varðar fund Árna biskups og Magnúsar konungs Hákonarsonar (67):

Reykjarfjarðarbók

... kom konungurinn inn og tók Árna biskupi blíðliga og minntist til hans og bað hann guði velkominn, og eftir litla stund gekk konungurinn út.

Jón Gissurarson

... kom konungurinn inn og heilsaði Árni biskup honum, en hann tók honum blíðliga og bað hann guðvelkominn vera og minntist til hans, og að lítilli stundu liðinni gekk konungurinn út.

Hér og þar styttri Jón líka textann, til dæmis tímasetningar upp á latínu og aðra kaþólsku (43, 46, 67). Síðast en ekki síst skrifaði hann lauflettar athugasemdir frá eigin brjósti: „og svo framvegis“ (44); „og þótti það stór skaði“ (67); „hvör eð var hans vinur og honum jafnan fylgjandi“ (147). Öll þessi frávik má fella undir það sem fornfræðingurinn Martin West kallar „textual discrepancy“.³¹ Skrifarar hagræddu textum af trúarlegum

28 Slay, *The Manuscripts of Hrólfs saga kraka*, 13; *Die Bósa-Saga in zwei Fassungen*, útg. Otto Luitpold Jiriczek (Strassburg: Karl J. Trübner, 1893), xiii–xv; Tereza Lansing, „Permissible Entertainment. The Post-medieval Transmission of *fornaldarsaga* Manuscripts in Western Iceland,” 355–357.

29 Kálund, „Om håndskrifterne af Sturlunga saga,” 268.

30 *Árna saga biskups*, xxviii. Dæmin eru tekin þar sem Reykjarfjarðarbók er læsileg; sjá bls. 42–50, 65–74, 145–152.

31 Martin West, *Textual Criticism and Editorial Technique* (Stuttgart: B. G. Teubner, 1973), 15.

ástæðum eða þeim ofbauð dónaskapur. Þeir gátu sér til um orð sem þeir ekki skildu eða voru ógreinileg og jafnvel breyttu texta hugsunarlaust með því að setja orð sem hljómuðu eins eða voru samheiti, jafnvel orð sem þeir höfðu skrifað rétt áður. Nákvæm afritun var ekki aðalatriðið. Í sumum breytingum enduróma aðrir textar eða ólíkar útfærslur sömu texta, sem skrifari hafði lesið eða heyrt lesna. Ofan á slíkar afbakanir kemur einfaldur mislestur, til dæmis vegna stafagerðar eða styttinga í forriti. Bókstafir víxl-uðust eða orðaröð og jafnvel er heilum línun sleppt eða stiklað frá einu orði til sama orðs nokkru síðar.³² Jóni Gissurarsyni til málsbóta má þó segja að hann skrifaði sér og sínum til skemmtunar og gætti þar af leiðandi ekki fyllstu nákvæmni. Framtak hans var merkilegt og vert er að taka undir orð Sture Hast sem árið 1960 óskaði þess að skrifuð yrði „en monografi över Jón Gizurarson som avskrivare.“³³

AM 136 fol.

Með ónákvæmni Jóns í huga verður Njála hans (AM 136 fol.) nú borin saman við þetabrotið út frá þeirri tilgátu að þar sé komið forrit hans og sjálf Gullskinna. Tekið verður mið af þeirri útfærslu þýska fræðimannsins Pauls Maas að fátítt sé að sanna megri að eitt handrit sé skrifað eftir öðru og öllu líklegra að einungis sé unnt að sýna að handrit geti ekki verið skrifað eftir öðru varðveittu handriti eða runnið þaðan um milliliði: „The dependence of one witness on another cannot, as a rule, be demonstrated directly, but only by excluding the possibility of its being independent.“³⁴ Takist það ekki verður að líta svo á að yngra handritið sé runnið frá hinu eldra. Markmiðið

32 West, *Textual Criticism*, 17–22, 25–27; sbr. 51, 128, 141. Um þessi atriði má einnig lesa í Odd Einar Haugen, „Mál og metoder i tekstkritikken,“ *Den filologiske vitenskap*, ritstj. Odd Einar Haugen og Einar Thomassen (Oslo: Solum forlag, 1990), 169–176.

33 Sture Hast, *Pappershandskrifterna till Harðar saga*. Bibliotheca Arnarnagæana 23 (Kaupmannahöfn: Ejnar Munksgaard, 1960), 149.

34 Paul Maas, *Textual Criticism*, þýð. Barbara Flower (Oxford: Clarendon Press, 1958), 42. Fyrsta útgáfa þessarar merku bókar, *Textkritik*, kom út á þýsku árið 1927. Tíu árum síðar birti Maas greinina „Leitfehler und stemmatische Typen“ sem var aukið við aðra og þriðju útgáfu bókarinnar árin 1949 og 1957, með enn frekari endurbótum. Þýsku hugtökin eru hér höfð eftir ítalskri þýðingu verksins og er „Leitfehler“ þýtt þar sem „errore-guida“ og „errore direttivo“ en einnig er getið um „errores significativi“ á latínu. „Trennfehler“ er þýtt sem „errore separativo“ og „Bindefehler“ sem „errore congiuntivo“; sjá Maas, *Critica del testo*, þýð. Nello Martinelli (Flórens: Le Monnier, 1990), 55–57.

hér verður þá að finna villur og önnur frávik sem útiloka að Jón geti hafa skrifað eftir þetabrotinu. Enn verður stuðst við Maas, sem leggur til að við ákvörðun á innbyrðis tengslum handrita sé stuðst við það sem á íslensku mætti nefna „afgerandi villur“ og hann á þýsku kallaði „Leitfehler“, en er í enskri þýðingu „indicative errors“. Slíkar villur geta verið aðgreinandi eða sameinandi. Þær fyrrnefndu kallaði Maas „Trennfehler“; á ensku „separative errors“. Þá er villa í eldra handriti (A) sem þarf að vera þess eðlis að skrifari yngra handrits (B) hafi ekki haft næga vitneskju eða skarpskyggni til að útrýma henni. Sé villan í A ekki til staðar í B getur B ekki verið skrifað eftir eða runnið frá A, heldur er það sjálfstæður vitnisburður um textann. Sameinandi villur, á þýsku „Bindefehler“ en „conjunctive errors“ á ensku, birtast aftur á móti í yngri handritum (B og C) en eru ekki í eldra handriti (A). Þær þurfa að vera þess eðlis að ólíklegt sé að skrifarar hafi gert þær hvor í sínu lagi.³⁵ Hvorki B né C eru þá runnin frá A heldur eiga þau annað sameiginlegt upphaf.

Er þá hægt að finna staði sem sýna að Jón geti ekki hafa skrifað eftir brotinu? Eru villur þetabrotsins hjá Jóni? Gerir hann villur sem ekki er hægt að útskýra með hliðsjón af því sem stendur í brotinu? Reyndar er ekki einfalt að segja til um það hvað sé beinlínis villa í afriti og má um það vísa til þetabrotsins sem vikur um margt frá öðrum handritum en heldur sögupræðinum ósködduðum. Maas gerði heldur ekki of strangar kröfur og leyfði frávik sem ekki raska rennsli textans og afritarar geta ekki varast. Dæmi væru aukasetning sem gleymist eða sannfærandi lagfæring þrautreynds skrifara.³⁶ Sama á við um breytingarnar sem West ræðir, svo sem þegar skrifari einfaldar texta eða gerir hann læsilegri, bætir við nöfnum eða eykur við athugasemdum og útskýringum. Það gerir hins vegar lítið gagn að eltast við smáorð og ólíka stafsetningu.

Fyrst verða athuguð dæmin þar sem texta vantar í þetabrotið miðað við Reykjabók. Verður gert ráð fyrir því að þetabrotið hafi verið forrit Jóns. Í dæmi 1 (hér stytt) sleppir hann orðinu „vestur“ og stiklar frá „alþingi“ til „þings“, þannig að Gunnar fer hvergi. Línuskipting er í þetabrotinu „til alþingis. Gunnar / ríður nú til þings“ og hefur auga Jóns þá hvarflað af „til“ yfir á næsta „til“ eða frá þriðja síðasta orði í einni línu yfir á þriðja orð í næstu línu. Í dæmi 2 (hér lengt) breytir hann „allmikilli“ forvitni í „mikla“

35 Maas, *Textual Criticism*, 42–43; sbr. Haugen, „Mål og metoder i tekstkritikken,“ 155–161.

36 Maas, *Textual Criticism*, 50–51.

og „illa muntu“ í „lítið vel viltu“ en gleymir „Hrappur mælti“. Hann lætur hann svo „hafa upp“ öxina í stað þess að hafa hana „fyrir sér“, auk þess sem kauði fannst „hvörgi“ í skóginum en ekki „eigi“. Þetta eru smávægilegar tilfæringar sem ekki útiloka að Jón hafi skrifað eftir þetabrotinu.

Dæmi 1

Þetabrot, 1r, lína 24 (útg. 2, 9, 17).

Gunnar fer nú svá með öllum stefnum sem Njáll hefir gefið ráð til. Fara nú öll þessi mál til **alþingis**. **Gunnar ríður nú** til þings og synir Njáls og Sigfússynir. Gunnar hafði sent **vestur** orð mágum sínum að þeir kæmi til þings og fjölmennti mjög.

AM 136 fol., 37r.

Gunnar fer svo með öllum stefnum sem Njáll hefur ráð til gefið. Fara nú öll þessi mál til ooooooooooooooooooooo oo þings og synir Njáls og Sigfússynir. Gunnar hafði sent orð ooooooo mágum sínum að þeir kæmi til þings og fjölmennti mjög.

Dæmi 2

Þetabrot, 2v, lína 31 (útg. 7, 14, 23).

Hrappur mælti: „Ef þér er á því allmikil forvitni þá lá eg dóttur þína.“
 Guðbrandur mælti: „Standi menn upp og taki Hrapp og skal drepa hann.“
 Hrappur mælti: „Illa muntu þá gera til mágs þíns.“ Hrappur hefir nú fyrir sér öxina og kemst út og til skógar.
 Guðbrandur lét nú leita hans um skóginn og finnst hann eigi.

AM 136 fol., 46r.

Hrappur mælti: „Ef þér er svo mikil forvitni á því þá lá eg dóttur þína.“
 Guðbrandur mælti: „Standi menn upp og taki Hrapp og skal drepa hann.“
 ooooooooooo „Lítið vel viltu gjöra til mágs þíns.“ Hrappur hefur nú upp öxina og kemst út til skógar.
 Guðbrandur lét nú leita hans um skóginn og fannst hann hvörgi.

Tilgáta mín stæði vel að vígi ef eitthvað þessu líkt ætti við um allan þetabrotstextann. Svo er þó ekki og málið nokkru flóknara, því frávik Jóns eru meiri í öðrum dæmum. Verður þá að meta hvort til greina komi að hann hafi verið fær um að átta sig á því að texti þetabrotsins var ekki réttur, annað hvort út frá samhengi og söguþræði eða á grundvelli fyrri þekkingar á textanum. Í dæmi 3 eykur hann orðunum „atgöngu“ og „fedgum“ við textann en líka nafni Þorkötlu, eins og er í Reykjabók. Hann útrýmir líka „og“ en hefur í staðinn punkt á milli „fé mikið“ og „Að lyktunum“. Það er

í vissum skilningi leiðrétting en breytir ekki merkingu í átt til þess sem er í öðrum handritum.

Dæmi 3

Þetabrot, 1r, lína 11 (útg. 1, 8, 16).

Þorgeir bað þá liðveislu en þeir fóru lengi undan og mæltu til fé mikið og að lyktum var það í ráðagjörðum að Mörður skyldi biðja dóttur Gissurar hvíta.

AM 136 fol., 36v–37r.

Þorgeir bað þá **feðga** liðveislu og **atgöngu** en þeir fóru lengi undan, og mæltu **til fé mikið. Að lyktunum** varð það í ráðagjörðum að Mörður skyldi biðja Þorkötlu dóttur Gissurar hvíta.

Í dæmi 4 (sjá hér á bls. 241) sleppir Jón „og í sundur í honum hrygginn“ og lætur banahöggid duga, sem þetabrotið er eitt um allra skinnhandrita. Í framhaldinu hefur hann að „fátt manna“ hafi verið í stofunni en ekki „margt manna“, sem þetabrotið er eitt um. Það er í samræmi við önnur handrit en reyndar líka eðlileg ályktun út frá einföldu hyggjuviti miðað við að Hrappur komst auðveldlega undan.³⁷ Að sama skapi má túlka úrvinnslu Jóns á setningu um Hjalta Skeggjason (sjá bls. 241) sem tilraun til að leiðrétta texta þetabrotsins, sem augljóslega var ekki í lagi. Hvernig gat Gunnar sett Hjalta skilyrði um málaferli sem hann ætti í en ekki Gunnar sjálfur? Jón skrifaði því „sem þú átt um“ eftir brotinu en bætti við „og eg“ til að gera ummælin skiljanlegri: „Þá skaltu aldrei vera á móti mér við hvörn **sem þú átt um og eg.**“³⁸ Önnur lagfæring væri þar sem þetabrotið segir Þorgeir Otkelsson „slægan“ en önnur handrit hafa hann „óslægan“ (sjá bls. 241). Það er hann líka hjá Jóni, sem kann að hafa ályktað að varla væri Þorgeir Otkelsson slægur ef hann var trúlyndur, mikill og sterkur – eða hann hefur lesið eða heyrt slíkan texta áður. Í beinu framhaldi ruglaðist hann næstum því á Þorgeirum og ætlaði að láta „hann“ duga en setti „Þorgeir Starkaðarson“ á spássíu, með sama bleki. Einnig hafði hann „Mörð frænda“ en ekki „móðurfrænda“, eins og þetabrotið, enda kemur hvergi fram að þeir hafi verið skyldir. Hér er klausan í heild:

37 AM 136 fol. Njáls saga með hendi Jóns Gissurarsonar, 45v; sbr. *Njála* I, 418–419, línur 82 og 92.

38 AM 136 fol. Njáls saga með hendi Jóns Gissurarsonar, 37v.

Petabrot, 1v, lína 24 (útg. 3, 10, 19).
 Nú er að segja frá Þorgeiri Otkelssyni,
 að hann gjörðist nú mikill og sterkur,
 trúlyndur og slægur. Hann var vinsæll
 af enum bestu mönnum og ástsæll af
 frændum sínum. Það var eitt sinn
 að Þorgeir Starkaðarson kom til
 Hofs að finna móðurfrænda sinn.

AM 136 fol., 37v.
 Nú er að segja frá Þorgeiri Otkelssyni.
 Hann gjörðist maður mikill og styrkur,
 trúlyndur og óslægur. Hann var vinsæll
 af hinum bestu mönnum og ástsæll af
 frændum sínum. Það var eitthvört sinn
 að hann 'Þorgeir Starkaðsson' kom til
 Hofs að finna Mörð frænda sinn.

Áður en fleiri frávik Jóns miðað við þetabrotið verða reifðuð er vert að auka við atriði sem við fyrstu sýn styrkir þá hugmynd að hann hafi skrifað eftir þetabrotinu. Þar er nefnilega spássiugrein á síðara blaði með hendi skrifara, sem fyllir upp í orðaskipti Hrapps og Kolbeins: „Hvað viltu mér?“ segir Kolbeinn. „Eg vildi að þú flyttir mig um haf,“ segir hann.“ Fyrir ofan viðbótina eru þrjú skástrik og jafnmörg á milli lína undir „son“ og yfir „hver“ (sjá mynd 1).

Texti þetabrotsins innan leturflatar er svona: „Kolbeinn spurði þenna mann að nafni. „Hrappur heiti eg,“ segir hann. „Hvers son ertu?“ segir Kolbeinn. Hrappur svarar: „Eg em son Örgumleiða Geirólfssonar gerpis.“ Kolbeinn mælti: „Hver nauðsyn er þér á?“ „Eg hefi vegið víg,“ segir hann“. Hér vantar augljóslega eitthvað: hvert var erindið? Viðbótin bjargar því, en hvar nákvæmlega átti hún að koma? Í orðdrétti útfærslu setur Stegmann spássiugreinina á undan „Kolbeinn mælti“, sem óneitanlega er skýrasta leiðin, því þá er fyrst spurt að nafni, síðan föðurnafni og loks

a bázi oc þ þeg t þudar ú kolbeī. kolb. tþdi þna mañ aznaþi. hrappz heizi

ek .f. h. huf .f. ercu .f. kolb hppz fv. ek em son avrgum leida geirolf.f.f.g-

pi.f. kolb niu hu navdlyn er þ a. ek hefi uegið uig .f. h. huf hef fyr ozdıc .e.

hur ero t epē malf. hppz .fv. Ek hefi uegið arlyg arlygf.f. hröðgeirf.f.

enl huira. en t epē malf ero uapnþing. fa mu ur hafa er þik flytz

///
 huaz uillev
 m .f. kolb.
 ek uilldi ar
 þu flytazir
 mik vm haf
 leg h

Mynd 1. Spássiugrein í þetabroti, 2v, línur 24–28. Táknrétt útgáfa Beeke Stegmann birt með hennar leyfi.

erindinu. Þannig er líka meginmálstexti í útgáfunni 1875.³⁹ Strikin þrjú eru samt svolítið aftar í línunni og væri þeim fylgt nákvæmlega yrði textinn óeðlilegur: „Kolbeinn mælti: „Hvað viltu mér“, segir Kolbeinn. „Eg vildi að þú flyttir mig um haf“,“ segir hann.“ Jón Gissurarson setur spássíutextann á undan spurningu Kolbeins um föðurnafnið (viðbótin skáletruð):

Kolbeinn spurði þenna mann að nafni. „Hrappur heiti eg,“ segir hann. „*Hvað viltu mér?*“ segir Kolbeinn. „*Eg vildi að þú flyttir mig um haf,*“ sagði hann. „Hvörs son ertu?“ segir Kolbeinn. „Eg em son Arngunnleiða Geirólfssonar gerpis.“ Kolbeinn spurði: „Hvör nauðsyn er þar á?“⁴⁰

Spássíugreinin hefst í þetabrotinu við línuskipti: „Hrappur heiti / eg, segir hann“. Eðlilegt væri að ætla að þar ætti hún að koma, það er að segja áður en Kolbeinn spyr um föðurnafnið. Hefði því mátt gera ráð fyrir villu af hálfu Jóns og fagna óyggjandi vitnisburði um forrit hans. Málið er samt ekki svo einfalt því úrlausn hans er líka í Möðruvallabók – og þar af leiðandi í útgáfu Einars Ólafs Sveinssonar.⁴¹ Þegar litið er á orðamun í útgáfunni 1875 sést að í öllum öðrum skinnhandritum nema einu eru orðaskipti Kolbeins og Hrapps með þessum dálítið skrýtna hætti: AM 133 fol. eða Kálfalækjarbók (B), AM 309 4to eða Bæjarbók (D), AM 466 4to eða Oddabók (E) og GKS 2870 4to eða Gráskinna (G), auk tveggja handritsbrotá, AM 162 B fol. ε og AM 162 B fol. η. Reykjabók (F), fyrir sitt leyti, sleppir faðerninu: „Kolbeinn spurði þenna mann að nafni. „Hrappur heiti eg,“ segir hann. „Hvað viltu mér?“ segir Kolbeinn. „Eg vil biðja þig að þú flytjir mig um haf.“ Kolbeinn spyr: „Hver nauðsyn er þér á?“⁴² Þetta tilvik sannar því ekki að Jón hafi skrifað eftir þetabrotinu en útilokar það ekki heldur.

Strangt tekið gerði Jón bara eina alvöru villu miðað við þetabrotið, þegar hann skrifar „Þú skalt og finna Tyrfing í **Bjarnanesi**“ í staðinn fyrir „Þú skalt að finna Tyrfing í **Berjanesi**.“⁴³ Að öðru leyti eru ótal frávik hans

39 Stegmann, „Two Early Fragments of *Njáls saga*,“ 12; *Njála* I, 410.

40 AM 136 fol. *Njáls saga* með hendi Jóns Gissurarsonar, 45r.

41 *Brennu-Njáls saga*, 209; *Möðruvallabók*, AM 132 fol. II. *Text*, útg. Andrea van Arkel-de Leeuw van Weenen (Leiden: Brill, 1987), 35 (31r, dálkur 2, lína 6).

42 *Njála* I, 410n; *Brennu-Njáls saga*. *Texti Reykjabókar*, 135.

43 Stegmann, „Two Early Fragments of *Njáls saga*,“ 1, 8, 16 (þetabrot 1v, lína 4); AM 136 fol. *Njáls saga* með hendi Jóns Gissurarsonar, 36v; sbr. *Njála* I, 297, lína 42.

af sama toga og frávikin sem þegar er getið úr Árna sögu biskups. Verður aðeins sýnt úrval hér í nokkrum flokkum – þetabrotið fyrst og síðan Jón:

Orðaröð breytt

Fór Þorkatla heim með Merði 1r, 17] Þorkatla fór heim með Merði 37r
bræður Gunnars voru þeir 1v, 8] bræður voru þeir Gunnars 37v
Þótti Guðbrandi fyrst gaman að honum 2v, 10] og þótti Guðbrandi gaman
að honum í fyrstu 45v
við erum báðir illmenni 2v, 33] við erum illmenni báðir 46r

Orðum skipt út með samheiti eða öðrum svipaðrar merkingar
að segja þeim hver firn í voru 1r, 9] og sagði hvör efni að í voru 36v
Þessi málatilbúnaður fréttist 1r, 20] Þessi málatilbúnaður spurðist 37r
Bað Arnljótur jarl fara til sem fyrst 2r, 2] Bað Arnljótur jarl koma til sem
fyrst 45r
hér muntu vera verða 2v, 9] hér muntu vera hljóta 45v

Smáræði bætt við

og þá eigi öll upp komin 1r, 10] og þó ei öll uppkomin þau sem hann mundi
hafa ráðið honum 36v
þar sem þeir fóru allir til áverka 1v, 7] þar sem þeir fóru til áverka og mann-
drápa 37v
að þú hugsir nokkura ráðagjörð 1v, 27] að þú hugsir nokkra ráðagjörð fyrir
mér 37v
Hann kom til Guðbrandsdala 2v, 3] Hann gekk þar til er hann kom til
Guðbrandsdala 45v

Smáræði sleppt

Skal eg og auka mikið sæmd þína ef þú sér vel fyrir 1v, 28] Skal eg og auka
mikið sæmd þína 37v
Skaltu fara að finna Þorgeir Otkelsson 1v, 33] Skaltu fara og finna Þorgeir
37v
Litlu síðar var byr og sigla þeir í haf 2r, 30] Litlu síðar gaf byr 45r
Hrappur sagði til sín og kvaðst vera íslenskur 2v, 7] Hrappur segist vera
íslenskur 45v

Allt er þetta innan skekkjumarka miðað við brigðula aðferð Jóns. Texti þetabrotsins er það sérstakur og eintak Jóns Gissurarsonar svo líkt að ekki kemur annað til greina en að hann hafi annaðhvort skrifað eftir brotinu sjálfu eða þá handriti sem stóð því mjög nærri. Hér var lagt af stað með þá tilgátu að fyrri kosturinn væri réttur. Við leiðarlok verður ekki

annað séð en að hún fái staðist. Allar úrfellingar þetabrotsins eru hjá Jóni og margvíslegur mismunur annar miðað við hina náskyldu Reykjabók. Ýmislegt er þó ekki eins. Talsvert er um það í eintaki Jóns að texta sé hnikað til með samheitum og ólíkri orðaröð eða þá að orðum er sleppt eða aukið við. Hvergi er munurinn þó svo mikill að hann útiloki að Jón hafi haft þetabrotið sem forrit, enda var hann ekki nákvæmur afritari og honum hætti til að fara frjálsglega með texta. Öðru kann að gegna þar sem texti hans er réttari en texti brotsins, að hluta miðað við önnur skinnhandrit en líka vegna þess að skrifari brotsins hefur á fáeinum stöðum misskilið textann eða ekki vandað sig, samanber „slægur/óslægur“ og „móðurfrændi/Mörður frændi“. Hér hefur Jón þá unnið með þeim hætti sem sænski fræðimaðurinn Sture Hast kallar „regressioner“ og sýnir dæmi um frá 17. öld, það er að segja „automatisk återgång från förlagans läsart till en i moderhandskriftet eller annan äldre handskrifts i stemmat förekommande läsart.“⁴⁴ Franski sagnfræðingurinn Marc Bloch orðaði þetta ágætlega á sínum tíma: „Afritarar hafa stundum leiðrétt fyrirmyndir sínar. Jafnvel þótt þeir hafi unnið sjálfstætt, hver í sínu lagi, leiddu sameiginlegar vitsmunalegar hefðir þá oft að sömu niðurstöðu.“⁴⁵

Niðurstaða

Hvergi í eintaki Jóns kemur nokkuð fyrir sem sýnir afdráttarlaust að það geti ekki verið skrifað eftir þetabrotinu. Samkvæmt reglu Maas er það þá runnið frá því. Að svo stöddu er óþarfi að gera ráð fyrir millilið, eins og fræðimönnum hættir til að gera til útskýringar á orðamun. Hver ætti sá skrifari líka að vera? Miklu líklegra er að frávikin hafi orðið til hjá Jóni, enda eru í handriti hans atriði sem beinlínis má útskýra sem úrvinnslu á texta þetabrotsins, ekki síst á villunni „sem þú átt um“ (sjá hér á bls. 250). Verður því haft fyrir satt að AM 136 fol. sé skrifað eftir þetabrotinu og að blöðin tvö séu það sem eftir er af Gullskinnu. Það er þó ekkert endilega rétt og lokaniðurstaða veltur á því hvernig innbyrðis tengslum handrita af Gullskinnugerð er háttað. Sú vinna er ekki til lykta leidd og nýtt stemma Njáls sögu sem er í vinnslu getur ekki staðist um það atriði, því gert er ráð

⁴⁴ Hast, *Pappershandskrifterna till Harðar saga*, 37.

⁴⁵ Marc Bloch, *Til varnar sagnfræðinni eða starf sagnfræðingsins*, þýð. Guðmundur J. Guðmundsson (Selfoss: Sæmundur, 2017), 130.

fyrir sjö varðveittum afritum Gullskinnu og sextán handritum runnum frá fjórum glötuðum afritum.⁴⁶ Sé þetabrotið Gullskinna er Jón Gissurarson einn til frásagnar um texta hennar og hin handritin runnin frá honum. Öll hafa þau Tyrfing í Bjarnanesi en ekki Berjanesi og þau sleppa bútum „alþingis. Gunnar ríður nú til“ (sjá hér á bls. 248–249), fyrir utan allt annað sem vantar í þetabrotið miðað við önnur elstu handrit. Leiðréttingar Jóns eru þarna líka. Þorgeir Otkelsson er „óslægur“ og nafni hans Starkaðarson hittir „Mörð frænda sinn“, með fleiru sem óhugsandi er að margir skrifarar hafi leiðrétt á sama hátt, heldur hlýtur forritið að vera sameiginlegt eða að hver skrifaði eftir öðrum. Vissulega víkja handritin oft frá Jóni í sameiningu og stundum er texti þeirra réttari, svo sem þegar sveinar tveir ræða hjónaband Unnar og Hrúts, að blygðunarkenndin bar Jón ofurliði: „Eg skal þér Mörður vera og stefna þér af konunni og finna það til foráttu að þú hefur ei sofið vel með henni.“⁴⁷ Hér hafa önnur handrit Gullskinnugerðar „sorðið hana“, eins og vera ber (AM 470 4to, AM 555 c 4to), eða setja rúnir í stað „sorðið“ (BL Add MS 4867).⁴⁸ Hugsanlega er þetta lagfæring einhvers þessara skrifara á Jóni út frá þekkingu þeirra á sögunni, en þetta frávik og mörg önnur halda þeim valkosti opnum að það standist ekki að eintak Jóns Gissurarsonar sé skrifað eftir þetabrotinu, heldur hafi Gullskinna verið allt annað handrit, alfarið glatað, sem Jón og fleiri höfðu undir höndum um miðbik 17. aldar. Tilgátan stendur því og fellur með vandaðri athugun á innbyrðis tengslum handrita sem kennd eru við Gullskinnu, þar sem tekið yrði tillit til misjafnra gæða en jafnframt könnuð aðföng skrifara og aðgengi þeirra að handritum á skinni eða pappír. Athuga verður aðra texta sem sömu menn skrifuðu og í raun útheimtir saklaus spurning um forrit eins handrits allsherjar rannsókn á vinnubrögðum og verklagi fyrstu kynslóðar fornritaskrifara árin 1630–1660. Svo að aftur sé vísað í Springborg, þá er „ábenbart at disse forhold trænger til en mere dybtgående undersøgelse.“⁴⁹

46 Vef. Zeevaert et al., „A New Stemma of *Njáls saga*,“ 1.

47 AM 136 fol. *Njáls saga* með hendi Jóns Gissurarsonar, 6v–7r.

48 AM 470 4to. *Njáls saga* með hendi séra Ketils Jörundssonar, 20; AM 555 c 4to. *Njáls saga* með hendi Halldórs Guðmundssonar, 5v: British Library. BL 4867. *Njáls saga* með hendi Jóns Þórðarsonar, 7r

49 Springborg, „Antiquæ historiæ lepores,“ 81.

HEIMILDASKRÁ

HANDRIT

Stofnun Árna Magnússonar í íslenskum fræðum, Reykjavík

AM 136 fol.

AM 162 B fol. θ

AM 470 4to

AM 555 c 4to

British Library, London

Add MS 4867

Den Arnamagnæanske Samling, Institut for Nordiske Studier og Sprogvidenskab, Københavns Universitet, Kaupmannahöfn

AM 50 a fol.

Þjóðskjalasafn Íslands, Reykjavík

Hannes Þorsteinsson, Ævir lærðra manna.

FRUMHEIMILDIR

Alþingisbækur Íslands. 17 b. Reykjavík: Sögufélag, 1912–1990.

Annálar 1400–1800. 8 b. Reykjavík: Hið íslenska bókmenntafélag, 1922–2002.

Árna saga biskups. Útg. Þorleifur Hauksson. Reykjavík: Stofnun Árna Magnússonar, 1972.

Bandamanna saga. 2 b. Útg. Hallvard Magerøy. Kaupmannahöfn: STUAGNL, 1956–1976.

Brennu-Njáls saga. Útg. Einar Ól. Sveinsson. Íslenzk fornrit XII. Reykjavík: Hið íslenzka fornritafélag, 1954.

Codex Trajectinus. The Utrecht Manuscript of the Prose Edda. Útg. Anthony Faulkes. Early Icelandic Manuscripts in Facsimile XV. Kaupmannahöfn: Rosenkilde og Bagger, 1985.

Die Bósa-Saga in zwei Fassungen. Útg. Otto Luitpold Jiriczek. Strassburg: Karl J. Trübner, 1893.

Möðruvallabók, AM 132 fol. II. Text. Útg. Andrea van Arkel-de Leeuw van Weenen. Leiden: Brill, 1987.

Njála. Udgivet efter gamle håndskrifter. 2 b. Kaupmannahöfn: Det kongelige nordiske oldskrift-selskab, 1875–1889.

Njáls saga. Texti Reykjabókar. Útg. Sveinn Yngvi Egilsson. Reykjavík: Bjartur, 2004.

- Njáls Saga. The Arna-Magnæan Manuscript 468, 4to (Reykjabók)*. Útg. Jón Helgason. *Manuscripta Islandica* 6. Kaupmannahöfn: Ejnar Munksgaard, 1962.
- „Ritgjörð Jóns Gizurarsonar um siðaskipta tímarn.“ Útg. Jón Sigurðsson, 640–701. *Safn til sögu Íslands og íslenskra bókmenta* I. Kaupmannahöfn: S.L. Møller, 1856.
- Stegmann, Beeke, „Two Early Fragments of *Njáls saga*. A Diplomatic Edition of AM 162 b fol. θ and AM 162 b fol. κ.“ MA-ritgerð, Háskóli Íslands, 2011.
- Sturlunga Saga. Manuscript no. 122 A fol. in the Arnamagnæan Collection*. Útg. Jakob Benediktsson. *Early Icelandic Manuscripts in Facsimile* I. Kaupmannahöfn: Rosenkilde og Bagger, 1958.
- The Saga Manuscript 2845, 4to in the Old Royal Collection in the Royal Library of Copenhagen*. Útg. Jón Helgason. *Manuscripta Islandica* II. Kaupmannahöfn: Ejnar Munksgaard, 1955.

FRÆÐIRIT

- Arthur, Susanne. „Writing, Reading, and Utilizing *Njáls saga*: The Codicology of Iceland’s Most Famous Saga.“ Doktorsritgerð, University of Wisconsin, 2015.
- Bjarni Einarsson. „Um Eglutexta Möðruvallabókar í 17du aldar eftirritum.“ *Gripla* 8 (1993): 7–53.
- Bloch, Marc. *Til varnar sagnfræðinni eða starf sagnfræðingsins*. Þýð. Guðmundur J. Guðmundsson. Selfoss: Sæmundur, 2017.
- Einar Bjarnason. *Lögréttumannatal*. Reykjavík: Sögufélag, 1952–1955.
- Gisli Baldur Róbertsson. „Snurðan á þræði Reykjarfjarðarbókar.“ *Gripla* 16 (2005): 161–195.
- Haraldur Bernharðsson. *Málblöndun í sautjándu aldar uppskriftum íslenskra miðaldahandrita*. Reykjavík: Málvísindastofnun Háskóla Íslands, 1999.
- Hast, Sture. *Pappershandskrifterna till Harðar saga*. Bibliotheca Arnamagnæana 23. Kaupmannahöfn: Ejnar Munksgaard, 1960.
- Haugen, Odd Einar. „Mál og metoder i tekstkritikken.“ *Den filologiske vitenskap*, ritstj. Odd Einar Haugen og Einar Thomassen, 128–180. Oslo: Solum forlag, 1990.
- Jón Þorkelsson. „Om håndskrifterne af *Njála*.“ *Njála. Udgivet efter gamle håndskrifter* II, 647–787. Kaupmannahöfn: Det kongelige nordiske oldskrift-selskab, 1889.
- Kálund, Kristian. „Om håndskrifterne af *Sturlunga saga* og dennes enkelte bestanddele.“ *Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie* II:16 (1901): 259–300.
- Lansing, Tereza. „Permissible Entertainment. The Post-medieval Transmission of *formaldarsaga* Manuscripts in Western Iceland.“ *Mirrors of virtue. Manuscript and print in late pre-modern Iceland*, ritstj. Margrét Eggertsdóttir og Matthew James Driscoll, 321–362. Bibliotheca Arnamagnæana 49. *Opuscula* 15. Kaupmannahöfn: Museum Tusulanum Press, 2017.

- Maas, Paul. *Textual Criticism*. Þýð. Barbara Flower. Oxford: Clarendon Press, 1958.
- *Critica del testo*. Þýð. Nello Martinelli. Flórens: Le Monnier, 1990.
- Már Jónsson. „Var þar mokað af miklum usla. Fyrsta atrenna að Gullskinnugerð Njálu.“ *Þorlákstíðir sungnar Ásdís Egilsdóttur fimmtugri*, 52–55. Reykjavík: Mettusjóður, 1996.
- Slay, Desmond. *The Manuscripts of Hrólfs saga kraka*. Bibliotheca Arnarnæana 24. Kaupmannahöfn: Ejnar Munksgaard, 1960.
- Springborg, Peter. „Antiqvæ historíe leþores – Om renæssancen i den islandske håndskriftproduktion i 1600-tallet.“ *Gardar 8* (1977): 53–89.
- Stegmann, Beeke. „Árni Magnússon’s Rearrangement of Paper Manuscripts.“ Doktorsritgerð, Københavns Universitet, 2016.
- West, Martin. *Textual Criticism and Editorial Technique*. Stuttgart: B. G. Teubner, 1973.
- Zeevaert, Ludger, et al.. „A New Stemma of *Njáls saga*.“ www.academia.edu/7317515/A_New_Stemma_of_Njáls_saga.
- Þór Magnússon. *Íslensk silfursmið*. 2 b. Reykjavík: Þjóðminjasafn, 2013.

Már Jónsson
Sagnfræði- og heimspekideild Háskóla Íslands
Árnagarði við Suðurgötu
IS-101 Reykjavík
marj@hi.is

HANDRIT

*Stofnun Árna Magnússonar í íslenskum
fræðum, Reykjavík*

AM 114 fol. 243, 246
AM 122 a fol. (Króksfjarðarbók) 178,
182, 184, 244
AM 122 b fol. (Reykjarfjarðarbók) 244,
246
AM 126 fol. 244
AM 132 fol. (Möðruvallabók) 245, 252
AM 133 fol. (Kálfalækjarbók) 252
AM 134 fol. 237
AM 136 fol. 237–238, 241, 244, 247,
249–255
AM 137 fol. 237
AM 138 fol. 244
AM 145 fol. 245
AM 151 fol. 245
AM 152 fol. 94
AM 162 B fol. θ 237–242, 248–255
AM 162 B fol. ε 252
AM 162 B fol. η 252
AM 164 a fol. 245
AM 165 a–e fol. 245
AM 165 f fol. 244
AM 165 g–m fol. 245
AM 165 m fol. 244
AM 174 fol. 245
AM 202 a fol. 245
AM 205 fol. 244
AM 215 fol. 244
AM 334 fol. (Staðarhólsbók Grágásar)
171–186, 188–189
AM 346 fol. (Staðarfellsbók) 178
AM 347 fol. (Belgsdalsbók) 182

AM 350 fol. (Skarðsbók Jónsbókar) 182
AM 413 fol. 158
AM 433 1 fol. VI 158

AM 340 4to 244–245
AM 343 a 4to 94
AM 343 a 4to 245
AM 466 4to (Oddabók) 252
AM 467 4to 239
AM 469 4to 237
AM 470 4to 237, 241, 255
AM 471 4to 94
AM 510 4to 73–97
AM 527 4to 244
AM 555 a 4to 237
AM 555 c 4to 237, 255
AM 596 4to 94
AM 610 a–f 4to 244
AM 673 a I–II 4to 169
AM 679 4to 169

GKS 1005 fol. (Flateyjarbók) 73–97,
185
GKS 1157 fol. (Konungsbók Grágásar)
171–187, 189
GKS 2845 4to 245
GKS 2870 4to (Gráskinna) 237, 252

NKS 3010 4to 8, 17–20, 25

SÁM 1 (Codex Scardensis, Skarðsbók
postulasagna) 182–183, 185, 190
SÁM 30b 27

Add. 1 fol. 178, 180

*Den Arnamagnæanske Samling,
Institut for Nordiske Studier og Sprog-
videnskab, Københavns Universitetet,
KøbenhavnKøbenhavns Universitetet,
København*

AM 11 fol. 245
AM 45 fol. (Codex Frisianus, Frissbók)
178, 180, 183, 185–186, 189–190
AM 50 a fol. 245
AM 51 fol. (Fagrskinna) 88
AM 61 fol. 79
AM 109 fol. 244
AM 202 g α fol. 245
AM 202 i α fol. 245
AM 202 k fol. 245
AM 241 a I fol. 178, 180
AM 241 b I β fol. 171
AM 241 b I γ fol. 178
AM 249 c fol. 169
AM 249 p fol. 178
AM 325 XI 2 h 4to 178

AM 291 4to 73–97
AM 309 4to (Bæjarbók) 252
AM 310 4to 78–79
AM 325 VIII 4 c 4to 178
AM 399 4to (Codex Resenianus,
Resensbók) 178, 183–184
AM 468 4to (Reykjabók) 239–242,
248–249, 252, 254
AM 580 4to 75
AM 618 4to 172–173
AM 663 b 4to 245
AM 671 4to 178, 183–184

Héraðsskjalasafn Austfirðinga, Egilsstöðum

A6-13-7 8
A6-317-55 27
A6-328-5-5g 27

*Landsbókasafn Íslands – Háskólabókasafn,
Reykjavík*

IB 815 8vo 202–204, 210–222

ÍB 815–16 8vo (Hvarfsbók) 202–203

ÍBR 95 4to 61

JS 254–58 4to 202
JS 255 4to 202–204, 210–222
JS 588–91 4to 202
JS 589 4to 202–204, 210–222

JS fragm 14 171

Lbs 40 fol. 149

Lbs 540 4to 9
Lbs 1301 4to 204
Lbs 2358–73 4to 203–204
Lbs 2373 II 4to 203
Lbs 2398 4to 157, 159

Lbs 416–425 8vo 22
Lbs 418 8vo 20–21
Lbs 420 8vo 23–24, 30–31
Lbs 423 8vo 19, 25–26
Lbs 1273 8vo 204
Lbs 4795 8vo 197

Lbs fragm 82 (Kringla) 170–186, 188

Þjóðskjalasafn Íslands, Reykjavík

Hannes Þorsteinsson, *Ævir lærðra
manna* 242–243

British Library, London

Add MS 4867 255
Add MS 11283 172
Add MS 18837 172

Kungliga biblioteket, Stockholm

Holm Perg 5 fol. 182
Holm Perg 4 4to 178
Holm Perg 7 4to 73–97

*Københavns Universitetsbibliotek,
København*

Membr. Res. 6 183–184

Riksarkivet, Oslo

NRA 55 A (Jöfraskinna) 185

NRA 78 177, 180–181, 184–186, 189

*Universiteitsbibliotheek, Rijksuniversiteit
te Utrecht*Traj 1374 (Codex Trajectinus,
Trektaarbók) 243*Handritanöfn:*

Belgsdalsbók, sjá AM 347 fol.

Bæjarbók, sjá AM 309 4to

Codex Frisianus, sjá AM 45 fol.

Codex Resenianus, sjá AM 399 4to

Codex Scardensis, sjá SÁM 1

Fagrskinna, sjá AM 51 fol.

Flateyjarbók, sjá GKS 1005 fol.

Fríssbók, sjá AM 45 fol.

Gráskinna, sjá GKS 2870 4to

Hvarfsbók, sjá ÍB 815–16 8vo

Jöfraskinna, sjá NRA 55 A

Kálfalækjarbók, sjá AM 133 fol.

Konungsbók Grágásar, sjá GKS 1157 fol.

Kringla, sjá Lbs fragm 82

Króksfjarðarbók, sjá AM 122 a fol.

Möðruvallabók, sjá AM 132 fol.

Oddabók, sjá AM 466 4to

Resensbók, sjá AM 399 4to

Reykjabók, sjá AM 468 4to

Reykjarfjarðarbók, sjá AM 122 b fol.

Skarðsbók Jónsbókar, sjá AM 350 fol.

Skarðsbók postulasagna, sjá SÁM 1

Staðarfellsbók, sjá AM 346 fol.

Staðarhólsbók Grágásar, sjá AM 334 fol.

Trektaarbók, sjá Traj 1374

